Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne

Myśl Ludowa

Nr 9/2017

Rada Programowa
dr Janusz Gmitruk – przewodniczący (Warszawa) – Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, prof. zw. dr hab. Romuald Turkowski – sekretarz (Warszawa) – Uniwersytet Warszawski, członkowie: prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamczyk – członek (Kielce) – Wszechnica Świętokrzyska, prof. zw. dr hab. Jan Jachymek – członek (Lublin, Zamość) – Państwowa Wyższa Szkoła im. Szymona Szymonowica w Zamościu, dr Ardak Kapyshev – członek (Kokshetau, Kazachstan), prof. zw. dr hab. Adam Koseski – członek (Pułtusk) – Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku, prof. dr hab. Andrzej Lech – członek (Łódź) – Uniwersytet Łódzki, dr Suzana Leček – członek (Slavonsky Brod, Chorwacja) – Instytut Historii w Slavonskim Brodzie, prof. zw. dr hab. Piotr Matusak – członek (Warszawa) – Stowarzyszenie Historyków Wojskowości, dr hab. Jerzy Mazurek – członek (Warszawa) – Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Uniwersytet Warszawski, prof. dr Seweryn Ozdowski – członek (Alexandria, Australia) – The University of Sydney and Western Sydney University, prof. zw. dr hab. Stanisław Palka – członek (Kraków) – Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, dr Vladimir Pautov – członek (Moskwa, Rosja) – Moscow State University, prof. zw. dr hab. Kazimierz Przybysz – członek (Warszawa) – Uczelnia Leona Koźmińskiego, prof. dr hab. Sorin Radiu – członek (Sibiu, Rumunia) – Uniwersytet w Sibiu, dr Ivica Sute – członek (Zagrzeb, Chorwacja) – Uniwersytet w Zagrzebiu, prof. dr Andrejs Vilks – członek (Ryga, Łotwa) – Riga Stradins University, prof. nadzw. dr hab. Jan Zalewa – członek (Warszawa)

Komitet Redakcyjny
dr Kazimierz Baścik – Kraków (redaktor statystyczny), dr hab. Arkadiusz Indraszczyk – Siedlce (redaktor naczelny), prof. zw. dr hab. Jan Jachymek – Lublin, dr Tomasz Koziełło – Rzeszów (sekretarz), dr Krzysztof Lachowski – Warszawa, mgr Dorota Pasiak-Wąsik – Warszawa (redaktor językowy – język polski), dr Marcin Wichmanowski – Lublin (zastępca redaktora naczelnego), mgr Marta Stempień – Siedlce (redaktor językowy – język angielski)

Artykuły i materiały recenzowane
Lista recenzentów zewnętrznych, z którymi współpracuje redakcja:
dr hab. Małgorzata Dajnowicz – prof. UwB, prof. dr hab. Marek Jabłonowski, prof. dr hab. Romuald Kalinowski, dr hab. Jacek Macała, dr hab. Tadeusz Miłkowski, prof. dr hab. Stefan Józef Pastuszka, prof. dr hab. Jan Pięta, dr hab. Wojciech Saletra – prof. UJK, dr hab. Tomasz Skrzyński, prof. zw. dr hab. Stanisław Stępka – prof. SGGW, dr hab. Michał Strzelecki – prof. UMK, prof. dr hab. Adam Wielomski, dr hab. Jacek Zieliński – prof. UPH

Recenzenci Nr 9/2017
dr hab. Ireneusz Kraś prof. UJK, dr Rusłan W. Puzikow (Uniwersytet Państwowy w Tambowie im. G.D. Derżawina, Rosja), dr hab. Jacek Zieliński prof. UPH

Opracowanie redakcyjne
Dorota Pasiak-Wąsik

„Myśl Ludowa" jest indeksowana:
– na Liście czasopism Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w części B,
– w bazie ICI Journal Master List prowadzonej przez Index Copernicus International
– w bazie BazHum

Wersją pierwotną periodyku jest wersja papierowa
Strony internetowe pisma: www.mhprl.pl/mysl-ludowa; www.ltnk.org.pl/ML

© Copyright by Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa 2017

ISNN 2080-0029

Wydawca
Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne
02-730 Warszawa, al. Wilanowska 204
Tel./fax: (22) 843 78 73, 843 38 76

Skład i łamanie
OFI-Krzysztof Gawrychowski

Spis treści

Artykuły i studia

Jacek Wojnicki – *Współpraca międzynarodowa samorządu lokalnego i regionalnego w Polsce*. 7
Piotr Swacha – *Social problems in rural areas in the parliamentary speeches of PSL representatives (1989-1991)* 25
Parkhomenko Natallia Vyatcheslavovna, Shchukina Lilia Viktorovna – *Оценка состояния и перспективные направления развития сельских территорий Беларуси* 37
Игор Н. Шарухо – *Деревня в географическом пространстве Беларуси. Культурно–географические особенности расселения и исторических типов сельского населения* 49
Teresa Drozdek-Małolepsza, Eligiusz Małolepszy – *Turystyka i rekreacja w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w świetle „Wiadomości Sportowych" (2008-2016)*. 85
Renata Tarasiuk – *Znaczenie świąt rolniczych w budowaniu bezpieczeństwa tożsamości kulturowej współczesnej społeczności żydowskiej* 99
Krystian Kiszka – *Meksykańscy zapatyści – romantyczna walka o ludzką godność, czy realna alternatywa dla systemu społeczno-gospodarczego w erze globalizacji* 121
Wojciech Sosnowski – *Obszary funkcjonalne szansą rozwoju miast i wsi* . . . 145

Z historii

Andrzej Misiejko – *„Zagon" – organ Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi (1938–1939)* 155
Tomasz Skrzyński – *O jedność ludowców w latach 1945-1949* 169
Arkadiusz Parzych – *Ludowe korzenie sportu na terenie powiatu Ostrów Mazowiecka w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku* . . 183

Materiały źródłowe

Stanisław Stępka – *Działalność opozycyjna Komitetu Zagranicznego Stronnictwa Ludowego na emigracji (grudzień 1944 – styczeń 1945) w świetle protokołu z posiedzenia w dniu 2 stycznia 1945 roku* 199

Materiały, informacje

Aneta Chrząszcz, Małgorzata Walczuk – *Rola Służby Celnej w zapewnianiu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa polskiego* 227

Refleksje

Janusz Gmitruk – *Tradycje polskiego konstytucjonalizmu* 237

Recenzje

Jacek Bartyzel, *Prawica – nacjonalizm – monarchizm. Studia politologiczno-historyczne* – Ariel Makosz 251
Osoba – Środowisko – Transcendencja. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Romanowi Jusiakowi OFM – Marcin Wichmanowski 254
Jerzy Juchnowski, Jan Ryszard Sielezin, *The concept of state and nation in polish political thought in the period of war and occupation (1939-1945)* – Mateusz Ratyński 258
Aneta Dawidowicz, *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928-1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji* – Anna Szwed-Walczak . 260

Kronika

Zenon Kaczyński – *Kalendarium historii polskiego ruchu ludowego – styczeń – listopad 2017 roku* 265
Ewelina Podgajna – Sprawozd*anie z sympozjum naukowego pt. „Myśl polityczna Stanisława Mikołajczyka (1901-1966)" 16 września 2017 roku w Zamościu* 273

Informacje o Autorach 275
Informacje dla Autorów 277

“Thought of Peoples” no. 9/2017

Table of Contents

Articles and Studies

Jacek Wojnicki – *International cooperation of local and regional self-government in Poland*. 7
Piotr Swacha – *Social problems in rural areas in the parliamentary speeches of PSL representatives (1989-1991)* 25
Parkhomenko Natallia Vyatcheslavovna, Shchukina Lilia Viktorovna – *Assessment and prospective directions of development of rural areas of Belarus* 37
Szaruho Igor Nikołajewić - *A village in the geographical area of Belarus. Cultural and geographical features of resettlement and historical types of rural population* 49
Teresa Drozdek-Małolepsza, Eligiusz Małolepszy – *Tourism and recreation in the activities of the National Association of Rural Sports Teams in the light of “Wiadomości Sportowe” [Sports News] (2008-2016)* . . . 85
Renata Tarasiuk – *The significance of agricultural holidays in building the security of cultural identity in the contemporary Jewish community* 99
Krystian Kiszka – *Mexican Zapatistas – romantic fight for human dignity or real alternative for socio-economic system in the era of globalization* 121
Wojciech Sosnowski – *Functional areas as a chance for the development of cities and villages* 145

History

Andrzej Misiejko – *„Zagon” – the organ of the Association of People’s Intelligentsia and Rural Area Friends (1938-1939)* 155
Tomasz Skrzyński – *For Peasants unity in years 1945-1949* 169
Arkadiusz Parzych – *People’s roots of sport on the Ostrów Mazowiecka county in the years fifties and sixties of the 20 century* 183

Source Materials

Stanisław Stępka – *The oppositional activities of the Foreign Committee of the Peasant Party in emigration (December 1944 – January 1945) in the light of the protocol of the session held on 2nd January 1945* . . 199

Materials, information

Aneta Chrząszcz, Małgorzata Walczuk – *The role of the Customs Service in ensuring the economic security of the Polish state* 227

Reflections

Janusz Gmitruk – *The traditions of polish constitutionalism* 237

Reviews

Jacek Bartyzel, *Prawica – nacjonalizm – monarchizm. Studia politologiczno--historyczne* – Ariel Makosz 251
Osoba – Środowisko – Transcendencja. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Romanowi Jusiakowi OFM – Marcin Wichmanowski 254
Jerzy Juchnowski, Jan Ryszard Sielezin, *The concept of state and nation in polish political thought in the period of war and occupation (1939-1945)* – Mateusz Ratyński 258
Aneta Dawidowicz, *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928-1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji* – Anna Szwed-Walczak . . 260

Chronicle

Zenon Kaczyński – *Chronology of the History of the Polish People's Movement – January – November 2017* 265
Ewelina Podgajna – *Report of the science conference: Political thought of Stanisław Mikołajczyk (1901-1966), which was held on the 16 of September 2017* 273

Information about the Authors 275
Information for Authors 277

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080–0029

Jacek Wojnicki

Instytut Europeistyki
Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytet Warszawski

Współpraca międzynarodowa samorządu lokalnego i regionalnego w Polsce

International cooperation of local and regional self-government in Poland

Słowa kluczowe: samorządy lokalne, samorządy regionalne, współpraca międzynarodowa, euroregiony

Keywords: local government, regional government, international cooperation, Euroregion

Artykuł poświęcony jest zróżnicowanym formom współpracy międzynarodowej podejmowanej przez polskie władze lokalne i regionalne po 1990 roku. Ukazuje główne kierunki współdziałania jednostek samorządowych, próbuje wskazać przesłanki współdziałania, uchwycić trwałe tendencje w międzynarodowych kontaktach. Współpraca z bliźniaczymi gminami, powiatami czy regionami (województwami) stanowi istotny element funkcjonowania samorządności lokalnej i regionalnej w Polsce i w innych państwach europejskich. Tendencja ta uaktywniła się w latach dziewięćdziesiątych, po restytucji idei samorządności na ziemiach polskich[1].

1 Zob. szerzej: M. Woźniak, *Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego w świetle prawa polskiego i standardów międzynarodowych*, „Samorząd Terytorialny" nr 4, 2005, s. 12-26; R. Sowiński, *Ustawowa regulacja udziału jednostek samorządu lokalnego w międzynarodowych zrzeszeniach społeczności lokalnej*, „Samorząd Terytorialny" nr 7-8, 2002, s. 32-

Kwestiom współpracy międzynarodowej samorządu terytorialnego poświęcony jest artykuł 172. Konstytucji. Ustrojodawca deklaruje, iż jednostki samorządu mają prawo zrzeszania się. Jednocześnie prawo powyższe obejmuje możliwość przystępowania do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych oraz współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw[2].

Uszczegółowienie zasad nawiązywania współpracy międzynarodowej przez samorządy lokalne znajdujemy w *Ustawie z dnia 15 września 2000 roku o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych*[3]. Ustawodawca precyzuje, iż jednostki samorządu lokalnego (gminy, powiaty) i regionalnego (województwa) mogą przystępować do wspomnianych zrzeszeń i uczestniczyć w nich w granicach swoich zadań i kompetencji, działając zgodnie z polskim prawem wewnętrznym, polityką zagraniczną państwa i jego międzynarodowymi zobowiązaniami. Samorząd wojewódzki przystępuje do zrzeszeń zgodnie z „Priorytetami współpracy zagranicznej" (art. 2). Ustawodawca wymaga przekazania stosownej uchwały rady samorządowej do ministra spraw zagranicznych za pośrednictwem wojewody, który dołącza swoją opinię. Szef resortu spraw zagranicznych na mocy decyzji administracyjnej może odmówić zgody na przystąpienie przez wspólnotę samorządową do międzynarodowego zrzeszenia (art. 4)[4]. Pewne zadania spoczywają również w przedmiotowej materii na ministrze właściwym do spraw administracji. Do jego kompetencji należy ogłaszanie w Dzienniku Urzędowym RP „Monitor Polski", w drodze obwieszczenia, wykazu jednostek samorządu lokalnego i regionalnego, które w poprzednim roku kalendarzowym przystąpiły do zrzeszenia, współtworzyły je lub z niego wystąpiły (art. 9)[5].

Warto podkreślić, iż współpracę międzynarodową podejmują zarówno zrzeszenia polskich samorządów lokalnych i regionalnych, jak i same wspólnoty samorządowe.

W 1995 roku przedstawiciele Związku Miast Polskich (ZMP) podpisali umowę o dwustronnej współpracy z niemieckim partnerem, Sekcją Niemiecką Rady Gmin i Regionów Europy (CEMR), stając na stanowisku, iż relacje polsko-niemieckie mają szczególne znaczenie dla procesu zjednoczenia Stare-

40; A. Malinowska, *Współpraca zagraniczna samorządu województwa – zagadnienia wybrane*, „Przegląd Prawa Publicznego" nr 7-8, 2012, s. 34-49; S. Czarnow, *Niektóre aspekty prawne współpracy transgranicznej i euroregionów*, „Państwo i Prawo" nr 10, 1997, s. 55-71.

2 Zob. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2010, s. 66.

3 DzU z 2000 r. Nr 91, poz. 1009.

4 Zob. *Samorząd terytorialny. Zbiór aktów prawnych według stanu na dzień 30 maja 2001 r.*, [wstęp i oprac.] L. Rajca, Katowice – Kielce 2001, s. 325.

5 Tamże, s. 326.

go Kontynentu. W umowie wskazano na obszary współpracy: wspieranie partnerstw międzygminnych, umacnianie współpracy poprzez programy wsparcia UE, organizowanie konferencji i seminariów na tematy interesujące obie strony oraz współpraca z organizacjami młodzieżowymi, komunalnymi, instytucjami naukowymi oraz pozostałymi organizacjami związkowymi[6].

W celu koordynacji działań realizowanych z naszym zachodnim sąsiadem w 1996 roku powołano Polsko-Niemiecką Grupę Roboczą, w której skład wchodzą przedstawiciele ZMP oraz Sekcji Niemieckiej CEMR. Skład Grupy ustalany jest każdorazowo na kolejną kadencję, a decyzja jest podejmowana na mocy uchwały Zarządu ZMP. W ramach współpracy obu Związków zorganizowano osiem konferencji miast partnerskich Polski i Niemiec, trzynaście posiedzeń Polsko-Niemieckiej Grupy Roboczej, a także trzy seminaria tematyczne. W cyklicznie organizowanych konferencjach miast partnerskich Polski i Niemiec bierze udział każdorazowo od 100 do 150 osób[7].

Inauguracyjna konferencja odbyła się w 1996 roku symbolicznie w dwóch siostrzanych miastach granicznych: Görlitz i Zgorzelcu. Od 20 lat cyklicznie organizowane są konferencje miast partnerskich Polski i Niemiec. Pierwsze z nich organizowane były właśnie w miastach przygranicznych, jako przykład na wspólne funkcjonowanie miast po obu stronach Odry i Nysy Łużyckiej. Tematyka konferencji odzwierciedla aktualne wydarzenia po obu stronach polsko-niemieckiej granicy i w Unii Europejskiej. Celem pierwszych spotkań było przygotowanie samorządów obu państw do członkostwa Polski w UE. Konferencje były zawsze okazją do pokazywania dobrych przykładów współpracy, wymiany doświadczeń, sygnalizowania problemów[8].

W skład Grupy wchodzą prezydenci miast oraz burmistrzowie polskich i niemieckich miast, którzy zostali wybrani przez zarządy obu Związków oraz zgłosili swoje zainteresowanie w pracach Grupy. W posiedzeniach Grupy uczestniczą obok prezydentów miast i burmistrzów z obu państw przedstawiciele organizacji, fundacji, stowarzyszeń działających na rzecz współpracy polsko-niemieckiej. Wykonują oni kluczową rolę doradczą oraz opiniotwórczą dla funkcjonowania wspomnianej Grupy Roboczej. W chwili obecnej (zima 2016 roku) występuje ponad 1000 partnerstw – zarówno formalnych, jak i nieoficjalnych, między samorządami Polski i Niemiec, co czyni z naszego zachodniego sąsiada lidera pośród państw, z którymi współpracują polskie samorządy lokalne[9].

Związek Powiatów Polskich (ZPP) jest członkiem: Rady Gmin i Regionów Europy, Polskiego Komitetu Współpracy z Komitetem Regionów UE. Ubiega się

6 http://zmp.poznan.pl/strony/polsko-niemiecka-grupa-robocza.
7 Tamże.
8 Tamże.
9 Tamże.

również o członkostwo w Europejskiej Sieci Samorządów Lokalnych. ZPP współpracuje ze Związkiem Powiatów Niemieckich na podstawie Traktatu z 2000 roku. Aktualnie prowadzone są rozmowy o współpracy z samorządami na Ukrainie i Białorusi[10].

W Berlinie we wrześniu 2016 roku odbyły się obchody 100-lecia Związku Powiatów Niemieckich. Uczestniczył w nich Ludwik Węgrzyn, prezes Związku Powiatów Polskich, starosta bocheński. Prezes ZPP wręczył niemieckim kolegom statuetkę oraz grawerton. Obecny na uroczystościach był również Joachim Schmyła, starosta lubliniecki. Podczas uroczystego spotkania poruszono problemy: kryzysu uchodźców, rozwoju obszarów wiejskich oraz finansów powiatów. Ponieważ – jak wspomniano – ZwiązekPowiatów Polskich aktywnie współpracuje ze Związkiem Powiatów Niemieckich na podstawie Traktatu z 2000 roku, dlatego na ostatnim Zgromadzeniu Ogólnym ZPP obecny był Stefan Löwl, starosta Powiatu Dachau, reprezentujący Związek Powiatów Niemieckich[11].

Rada Gmin i Regionów Europy została powołana w celu podejmowania działalności na rzecz lokalnych i regionalnych samorządów i demokracji. W celu realizacji tego zadania, CEMR stara się kształtować przyszłość Europy poprzez zachęcanie lokalnych i regionalnych podmiotów do wpływania na europejskie prawo i politykę oraz do wymiany doświadczeń na poziomie lokalnym i regionalnym. Rada Gmin Europy została założona w 1951 roku przez grupę burmistrzów z Europy. W kolejnych latach rozszerzyła zakres działania na regiony i została Radą Gmin i Regionów Europy. Jest to w chwili obecnej największa organizacja zrzeszająca lokalne i regionalne władze w Europie. Jej członkami jest ponad 50 krajowych stowarzyszeń miast, gmin i regionów z 39 krajów. Łącznie jest to około 100 000 przedstawicieli władz lokalnych i regionalnych[12].

CEMR współpracuje blisko z Dyrekcją Generalną ds. Edukacji i Kultury Komisji Europejskiej w celu wspierania projektów partnerskich, łączących miasta z całej Europy. CEMR jest europejskim oddziałem nowej międzynarodowej organizacji Zjednoczonych Miast i Władz Lokalnych (UCLG). Działaniami CEMR kierują dwa organy – Komitet Polityczny i Biuro Wykonawcze. CEMR działa w wielu płaszczyznach: rynek pracy, energia, środowisko, równe szanse, zarządzanie i przyszłość UE, społeczeństwo informacyjne, samorząd międzynarodowy, demokracja lokalna i regionalna, samorząd lokalny i regionalny jako pracodawca, współpraca Północ – Południe, usługi publiczne/zamówienia publiczne, polityka regionalna, sprawy społeczne, wzrost zrównoważony, miasta partnerskie, transport, polityka ds. miast i wsi. Komitety i grupy robocze wspomnianej organizacji

10 http://www.zpp.pl/sub/informacja-o-zpp

11 http://www.forumsamorzadowe.pl/aktualnosci/2065,,,,zpp_na_obchodach_100_lecia_zwiazku_powiatow_niemieckich.html.

12 http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/networks-and-networking/eu-organisations/eu-organisations/pl/council-of-european-municipalities-and-regions_pl.html.

starają się wpływać na projekty unijnych aktów prawnych, aby zapewnić, że interesy i obawy władz lokalnych i regionalnych brane są pod uwagą od początku do samego końca procesu legislacyjnego w UE. Rozbudowują one również kalendarz działań CEMR, organizując seminaria i konferencje o szerokim zakresie tematycznym w celu wspierania wymiany i rozpowszechniania doświadczeń zebranych na poziomie lokalnym i regionalnym[13].

Dla przykładu warto odnotować, iż szczegółowy plan działań CEMR na 2011 rok oparty został na priorytetach tematycznych takich, jak: przyszłość ram finansowych UE, przyszłość polityki spójności i rozwoju obszarów wiejskich, ułatwienie wymiany dobrych praktyk i studiów przypadku pomiędzy krajowymi stowarzyszeniami i ich członkami w zakresie kluczowych kwestii związanych z lokalnymi finansami w kontekście kryzysu finansowego i gospodarczego oraz poprawy sytuacji[14].

Przyjrzyjmy się współpracy międzynarodowej na szczeblu regionalnym. Zgodnie z regulacjami Statutu Związek Województw RP może być członkiem krajowych i międzynarodowych organizacji o podobnych celach działania oraz podejmować współpracę z innymi organizacjami jednostek samorządu terytorialnego w kraju i zagranicą. Wspomniany Związek Województw RP ma swoich przedstawicieli m.in. w takich gremiach, jak:

– Komitet Regionów Unii Europejskiej,

– Kongres Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy.

Związek Województw RP utrzymuje partnerską współpracę z biurami regionalnymi polskich województw w Brukseli. Wspiera działania biur regionalnych w zakresie monitorowania polityk i instrumentów Unii Europejskiej o kluczowym znaczeniu dla samorządów województw[15].

Związek Województw RP prowadzi również działania na płaszczyźnie międzynarodowej, które przewidują m.in. wymianę informacji i doświadczeń w zakresie funkcjonowania samorządu terytorialnego, współpracę w ramach Komitetu Regionów oraz wspieranie realizacji wspólnych programów w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego z wykorzystaniem finansowania z funduszy europejskich:

a. uczestniczy w Forum Regionów Polski i Rosji,
b. wspiera rozwój samorządności na Ukrainie i Kazachstanie,
c. współpracuje ze Związkiem Żupanii Republiki Chorwacji[16].

W dniach od 10 do 12 czerwca 2015 roku w Bukowinie Tatrzańskiej odbyło się IV Forum Regionów Polski i Chorwacji. W wydarzeniu, któremu towarzyszyło posiedzenie Zarządu Związku Województw Rzeczypospolitej Polskiej, uczestniczyli Marszałek Marek Woźniak i Wicemarszałek Wojciech Jankowiak. Marek Woźniak,

13 Tamże.
14 Tamże.
15 http://zwrp.pl/pl/o-zwrp/wspolpraca-zagraniczna.html.
16 Tamże.

Marszałek Województwa Wielkopolskiego pełnił obowiązki moderatora odbywającej się podczas IV Forum Regionów Polski i Chorwacji debaty pt. „Turystyka i agroturystyka ważnym elementem Rozwoju Obszarów Wiejskich". W dyskusji uczestniczyli przedstawiciele Ministerstwa Sportu i Turystyki, Zarządu Województwa Podlaskiego oraz reprezentanci Żupanii: Medimurskiej, Bjelovarsko-Bilogorskiej, Bjelovarsko-Bilogorskiej, a także miasta Zagrzebia[17]. Warto odnotować, że w dniach 19 i 20 maja 2015 roku z wizytą w Wielkopolsce przebywała delegacja z Żupanii Vukovarsko-Srijemskiej, od 2013 roku partnerskiego regionu województwa wielkopolskiego. Podczas spotkania Żupana Bożo Galicia z Marszałkiem Markiem Woźniakiem, także z udziałem Andrei Bekić, ambasador Republiki Chorwacji w RP, podsumowano dotychczasowe formy dwustronnej współpracy. Sporo uwagi poświęcono pierwszej edycji programu stażowego „Wielkopolska Akademia Samorządności" (WAS), w którym – na zaproszenie Marszałka Województwa Wielkopolskiego – uczestniczyły dwie przedstawicielki administracji Żupanii Vukovarsko-Srijemskiej. IV Forum Regionów Polski i Chorwacji patronowali: Bronisław Komorowski, Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, Kolinda Grabar – Kitarović, Prezydent Republiki Chorwacji, Bogdan Borusewicz, Marszałek Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Josip Leko, Marszałek Saboru Republiki Chorwacji[18].

Województwo mazowieckie prowadzi współpracę międzynarodową z regionami krajów Unii Europejskiej i Europy Środkowo-Wschodniej zgodnie z „Priorytetami Współpracy Zagranicznej Województwa Mazowieckiego", przyjętymi Uchwałą Nr 27/06 Sejmiku Województwa Mazowieckiego 18 grudnia 2006 r. Partnerski rozwój kontaktów międzyregionalnych z wybranymi regionami Europy jest konsekwencją możliwości i potrzeb rozwojowych społeczności Mazowsza. Służyć ma przede wszystkim wzajemnej, korzystnej współpracy gospodarczej, wymianie informacji i doświadczeń w przygotowywaniu projektów finansowanych przez Unię Europejską oraz tworzeniu korzystnych warunków do współpracy podmiotów gospodarczych, organizacji społecznych, a także rozwijaniu stałej i wielostronnej współpracy z największymi organizacjami i instytucjami międzynarodowymi, zrzeszającymi samorządy terytorialne państw europejskich. Współpraca dwustronna województwa mazowieckiego realizowana jest na podstawie zawartych porozumień, deklaracji i listów intencyjnych[19].

Województwo mazowieckie ma aktualnie podpisanych 19 porozumień o współpracy oraz listy intencyjne: ze stanem Santa Catarina w Brazylii i z prowincją Gyeongsangbuk-do w Republice Korei. Prowadzona jest również współpraca w ramach tzw. Małego Trójkąta Weimarskiego na podstawie wspólnej deklaracji o współpracy pomiędzy województwem mazowieckim, Krajem Związkowym Brandenburgia i regionem Ile-de-France. Przedmiotem współpracy w ramach po-

17 https://www.umww.pl/iv-forum-regionow-polski-i-chorwacji.
18 Tamże.
19 http://www.mazovia.pl/wojewodztwo/wspolpraca-zagraniczna/.

rozumień są m.in. zagadnienia dotyczące samorządu terytorialnego, kultury, edukacji, gospodarki i handlu, transportu i komunikacji, rynku pracy, rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego, ochrony środowiska i gospodarki wodnej, ochrony zdrowia i polityki społecznej, sportu i turystyki. Współpraca międzyregionalna realizowana jest w formie wizyt studyjnych, konferencji, warsztatów, seminariów, tematycznych zjazdów[20].

Województwo mazowieckie jest reprezentowane na forum instytucji Unii Europejskiej i stowarzyszeń międzynarodowych: Konferencji Regionów Posiadających Porty Lotnicze (ARC), Europejskiej Platformie Regionów Podmiejskich (PURPLE), Sieci Regionów Europejskich Wykorzystujących Technologie Kosmiczne (NEREUS), Europejskiej Sieci Regionalnej Dziedzictwa Kulinarnego (CH Network), Europejskiej Sieci Regionów Chemicznych (ECRN), Konferencji Środowiskowej Regionów Europy (ENCORE), Europejskiej Sieci Społecznej (ESN), Sieci Europejskich Regionów i Obszarów Metropolitalnych (METREX) oraz Forum Regionów Państw Grupy Wyszehradzkiej. Od 2004 roku Marszałek Województwa Mazowieckiego jest członkiem Komitetu Regionów UE w grupie politycznej EPP. 10 lutego 2010 roku został powołany w skład Prezydium Komitetu Regionów. Uczestniczy w pracach komisji: COTER (Komisja Polityki Spójności Terytorialnej) oraz ENVE (Komisja Środowiska, Zmiany Klimatu i Energii). Od 2002 roku województwo mazowieckie ma swoje biuro przedstawicielskie w Brukseli[21].

W dwunastu szpitalach na terenie województwa mazowieckiego realizowany jest projekt „Budowa systemu energii odnawialnej – kolektory słoneczne w zakładach opieki zdrowotnej", dla których organem tworzącym jest samorząd województwa mazowieckiego. Inwestycja obejmuje instalację kolektorów słonecznych do ogrzewania ciepłej wody użytkowej w szpitalach. W ramach projektu zostaną zaprojektowane i zamontowane instalacje kolektorów słonecznych na terenie szpitali, które będą zintegrowane z działającym systemem dostarczającym ciepłą wodę użytkową. Wykonawca zaprojektuje, dostarczy i wykona system monitoringu instalacji oraz efektów energetycznych.

Wykonane zostaną również prace towarzyszące, które zapewnią efektywne wykorzystanie energii pozyskanej z instalacji kolektorów słonecznych. Wartość przedsięwzięcia to ponad 34,63 mln zł, czyli ok. 10,83 mln franków szwajcarskich, a dofinansowanie ze Szwajcarsko-Polskiego Programu Współpracy wynosi 85% kosztów kwalifikowanych. Instytucją realizującą projekt jest Samorząd Województwa Mazowieckiego. Inżynierem kontraktu jest firma Ove Arup & Partners International Ltd. Sp. z o.o. oddział w Polsce z siedzibą w stolicy[22].

Szczegółowe cele i zadania współpracy województwa pomorskiego wynikają w głównej mierze z założeń Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego

20 Tamże.
21 Tamże.
22 http://www.mazovia.pl/u-e/szwajcarsko-polski-program-wspolpracy/.

2020. Dokument ten określa podstawowe kierunki rozwojowe regionu, które determinują zadania i obszary współpracy zagranicznej. Sejmik Województwa Pomorskiego uchwałą z dnia 26 maja 2008 roku przyjął dokument – „Priorytety Współpracy Zagranicznej Województwa Pomorskiego", który szczegółowo wymienia, które kierunki rozwoju regionu powinny być realizowane w aspekcie międzynarodowym. Do najważniejszych należy m.in.: przyciąganie kapitału zagranicznego, wspieranie rozwoju innowacji i nowoczesnych technologii, ochrona środowiska (w tym gospodarka odpadami, wodno-ściekowa, alternatywne źródła energii), rozwój obszarów wiejskich, aktywizacja zawodowa ludności, rozwój kulturowy regionu, przeciwdziałanie wykluczeniom, działania promocyjne, rozwój edukacji i szkolnictwa, tworzenie społeczeństwa obywatelskiego, wspieranie organizacji pozarządowych i aktywności młodzieży itd. Poza określeniem celów i zadań dokument ten określa również główne kierunki geograficzne współpracy, takie jak: obszar Morza Bałtyckiego, regiony Europy Zachodniej, regiony Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej, a także regiony pozaeuropejskie[23].

Marszałek Województwa Pomorskiego w oparciu o powyższy dokument podpisał w imieniu Samorządu Województwa Pomorskiego szereg umów/porozumień o współpracy, a także roboczych planów pracy, z regionami z innych państw. Z każdym z nich współpraca realizowana jest w określonym w umowie zakresie. Poza tym realizowane są poszczególne działania z partnerami zagranicznymi poza podpisanymi umowami[24].

Baza prawna polsko-niemieckiej współpracy międzyregionalnej obejmuje siedemnaście porozumień lub wspólnych oświadczeń o współpracy między władzami polskich województw i niemieckich landów. We wspomnianej współpracy uczestniczy odpowiednio: 9 niemieckich landów i 9 województw. Z jednej strony zainteresowanie partnerów niemieckich koncentruje się tradycyjnie na województwach zachodnich i północnych, jednakże współpracę nawiązały również województwa mazowieckie i małopolskie. Szczególnie intensywnie kształtują się kontakty Brandenburgii, współpracującej z województwami: lubuskim, zachodniopomorskim, wielkopolskim, mazowieckim i podlaskim. Aktywnie współpracują również województwo małopolskie i opolskie z Nadrenią-Palatynatem, podkarpackie z Krajem Sary, śląskie z Nadrenią-Północną Westfalią. Rozbudowana jest współpraca władz terytorialnych innych szczebli[25]. Funkcjonuje blisko 650 różnych partnerstw samorządów lokalnych, w tym ok. 500 partnerstw miast. Związek Miast Polskich aktywnie współpracuje ze swoim odpowiednikiem w Niemczech. Związek Powiatów Polskich zawarł porozumienie o współpracy ze Związkiem Powiatów Niemiec-

23 http://drg.pomorskie.eu/wspolpraca-zagraniczna.

24 Tamże.

25 https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europa/stosunki_polsko_niemieckie/wspolpraca_regionalna_transgraniczna/wspolpraca_gmin__miast_i_regionow.

kich. Funkcjonuje ponadto ok. 1600 partnerstw szkół oraz przeszło 400 partnerstw szkół wyższych[26].

Wśród 20 regionów, które znalazły się w dokumencie pn. „Priorytety współpracy zagranicznej Województwa Wielkopolskiego", z 18 regionami partnerskimi podpisane zostały oficjalne porozumienia, listy intencyjne i plany realizacji współpracy. Do regionów tych należą: Hrabstwo Nottinghamshire (Wielka Brytania); Hrabstwo Västernorrland (Szwecja); Hrabstwo Västerbotten (Szwecja); Kraj Związkowy Dolna Saksonia (Niemcy); Kraj Związkowy Brandenburgia (Niemcy); Kraj Związkowy Hesja (Niemcy); Obwód Charkowski (Ukraina); Obwód Południowo-Kazachstański (Republika Kazachstanu); Prowincja Chungcheongnam-do (Republika Korei Południowej); Prowincja Hainaut (Belgia); Prowincja Północna Brabancja (Holandia); Region Bretania (Francja); Region Emilia-Romagna (Włochy); Region Marché (Włochy); Stan Karnataka (Indie); Stan Paraná (Brazylia); Miasto São Paulo (Brazylia) oraz Żupania Vukovarsko-Srijemska (Chorwacja)[27].

Województwo wielkopolskie podpisało oficjalne porozumienia, listy intencyjne i plany współpracy z 17 regionami partnerskimi. Poza tym Region realizuje wspólne projekty oraz inicjatywy z: Prowincją Katalonia; Krajem Związkowym Berlin; Obwodem Samarskim oraz Regionem Akwitania[28].

Klasycznym przykładem regionalnej aktywności zagranicznej jest współpraca województwa podlaskiego z Departamentem Saône-et-Loire we Francji. Została ona zainicjowana przez Fundację FRANCE-POLOGNE i Stowarzyszenie AEP „Les Campanettes" (ośrodek jeździecki), działające na terenie Departamentu Saône-et-Loire oraz Departamentu Jura (Porozumienie o współpracy pomiędzy województwem suwalskim a Departamentem Jura z 22 listopada 1995 roku). Od początku współpraca międzyregionalna koncentrowała się na jasno sprecyzowanej tematyce, a mianowicie rozwijaniu potencjału turystycznego województwa. Pierwsze wspólne inicjatywy podejmowane od 1999 roku dotyczyły głównie wykorzystania doświadczeń kluczowego partnera francuskiego, Stowarzyszenia AEP „Les Campanettes", poprzez realizację projektów stażowych i szkoleniowych, sprzyjających rozwojowi lokalnemu ze szczególnym uwzględnieniem turystyki aktywnej, zwłaszcza jeździeckiej; projekty obejmowały wymianę kadry specjalistów i młodzieży. Podstawę tych działań stanowiły analizy przeprowadzone na obszarze powiatu białostockiego, które wykazały potrzebę kształcenia zawodowego młodzieży z zakresu turystyki aktywnej i tym samym zwalczania bezrobocia w środowisku wiejskim (klasa o profilu: „Hodowca koni" w ówczesnym Zespole Szkół Mechanizacji Rolnictwa w Supraślu)[29].

26 Tamże.
27 https://www.umww.pl/wspolpraca_regiony-partnerskie.
28 https://www.umww.pl/wspolpraca_wspolpraca-dwustronna.
29 Zob. M. Łyżnicka-Sanczenko, M. Szumarska, M. Podbielski, *Międzynarodowa aktywność Województwa Podlaskiego*, http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/1998/1/BSP_12_2012_Lyznicka-Sanczenko_Szumarska_Podbielski.pdf.

Zupełnie innym przykładem prowadzonej aktywności zagranicznej województwa jest działalność Domu Polski Wschodniej w Brukseli. Wspólna inicjatywa pięciu województw wschodniej Polski: podlaskiego, warmińsko-mazurskiego, podkarpackiego, lubelskiego i świętokrzyskiego, miała na celu stworzenie silnej reprezentacji tej części Polski na arenie europejskiej w bezpośrednich kontaktach z instytucjami unijnymi. W grudniu 2008 roku na posiedzeniu Komisji Polski Wschodniej Związku Województw Rzeczypospolitej Polskiej marszałkowie pięciu województw przyjęli stanowisko o powołaniu wspólnego przedstawicielstwa w Brukseli. Na mocy Porozumienia z 2009 roku województwa wschodniej Polski, objęte wspólnym programem Rozwój Polski Wschodniej, borykające się z podobnymi problemami rozwojowymi i charakteryzujące się podobnym potencjałem, zostały wyposażone w dodatkowy instrument sprzyjający wzmacnianiu ich pozycji[30].

W 1993 roku Unia Metropolii Polskich zarejestrowała się jako fundacja miast i została jednym z inicjatorów utworzenia Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego, której Stronę Samorządową współtworzy razem z Unią Miasteczek Polskich, Związkiem Miast Polskich, Związkiem Powiatów Polskich, Związkiem Gmin Wiejskich RP, Związkiem Województw RP. Dziś w Unii Metropolii Polskich solidarnie współdziała 12 głównych miast Polski: Białystok, Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Szczecin, Warszawa, Wrocław. Jedenaście miast należących do UMP jest członkami zwyczajnymi Stowarzyszenia Eurocities, zrzeszającego wielkie miasta europejskie. Przedstawiciele Unii Metropolii Polskich zasiadają w Komitecie Regionów UE[31].

EUROCITIES stanowi sieć zrzeszającą przedstawicieli ponad 130 największych europejskich miast z 35 państw. Jest ona przede wszystkim platformą wymiany doświadczeń i wspólnego rozwiązywania problemów poprzez pracę w sześciu forach tematycznych. EUROCITIES jest także organizacją, która wpływa na instytucje Unii Europejskiej, podkreślając znaczenie miast i działając tak, by samorządy lokalne mogły w najlepszy sposób sprostać strategicznym wyzwaniom stawianym przez unijne instytucje[32].

W dniach 16-18 listopada 2016 roku w Mediolanie przy okazji Dorocznego Walnego Zebrania Członków EUROCITIES odbyła się konferencja dla przedstawicieli samorządów miejskich. „Sharing cities", wiodący temat konferencji, obejmuje nowe podejście do relacji między gospodarką a społeczeństwem. W ramach wspomnianej koncepcji to właśnie więzi społeczne stają się podstawą wymiany gospodarczej. Coraz częściej w międzynarodowej dyskusji na temat gospodarki pojawiają się definicje takie jak: *collaborative consumption*, *peer economy*, *collaborative economy*, *on-demand economy*. Wydaje się, że *sharing economy* mogłoby

30 Tamże.
31 http://www.metropolie.pl/pl/.
32 http://www.poznan.pl/mim/eurocities/aktualnosci,p,9978.html.

utworzyć pojęciowy parasol nad wyżej wymienionymi, jednak nie są one tożsame z gospodarką dzielenia się, której głównym założeniem jest konsumowanie i korzystanie bez konieczności posiadania na własność[33].

Wybór miejsca dorocznej konferencji EUROCITIES nie był przypadkowy. Mediolan w grudniu 2014 roku Uchwałą Rady Miasta przyjął definicję lokalnej gospodarki, w której pojęcie „własności" zastąpiono pojęciem „wspólnego użytku", czy inaczej mówiąc „współdzielenia". Lokalne władze zatwierdziły także dokument pt. „Milan – sharing city" i uzupełniające go wytyczne wdrażania tej koncepcji, która powstała przy udziale ponad 200 mieszkańców, przedsiębiorców, organizacji społecznych i konsumenckich. Mediolan jest również uznawany za lidera w dziedzinie „smart city", dlatego polityka związana z ekonomią współdzielenia przygotowywana była łącznie z koncepcją inteligentnych miast, konsekwentnie wdrażaną tam od 2013 roku[34].

Doroczne spotkanie EUROCITIES stanowiło również możliwość udziału w zorganizowanych przez mediolańskich gospodarzy wizytach studyjnych, okazję do nawiązania kontaktów i pozyskania partnerów do wspólnych projektów. W trakcie Walnego Zgromadzenia wybranych zostało czterech członków Komitetu Wykonawczego organizacji (Gandawa, Sztokholm, Warszawa, Lipsk), a także, jak co roku, ogłoszono laureatów EUROCITIES Award, nagrody dla miast prezentujących najlepsze praktyki w kategoriach: współpraca, innowacje, partycypacja. Miasto Poznań reprezentowali: zastępca prezydenta Miasta Poznania, Mariusz Wiśniewski oraz merytoryczni pracownicy poznańskiego Ratusza[35].

Przyjrzyjmy się obecnie współpracy na poziomie samorządów powiatowych. Powiat żagański oraz powiat Görlitz współpracują ze sobą od kilku lat. Wspólnie zrealizowano wiele projektów w ramach transgranicznej współpracy partnerskiej. Ze względu na trwały i bliski kontakt postanowiono dokonać wstępnego zbilansowania wspomnianej współpracy. W ramach projektu „Poznaj swój powiat – transgraniczna promocja partnerów: Powiatu Żagańskiego i Powiatu Görlitz" przeprowadzono konkurs na hasło promujące współpracę powiatu żagańskiego i powiatu Görlitz. Komisja konkursowa wybrała zwycięskie hasło – „Dwa Powiaty, wspólna przyszłość". Autorem hasła jest Stephan Biebrach, mieszkaniec powiatu Görlitz[36].

W dniu 20 maja 2014 roku odbyła się konferencja, stanowiąca punkt kulminacyjny wspólnego projektu. Uroczystego powitania gości dokonała Starosta Żagański Anna Michalczuk. Starostę powiatu Görlitz reprezentował Andreas Johne. Steffen Menzel – prezydent Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego w Görlitz i prezes Śląsko-Górnołużyckiego Związku Muzeów dokonał prezentacji obu jednostek

33 Tamże.
34 Tamże.
35 Tamże.
36 http://www.powiatzaganski.pl/PL/619/2105/Konferencja___Poznaj_swoj_powiat-transgraniczna_promocja_partnerow__Powiatu_Zaganskiego_i_Powiatu_G_rlitz__20_maja_2014_r/k/.

powiatowych. Z kolei Izabela Pantkowska, zastępca dyrektora oraz kierownik Zespołu Projektów Euroregionalnych Euroregionu Sprewa-Nysa-Bóbr przedstawiła współpracę transgraniczną powiatu żagańskiego i powiatu Görlitz oraz dotychczas wspólnie zrealizowane projekty. Podczas konferencji nagrodzony został zwycięzca konkursu, uczestnicy otrzymali opublikowane w ramach projektu albumy informacyjne wydane wraz ze zwycięskim hasłem „Dwa powiaty, wspólna przyszłość"[37].

Współpraca między powiatem krakowskim i powiatem monachijskim rozpoczęła się w 1999 roku dzięki kontaktom Niemieckiego Związku Powiatów i Związku Powiatów Polskich, w którego Zarządzie była Renata Godyń-Swędzioł, ówczesny starosta krakowski. Powiat monachijski zadeklarował wówczas pomoc w tworzeniu struktury administracyjnej w nowych polskich powiatach, a propozycja współpracy została złożona Starostwu Powiatowemu w Krakowie. Starosta monachijski Heiner Janik wraz z Zarządem przybył do Krakowa na zaproszenie starosty krakowskiego, aby po raz pierwszy zaprezentować powiat i omówić sprawy dotyczące współdziałania. Kolejne spotkania władz powiatów stworzyły forum wymiany doświadczeń i współpracy w naturalnych obszarach zainteresowań obu samorządów. Przełomowym momentem współpracy był rok 2001, kiedy to po powodzi starosta monachijski zorganizował zbiórkę pieniędzy i przekazał powiatowi krakowskiemu czek na kwotę 1 070 000,00 zł z przeznaczeniem na pomoc dotkniętym kataklizmem mieszkańcom[38].

Formalne kontakty powiaty rozpoczęły w dniu 7 kwietnia 2003 roku wraz podpisaniem umowy o partnerskiej współpracy, w której strony zobowiązały się do: 1. współpracy we wszystkich dziedzinach, a szczególnie: wymiany między młodzieżą, uczniami szkół średnich i grup młodzieżowych, wymiany związków sportowych, amatorskich zespołów artystycznych, jak również wymiany w zakresie oświaty, literatury i sztuki; 2. wzajemnej wymiany doświadczeń w dziedzinach: organizacji i funkcjonowania lokalnego samorządu, szkolnictwa, opieki socjalnej, działalności organizacji społecznych i zawodowych: 3. zapoznawania mieszkańców obu powiatów z problemami gospodarczymi i społecznymi powiatu partnerskiego. Postanowienia umowy o partnerskiej współpracy są konsekwentnie przez powiaty realizowane, a żywe kontakty owocują każdego roku imponującą liczbą wspólnych projektów[39].

Deklaracja współpracy pomiędzy powiatem krakowskim a prowincją Bergamo została podpisana 24 maja 2003 roku. Oba powiaty zadeklarowały wolę stworzenia podstaw obustronnej i trwałej współpracy we wszystkich dziedzinach, a w szczególności w kilku płaszczyznach życia społeczno-gospodarczego, a mianowicie: w turystyce, handlu i rzemiośle, rolnictwie, przemyśle i budownictwie, technologii odnawialnych źródeł energii i technologii ochrony środowiska, edukacji, sporcie

37 Tamże.
38 http://powiat.krakow.pl/wspolpraca-zagraniczna/.
39 Tamże.

i kulturze. Kolejne lata przyniosły coraz częstsze kontakty, a do najważniejszych należy zaliczyć udział przedstawicieli powiatu krakowskiego w corocznych Międzynarodowych Targach Handlowych w Bergamo, które są największą imprezą tego typu we Włoszech[40].

Współpraca między powiatem wrzesińskim a niemieckim powiatem Wolfebüttel trwa oficjalnie od 2001 roku, kiedy podpisano umowę o partnerstwie między powiatami wrzesińskim a Wolfenbüttel. Jednak warto wskazać, iż już wcześniej, bo w 1995 roku, została podpisana umowa między Zespołem Szkół Politechnicznych im. Bohaterów Monte Cassino we Wrześni a Carl-Gotthard-Langhans-Schule Wolfenbüttel. Pierwsze spotkanie z przedstawicielami Zespołu Szkół Politechnicznych we Wrześni i Carl-GotthardLanghans-Schule Wolfenbüttel miało miejsce w październiku 1992 roku. Oficjalna umowa o współpracy między szkołami została podpisana 24 września 1995 roku. W ciągu prawie 15 lat w wymianie uczestniczyło ponad 1500 osób. Podczas dwóch tygodni wspólnego przebywania ze sobą – tydzień w Polsce i tydzień w Niemczech, realizowania wspólnych projektów oraz zabawy i wypoczynku, młodzież poznaje się bliżej i nawiązuje przyjaźnie oraz pogłębia znajomość języków obcych. W lipcu 2005 roku odbył się polsko-niemiecki rajd rowerowy, w którym wzięli udział uczniowie i nauczyciele. Grupa pokonała w ciągu 10 dni na rowerze trasę liczącą 730 km[41].

Ciechanów posiada dość bogate doświadczenia w dziedzinie współpracy zagranicznej. Pierwsza umowa o współpracy i partnerstwie została podpisana w 1972 roku z francuskim miastem Meudon. Jest to przepiękne, liczące ponad 43 tys. mieszkańców miasto, położone 9 km na południowy zachód od centrum Paryża. Jego historia sięga epoki neolitycznej. Do dziś zachowało się wiele cennych zabytków: m.in. Muzeum Rodena, dom Ryszarda Wagnera, Obserwatorium, Kaplica Ermitażu. Z Meudon związanych było szereg słynnych postaci takich jak: Markiz de Pompadour, Grand Dauphin – syn Ludwika XIV, Auguste Roden, Ryszard Wagner. Umowę o współpracy i partnerstwie z Haldensleben podpisano w 1992 roku. Miasto znajduje się niedaleko Magdeburga i liczy 23 tys. mieszkańców. Ma bogatą i pieczołowicie pielęgnowaną tradycję historyczną. Stanowi w Niemczech ośrodek przemysłu przetwórczego i handlu. Tradycje współpracy z obwodem chmielnickim na Ukrainie sięgają lat siedemdziesiątych. Po latach przerwy we wzajemnych kontaktach wznowienie współpracy z miastem Chmielnicki nastąpiło w 1997 roku. Chmielnicki jest 300-tysięcznym miastem w środkowej Ukrainie, stolicą obwodu chmielnickiego i zarazem centrum życia kulturalnego i gospodarczego Podola. Posiada spore osiągnięcia w zakresie przekształceń strukturalnych w gospodarce miasta i regionu. Umowę o współpracy z miastem słowackim podpisano w czerwcu 2001 roku. Objęła ona przede wszystkim zagadnienia z obszaru kultury i sportu

40 Tamże.

41 http://wrzesnia.powiat.pl/pub/uploaddocs/prezentacja_wspolpraca_polsko-niemiecka_-_aktualizacja_2015.pdf.

oraz współpracę szkół. Brezno to drugie co do wielkości po Bańskiej Bystrzycy miasto regionu. Liczy ok. 22 tys. mieszkańców. Jest stolicą powiatu i okręgu górnego dorzecza Hron. Miejscowość położona w kotlinie między Niżnymi Tatrami a Słowackimi Rudawami (Slovenské rudohorie) leży na ważnym skrzyżowaniu dróg łączących Kotlinę Zwoleńską z Liptowem przez Niżne Tatry i rejon Bańskiej Bystrzycy z Rimavską Sobotą[42].

W tworzeniu najnowszej historii miast niemałą rolę odgrywa wymiana doświadczeń pomiędzy różnymi miastami oraz partnerska współpraca w sferach: ekonomicznej, społecznej, oświatowej i kulturalnej. Powyższa współpraca umożliwia nawiązywanie kontaktów i przyjaźni pomiędzy samorządami miast i ich mieszkańcami, pomaga w prowadzeniu negocjacji pomiędzy kontrahentami, stwarza możliwość wyrażania dążeń i pragnień ludzkich. W myśl wspomnianych przesłanek Rzeszów utrzymuje kontakty partnerskie z dwunastoma miastami: Bielefeldem (Niemcy), Buffalo, Gainesville (USA), Iwano-Frankowskiem, Lwowem i Łuckiem (Ukraina), Klagenfurtem (Austria), Koszycami (Słowacja), Lamią (Grecja), Nyíregyházą (Węgry), Satu Mare (Rumunia) oraz z Fangchenggang (Chiny). Ponadto Rzeszów nawiązał przyjacielskie kontakty z Hamburgiem (Niemcy), Użgorodem (Ukraina), Graz (Austria), Roeselare (Belgia), Miszkolcem (Węgry), Preszowem (Słowacja), Telavi (Gruzja), Departamentem Corréze (Francja)[43].

Kontakty z miastami partnerskimi służą wymianie informacji, zdobywaniu wiedzy, upowszechnianiu i krzewieniu sportu i kultury, sprzyjają poszerzaniu horyzontów młodzieży i zdobywaniu nowych przyjaciół przez mieszkańców Rzeszowa[44].

„EUniverCities" stanowi sieć zawiązaną w roku 2012 roku z siedzibą w Delft, w Holandii. Miasta – członkowie sieci posiadają wspólną cechę charakterystyczną, to jest obecność w mieście silnego środowiska akademickiego. Z zasady miasta zgłaszają akces do sieci i uzyskują jej członkostwo w tandemie miasto/uczelnia uczelnie w nim funkcjonujące. Celem współpracy jest wzajemne uczenie się, jak tworzyć najatrakcyjniejsze warunki do studiowania, a także promocja istniejącego potencjału naukowego i dydaktycznego w danym mieście. Miasto Lublin przystąpiło do sieci wspólnie z lubelskimi uczelniami w roku 2014 roku. Stosowną uchwałę w tej sprawie podjęła Rada Miasta Lublin w dniu 16 października 2014 roku[45].

Pozostałymi członkami sieci są następujące miasta i uniwersytety: Aalborg oraz Aalborg Universitet, Dania; Aveiro oraz Universidade de Aveiro, Portugalia; Delft oraz TU Delft, Holandia; Gandawa oraz Universiteit Gent, Belgia; Lozanna oraz UNIL Université de Lausanne, Szwajcaria; Linköping oraz Linköping Universitet, Szwecja; Magdeburg oraz Otto-von-Guericke Universität Magdeburg i Hochschu-

42 http://www.umciechanow.pl/samorzad/miasta_partnerskie.
43 http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/wspolpraca-miedzynarodowa/informacja-o-partnerstwie-miast.
44 Tamże.
45 http://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/eunivercities/.

le Magdeburg-Stendal, Niemcy; Norrköping oraz Linköping Universitet – Campus Norrköping, Szwecja; Parma oraz Università degli Studi di Parma, Włochy; Tampere oraz Tampereen Teknillinen Yliopisto, Finlandia; Trondheim oraz NTNU Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Norwegia oraz Warna wraz ze swoimi szkołami wyższymi, Bułgaria[46].

Podstawową sferą aktywności Związku Gmin Wiejskich RP jest obrona interesów gmin poprzez udział w pracach różnych gremiów krajowych i jego zespołach problemowych. Przedstawiciele Związku biorą czynny udział w pracach Komisji Wspólnej Rządu i Samorządu Terytorialnego, komisji sejmowych i senackich, dziesiątkach instytucji rządowych i związanych z rozwojem obszarów wiejskich. ZGW RP aktywnie działa także na arenie międzynarodowej. Delegaci Związku reprezentują interesy polskich gmin wiejskich w Komitecie Regionów UE, Kongresie Władz Lokalnych i Regionalnych Europy (CLRAE), uczestniczyli w międzynarodowych projektach (IDCED, Standup). Aktywność naszych przedstawicieli w pracach Komitetu Regionów UE zaowocowała uzyskaniem mocnej pozycji w jego strukturach: są członkami prezydium, przewodniczą w komisjach i grupach politycznych Komitetu Regionów. Związek był gospodarzem pierwszego w historii Europejskiego Kongresu Gmin Wiejskich, podczas którego podpisano deklarację warszawską dotyczącą przyszłości obszarów wiejskich. Nasi wójtowie mają możliwość bezpośredniej wymiany doświadczeń z wójtami krajów europejskich w ramach projektów realizowanych przez ZGW RP we współpracy z organizacjami partnerskimi, współfinansowanymi z funduszy unijnych[47].

Należy w tym miejscu wskazać na projekt współpracy możliwy dzięki wsparciu norweskich samorządowców. Baza Dobrych Praktyk jest wspólnym przedsięwzięciem Związku Gmin Wiejskich RP, Związku Miast Polskich i Związku Powiatów Polskich realizowanym od roku 2007. Gromadzi opisy dobrych i sprawdzonych rozwiązań z zakresu doskonalenia zarządzania usługami publicznymi i rozwojem jednostek samorządu terytorialnego, w tym rozwojem instytucjonalnym, a od 2013 roku także współpracą międzysamorządową. W chwili obecnej baza liczy łącznie ponad 400 wystandaryzowanych i zgodnych z przyjętą metodologią opisów praktyk – zamieszczonych w kilku działach. Opisy praktyk są na bieżąco weryfikowane i aktualizowane pod względem merytorycznym i danych kontaktowych. Baza ma służyć udokumentowaniu i promowaniu dobrych praktyk zarządzania w samorządach oraz doświadczeń w stosowaniu nowoczesnych narzędzi wspierających funkcjonowanie samorządów lokalnych i ich współpracę. Do bazy wpisywane są opisy dobrych praktyk zidentyfikowanych w ramach konkursów samorządowych, w tym szczególnie „Samorządowy Lider Zarządzania", w ramach prac Grup Wymiany Doświadczeń oraz zidentyfikowanych samodzielnie przez biura naszych or-

46 Tamże.
47 http://www.zgwrp.pl/o-zwiazku.

ganizacji, przez media samorządowe i rekomendowanych przez inne samorządy. Budowa i funkcjonowanie bazy w latach 2007-2010 było wspierane przez Norweski Mechanizm Finansowy. W latach 2010-2011 dodano przy wsparciu projektu POKL 5.4 „Model współpracy jednostek administracji publicznej i organizacji pozarządowych" nowy dział bazy dotyczący współpracy JST i NGO, zaś od kwietnia 2011 roku główny rozwój bazy w jej zasadniczym kształcie (zarządzanie usługami i rozwojem instytucjonalnym) jest elementem projektu POKL 5.2 „Doskonalenie zarządzania usługami publicznymi i rozwojem jednostek samorządu lokalnego (gmin i powiatów)"[48].

Od stycznia 2013 roku dodano nowy dział „Współpraca między jednostkami samorządu (JST)" w ramach realizacji projektu „Budowanie kompetencji do współpracy międzysamorządowej i międzysektorowej jako narzędzi rozwoju lokalnego i regionalnego" przez Związek Miast Polskich we współpracy ze Związkiem Powiatów Polskich i Związkiem Gmin Wiejskich RP (ZGW RP) oraz Norweskim Związkiem Władz Lokalnych i Regionalnych (KS)[49].

Reasumując analizę odnoszącą się do kwestii współpracy międzynarodowej wspólnot samorządowych, należy przywołać dane statystyczne. Współpracę międzynarodową prowadzi prawie trzy czwarte samorządów (72%), w tym: 85% województw, 95% miast, 86% powiatów oraz 52% gmin wiejskich. Ponad jedna czwarta wszystkich samorządów nie ma kontaktów z zagranicą (28%). Można wyróżnić następujące formy współpracy międzynarodowej polskich samorządów na szczeblu wojewódzkim: 1. stałe dwu-, trój- lub wielostronne partnerstwa na podstawie podpisanej umowy albo podpisanego listu intencyjnego – 87% przypadków; 2. współpraca w ramach projektów – 58%; 3. stałe dwu-, trój- lub wielostronne partnerstwo bez podpisanej umowy albo bez podpisanego listu intencyjnego – 20%; 4. przynależność do organizacji – sieci związków zrzeszających podmioty z różnych krajów – 18%; 5. inne – 14%; 6. przedstawiciel w innym kraju – 5%. Prezentowane dane pochodzą z roku 2012[50].

Wśród rodzajów podejmowanej aktywności międzynarodowej należy wymienić następujące działania; 1. oficjalne wizyty przedstawicieli lokalnych władz i urzędników – 93% przypadków; 2. współpraca szkół lub innych placówek oświatowych – 84%; 3. wspólne projekty – 68%; 4. współpraca organizacji pozarządowych – 60%; 5. wspólne wydarzenia sportowe – 59%; 6. wymiana mieszkańców – 48%; 7. misje gospodarcze, współpraca podmiotów gospodarczych – 23%; oraz 8. inne – 10%[51].

48 http://www.dobrepraktyki.pl/.

49 Tamże.

50 Zob. B. Nitschke, *Podstawy i formy współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego w Polsce,* http://lubuskie.pl/uploads/pliki/wspolpraca_zagraniczna/B%20Nitschke%20-%20Podstawy%20i%20formy%20wsp%C3%B3%C5%82pracy%20mi%C4%99dzynarodowej%20jst%20(2).pdf.

51 Tamże.

Warto również przywołać kluczowe przesłanki podejmowania współpracy międzynarodowej przez polskie samorządy. Należą do nich takie powody, jak: 1. stworzenie możliwości wymiany międzynarodowej dla mieszkańców gminy (powiatu) – 78% przypadków; 2. promocja gminy (powiatu) na arenie międzynarodowej – 75%; 3. przeniesienie dobrych praktyk z zagranicznych jednostek samorządowych na grunt lokalny – 70%; 4. możliwość ubiegania się o fundusze z programów polskich, europejskich i międzynarodowych – 57%; 5. rozwój wiedzy i kompetencji urzędników jednostki oraz urzędników z jednostki partnerskiej przez stałą wymianę – 51%; 6. prestiż – 24%; 7. dążenie do uzyskania wpływu na decyzje dotyczące samorządów, które są podejmowane przez Instytucje Unii Europejskiej – 11%; oraz 8. zachęty ze strony polskiej administracji (w tym centralnej) – 6%[52].

Do priorytetowych dziedzin, w których współpraca międzynarodowa jest podejmowana przez polskie władze lokalne i regionalne, zaliczyć trzeba następujące: 1. kultura, w tym promocja dziedzictwa lokalnego – 89%; 2. turystyka i sport – 67%; 3. nauka i edukacja – 66%; 4. gospodarka – 15%; 5. inne dziedziny – 14%; 6. ochrona środowiska – 10%; 7. transport – 5%; 8. służba zdrowia i opieka społeczna – 4%; oraz 9. demokracja i prawa człowieka – 3%; 10. poszanowanie energii – 3%; 11. rynek pracy – 2%[53].

Od lat dziewięćdziesiątych, kiedy nastąpił rozwój kontaktów dwustronnych, samorządowe gminy w Polsce mają najwięcej partnerów w Niemczech. Ponad 60% gmin współpracujących znalazło tam co najmniej jednego partnera. Zatem niemal co trzeci związek bliźniaczy tworzony jest z Niemcami. Najwięcej gmin z partnerami niemieckimi zanotowano w województwie zachodniopomorskim i lubuskim, następnie w opolskim, pomorskim, kujawsko-pomorskim oraz warmińsko-mazurskim. Drugim z kolei państwem, gdzie gminy najczęściej nawiązują partnerstwo, jest Ukraina. Co piąta gmina współpracująca ma w tym państwie swojego partnera. Najwięcej związków bliźniaczych z samorządami Ukrainy notuje się w gminach ze wschodnich regionów Polski – w blisko 60% gmin współpracujących z województwa lubelskiego oraz w ponad 40% z podkarpackiego. Warto zanotować, iż w 2001 roku jedynie co dziesiąta gmina współpracująca utrzymywała kontakty partnerskie z samorządem na Ukrainie, a na liście państw, z którymi najczęściej polskie gminy współpracują, Ukraina była na szóstym miejscu. Na dalszych miejscach znajdują się samorządy lokalne z Republiki Czeskiej, Słowacji czy Litwy[54].

Współpraca międzynarodowa polskich wspólnot regionalnych i lokalnych stała się istotnym elementem funkcjonowania samorządu terytorialnego. Wykazane przykłady dowodzą, iż rozwija się ona na zróżnicowanych forach życia społeczno-gospodarczego. Uczestniczą w niej zarówno wielkie metropolie, jak i mniejsze

52 Tamże.
53 Tamże.
54 Zob. A. Skorupska, *Współpraca międzynarodowa polskich samorządów – wyniki badań PISM*, „Biuletyn PISM" nr 49 (294), 29 czerwca 2005.

samorządy powiatowe lub gminne. Regulacje ustawowe zwracają jednakże uwagę na zgodność tej współpracy z polityką wewnętrzną państwa oraz celami polityki zagranicznej. W zdecydowanej większości dotychczasowych przykładów tak właśnie współpraca międzynarodowa polskich samorządów się układała, co należy uznać za dojrzałość władz lokalnych i regionalnych.

Bibliografia

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2010.

Ustawa z dnia 15 września 2000 roku o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych (DzU z 2000 r. Nr 91, poz. 1009).

Czarnow Sławomir, *Niektóre aspekty prawne współpracy transgranicznej i euroregionów*, „Państwo i Prawo" nr 10, 1997.

Malinowska Agnieszka, *Współpraca zagraniczna samorządu województwa – zagadnienia wybrane*, „Przegląd Prawa Publicznego" nr 7-8, 2012.

Nitschke Bernadetta, *Podstawy i formy współpracy międzynarodowej jednostek samorządu terytorialnego w Polsce,* http://lubuskie.pl/uploads/pliki/wspolpraca_zagraniczna/.

Samorząd terytorialny. Zbiór aktów prawnych według stanu na dzień 30 maja 2001 r., wstęp i oprac. Lucyna Rajca, Samorządowe Fundacja Rozwoju Demokracji Lokalnej; Wyższa Szkoła Administracji Publicznej, Katowice – Kielce 2001.

Skorupska Adriana, *Współpraca międzynarodowa polskich samorządów – wyniki badań PISM*, „Biuletyn PISM" nr 49 (294), 29 czerwca 2005.

Sowiński Roman, *Ustawowa regulacja udziału jednostek samorządu lokalnego w międzynarodowych zrzeszeniach społeczności lokalnej*, „Samorząd Terytorialny" nr 7-8, 2002.

Woźniak Marta, *Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego w świetle prawa polskiego i standardów międzynarodowych*, „Samorząd Terytorialny" nr 4, 2005.

Summary

Jacek Wojnicki – *International cooperation of local and regional self-government in Poland*

This article discusses issues of cooperation between local and regional communities in Poland. It is an important element of functioning of local government after 1990. It creates a platform for exchanging experiences and contacts at the local level. Another important aspect is the possibility of socio-economic cooperation for the benefit of the individual partners. International cooperation of local and regional governments has constitutional and statutory powers.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Piotr Swacha
Faculty of Social Sciences
Warsaw University of Life Sciences – SGGW

Social problems in rural areas in the parliamentary speeches of PSL representatives (1989–1991)

Problemy społeczne na obszarach wiejskich w mowach parlamentarnych reprezentantów PSL (1989–1991)

Key words: Social problems, peasants, rural areas, parliament, Polish Peasant Party

Słowa kluczowe: problem społeczne, chłopi, obszary wiejskie, parlament, Polskie Stronnictwo Ludowe,

Social problems

A social problem is a phenomenon generally considered to be abnormal, creating difficulties, requiring improvement or liquidation. Social problems are a consequence of the concrete social systems, because they are created by the social, economic or cultural mechanisms. In the "Encyclopedia of Social Problems" edited by Vincent N. Parrillo – the following categories of social life exposed to social problems occurrence are listed: aging and the life course; community, culture and change; crime and deviance; economics and work; education; family; gender inequality and sexual orientation; health; housing and urbanisation; politics, power and war; population and environment; poverty and social class; race and ethnic relations; substance abuse; social movements[1]. The list of social problems during

1 *Encyclopedia of Social Problems*, edited by Vincent N. Parrillo, Sage Publications, New York 2008, p. XV-XVIII.

the transformation process in Poland also can be created. For example the phrase "social problems" was present in titles of main sociological papers with the following terms: unemployment, social exclusion, poverty, homelessness, restructuring of agriculture, corruption, sexual violence against children, helplessness, frustration, agrarian overcrowding[2]. As it can be noticed some of those issues were directly connected with life at rural areas.

Polish rural sociologist distinguish specific features of Polish village which creates social problems characteristic for these areas. They are based on: low agricultural flexibility, agricultural efficiency lower than in other sectors of economy, lower income in agricultural which also poses a risk of poverty, marginalisation and political radicalism[3].

Among contemporary theorists exploring social problems there is a consensus on the need to tackle these negative phenomena. Therefore, social problems are strongly linked to social policy. During the Polish People's Republic (Polska Rzeczpospolita Ludowa – PRL), the social policy model had institutional and redistribution characteristics. This meant that the state and its institutions played a major role in satisfying the needs of its citizens, or at least it was supposed to do it[4]. The Polish transformation brought not only political changes in the field of pluralisation of the political scene but it also brought a transition from a centrally planned economy to a free market economy. This process opened the way for the activities of various voluntary organizations and reduced the role of the state in society. Simultaneously, adaptation of radical economic change opened up new problems in the areas so far regulated by the state. The aim of this paper is to show what type of social problems that occurred during the transformation process in Polish rural area were identified by representatives of Polish Peasant Party (Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL). To fulfil this purpose content analysis of Sejm transcripts, official questions and interpellations made by the PSL representatives in parliament were carried out. Due to the multiplicity of legal acts adopted by the Parliament in the years 1989-1991 the purposive sample of analysed documents was adopted. The most important were the transcripts of discussions carried out during the process of adopting the following law acts:

- On raising wages for work and agricultural income in relation to changes in consumer prices of goods and services in 1989;
- On the amendment to the Rural Social Fund Act;
- On the employment;

2 L. Miś, *Problemy społeczne. Metodologia, teorie, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, p. 162.

3 I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, p. 283 i 284.

4 More about this model: *Polityka społeczna*, edited by Grażyna Firlit-Fesnak and Małgorzaty Szylko-Skoczny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, p. 153-154.

- Modification of the Act on the provision of retirement benefits to employees and their families;
- Modification of the individual farmers and their families members social security law;
- On the establishing an Agricultural Market Agency;
- Modification of the upbringing in sobriety and counteracting alcoholism law;
- On farmers` social security;
- On healthcare facilities;
- Modification of the of the Agricultural Tax Act;

Also the transcripts discussion on: "government information on agricultural policy assumptions for the year1990" was included in the research corps.

The basics of the Parliament position in the years 1989-1991

The initiators of political changes stared in 1989 in Poland were opposition activists leaded by the former chairmen of "Solidarity" – Lech Wałęsa and so-called reformist fraction of the Polish United Workers` Party (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza – PZPR). One of the main points of "round table" agreements in Poland was to conduct elections to newly created bicameral legislature – Sejm, and recreated for the first time after the Second World War – Upper House of Polish parliament – Senate. As a result of the agreements the so-called "social side" could take part in parliamentary elections, which were free to the Senat and limited to 35% of seats in Sejm (where only non-members of ruling coalition could compete)[5]. 65% of seats in Sejm were reserved for the representatives of PZPR, United Peasant Party (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe – ZSL), Democratic Party (Stronnictwo Demokratyczne – SD) and other organizations controlled by party-state authorities. The concept for these rule was to avoid the election "clashes" between governmental parties and opposition. However, elections to the Senate were not the subject of any regulations. To became a Member of Parliament single candidate had to gain more than 50% of votes in his electoral region, otherwise two candidates from one voting district who received two highest results had to take part in the second voting round. The person who gained highest result in the second round was elected as a Member of Parliament. After the first round "Solidarity" took 160 seats in Sejm (for 161 possible) and 92 seats in Senate (for 100 possible). Only five candidates of governmental parties were able to get more than 50% of votes (3 of them were

5 Formally, it was determined by the membership in one of the officially registered parties. Candidates associated with the ruling coalition could compete in elections for a seat within 35% if they were not party members. The most characteristic example was Jerzy Urban. Since the beginning of the 1980s - he performed many different state functions but formally was not associated with PZPR. See more: A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988-1990*, Arcana, Warszawa 2004, p. 291.

elected in so called "Country List") in the first round. After the second round held two weeks later, "Solidarity" took last possible seat in Sejm and 7 more in Senate. Only one non-party and non-Solidarity candidate became a Senator[6].

After the elections the authorities of Polish United Workers` Party made an attempt to create government based on the previous coalition leaded by their representative Czesław Kiszczak. The failure of this process opened the way to start the negotiations between "Solidarity", United Peasants` Party and Democratic Party. As a consequence, for the first time in history of the Polish People`s Republic, the government leaded by the member of opposition (Tadeusz Mazowiecki), was adopted by Sejm. These events started the process of political transformations in Poland. One of its components was the transformations of party system, which also affected parliamentary politics. As it was noted by Włodzimierz Wesołowski – during PRL, Sejm was not chosen in free elections but nominated, which „denied the idea of a free electoral representation"[7]. The main political decisions before the year 1989 were taken outside the parliament, by the authorities of Polish United People`s Party. The establishing of Tadeusz Mazowiecki's government was possible also due to the position that parliamentary representatives of ZSL obtained towards the authorities of their own party.

From the United Peasants` Party into Polish Peasants` Party

Before the Round Table negotiations United Peasants` Party was a loyal ally of Polish United People`s Party. Their representatives did not undertake talks with opposition before the Party authorities opened this process in 1989[8]. It doesn't mean that they were passive during all 40 years of their existence. Researchers of the peasant political movement in Poland stand out different phases of its functioning: from total submissiveness during the years 1949-1956, to the phase of seeking their own identity in the late eighties[9]. The authorities of United Peasants` Party supported the imposition of the Martial Law in the year 1981, receiving as an informal regard more influences in State`s institutions. In long term it awaked the ambitions to played a greater role in the political system. Simultaneously, at rural areas in the eighties the groups articulating peasants interests towards state were created. Most

6 Ibidem, p. 329.

7 W. Wesołowski, *Parlamentarzyści jako część elity politycznej: teoretyczno-porównawcze tło polskich badań,* [in] *Początki parlamentarnej elity. Posłowie kontraktowego Sejmu*, edited by Włodzimierz Wesołowski and Jacek Wasilewski, Warszawa 1992, p. 46-47.

8 A. Łuczak, *Dekada polskich przemian. Studium władzy i opozycji*, INP UW, MHPRL Warszawa 2012, p. 769.

9 See more: M. Szpytma, *Zjednoczone? Stronnictwo? Ludowe? Geneza i historia ZSL ze szczególnym uwzględnieniem okresu stalinowskiego*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" no 10-11, 2009, p. 77; J. Gmitruk, *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe 1949-1989*, MHPRL, Warszawa 2004, p. 26; J. Szamik, *Polskie Stronnictwo Ludowe 1990-2005,* MHPRL, Warszawa 2016, p. 22.

of their representatives were involved in the activity of Rural "Solidarity" before the Material Law. All these factors created internal movements in Unites Peasants` Party demanding more independence in relation to Polish United People`s Party or even the change of political system[10]. After the political change in the summer 1989 those processes paw the way to transformation of United Peasants` Party into Polish Peasants` Party "Revival" and then into Polish Peasants` Party. Those changes were made at the congresses of rural party that took place in November 1989 and May 1990[11]. During the party transformation process some of their representatives in Sejm came out of the party, other Members of Parliament joined it. In these paper all speeches of politician who were representing United Peasants` Party, Polish Peasants` Party "Revival" and Polish Peasants` Party were include in research.

PSL representatives attitude to social policy

To determine the attitude of PSL representatives in the parliament towards social policy two discussions about the project of new rule act in this field were analyzed. The first one took place on September 26, year 1990. The second one was conducted on November 29, year 1990. During both discussions PSL representatives argued for necessity to help citizens who lived in low life standard. As it was stated by Barbra Czyż in Sejm on November 29 – "a person in democratic state has a right to dignified life, for self-realization towards honest work. However, there is a group of people in this country, who can`t work and satisfy their needs by their own. It is a group that has a right to be prevented and a right to use social help"[12]. Wiesław Woda during the same discussion highlighted: "social security has particular importance especially in times of deep economic crisis"[13]. This meant that PSL deputies accepted the existence of the aid system. They also perceived the need for the new regulation in this area. This issue was also addressed by Teresa Malczewska – the third PSL representative who spoke during the discussion[14].

PSL deputies also defined the categories of people that should be supported by social security system. As it was stated by Teresa Malczewska "the social support should be given to persons and families in case of: poverty, orphanhood; home-

10 One of such initiatives was the Social Committee of the Rebirth of the Peasant`s Movement (Ogólnospołeczny Komitet Odrodzenia Ruchu Ludowego). For example see more: T. Kuczur, *Dekompozycja polityczna a idea jedności ruchu ludowego w latach 1989-1990*, [in] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. W podzielonej Europie*, vol. 2, edited by: Józef Ryszard Szaflik and others, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Pułtusk-Warszawa 2007, p. 605-623.

11 Ibidem, p. 612 and 617.

12 Projekt ustawy o pomocy społecznej - Barbara Czyż`s statement, [in] Sprawozdanie stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 29 i 30 listopada 1989, Sejm RP, Warszawa 1990, p. 29-30.

13 Projekt ustawy o pomocy społecznej – Wiesław Woda`s statement, [in] Ibidem, p. 20.

14 Projekt ustawy o pomocy społecznej – Teresa Malczewska`s statement, [in] Ibidem, p. 7-9.

lessness; unemployment; mental or physical disability; long-term illness; helplessness in child-rearing, especially in incomplete and large families; alcoholism or drug addiction; difficulties in adjusting to life after leaving the prison; natural or ecological disaster"[15]. In PSL deputies opinions – not only people affected by random incidents should be supported by social security, but also persons temporarily excluded from social life due to their previous actions – for example former prisoners.

With regard to the construction of institutions responsible for social assistance PSL representatives argued for decentralization of the system. They postulated to link the structure of this institutions with the new administrative state division. They argued that it would increase the activity of local communities in solving social problems. According to the speeches – the main institution responsible for social assistance should be the state, but also other organizations should be involved in this process. For example – during the debate Wiesław Woda stated: "I think that not enough emphasis was placed on the various forms of social assistance provided by charities and social organizations especially by the church. It is necessary to coordinate the social assistance provided by different actors […]"[16].

As a representatives of Polish village PSL deputies noticed the special situation at rural areas. As they argued – rural residents in Poland had different needs in the field of social assistance due to the fact that the social-life infrastructure was poor and life conditions in villages were much harder than in the cities. Among the social problems most perceptible in rural areas they mentioned: "aging of families as a result of leaving the village by young people, difficult living conditions of old and single people, still a significant number of older people without retirement pension, multi-children families, undeveloped commercial, service and cultural offer, lack of sufficient rehabilitation network for invalids"[17].

PSL deputies presented the specificity of social problems in the countryside also during discussions on other legislative acts. The problem was considered significant when it was mentioned in at least two different debates. According to this assumption the following topics were highlighted:

- Scattered agrarian structure in Poland and small size of farms causing difficulties in the economic survival of the rural families. This issue generated other problem – accessibility to social benefits by peasants. For example as Emilia Pogonowska-Jucha stated referring to the example of farmers from Podkarpacie where more than a half of farms were less than 2 hectares: "the social-professional structure of local labor market is dominated by peasant-workers, who used to work at their farms and at industrial factories. After the industry collapsed in this region many of them lost the right to social support

15 Ibidem, p. 7-8.
16 Projekt ustawy o pomocy społecznej – Wiesław Woda`s statement…, p. 20.
17 Projekt ustawy o pomocy społecznej - Teresa Malczewska`s statement…, p. 7-8.

because they are perceived as working farmers. […] The situation of these people due to lack of unemployment benefits is catastrophic"[18].

- Low farmers` income and poverty of the Polish countryside. This type of statements occurred for example during the debate of so-called wage indexation, concerning primarily wages in other sectors of the economy than agriculture. What is interesting, PSL deputies marking the need to include Polish farmers into solutions limiting the negative effects of inflation, often referred to historical arguments. As they emphasized, also during post-war period crises were overcome at the expense of the village.
- Healthcare in the Polish countryside. As it was stated by PSL deputies, the health situation in the Polish countryside was incomparably worse than in the cities. According to the data cited by Teresa Malczewska "the mortality of the rural population is higher than the mortality of the urban population. Particularly large differences occur in the group 1-14. There are a small number of doctors on a large number of patients. As much as 6% of rural health centers do not have a doctor, and 24% do not have a dentist[19].
- Aging of rural communities. According to PSL deputies` speeches this phenomenon was caused by two processes: young people emigration from the countryside to the cities and the lack of generational replacement in agriculture. As it was stated during parliamentary discussion as a result of this process "despite the retirement age, 30% of farmers are still active"[20].
- Access to education and culture. PSL representatives in parliament argued that rural youth have worse conditions for obtaining education than young peoples in the cities. As it was stated by Teresa Malczewska "in the year 1989 students from working and peasant families constituted 38.1% but only 5,7% are rural residents"[21]. This was a result of inadequate conditions for learning at early age. According to PSL deputies speeches rural schools were poorly equipped, there was a lack of decent libraries, children had to commute to far located schools.

As it can be noticed according to speeches during the parliamentary debates PSL representatives were generally in favor of the existence of social security system in Poland. They also highlighted the special situation of rural areas residents.

18 Projekt ustawy o zatrudnieniu - Emilia Pogonowska-Jucha`s statement, [in] Sprawozdanie stenograficzne z 73 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 12,13 i 14 września 1991, Sejm RP, Warszawa 1991, p. 32.

19 Dyskusja nad informacją rządu o założeniach polityki rolnej na 1990 r. – Teresa Malczewska`s statement, [in] Sprawozdanie stenograficzne z 16 posiedzenia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 17,18, 19 i 20 grudnia 1989 r., p. 320.

20 Ibidem.

21 Ibidem.

Social problems of the village in the interpellations and official questions of PSL deputies

One of the MPs privileges is a possibility to referral official questions to the government authorities. During the parliamentary debate the subject is clearly specified while official questions give an opportunity to mark a new problem. Topics of this kind of activities are also often devoted to local areas. Only interpellations and official questions related to events occurring in rural areas or cases presented as rural communities` problems were analyzed. During the so-called "Contract Sejm" term in the years 1989-1991 PSL deputies submitted 35 such questions. According to their subjects, they were divided into six categories. Detailed information is shown in table number 1.

Table no. 1 Thematic categories of PSL deputies interpellation and official questions

Thematic category	Numer of cases
Social pensions and benefits	4
Housing issues	1
Economic problems of agriculture	19
Ecological threats	4
Infrastructural backwardness	6
Educational issues	1
Total	35

Source: List of interpellation and questions on the official website of the Sejm

The largest thematic category consisted of interpellations and questions referred to the economic problems of agriculture. This group was internally differentiated due to the fact that some of them covered the general problem of Polish agriculture backwardness, while other concern specific regions and particular cases. For example PSL deputies pointed out the need to implement the concept of agricultural policy regionalization, which was perceived as a change for less developed regions[22], but also they were trying to provide budget support for farmers whose crops were affected by current weather anomalies[23]. Strong focus on the agricultural economy as the main problem of the Polish countryside was a consequence of the exposure of this subject by peasant politics before the political breakthrough in

22 Interpelacja do wiceprezesa Rady Ministrów, Ministra Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej w sprawie koncepcji regionalizacji polityki rolnej, [in] Sprawozdanie stenograficzne z 15 posiedzenia Sejmu PRL w dniach 7 i 8 grudnia 1989 r. – Attachment no. 2, p. 24 i 25.

23 Interpelacja do wiceprezesa Rady Ministrów, Ministra finansów, Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, [in] Sprawozdanie stenograficzne z 40 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27, 28, 29 września 1990 r. – Attachment no. 2, p. 10.

1989[24]. Even during the "round table" negotiations representatives of United Peasants` Party were mainly speaking about "agriculture problem"[25].

Considering the economic situation of the Polish countryside and the living standard of theirs residents at the beginning of nineties the presence of the category called "social pensions and benefits" is not surprising. Interest on this issues was also reflected in the PSL electoral program in the year 1991 where agricultural economy and social policy were listed as the most important cases[26]. Peasants' party deputies were also concerned about the infrastructural backwardness of Polish village. One example of such activities was the interpellation on construction of waterworks at rural areas near the city of Lublin. Deputies asked to increase the funds for the implementation of this project to ensure the flow of water to almost eight thousands farms[27].

According to PSL representatives` interpellations an important issue for this groups of MPs was "ecological threats". Ecology became an significant part of PSL electoral program few years later[28] but at the beginning of eighties peasants` party deputies expressed concern about this problem. One of the most characteristic examples was an interpellation regarding plans of constructing nuclear power plant in Żarnowiec. Deputy Antoni Furtak argued for closing the program of plant constructing. One of the arguments he has given was referred to the situation of the local community and their disapproval to the investment[29].

Conclusions

PSL representatives perceived social policy as a duty of the state, but in this issue they also saw a place for non-governmental organizations activity. According to their speeches social policy should be set up to support: poor, unemployed,

24 S. Stępka, *Ruch ludowy na rozstajach politycznych dróg*, [in] *Polski rok 1989. Sukcesy, zaniechania, porażki*, edited by Marek Jakubowskiego, Stanisław Stępka, Stanisław Sulowski, WDINP UW, WNH SGGW, AAN, Fundacja Konrada Adenauera, Warszawa 2009, p. 142.

25 Okrągły Stół obrady plenarne. Stenogram z posiedzeń plenarnych Okrągłego Stołu w dniach: 6 lutego i 5 kwietnia 1989 r., Biblioteka Sejmowa, Warszawa 1989, p. 35.

26 See more: P. Grządkowski, *Priorytety programowe Polskiego Stronnictwa Ludowego w kampaniach wyborczych do parlamentu w latach 1991-2011*, [in] *Partie i ruchy chłopskie i ludowe w Europie wobec problemów współczesności. Ziemia, rolnictwo, bezpieczeństwo*, edited by Janusz Gmitruk, Arkadiusz Indraszczyk, Stanisław Stępka, MHPRL, WNS SGGW, Warszawa 2012, p. 81-83.

27 Interpelacja do ministra – członka Rady Ministrów w sprawie dofinansowania w 1990 roku budowy wodociągów wiejskich, [in] Sprawozdanie stenograficzne z 28 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 26, 27 i 28 kwietnia 1990 r., p. 18 i 19.

28 About PSL views at the ecological issue see: K. Wójciak, *Bezpieczeństwo ekologiczne w działalności Polskiego Stronnictwa Ludowego w latach 2004-2011*, [in] *Partie i ruchy chłopskie…*, p. 124-125.

29 Interpelacja do Prezesa Rady Ministrów w sprawie zaniechania budowy elektrowni jądrowej w Żarnowcu, [in] Sprawozdanie stenograficzne z 12 posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 16 i 17 listopada 1989 r. – Attachment no. 3, p. 57-58.

homeless, long-term ill and disable people as well as people who were excluded from society for a long time – for example former prisoners. The support should be also provided for families affected by poverty, alcoholism or drug addiction. The main social problems occurring in their parliamentary speeches alluded to: specific agrarian structure in Poland, low farmer`s income and poverty of the Polish countryside, healthcare in the rural areas, aging of local communities, low educational possibilities. But – as it can be seen especially in official interpellation and questions to the governmental authorities – PSL representatives perceived infrastructural backwardness, ecological threats and social pensions and benefits for citizens at retirement age as a social problems characteristic for rural areas.

Bibliography

Sources:

Okrągły Stół obrady plenarne. Stenogram z posiedzeń plenarnych Okrągłego Stołu w dniach: 6 lutego i 5 kwietnia 1989 r., Biblioteka Sejmowa, Warszawa 1989.

Sprawozdanie stenograficzne z 12 posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 16 i 17 listopada 1989.

Sprawozdanie stenograficzne z 15 posiedzenia Sejmu PRL w dniach 7 i 8 grudnia 1989.

Sprawozdanie stenograficzne z 16 posiedzenia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniach 17,18, 19 i 20 grudnia 1989.

Sprawozdanie stenograficzne z 28 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 26, 27 i 28 kwietnia 1990.

Sprawozdanie stenograficzne z 40 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 27, 28, 29 września 1990.

Sprawozdanie stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 29 i 30 listopada 1989, Sejm RP, Warszawa 1990.

Sprawozdanie stenograficzne z 73 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 12, 13 i 14 września 1991, Sejm RP, Warszawa 1991.

Literature:

Bukraba-Rylska Izabella, *Socjologia wsi polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Dudek Antoni, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988-1990*, Arcana, Warszawa 2004.

Encyclopedia of Social Problems, edited by Vincent N. Parrillo, Sage Publications, New York 2008.

Gmitruk Janusz, *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe 1949-1989*, MHPRL, Warszawa 2004.

Grządkowski Piotr, *Priorytety programowe Polskiego Stronnictwa Ludowego w kampaniach wyborczych do parlamentu w latach 1991-2011*, [in] *Partie i ruchy chłopskie i ludowe w Europie wobec problemów współczesności. Ziemia, rolnictwo, bezpieczeństwo*, edited by Janusz Gmitruk, Arkadiusz Indraszczyk, Stanisław Stępka, MHPRL, WNS SGGW, Warszawa 2012.

Kuczur Tomasz, *Dekompozycja polityczna a idea jedności ruchu ludowego w latach 1989-1990*, [in] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. W podzielonej Europie*, vol. 2, edited by: Józef Ryszard Szaflik and others, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Pułtusk-Warszawa 2007.

Łuczak Aleksander, *Dekada polskich przemian. Studium władzy i opozycji*, INP UW, MHPRL Warszawa 2012.

Miś Lucjan, *Problemy społeczne. Metodologia, teorie, badania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.

Polityka społeczna, edited by Grażyna Firlit-Fesnak and Małgorzaty Szylko-Skoczny, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Stępka Stanisław, Ruch ludowy na rozstajach politycznych dróg, [in] Polski rok 1989. Sukcesy, zaniechania, porażki, edited by Marek Jakubowskiego, Stanisław Stępka, Stanisław Sulowski, WDINP UW, WNH SGGW, AAN, Fundacja Konrada Adenauera, Warszawa 2009.

Szamik Jacek, *Polskie Stronnictwo Ludowe 1990-2005,* MHPRL, Warszawa 2016.

Szpytma Mateusz, *Zjednoczone? Stronnictwo? Ludowe? Geneza i historia ZSL ze szczególnym uwzględnieniem okresu stalinowskiego*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej" no 10-11, 2009.

Wesołowski Włodzimierz, *Parlamentarzyści jako część elity politycznej: teoretyczno-porównawcze tło polskich badań*, [in] *Początki parlamentarnej elity. Posłowie kontraktowego Sejmu*, edited by Włodzimierz Wesołowski and Jacek Wasilewski, Warszawa 1992.

Wójciak Kamila, *Bezpieczeństwo ekologiczne w działalności Polskiego Stronnictwa Ludowego w latach 2004-2011*, [in] *Partie i ruchy chłopskie i ludowe w Europie wobec problemów współczesności. Ziemia, rolnictwo, bezpieczeństwo*, edited by Janusz Gmitruk, Arkadiusz Indraszczyk, Stanisław Stępka, MHPRL, WNS SGGW, Warszawa 2012.

Summary

Piotr Swacha – *Social problems in rural areas in the parliamentary speeches of PSL representatives (1989-1991)*

The process of systemic transformation in Poland started in the year 1989, when so-called "Contract Sejm" was elected. It caused many economic changes also in agriculture. The aim of this paper is to show what type of social problems that occurred during the transformation process in the Polish rural area were identified by representatives of Polish Peasants` Party (Polskie Stronnictwo Ludowe - PSL). To fulfil this purpose content analysis of Sejm transcripts as well as official interpellations will be carried out. All speeches of politician who were representing United Peasants` Party, Polish Peasants` Party "Revival" and Polish Peasants` Party during "Contract Sejm" were included in research.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Пархоменко Наталья Вячеславовна
Гомельский государственный технический университет имени П.О. Сухого
Щукина Лилия Викторовна
Гомельский государственный технический университет имени П.О. Сухого

Оценка состояния и перспективные направления развития сельских территорий Беларуси

Assessment and prospective directions of development of rural areas of Belarus

Ключевые слова: Сельские территории, сельское население, устойчивое развитие, органическое сельское хозяйство, «зеленая экономика»

Keywords: Rural areas, rural population, sustainable development, organic farming, green economy

Важная роль в реализации принципов устойчивого развития на глобальном, межгосударственном и национальном уровнях отводится развитию сельских территорий. Усиление научного интереса к этой проблеме вызвано, во-первых, обострением социально-экономических проблем развития белорусского аграрного сектора и сельских территориальных образований, во-вторых, их стратегической значимостью в вопросах обеспечения национальной продовольственной безопасности, сохранения культурных и духовных ценностей нации.

По определению Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), сельские регионы (районы) охватывают население, землю и другие ресурсы открытого ландшафта и мелких поселений за пределами непос-

редственных экономических областей влияния крупных городских центров. В отличие от городов, сельские территории характеризуются относительно низкой плотностью населения, небольшим выбором направлений трудовой деятельности, особым образом жизни населения. Кроме того, они выступают стратегически важным пространственным объектом государственного регулирования, поскольку обеспечивают выполнение важнейших народнохозяйственных функций (таблица 1). При этом под устойчивым развитием сельской местности (сельских территорий) понимается долговременное, экономически эффективное развитие сельского сообщества при сохранении природных основ жизнедеятельности и обеспечения социальной защищенности всех слоев населения[1].

Таблица 1 – Сущность и содержание функций сельских территорий[2]

Наименование функции	Содержание функции
Производственная	удовлетворение потребностей общества в продовольствии, а промышленности – в сырье
Социально-демографическая	воспроизводство сельского населения, обеспечение сельского хозяйства и других отраслей экономики трудовыми ресурсами
Культурная и этническая	сохранение самобытных культуры, народных традиций, обычаев, обрядов; охрана природных и исторических памятников, расположенных в сельской местности
Экологическая	рациональное использование природных богатств, минимизация загрязнения окружающей среды, использование экологически безопасных технологий
Рекреационная	создание условий для восстановления здоровья и отдыха городского и сельского населения
Пространственно-коммуникационная	предоставление пространственного базиса для размещения производств и коммуникаций
Политическая	обеспечение стабильности общества на основе однородности, консервативности и толерантности сельского населения
Социальный контроль над территорией	содействие сельского населения в освоении и обустройстве территорий

С учетом известных императивов устойчивого развития систем (экономического, социального и экологического), нами выделены группы факторов, изменение которых может оказывать как позитивное, так и деструктивное влияние на достижение необходимого уровня устойчивости развития сельских территорий. К числу экономических факторов отнесены: природно-ресурсный потен-

1 В. Гусаков, С. Матох, *Развитие сельских территорий Республики Беларусь: проблемы и перспективы*, „Аграрная экономика" № 7, 2013, с. 2–7.

2 В.Г. Гусаков, *Стратегия устойчивого развития сельских территорий*, „Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя аграрных навук" №2, 2011, с. 5–12.

циал территорий, диверсификация сельской экономики на основе разнообразия форм экономической деятельности, уровень экономической эффективности и конкурентоспособности сельских товаропроизводителей различных организационно-правовых форм хозяйствования, эффективность государственной политики протекционизма в отношении аграрного сектора, уровень развития кооперативно-интеграционных отношений. Устойчивое социальное развитие сельских территорий возможно на основе создания действенной системы социальной защиты сельского населения и стимулирования его воспроизводства, обеспечения соответствия уровня и качества жизни сельского и городского населения, улучшения кадрового потенциала сельских территорий и повышения уровня занятости. Важнейшими факторами, обеспечивающими экологическую устойчивость сельских территорий, являются: экологизация сельскохозяйственного производства на основе развития органического земледелия и использования нетрадиционных источников энергии при производстве продукции животноводства; внедрение безотходных технологий; ведение хозяйственной деятельности в пределах ёмкости экосистем; эффективной политики государственного регулирования внешних эффектов (экстерналий).

Изучение социально-экономического положения сельских территорий Республики Беларусь показало, что неблагоприятной тенденцией последних десятилетий является прогрессирующее сокращение численности сельского населения (рисунок 1). Производственные и социальные проблемы сельских территорий на фоне интенсивного развития городов вызывают отток населения, преимущественно в трудоспособном возрасте, вследствие чего усиливаются тенденции снижения показателей воспроизводства сельского населения, а также обостряется проблема дефицита кадров аграрных предприятий.

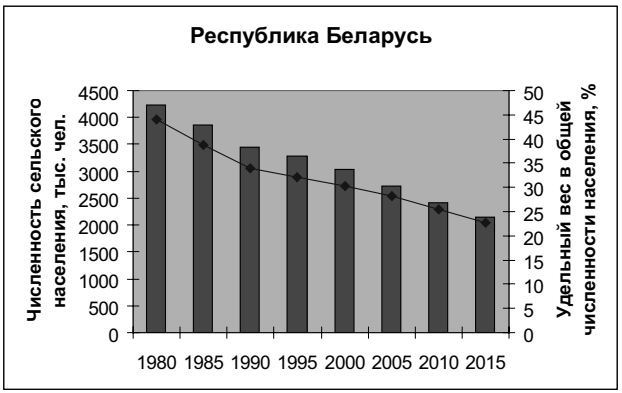

Рисунок 1 – Показатели динамики сельского населения за период 1980–2015 гг.[3]

3 *Демографический ежегодник Республики Беларусь. Статистический сборник*, Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск 2016, с. 442.

Наиболее важными компонентами, определяющими динамику численности сельского населения, являются естественные причины (соотношение рождаемости и смертности), миграционные процессы и административно-территориальные преобразования, осуществляемые по решению органов государственного управления (таблица 2[4]).

Таблица 2 – Компоненты изменения численности сельского населения за период 2005 и 2011-2015 гг., тыс. человек

Наименование показателя	2005	2011	2012	2013	2014	2015
Прирост (сокращение) численности сельского населения	–62,7	–64,1	–68,6	–47,4	–49,5	–37,5
Естественный прирост (убыль) сельского населения	–41,1	–30,44	–24,53	–22,49	–20,48	–19,31
Миграционный прирост (убыль) сельского населения	–12,7	–35,3	–24,1	–21,4	–17,0	–8,3

Наше исследование показало, что на ежегодное сокращение численности сельского населения Беларуси в равной степени оказывают влияние как естественные, так и миграционные факторы. Одним из факторов формирования благоприятной тенденции изменения численности сельского населения по естественным причинам является разработка и реализация в период 2010-2015 гг. ряда социально-экономических программ, направленных на укрепление духовно-нравств енных основ семьи, улучшение здоровья населения, усиление социально-экономической поддержки семей в связи с рождением и воспитанием детей, а также комплексное развитие сельских территорий.

Анализ структуры миграционных процессов на сельских территориях (рисунок 2)[5] показывает устойчивое снижение отрицательного сальдо внутренней миграции (межрегиональное и внутрирегиональное перемещения населения).

Усиление международной миграции в рассматриваемый период свидетельствует о том, что несмотря на имеющиеся проблемы социально-экономического развития сельских территорий, Беларусь является страной, привлекательной для переезда на постоянное место жительства граждан других стран постсоветского пространства, политическая и экономическая ситуация в которых менее стабильна.

Обеспеченность сельского хозяйства высококвалифицированными специалистами зависит от различных факторов, в числе которых – заработная

4 *Демографический ежегодник Республики Беларусь. Статистический сборник*, Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск 2016, с. 442.

5 *Статистический ежегодник Республики Беларусь*, Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск 2016, с. 518.

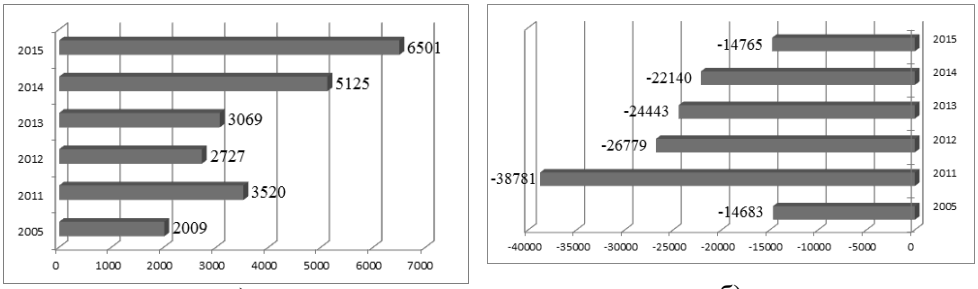

а) б)

Рисунок 2 – Показатели миграции сельского населения за период 2005 и 2009-2013 гг., человек а) международной б) внутренней

плата. Ее уровень должен способствовать полноценному воспроизводству рабочей силы и формированию экономических стимулов высокопроизводительного труда. Несмотря на предпринимаемые на государственном уровне меры по сближению показателей заработной платы в сельском хозяйстве с другими отраслями экономики, проблема существенного разрыва в доходах сельских и городских жителей остается на сегодняшний день актуальной (рисунок 3)[6].

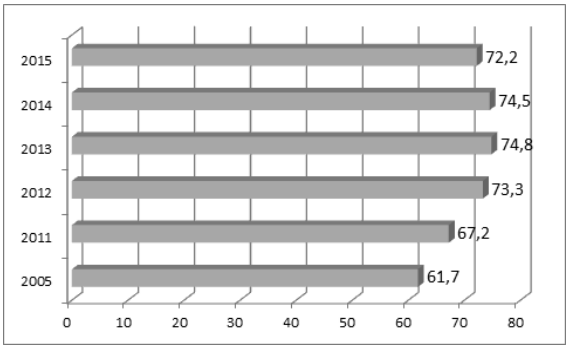

Рисунок 3 – Отношение среднемесячной заработной платы работников, занятых в сельском хозяйстве, к среднему уровню по стране, %

Одним из критериев сравнения уровня ж изни городского и сельского населения является состояние жилищной сферы, в которой формируются базовые условия социального комфорта, предопределяющие состояние демографической ситуации сельских территорий. Выполненная нами оценка качественных параметров сельского жилого фонда Беларуси (таблица 3), свидетельствует о необходимости проведения дальнейшей работы по повышению уровня благоустройства

6 *Сельское хозяйство Республики Беларусь. Статистический сборник*, Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск 2016, с. 229.

жилья. Улучшение жилищных условий сельского населения будет способствовать снижению интенсивности миграционных процессов, повышению эффективности и конкурентоспособности агропромышленного комплекса.

Таблица 3 – Показатели жилищных условий домохозяйств, проживающих в сельской местности (по состоянию на начало года) [7]

Наименование показателя	Значение показателя по годам				
	2012	2013	2014	2015	2016
Удельный вес домохозяйств (%), проживающих в домах (квартирах), оборудованных: - отоплением	61,3	64,8	65,8	63,8	65,4
- водопроводом	61,4	66,3	70,0	71,0	77,3
- канализацией	57,6	64,0	66,7	67,0	73,9
- горячим водоснабжением	45,8	52,8	56,7	56,1	60,2
- газом	99,0	99,1	99,3	98,8	98,3
- ванной (душем)	47,8	52,6	55,7	54,9	60,7

С учетом существующих диспропорций в жилищной сфере сельских и городских территорий, интерес представляет уровень удовлетворенности сельских жителей своими жилищными условиями (таблица 4).

Таблица 4 – Распределение домохозяйств, проживающих в сельской местности, по степени удовлетворенности своими жилищными условиями (2012–2015 гг.), %

Степень удовлетворенности	Значение показателя по годам			
	2012	2013	2014	2015
Полностью удовлетворены	37,8	34,4	45,9	39,9
Скорее удовлетворены	36,7	38,7	28,8	38,5
Ни да ни нет	-	-	4,9	7,8
Скорее не удовлетворены	22,6	21,5	16,5	11,0
Совершенно не удовлетворены	2,9	5,4	3,9	2,8

В целом, несмотря на существующие проблемы в уровне благоустройства сельского жилого фонда, большинство домохозяйств выражают в той или иной степени удовлетворенность жилищными условиями, что является результатом проявления специфической сельской ментальности, а именно – принципа социального равенства, при котором условия жизни считаются хорошими, если они «не хуже, чем у других», причем под «другими» подразумеваются, в первую очередь, ближайшие соседи (односельчане).

Достижение целей устойчивого развития сельских территорий предполагает снижение уровня антропогенной нагрузки на окружающую среду, главным

7 *Статистический ежегодник Республики Беларусь*, Национальный статистический комитет Республики Беларусь, Минск 2016, с. 518.

источником которой в сельской местности является деятельность субъектов сельскохозяйственного производства. В качестве примера влияния сельского хозяйства на экологическое состояние территорий нами рассмотрены показатели уровня и динамики выбросов в атмосферный воздух загрязняющих веществ (таблица 5)[8], включая парниковые газы, вызывающие необратимые климатические изменения в виде глобального потепления.

Таблица 5 – Показатели влияния сельского хозяйства на состояние окружающей среды сельских территорий за период 2011-2015 гг.

Наименование показателя	Значение показателя по годам				
	2011	2012	2013	2014	2015
Выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух от стационарных источников в сельском хозяйстве, тыс. т	66,8	99,5	127,4	157,2	154,7
в % к общему объему выбросов	18,00	22,97	28,61	33,97	33,76

Абсолютные и относительные показатели динамики выбросов загрязняющих веществ свидетельствуют о том, что производство сельскохозяйственной продукции в Беларуси представляет значительную угрозу для состояния природной среды сельских территорий. Выявленные тенденции обусловлены особенностями специализации сельского хозяйства. Так, в Беларуси ведущей сельскохозяйственной отраслью является животноводство, где производство продукции связано с использованием тепло- и энергоустановок, обеспечивающих работу животноводческих комплексов, и являющихся главным источников выбросов загрязняющих веществ.

Политика устойчивого развития сельского хозяйства и сельских территорий в Республике Беларусь в настоящее время реализуется в соответствии с основными принципами программно-целевого подхода, предусматривающего разработку государственных программ, направленных на достижение стратегических национальных целей (таблица 6)[9].

8 Н.В. Пархоменко, Л.В. Щукина, *Устойчивое развитие сельского хозяйства региона: проблемы достижения и механизм поддержания*, ГГТУ им. П. О. Сухого, Гомель 2016, с. 178.

9 О Государственной программе устойчивого развития села на 2011-2015 годы. Указ Президента Республики Беларусь от 1 августа 2011 г. № 342, „Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь” №88, 1/12739, 2011, с. 21.
О Государственной программе развития аграрного бизнеса в Республике Беларусь на 2016–2020 годы и внесении изменений в постановление Совета Министров Республики Беларусь от 16 июня 2014 г. № 585. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 11 марта 2016 г. № 196, Министерство сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь. URL: https://www.mshp.gov.by/ programms/a868489390de4373.html (дата обращения 19.03.2017).

Таблица 6 – Государственные программы развития сельских территорий Республики Беларусь

Наименование документа	Содержание целей развития сельского хозяйства и сельских территорий
Государственная программа устойчивого развития села на 2011 – 2015	Повышение экономической эффективности АПК, наращивание экспортного потенциала, повышение доходов сельского населения, укрепление престижности проживания в сельской местности и на этой основе обеспечение устойчивости социально-экономического развития села
Государственная программа развития аграрного бизнеса в Республике Беларусь на 2016–2020 годы	Повышение эффективности сельскохозяйственного производства и сбыта сельскохозяйственной продукции и продуктов питания, а также повышение их конкурентоспособности, обеспечение внутреннего рынка страны отечественной сельскохозяйственной продукцией и продовольствием в необходимых объемах и надлежащего качества на основе формирования рыночных механизмов хозяйствования и развития аграрного бизнеса

Первоочередным приоритетом политики сельского развития Беларуси является повышение эффективности и конкурентоспособности национального агропромышленного комплекса, что составляет необходимый фундамент, обеспечивающий решение ряда социальных задач, включая развитие уже созданных агрогородков и зон их влияния – близлежащих сёл.

В целом политика сельского развития направлена на решение трех групп задач, соответствующих императивам устойчивого развития, а именно:

- экономическому – на основе развития и регулирования аграрного рынка, обеспечения продовольственной безопасности и продовольственной независимости государств, формирования и развития рыночной инфраструктуры, развитие рынка материально-технических ресурсов и услуг, повышения эффективности использования земельных ресурсов, а также развития растениеводства и животноводства;
- социальному, что обеспечивается мероприятиями, направленными на повышение уровня занятости сельского населения, внедрение социальных стандартов, привлечение молодежи к работе и проживанию в сельской местности, сохранение и развитие традиционной культуры регионов;
- экологическому – за счет стимулирования проведения природоохранных мероприятий и внедрения экологически безопасных технологий производства сельскохозяйственной продукции.

Помимо этого в Республике Беларусь начинают развиваться государственно-частные механизмы развития сельских территорий. Так, в 2008 году создан Международный фонд развития сельских территорий, миссия которого - содействие сельским сообществам в разработке и реализации экономических и социальных инициатив для улучшения качества жизни на сельских территориях, основываясь на принципах партнерства. Жителями Брагинского района

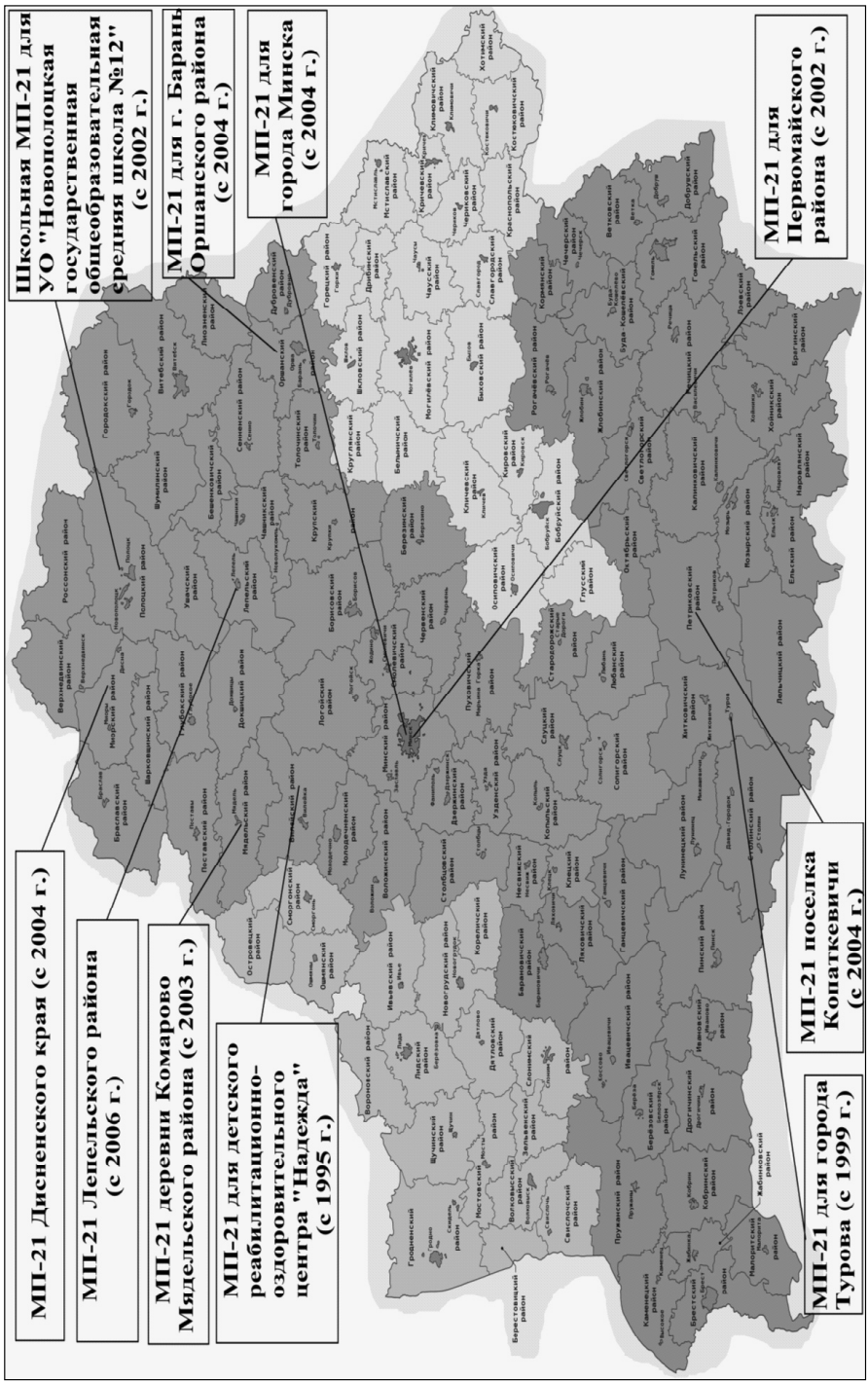

Рисунок 4. Опыт Республики Беларусь по реализации местных стратегий устойчивого развития

учрежден Инновационный возвратный финансовый фонд, средства которого используются для развития личных подсобных хозяйств населения. С 2014 года реализуется межрегиональный проект «Зеленая экономика сада для возрождения деревни (деревья против бедности и деградации земли)», основной целью которого является внедрение подходов «зеленой экономики» для улучшения благосостояния малообеспеченных семей двух районов Беларуси (Брагинского и Краснопольского), пострадавших после аварии на Чернобыльской АЭС.

Приоритетным направлением достижения устойчивого развития на региональном уровне является разработка и реализация местных повесток на XXI век (МП-21), представляющих собой стратегии по реализации принципов устойчивого развития на местном уровне и разрабатываемые с учетом национальных особенностей в экономической, социальной и экологической сферах, а также в тесном сотрудничестве с заинтересованными группами местного населения (рисунок 4).

Перспективным направлением улучшения экономического, экологического и социального состояния сельских территорий Беларуси, является более интенсивное использование технологий производства органической сельскохозяйственной продукции. Необходимо отметить, что идеи в области обеспечения развития органического сельского хозяйства активно поддерживаются практически во всех странах мира. Так, в настоящее время деятельность по производству экологически чистых продуктов питания осуществляется в 179 странах (78% к их общему количеству), в то время как в 2011 году таких стран было 162 (таблица 7)[10].

Таблица 7 – Развитие органического сельского хозяйства в мире (2011-2015 гг.)

Наименование показателя	Значение показателя по годам				
	2011	2012	2013	2014	2015
Количество стран, в которых развивается органическое сельское хозяйство, единиц	162	164	170	172	179
Удельный вес количества стран, в которых развивается органическое сельское хозяйство, к их общему количеству на континенте, %	72,0	73,0	75,0	76,0	78,0
Площадь сельскохозяйственных земель, отведенных под развитие органического сельского хозяйства, млн. га	37,248	37,545	43,091	44,404	50,919
Удельный вес площади сельскохозяйственных земель, отведенных под развитие органического сельского хозяйства, от мировой территории, %	0,86	0,87	0,98	0,99	1,10
Количество сертифицированных производителей органической продукции, тыс. единиц	1791,3	1927,4	1992,5	2256,4	2418,8

10 *The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends 2013-2017*, Organic World. URL: http://www.organic-world.net/yearbook (date access 20.03.2017).

Кроме того, наблюдается постоянное расширение площади сельскохозяйственных земель, отведенных под развитие органического сельского хозяйства. В 2015 г. ее размер составил более 50 млн. га или 1,1% общей площади, занятой сельскохозяйственным производством. Наряду с ростом количества стран, в которых официально поддерживается развитие органического сельского хозяйства, расширением размера площадей органических сельскохозяйственных земель, наблюдается и ежегодное увеличение числа сертифицированных производителей экологически чистых продуктов питания. По состоянию на 2015 г. их количество составило 2,4 млн., что на 35% больше по сравнению с 2011 г.

В Республике Беларусь органическое сельское хозяйство находится на начальном этапе развития. В настоящее время идет активное общественное обсуждение проекта закона об органическом земледелии, разработан и принят Национальный план действий по развитию «зеленой» экономики до 2020 года[11]. Есть примеры агроусадеб [12] и фермерских хозяйств, качество продукции которых соответствует европейским требованиям натуральности и экологичности, а используемые для производства продукции сельскохозяйственные угодья сертифицированы по европейским стандартам органического земледелия.

Для обоснования перспектив развития сельских территорий на принципах производства органической продукции было проведено социологическое исследование, выборочная совокупность которого (344 человека) была сформирована из жителей Гомельской области в возрасте от 18 до 75 лет. Исследование показало, что большая часть населения в достаточной степени осведомлена о преимуществах производства и потребления органических продуктов питания, а также значении специальной экомаркировки на розничной упаковке продукции. Более половины опрошенных готовы сочетать привычные и органические продукты питания, 12% - готовы полностью заменить ими привычные продукты питания, 11% респондентов выразили намерение потреблять органические продукты, но, одновременно, сомнение в целесообразности полной замены ими привычных продуктов. Наиболее предпочтительными для населения видами экопродукции являются мясо, мясные и молочные продукты, овощи, фрукты, что, в свою очередь, можно использовать в качестве ориентиров при планировании и организации производства субъектами агробизнеса сельских территорий. Вместе с тем, при формировании полити-

11 Национальный план действий по развитию ”зеленой“ экономики в Республике Беларусь до 2020 года. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 21 декабря 2016 №1061, Совет Министров Республики Беларусь. URL: http://www.government.by/upload/docs/fileb9cfb7e9401807aa.PDF (дата обращения 20.03.2017).

12 Агро-Эко-Усадьба «Малина», Биомаркет «Деревенский продукт». URL: http://biomarket.by/fermery/manufacturers/agro-eko-usadba-malina.html (дата обращения 20.03.2017).

ки ценообразования на органическую продукцию необходимо учитывать, что большая часть потенциальных потребителей считает, что цена экологически чистых продуктов питания при реализации в торговой сети может быть выше цены обычных продуктов, но не более, чем на 30%.

В целом, создание системы органического сельского хозяйства в Республике Беларусь отвечает как национальным интересам, так и интересам производителей и потребителей продуктов питания. Это позволит повысить уровень безопасности продовольствия, улучшить органолептические свойства продуктов, восстановить нарушенные экосистемы, создать условия для устойчивости развития сельских территорий, а также улучшить состояние здоровья населения и демографическую ситуацию в стране.

Таким образом, наше исследование показало, что развитие сельской местности предопределяется необходимостью достижения стратегических целей государственной политики, таких, как обеспечение продовольственной безопасности, повышение конкурентоспособности экономики и благосостояния граждан. Особенность политики сельского развития состоит в комплексном социо-эколого-экономическом развитии территорий, основанном на принципах государственного протекционизма и «зеленой экономики».

Резюме

В статье рассмотрены сущность, особенности и функции сельских территорий. Изучены демографические, социальные, экономические и экологические аспекты состояния сельских территорий Беларуси, дана оценка тенденций и проблем их развития. Представлены механизмы регулирования развития сельских территорий. Обоснована необходимость развития органического сельского хозяйства на сельских территориях Беларуси.

Summary

Пархоменко Наталья Вячеславовна, Щукина Лилия Викторовна – *Assessment and prospective directions of development of rural areas of Belarus*

In article contains the essence, features and functions of the rural territories of Belarus. Demo-graphic, social, economic and ecological aspects of a condition of rural territories of Belarus were also studied. An assessment of tendencies and problems of their development is given. Mechanisms of regulation of development of rural territories are presented. Need of development of organic agriculture in rural territories of Belarus is proved.

„Myśl Ludowa” nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Игор Н. Шарухо

Могилевский государственный университет имени А.А. Кулешова

Деревня в географическом пространстве Беларуси. Культурно–географические особенности расселения и исторических типов сельского населения

A village in the geographical area of Belarus. Cultural and geographical features of resettlement and historical types of rural population

Ключевые слова: Сельская местность, сельские поселения, Беларусь, виды сельских поселений, сельское население, процессы опустынивания, периферийный рост, региональная дифференциация, виды планирования, культурно-географический образ

Keywords: Countryside, rural settlements, Belarus, types of rural settlements, rural population, desolation processes, peripheral growth, regional differentiation, types of planning, cultural and geographical image

Размещение – «одно из основных понятий в географии, оно выражает конкретное распределение явлений по геотории. Для обозначения размещения людей употребляется термин расселение»[1]. Расселение – исторический процесс освоения определенного ландшафтно-географического региона теми

1 Э.Б. Алаев, *Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь*, М.: Мысль, 1983, с. 77.

или иными народами. Культура этноса имеет определяющее влияние на особенности расселения.

В настоящее время накоплено множество прямых и косвенных фактов, что социальная история, культура народов начиналась не на побережьях морей. «Процесс подъема приморских народов имел место […] в более поздние времена., где письменность, как атрибут истории и общения, сумела зафиксировать данные факты. К мореходству нужно было прийти, имея производительные силы, способные дать орудия для покорения морей»[2].

Имеются все основания предполагать, что истоки цивилизации находились во внутренних регионах континентов: они имеют большие возможности для человека, для его защиты от разгула стихии, для сохранения и накопления традиций социального развития. И, возможно, это происходило на мелких водоемах, где человек мог использовать для добычи пищи простейшие орудия, т.к. освоение крупных рек требует более сложных приспособлений.

С этой точки зрения, территория Беларуси и смежных с ней территорий претендует на прародину славян.

Самые первые поселения нельзя отнести ни к сельским, ни, тем более, к городским. Это были «стоянки», хотя сам термин не совсем корректен в отношении достаточно статического населения. Самый первый тип культуры, весьма вероятно, был «каннибалистическим» (своеобразный культурно–хозяйственный тип охотников-каннибалов). Процитируем Ю.Н. Голубчикова: «Для образования новых особенностей кроманьонского скелета … нужна изоляция и неимоверное количество лет. Но кроманьонцы ведут себя не изолированно. Они нападают на неандертальцев и, судя по количеству обглоданных неандертальских костей на кроманьонских стоянках, питаются ими»[3]. Действительно, при наличии примитивнейших орудий, в соревновании в пищевой конкуренции, куда легче не гоняться за ловкими жертвами из животного мира, а убить и съесть себе подобного. Ю.Н. Голубчиков ссылается на А.П. Назаретяна, который считает, что «для этого в воображении каждого из противников должны были абсолютно отсутствовать какие бы то ни было альтернативы физическому уничтожению чужака»[4].

На следующей стадии развития, началом труда могли послужить рыболовство (лов), собирательство, но не только растительной пищи, но и отбившихся от стада ослабленных животных, подранков, а затем, при усовершенствовании орудий – охота, и в зоне проживания речных племен – пойменное земледелие. С этого момента, возможно, развивается и культура «разбоя» (формируются ватаги разбойников, присваивающих плоды труда других). «Устойчивость

2 В.И. Пьянов, *Древность славян*, В.И. Пьянов. – Мн.: УП «Минская фабрика цветной печати», 2005, с. 23.
3 Ю.Н. Голубчиков, *География человека*, М.: Едиториал УРСС, 2003, с. 21.
4 Тамже.

дальнейшего развития племен определяется количеством освоенных ими социальных форм труда, т.е. социальная монокультура … обречена на вымирание, хотя и может существовать бесконечно долго при отсутствии внешних контактов и работать на сохранение своего непорочного развития – застоя»[5].

На территории Беларуси сначала, в условиях матриархата (при нем и особый способ распределения продукта добычи – лова при участии всех взрослых членов семьи – коммуны, т.к. и лов и распределение осуществляются в одном месте) получили развитие речная культура «рыбоедов» (отсюда и речные божества – Берегини; существует предположение, что «кривичи» - не название племен, а название культуры «кри» - от нее огромный пласт слов: КРИчать, КРИница, КРЫж (крыж /крест – дохристианский символ слияния рек, схождения дорог), КРЫў/КРовь, К(О)Рабль и др.) и культура собирательства растительных продуктов, мёда диких пчёл, подбора ослабленных животных. Иные культуры (формы труда), завязанные на патриархате и на совершенно ином распределении трофеев, получили развитие несколько позже. Культура охотников (лесная культура) сначала была тесно связана с собирательством, т.к. представляла собой кочевье за стадами травоядных, а для того, чтобы слабое животное превратилось в желанную пищу, достаточно использовать палку; но в условиях роста численности населения племени, потребности в пищи, она выделяется в отдельную культуру. Условия распределения мяса добытых в ходе охоты диких животных иные: добыча осуществляется в одном месте, а дележка, после транспортировки, - в другом, - только в «веси». Здесь уже не может главенствовать женщина – начальница семьи, здесь уже главный – мужчина (патриархат). Наряду с лесной культурой, развиваются культура скотоводства /животноводства (в процессе подбора животных, их приручения), пойменного земледелия (берет начало из речной культуры; затем переплетается с лесной культурой – культура водораздельного земледелия), культура воинов.

Первые опыты земледелия основывались на местах, подготовленных самой природой – на поймах рек, на островках среди леса, на гарях. Искусственное сведение лесной растительности под пашню (переход к подсечному земледелию) – качественный скачок в развитии культуры земледельцев - солнцепоклонников. В этом процессе сталкивались интересы земледельцев и представителей лесной культуры (сказочная борьба Микулы Селяниновича, других богатырей со Змеем-Горынычем). Для получения растительных продуктов необходимы организованные действия семьи («блата», клана) и осознание процесса получения их во времени. Для занятий земледелием необходимо стационарное проживание (условно стационарное, т.к. при примитив-

5 В.И. Пьянов, *Древность славян* /В.И. Пьянов. – Мн.: УП «Минская фабрика цветной печати», 2005, с. 22

ном подсечном земледелии быт землепашцев похож на быт кочевника – через 3-5 лет требовался переход семьи на новое место).

Связь различных культурных начал племен, проживавших в определенном соседстве на одной территории, привела к объединению культов. Контактными зонами племен (общими «пастбищами племен») различных культур являлись приречные и приозерные территории, на перекрытии «путей к водопою». На общность культов и их отправлений указывает збручевский идол, когда столб по своим четырем граням вмещает четыре изображения божеств: два женских и два мужских. Женщина с рогом – богиня охотничьих племен, не ушедших еще от культуры материнской семьи, женщина с кольцом – богиня речной культуры, мужчина с солярным знаком – бог земледельцев, мужчина с конём и копьем – бог воинов. Это основные культурные начала древнего населения, социальных организаций общества.

Со времен речной культуры племена жили в условиях жесткой обрядности семьи своеобразными «блатами» (кланами). Их поселения размещались по берегам рек и озер, у лица рек (отсюда «улица»), «весями», которые по отношению к другим поселениям играли роль центральных, являлись своего рода ядрами зарождавшихся локальных систем расселения. Разные культуры, социальные уклады – разные поселения, локальные социумы (социум – «территориальная общность людей, объединяемых совместным проживанием на территории, в рамках одного или нескольких близко расположенных поселений (последние составляют в данном аспекте локальную систему расселения)»[6] – и необходимо добавить – объединенных не только совместным проживанием, но и определенным укладом, культурой).

Поселения племен собирателей даров (растительных и животных ресурсов) лесов и охотников – в лесах, также вблизи водоемов, – «веси» и «буды». Рядом с племенами речной культуры, либо на их местах, возникли поселения первых землепашцев, животноводов (растительность пышнее и сочнее на заливных лугах). На первых этапах становления обществ расселение племен, принадлежавших к различным культурам, вероятно, могло носить дисперсный (рассеянный) характер. Размещение поселений было неравномерным, очаговым и находилось в прямой зависимости от конкретных географических условий, прежде всего от орографических условий и рисунка гидрографической сети.

В итоге древнего этапа освоения территории, возникли многие сотни поселений, которые можно сгруппировать по типам расселения (авторская географическая классификация несколько отлична от археологической – прибрежный, холмовой, болотный[7]): побережный с подтипами (прирусловой / поймен-

6 Э.Б. Алаев, *Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь*, М.: Мысль, 1983, с. 182-183..

7 В. Шадыра, *Гарадзішча, Археалогія і нумізматыка Беларусі,* Энц. –Мн., 1993, с. 156.

ный), мысовый, склоновый[8]; болотный; грядово–холмистый, водораздельный с подтипами (водораздельный, холмистый)[9].

Влияние деревни на город. Сельская ментальность. При бурном развитии урбанистических процессов, росте численности городского населения (в 2016 г. – 77,6% населения страны были горожанами), белорусское население остается сельским по своему мироощущению, менталитету, о чем свидетельствуют исследования Ю. Чернявской, Э. Дубенецкого, З. Шибеко[10] и др.

Захар Шибеко (2010) в своем исследовании указывает на такие особенности городского населения, как: *недоурбанизированная (маргинальная) ментальность* (белорусские горожане зимуют в городах, а на лето стремяться в сельскую местность; велика доля в городах частного сектора, пригородов, которых напоминают деревню с ее укладом жизни); вымывание самого городского элемента белорусских городов – евреев. Современное белорусское государство сельское по происхождению и на современном этапе развития пока еще не содействует формированию современной политической нации.

З. Шибеко рассматривая городскую ментальность, вычленяет важнейшие черты сельской ментальности: мифологизация, утопии (в т.ч. социалистические), собственное понимание путей достижения равенства и справедливости, идеология пауперов (отобрать у богатых и отдать бедным); приоритет чувственного над рациональным, эмоций над разумам; отсутствие целостного исторического сознания (сельского жителя интересует не прошлое страны, а только малая родина; не хватает чувства общности многовековой исторической судьбы, гордости за собственных героев прошлого); отсутствие духовного суверенитета; отсутствие национального сознания (деревня «демонстрирует парадоксальную ситуацию. С одной стороны, только благодаря ёй сохранились традиционная культура и национальный язык, а с другой именно деревня не осознала важности этого. Деревенский, попав в город, лёгко отказывается от всего отеческого…»[11]); стремление к самоизоляции (в Западной Беларуси 40% крестьянских хозяйств были хуторскими; стремление к самоизоляции в условиях проживания в городе еще более усиливается); аполитичность (крестьян не интересует какая у них власть, главное, чтобы не мешала работать на земле); терпеливость (но не толерантность; толерантным может

8 А. Лакотка, *Народнае дойлідства Беларусі*, „Беларусазнаўства” Зб. 4., Мн., 1994, с. 87

9 И.Н. Шарухо, *Культурно–географические особенности городского расселения Беларуси и их влияние на городскую культуру*, Матер. II Межд. науч.–практ. конфер. “Ключевые аспекты научной деятельности - 2007”, 16-31 января 2007 г. –Т. 7. Естественные науки. – Днепропетровск: Наука и образование, 2007, с. 99.

10 З. Шыбека, *Менталітэт беларускіх гараджан у кантэксце фармавання грамадзянскай нацыі*, В кн.: *Працэсы ўрбанізацыі ў Беларусі: XIX – пачатак XXI ст.*: зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я.Купалы; рэдкал.: Я.А. Роўба, І.П. Крэнь, І.В. Соркіна (адк. рэдактары) [і інш.], Гродна: ГрДУ, 2010.

11 Тамже.

быть только свободный) граничащая с рабской покорностью, сервилизмом. З. Шибеко считает, что холуйство, хамство и зависть, присущие деревенской ментальности, вредят дальнейшей консолидации белорусов.

При всем этом, в последние десятилетия, на фоне дальнейшего упадка села, деградации окружающей среды, сельского ландшафта, идет разрушение и сельского уклада жизни, сельской ментальности (идеальной и естественной по сути), идентичности. На вопрос «Вы являетесь крестьянином?», от сельских жителей все чаще можно услышать ответы: «Я – сельский пенсионер. Из хозяйства – дом, собака, кот»; «Я – горожанин, но, выйдя на пенсию, вернулся в отчий дом свой век доживать. Так дешевле жить»; «Военный (милицейский) пенсионер, живу в деревне»; «Батрак местного сельхозпредприятия», «Рабочий в колхозе (лесхозе)», «Работаю на колхоз, а на своем огороде работать нет времени»; «Наемник для обработки колхозных полей»; «Работаю на колхоз, а своего, кроме, хаты и домашнего скарба ничего не имею», «Содержу агроусадьбу, а в колхозе нет достойной работы»…

Исторические типы сельских поселений Беларуси. Банально, но факт: человечество вышло из сельской местности. Большая часть современных горожан Беларуси – горожане во 2 и 3 –м поколениях (одно поколение – 25-30 лет) в лучшем случае (в 1926 г. сельским было 83,0%, в 1939 – 79,2%, в 2016 г. – 22,4%).

Многие сельские поселения на протяжении своей истории часто (даже если рассматривать только XIX – XX вв.) меняли свой статус (с сельского на городской и наоборот, некоторые по 2-5 раз, например, Копысь, Туров, Дрибин и др.).

Село. Это наиболее древнейший и распространенный в историческое время тип поселения, как у восточных (украинцы, русские), западных (поляки), так и южных славян (болгары). Название этого типа поселения, упоминаемого в летописях с XII в., появляется в связи с развитием поселений на землях светских и церковных феодалов (княжеские, боярские, церковные села). «Село» – от «селить», жить «осело», «оседло». Во времена Древней Руси села состояли из 3–5 дворов, в XIV–XV вв. – из дымов (дворов) или дворищ, объединявших 5-10 и более родственных семей[12]. Изначально село являлось центром сельскохозяйственного производства, затем – стало играть роль административного центра, стало «коммунитетом» (поселение, обладающее функциями административного самоуправления, часто распространяемого на смежные локалитеты[13]). После земельной реформы «Устава на волоки» 1557 г. села стали возникать на новых местах – в них сселяли (осаждались) крепостные крестьяне (осадные крестьяне). Около центров фольварков возникали дворные села из бывшей челяди, по 10-12 дворов. В середине XVII

12 А.П. Грыцкевіч, *Сяло*, БЭ у 18 тт., Т. 15, Мн., 2002, с. 337.

13 Э.Б. Алаев, *Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь*, М.: Мысль, 1983, с. 182.

в. села достигали размеров 60 и более дворов, но часто такие села называли деревнями. К XIX в. села, как правило, являются центрами волостей (с управой), в них, в отличие от «вёски» и «дзярэўни», имелись церковь, молитвенный дом, а также работали школы, хлебозапасные магазины, провиантские склады, корчма, проводились крупные ярмарки. Параллельно с этим, существовало название «село» как видовой топоним – дд. Новое Село, Староселье, Селец, Двор-Селец (в отношении сельских поселений бывших некогда в разряде села). Всего на территории Беларуси названий поселений с названием «село», согласно данных В.А. Жучкевича[14], около 60, они есть во всех областях Беларуси, но географически этих названий больше в Витебской области (более 30% от общего числа).

В настоящее время (с 1920-1930-х гг.) типа сельского поселения «село» не существует. Широко употребляемый термин «село» ныне относится вообще к понятию «сельское поселение» (например, «жители города и села»; «сблизить село и город»).

Весь, вёска. Общеславянским типом поселения является «вёска» (весь, весея, вёска, уёска) – поселение, маленькая весь, т.е. поселение одного «блата», одного клана (согласно шотландской терминологии), одной семьи более или менее близких родственников. Подобные названия (аппелятивы и собственные) встречаются и на территории Польши (Старая Весь, Новая Весь). Новые вёски образовывались путем отмежевания (отделения) отдельных дворищ в итоге семейных разделов от уже существующих поселений, а, позже, также и за счет дворов служилых людей. Согласно воззрений В.И. Пьянова[15], первые вёски появились на территории Беларуси у рек, это продукт речной культуры. И с этим сложно не согласиться. Их улицы были параллельны руслу, т.е. располагались «у лица» к реке. До VIII–IX вв. вёски были преобладающим типом поселений. Согласно с традицией «свояческва» («блата»), дворы бобылей и служилого люда объединялись в выселки, обособленные, огороженные. Так возникли поселения с названием *огородники* (сохранилось около 10 топонимов – Огородники, Подбельские Огородники, Ивано – Огородники, Огородня). В. А. Жучкевич, со своей стороны трактует название «огородники» с точки зрения социально – бытового происхождения: огородники – крестьяне в ВКЛ. Вероятно, понятие «огородники» приобрело новый смысл только после 1557 г., когда выделились огородники как особая категория крестьян в поместьях.

На современном этапе термин «вёска» закреплен за типом сельского поселения. Это основной тип поселения в системе сельского расселения Беларуси. В русском языке термину «вёска» соответствует термин «деревня».

14 В.А. Жучкевич, *Краткий топонимический словарь Белоруссии*, Мн.: Изд-во БГУ, 1974, с. 437.

15 В.И. Пьянов, *Древность славян,* В.И. Пьянов. – Мн.: УП «Минская фабрика цветной печати», 2005.

В дореволюционной Беларуси «вёска» отличалась от села не только тем, что в ней не было церковного прихода одной из традиционных конфессий, но и размером (20-30 дворов), преобладающей скученной планировкой (в меньшей степени – уличная планировка), когда избы – хаты располагались отдельными группами, специализацией населения сугубо на лесных промыслах и в сельскохозяйственном производстве. Группа соседних «вёсок» образовывала сельский округ (волость) однородный по населению, с общими чертами духовной, культурной и социально-экономической жизни. В XVII–XVIII вв. из категории «вёска» стали выделяться новые поселения с названиями «слобода», «воля». В 1861–1917 гг. «вёски» пустели, уменьшались в размерах, в связи с переселением крестьян на хутора.

Существует несколько версий о происхождении термина «весь» и производного от него термина «вёска»: 1) от финно-угорского племени весь («веси»-вода; водный народ, народ, селившийся по рекам и занимавшийся рыболовством во времена материнской семьи; вероятно «весь» – первоначально не этноним, а названием специализации, рода занятий; культура «веси»); 2) от вепсского «вис» – «протока между озерами»; т.е. в значении надречное поселение, поселение в лесу, на месте сведения леса[16]; 3) от индоевропейского термина в значении «большая семья»[17]; 4) в белорусской местной географической терминологии слово «весь» обозначает старое поле, старую пашню[18]. Все три объяснения почти идентичны, вполне вероятны, объясняют сам характер поселения, показывают генезис вёски – от поселения рыбаков (рыболовов) к поселению лесных охотников, а затем – к поселению землепашцев пойм, а затем – до поселений землепашцев водоразделов. Топонимов с основой «вёска / весь» на территории современной Беларуси более 40 (Весея, Вёска, Новая Вёска).

Дзярэўня (русск. – деревня). Данный тип поселения известен в письменных источниках с XI в. Под деревней понимали тип сельского поселения, в котором были сплошь деревянные постройки и отсутствовали церковь, костел. Здесь мы имеем дело с двумя версиями происхождения названия. Первая версия, связана с лесным собирательством, сбором меда диких лесных пчёл из дзереч/дереч. Названия населенных пунктов, подобные названию д. Деречин, встречаются и в Закарпатье, где из–за сложных условий горного земледелия население предпочитало заниматься бортничеством. Но наиболее вероятной является версия, что название связано с поселениями, население которых занималось земледелием на месте сведения лесов (это более высокий уровень

16 А.И. Попов, *Географические названия: Введение в топонимику*, М.-Л.: Наука, 1965.

17 С.В. Кисловской, Знаете ли вы? *Словарь географических названий Ленинградской области,* Л.: Лениздат, 1974, с. 12.

18 І.Я. Яшкін, *Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў. Тапаграфія. Гідралогія*, Мн., 2005, с. 144.

земледелия, требовавший больших усилий и числа земледельцев в отличие от разработки пойменных почв) – от глагола «драць /дзярсці» (например, названия дд. Дерновичи в Верхнедвинском, Наровлянском районах, Дерники, Драни, возможно, Деречин; М.Скобла объясняет происхождение названия Деречин от бортников – дзярэча – доставание пчелинных роев из колод[19]), в том же смысле, что и «дор», т.е. на местах раскорчевки и сведения леса («дать дёру» современники рассматривают как «убежать»; ранее это воспринималось, как быстрый процесс раскорчевки местности, опережение в работе соплеменников). Название данного типа сельских поселений характерно для лесной полосы Европы, связано с освоением пущ (в Беларуси, на нач. XX в – около 50 пущ) и лесоболотных ландшафтов. В XVII-XVIII вв. этим термином обозначались различные, независимо от количества дворов, белорусские поселения, позже – только те, которые не относились к разряду хуторов, сел, местечек, застенков и т.д.. В XIX в. термин стал выходить из употребления, «задержавшись на некоторое время в западных регионах»[20]. Ясно одно, что название «дзярэўня» указывает на место расположение сельского населенного пункта в лесной местности.

Некоторые белорусские деревни, такие как, Вертелишки Гродненского, Снов Несвижского, Мышковичи Кировского, Буйничи, Солтановка Могилевского, Богатырская Полоцкого района и сотни других, в 1950-1990-е гг. приблизились к городским поселениям, как по величине, численности населения, так и по инфраструктуре, благоустройству, обеспечению социальных стандартов.

Уже к концу XVIII–нач. XIX вв., после присоединения территории Беларуси к Российской империи, два типа поселений «дзярэўня» и «вёска» стали утрачивать свои индивидиальные видовые черты и стали представлять одно понятие – «деревня». И в настоящее время термин «деревня» воспринимается как перевод белорусского термина «вёска».

В начале XX в. на территории Беларуси в современных границах было около 200 тысяч сельских поселений, в т.ч. более 40 тыс. деревень. В 1930-е гг. количество жителей деревень уменьшилось в БССР на 1 млн. человек. Во время Великой Отечественной войны было сожжено 9200 деревень (620 – вместе с жителями), погибло 782,2 тысяч селян. Если в 1959 г. существовало 34442 деревни, то уже по переписи 1999 г. – 23459, т.е. за 40 лет их число сократилось на 10983 (на 30%). В среднем за год исключалось из списков населенных пунктов 274 деревни[21]. После аварии на ЧАЭС, только в 1986-1992 гг.

19 М.Скобла, *Дзярэчынскі дыярыюш: Гістарычны нарыс. Артыкулы. Эсэ*, Мн.: Беларускі кнігазбор, 1999, с. 6.

20 *Беларусазнаўства: Навуч.дапам*, ад рэд.П.Брыгадзіна, Мн.: Завігар, 1997, с. 88; А.Лакотка, *Народнае дойлідства Беларусі*, „Беларусазнаўства" Зб. 4., Мн., 1994; А.И. Локотко, *Белорусское народное зодчество*, Мн., 1991.

21 Л.П. Шахоцька, *Рассяленне і шчыльнасць насельніцтва,* в: *Беларуская Энцыклапедыя*: У 18 тт., Т. 18, Кн. 2, Мн., 2004, с. 93-94.

переехали на новое место жительства 130 тыс. селян. В настоящее время в стране 23200 деревень (2016 г.).

Деревни – преобладающий количественно тип сельских поселений современной Беларуси.

Погост. Это наиболее старый тип (возник не позднее X-XI вв.) белорусских, и вообще восточнославянских, поселений. Погост – это поселение по принципу территориальности, а не родственной связи (как первоначально «вёска»). Изначально погосты являлись территориальными единицами по сбору податей, т.е. центрами волостей (погост – центр единицы АТД; в то же время и сама единица – волость, округ). Признаком погоста являлись наличие феодального имения, церкви, постоялого двора, корчмы (при погостских церквях, понятное дело, появлялись и со временем разрастались кладбища; отсюда произошел перенос названия «погост» на обозначение кладбища – «цвінтар» / «клоды, клодаўе»). На основе данного типа поселения сложился погостный план застройки с центральным местом общественных и культовых построек и радиальным размещением улиц – концов.

В XVI в. в ходе проведения земельной реформы «Устава на волоки» изменилась система повинностей, была приведена в норму планировка, упорядочено размещение сельских поселений. К концу XVIII в. погост как тип поселения изжил себя. В память о нем остался лишь видовой топоним – Погост, Новый Погост и т.д. Всего таких названий осталось менее 20. Больше всего их встречается на севере Беларуси.

Двор. Это также достаточно старый тип поселения. Название этого типа закреплено в названиях современных сельских поселений. Названия типа Старый Двор, Новый Двор, Дворище распространены по всей территории страны – всего около 50, но больше всего таких названий в Витебской области (например, только в Полоцком районе – Двор Меницкого, Двор Гомель, Белый Двор, Дворец, Двор Солоневичи, Двор Хоттевичи, Двор Вороничи, Двор Вороновщина, Двор Залесье, Двортица, Двор Горбацевичи, Подворки, Старый Двор, Новый Двор, Новодворки и др.) и в Западной Беларуси. В большинстве случаев тип двор перешел в типы хутор, деревня. В некоторых случаях «дворы» сохранялись вплоть до 1990-х гг. и были связаны, как правило, с обслуживанием дорог – дома дорожных мастеров у шоссе, будки и дома железнодорожной охраны дистанций пути, на охраняемых переездах, с охраной и уходом за лесами – дома (сторожки) лесников и т.д.

Редкий тип поселения – **казарма**, как например, Казарма Шлюбовщина (Полоцкий район). Представляет собой определенную группу отдельных дворов. Это необязательно воинская казарма. Население такого поселения занималось обслуживанием тракта, шоссе, железной дороги.

Корчма. Это также тип небольшого поселения, сложившегося вокруг «росстаней» (перекрестков транспортных путей) с питейным заведением –

корчмой. К началу XX в. этот тип поселений исчез, трансформировавшись в хутор или поселок. Тип поселения остался только в названиях Старая Корчма, Корчмище, Новая Корчма, Корчма.

Слобода. Земледельческие слободы в XVI-XVII вв. возникали на землях феодалов с целью привлечения новых переселенцев. Переселенцы частично или на некоторое время (2-12 лет[22]) освобождались от податей. Часто слободы были предместьями средневековых городов и были населены ремесленниками и торговцами. В последующие столетия слободы превратились в села и деревни с сохранением названия в качестве топонима: Костричская Слобода, Красная Слобода, Слободка и т.д.. В Пинском и Брестском Полесье встречается название *вулька* – в том же значении (вулька от «вуля» – польск. «воля», «свобода») или в значении отдельная улица.

Застенки. При проведении земельной реформы «Устав на волоки» 1557 г., в связи с изменением системы повинностей (переход к повинностям с поселений) разбросанные земельные угодья объединялись и делились затем на три поля: озимое, яровое, пар, которые имели определенные границы – «стенки». Отсюда все земли поселения, лежащие за пределами этих стен, назывались застенками[23]. Застенки были почти в каждом селе. Эти мелкие пахотные и сенокосные отрезки сдавались иногда крестьянам в аренду. Обычно застенковые земли отдавали мелкой шляхте, которая и селилась одним или несколькими дворами. В центре среднего поля определялось место под застройку куда и свозились разбросанные дворища. За «стенкой» (границей) строились поселения – однодворки (реже многодворки): застенки, авульки, околицы. Наибольшее количество застенков (из более чем 170) было в Витебской губернии – 65 поселений, в Гродненской из 45, в Минской – 39. Застенки, образовавшиеся в конце XIX – нач. XX вв., чаще назывались хуторами или выселками. Название типа поселения сохранилось в названиях современных сельских поселений – Застенок Устярхи (Глусский район), Застенки. Название Застенки после Великой Отечественной войны стал ассоциироваться с фашистскими «застенками» – пыточными; по этой причине многие населенные пункты с этим названием были переименованы, как например, д. Застенок Дубрава Рогачевского района с 1964 г. стал называться д.Передовая[24]. К нач. 1990-х гг. оставалось 148 застенков (0,005% числа сельских поселений).

Околица как тип поселения имел более узкое распространение и представлял собой сравнительно небольшой населенный пункт весьма разнооб-

22 У. Гуркоў, *Слабада,* ВКЛ: Энц.у 2 тт., Т. 2, Мн.: БелЭн, 2006, с. 583.

23 Л.А. Молчанова, *Из истории развития сельских поселений и усадеб белорусов,* „Сов. этнография", №1, 1956.

24 В.А. Жучкевич, *Краткий топонимический словарь Белоруссии*, Мн.: Изд-во БГУ, 1974, с. 442.

разной планировки, нечто похожее на комплекс из 10-20 фольварков. С течением времени, по мере роста населения и парцелляции усадеб, околицы превращались в села. В настоящее время термин «околица» воспринимается как край поселения и часто называется Кут, Угол, что не соответствует первоначальному значению.

С XVI в., в связи с проведением Жигимонтом (Сигизмундом) II Августом реформы «Устав на волоки» (1557 г.) появился новый тип поселения – **ф(хв)ольварок** (польск. Folwark, от немецк. Vorwerk – хутор). Сначала это был «двор феодала с комплексом зданий и угодий»[25], небольшие имения, в которых производили хлеб на продажу, позже название поселения закрепилось вообще за всеми мелкими имениями (в основном шляхты). Фольварки имели один или несколько жилых домов с хозяйственными постройками, принадлежали зажиточным крестьянам, кулакам, шляхтичам, иногда мелкопоместным дворянам, зажиточной интеллигенции (в качестве дачи). Они устраивались рядом с водоемом, лесом, имели усадебный дом и, как правило, парк или сад, площадку с клумбой, хозяйственный двор. Фольварки были широко распространены на территории Польши и в границах бывшего ВКЛ (Украина, Беларусь, Литва). Название типа поселения сохранилось в названиях ряда сельских поселений: Фольварок, Старый Фольварок, Фольварк. Как тип поселения фольварки ликвидированы в 1917-1920-х гг.

Фольварки имели некоторые общие черты с таким типом поселения как **маёнтак** (имение, господский двор). Маёнтак – имение, это целый комплекс жилых и вспомогательных построек своеобразной архитектуры – иногда больших размеров (дворцы) с верандами, каминами, флигелями, колоннами, с отдельно стоящими беседками над водоемами (часто над прудами), с площадками для увеселения и отдыха (качели – арэлі), были окружены садом, парком, лесопарком, имели богатые библиотеки, архивы; перед усадебным домом (дворцом) обязательно были газоны (английский, французский, мавританский стиль), газоны – «улитки», солнечные часы, множество лавочек, аркадных мостиков, въездные ворота – брамы.

На нач. XX в в Беларуси было около 8000 усадеб имений. Большей частью они были уничтожены, обезображены в 1920-1940-е гг. Только с приобретением независимости стало понятно, что мы утратили с потерей литовско–белорусских, польских, русских усадеб целый пласт истории. К 2005 г. осталось около 1200 усадеб, имений и их фрагментов. Из них по 831 усадьбе имеются задокументированные сведения (по Брестской области – 277; Витебской – 81; Гомельской – 47; Гродненской – 250; Минской – 132; Могилевской - 29), в т.ч. под охраной находятся 175 комплексов, в т.ч. 166 внесены в «Список историко-культурных ценностей Республики Беларусь» (Брестская – 23, Витебская –

25 В. Голубеў, *Фальварак*, ВКЛ у 2 тт., Т.2, Мн.: БЭ, 2006, с. 696.

28, Гомельская – 22, Гродненская – 31, Минская – 57, Могилевская - 5). Около 300 исторических усадеб подлежат восстановлению[26].

Исторические имения и усадьбы нуждаются в сохранении, но их использование в туристской и культурно-просветительской деятельности не всегда эффективно, т.к. они в настоящее время используются в качестве: учреждений управления – 16%; образования – 14; медицины – 8; культуры – 9; туристско-рекреационных – 16; жилья – 17; храмов – 3; воинских частей – 1; хозяйственных объектов – 16%.

Часто изменение их функционального использования сопровождалось изменением их внешнего облика. Большинство усадеб и имений имели парки (сочетание – замково-парковые и усадебно-парковые ансамбли[27]). Но к настоящему времени большинство усадебных парков находятся в стадии деградации, превратилось в посткультурные ландшафты; нарушены их территориальная и визуальная целостность, водный режим, почво-грунты, микроклимат и т.д., в целом снижена их привлекательность, т.е. культурно-географическая аттракция (но сохранена в целом культурно-географическая ценность).

Хутора появляются в XIX-нач. XX вв., после отмены крепостного права (1861, в Беларуси стали постепенно особождать в основном в 1862-1863 гг.), в связи с развитием рынка. Наибольшее развитие они приобрели при

26 *Сядзібы Беларусі,* Л. Чарняўская, Мн., 2003; А.Т. Федорук, *Садово-парковое искусство Белоруссии,* Мн., 1989; А.Т. Федорук, *Старинные усадьбы Берестейщины*, Мн., 2004; А.Т. Федорук, С*таринные усадьбы Минского края*, Мн., 2000; И. Н. Шарухо, *Значение культурно - географических аттракций в развитии современной сети агрогородков Беларуси*, Матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. «Регіон-2006: стратегія оптимального розвитку» (15-16 травня 2006 р., м. Харків) /Гол. ред. колегії В.С. Бакіров – Харьків: ХНУ, 2006. – С.188-191; И.Н. Шарухо, *Местечки Беларуси: из прошлого в будущее*, „Псковский регионологический журнал", №10, 2010, с. 65-71; И.Н. Шарухо, *Агрогородки в устойчивом развитии Беларуси*, У.С. Демьяненок, И.Н. Шарухо, Магілёўскі мерыдыян.-Т.12.-Вып.1-2. (2012.-№1-2 (№№18-19), с. 16-19; И.Н. Шарухо, *Агрогородки и агроэкоусадьбы как объекты краеведческих исследований,* И.Н. Шарухо, У.С Демьяненок, *Проблемы непрерывного географического образования и картографии*, Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012.-Вып.16, с. 127-130; И.Н. Шарухо, *Агроэкоусадьбы в устойчивом развитии сельских территорий Беларуси*, И.Н. Шарухо, У.С. Демьяненок, *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка. Географічні науки*, Вип. 3. Суми: СумДПУ, 2012, с.204-210; И.Н. Шарухо, *Местечки – особый культурно-исторический тип расселения населения Беларуси*, Н. Шарухо, А.В. Шадраков, *Проблеми непрерервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць*, Харьків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013, Вип.18, с. 164-169; И.Н. Шарухо, *Место и значение агрогородков в устойчивом развитии сельских территорий Беларуси,* И.Н. Шарухо, У.С. Демьяненок, *Проблемы устойчивости эколого-хозяйственных и социально-культурных систем трансграничных регионов: материалы международной научно-практической конференции*, 20-21 ноября 2014 г. Псков: Изд. ПсковГУ, "Логос Плюс", 2014, с. 10-13; M. Wlasiuk, *Направления современного использования исторических усадеб Западной Беларуси*, Streszczenia ref. II-Miedz. konf. nauk. Ecovast: Europa-region-turistyka. Specyfika przestrzeni regionalnej - jej ochrona, zachowanie i rozwój,Wydminy, 2005.

27 В.Г. Антипов, *Парки Белоруссии*, Мн., 1975.

проведении столыпинской реформы (1906-1917), в Западной Беларуси – при проведении польским правительством политики парцелляции и комоссации (комоссация – объединение нескольких мелких земельных наделов крестьян в одно целое с целью ликвидации чересполосицы[28]) в 1921-1939 гг.; польскими властями расселено на хутора около 70% сельских хозяйств[29], что дало более 250 тысяч хуторов.

Традиционный белорусский хутор – это обычный отдельно стоящий крестьянский двор с хозяйственными постройками и садом (этим он отличался от украинского, больше похожего на фольварок), в некоторых случаях некоторые хуторяне имели рядом с усадьбой небольшой лесной массив, рощу. Иногда хутор мог давать начало новому поселению: по мере дробления семей появлялись новые постройки; изредка один комплекс построек использовался вначале двумя семьями и только впоследствии происходило отделение нового хозяйства. В тех случаях, когда выселение на хутора принимало массовый характер и в новом месте появлялся целый комплекс построек, без единой плотной застройки, образовывался новый тип поселения – выселок. Сельские хутора преобладали в качестве типа поселений в соседних Латвии и Летувы и в латышско–белорусских и летувиско–белорусских этноконтактных зонах. Хуторская система расселения ликвидирована в восточной части республики в конце 1920-х - нач. 1930-х гг., в западной – к концу 1960-х гг. (до этого – 150 тысяч). Но отдельные хутора просуществовали до развала СССР. Кроме этого, до 1989 г. около 1000 поселений с числом жителей до 5 человек в каждом, фактически – хутора, официально относились к деревням и поселкам. Реанимация хуторов наблюдается в районах, где возникают крепкие фермерского хозяйства, прежде всего в Гродненской и Брестской и западных районах Минской и Витебской областей. В нач. 1990-х гг. был 2181 хутор (около 8% всех сельских поселений).

В конце XIX – нач. XX вв. существовал и такой тип поселения как **колония**, представлявший собой систему хуторов национальных меньшинств (немцев, латышей, чехов, эстонцев, литовцев и др., которые приобрели по сравнительно невысокой цене земли на территории белорусских губерний): Колония Белинок, Колония Ровино (оба в Дрогичинском районе, в 1964 г. переименованы соответственно в дд. Малиновка и Сиреневка), Латколония (Быховский район; латышская колония) и др.

По нашему мнению, следует выделить и еще один исторический тип поселения, на который не обратил должного внимания ни один из исследователей – **буда**. В Беларуси множество названий поселений с названиями, производными от термина «буда»: сельские – Красная Буда, Старая Буда, Боровая Буда, Буда

28 А.М. Булыка, *Слоўнік іншамоўных слоў:* У 2 тт, Т.1, Мн.:БелЭн, 1999.
29 *Геаграфія Беларусі:* Энц, Мн., 1993, с. 233.

Жгунская, Дворская Буда, Будагощ, Буды, Великая Буда, Будино, Будище, Буднев, Будовля, Будочка, Будчин, Будслав, Подбудки, город Буда-Кошелево и др. (всего около 70; в 1960 г. было около 110, в нач. XX в. – 140, до XVIII – несколько сот поселений). В современном белорусском языке «буда» – «шалаш» (буда, будан; небольшое сооружение – будка, например, русскому «конура» соответствует белорусское «будка»), «временное поселение». Термин буда на шведском, в ряде финно-угорских языков, в старобелорусском обозначает небольшую лесную хозяйственную постройку (Геродот упоминает народ будины, у которых голубые глаза и светлые волосы). Встречаются и гидронимы с основой Буда, например, р. Будовесть (првый приток р. Сечна, бас. Западной Двины) – от «пуда» – на вепсском и финском – «залив реки, протока», саамск. «пудас» – «узкий, глубокий речной залив»[30]– «будовесть» – узкий, глубокий залив, проточная вода, старица, озеро в пойме реки [31]– Финно – угорской трактовки придерживался и Ю. Трусман[32] – «выдалбливать, провевать, рассыпать». В.А. Жучкевич название Будовесть объяснял от слияния слов «буда» и «весь»[33].

В. Жучкевич указывает на то, что «в XIV-XVIII вв. будами называли отдаленные лесные строения, в которых жили будники, выжигавшие поташ, производящие деготь, смолу, древесный уголь… В дальнейшем же Буды возникали при дорожном строительстве у карьеров, у железнодорожных служб (будки)»[34].

Необходимо заметить, что все буды образовывались в лесных массивах, в пущах, в горных, пойменных лесах от Урала до Венгрии (г. Будеёвице, Чехия; г. Буда – часть г. Будапешта; г. Буданов, Тернопольской области на р. Серет, и др.). Серет, г. Быдгощ, Польша и др.). Э. Мурзаев указывает, что названия поселений с основой «буда» распространены в Мордовии, Калужской, Брянской, Смоленской областях России, в Буковине (Украина), в Болгарии, Польше, Чехии[35]. Термин Буда был настолько популярен, что дал начало именам Будогость, Будегаст фамилиям Будник (встречается широко в Беларуси, распространен в Закарпатье, например, в Черновицкой области, в России), Подбудский, Буданский, Буданов, этнической группе белорусов – будаков.

Отдельным типом сельского поселения в XVIII-XIX вв. был **завод** (с несельскохозяйственным населением). В основном этот тип был распространен в Центральной России, на Урале и Зауралье. Поселения возникали при

30 И.С. Галкин, *Тайны Марийской топонимики*, Йошкар-Ола, 1985.
31 Р.И. Овчинникова, Г.Я. Рылюк, *О гидрониме Будавесть*, Вестн. БГУ.-Сер.2., №2, 1990, с. 70-71.
32 Г.Г. Труссман, *Этимология местных названий Витебской губ*, Ревель, 1897.
33 В.А. Жучкевич, *Краткий топонимический словарь Белоруссии*, Мн.: Изд-во БГУ, 1974, с. 40.
34 Тамже, с. 39..
35 Э.М. Мурзаев, *Словарь народных географических терминов*, М., 1984, с. 98.

крупных мануфактурах (заводах). В XX в. при возникновении поселений при заводах их стали называть поселками: Поселок Торфозавода, Поселок Цементного завода, Поселок Пячковского льнозавода, Поселок Чаусского кирпичного завода, Поселок кирпичного завода «Бразгучка» и т.д. Часто с этим типом поселений ошибочно связывают названия Завод-Вировая, Заводская Слобода и др. Но названия такого звучания не обязательно связаны с промышленными предприятиями; их названия произошли от термина «заводь» (залив, затон).

Во второй половине XIX в. появился еще один тип сельских поселений с несельскохозяйственным населением, связанный со строительством железных дорог (с 1862 г.) – **железнодорожная станция (разъезд)**. Существуют станции в составе сельских и городских поселений, имеются железнодорожные станции как отдельный тип поселений. Строительство железных дорог само по себе редко приводило к возникновению совершенно нового поселения. Чаще всего станция возникала вблизи уже существовавшего поселения и лишь содействовала росту и развитию последнего. Железнодорожные станции отличаются по внешнему виду и составу населения от обычных поселений сельского типа[36]. Благодаря образованию железнодорожных станций возникли, к примеру, города Осиповичи и Барановичи. Железнодорожные станции отыгрывают во многих районах, для многих городов важную роль для осуществления экономических связей: ж.д. ст. Погодино для г. Горки, Несета – для г. Кличев, Буйничи – для Могилевского района, Бобр – для Крупского района, Коммунары – для г. Костюковичи, Ходосы – для г. Мстиславль, Друть – для Белыничского района и т.д.

В 1919-1930-е гг. некоторое время просуществовал новый тип поселения – **коммуна**. Самые известные – Сорочинская коммуна им. К. Либкнехта (1919-1936 гг., Быховский район), а также Сормовская коммуна (коммунары Сормовского завода, Чериковский район, д. Сормово, сейчас в составе г.Чериков; имя сохранилось в названии сельского совета – Сормовский – центр г. Чериков), Коммуна Бросовинка, Понюшковичская коммуна, Пролетарская коммуна (б. д. Феликсберг), коммуны в Дрибинском, Глусском, Костюковичском, Круглянском, Климовичском и других районах. С течением времени, коммуны были преобразованы в деревни.

Еще одним новым типом сельских поселений (1930-1960-е гг.) являлись **машинно-тракторные (МТС) и ремонтно-технические станции (РТС)**. «Они расположены в сельской местности, обслуживают потребности села, но образуют новый тип поселения, отличный от села. По внешнему виду и составу населения они имеют многие общие черты с рабочими поселками…»[37].

36 В.А. Жучкевич, А. Малышев, Н. Рогозин, *Города и села Белорусской ССР*, Мн., 1959.
37 Тамже.

Они возникли в связи с созданием объединенных парков сельскохозяйственной техники в интересах нескольких хозяйств (колхозов, совхозов). С постепенным насыщением техникой сельскохозяйственных предприятий, необходимость в МТС и РТС отпала и эти поселения растворились среди поселений других типов – деревень, поселков, железнодорожных станций, городских поселков, малых городов.

Поселок – новый (с 1930-х гг.) тип несельскохозяйственного сельского поселения, поселение в сельской местности «при торфопредприятии, кирпичном заводе, рыбхозе, железнодорожной станции, лесоучастке, санатории или доме отдыха и др. Поселками называются также усадьбы совхозов и колхозов, населенные пункты, которые возникают при крупных животноводческих комплексах, птицефабриках на совершенно новых местах или вблизи существующих старых деревень»[38]. Поселки образованы: 1) путем отделения от уже существующих деревень (болей частью); 2) на месте хутора (нескольких хуторов); 3) как совершенно новое поселение. Поселок как родовое понятие вобрал в себя такие типы (виды) поселений как ферма, завод, лесная сторожка, дом путевого обходчика, МТС, РТС, железнодорожная станция. К типу «поселок» в Беларуси относится 7,5% от общего числа всех сельских поселений (в 1990-е гг. 1970 поселков).

Таким образом, к концу 1920-х гг. на территории Беларуси не осталось погостов, слобод, колоний, буд, маёнтков – имений (последним стало имение Здравнево Витебского района, оставленное И. Репиным своей дочери; одним из последних – имение Порузы Марфы Черской – жены известного повстанца и исследователя Сибири И. Д. Черского), к 1930-м гг. – дворов, казарм, фольварков, околиц, коммун, сёл. К сер. 1930-х гг. основными типами сельских поселений стали деревни, железнодорожные станции и разъезды, хутора, застенки, появились поселки, стали зарождаться новые типы – «советско–колхозное село», МТС и РТС. В 1935–1938 гг. число сельских поселений пополнилось за счет «разжалованных» местечек, а сокращалось за счет ликвидации хуторов. К концу 1960-х гг. до минимума сократилось число хуторов, которые де-юре перестали признаваться как тип сельского поселения (хутора оставались де-факто, но де-юре стали называться поселком или деревней).

«Советско–колхозное село» (1930-1960 –е гг.) в качестве инновационного типа сельского поселения – конгломерат, созданный путем объединения свезенных малодворных деревень, поселков, с присоединением домов ликвидированных хуторов. Часто такие села занимали значительные площади, не имели внутренней целостности. В 1930-1960-е и в последующие десятилетия они то разъединялись, распадались на более мелкие деревни, то вновь объединялись. Нередким является явление, когда современные деревни, «вырос-

38 *Геаграфія ў тэрмінах і паняццях: Энц.даведнік*, Мн.: БелЭн., 2003, с. 224.

шие» из подобных сел, являются центрами крупных сельскохозяйственных предприятий.

Современные типы сельских поселений. В настоящее время официально существует только два типа сельских поселений – деревня и поселок (поселок, железнодорожная станция, разъезд).

В настоящее время сельские поселения остаются последними бастионами в деле сохранения, достаточно стертых, вымытых, региональных различий, культурной идентичности, историко-этнографических особенностей, хранителями национальных черт культурных ландшафтов[39].

Новый тип поселений. Между городом и деревней. Агрогородки. В 2005 г. стартовала Государственная программа (принята в 2004 г.) развития и возрождения села (2005-2010 гг.[40]). С ее принятием появился новый тип сельского поселения – агрогородок. Более подробно агрогородки, их характеристики, особенности пространственного размещения рассмотрены в ряде работ И.Н. Шарухо[41].

Еще в 1950 г. в БССР при укрупнении 11242 колхозов было создано 3852 агрогородков[42]. Создание современных агрогородков проводится в целях поддержания устойчивого развития белорусского общества, сельской местности, сельского населения, уменьшения разрыва в качестве жизни между городским и сельским населением как в целом по республике, так и по отдельным областям и районам, для эффективного использования государственных средств, адресованных сельской местности.

Агрогородок рассматривается как благоустроенный населенный пункт с производственной и социальной инфраструктурой для обеспечения социальных стандартов. Сеть агрогородков планируется развивать на основе выделенных местных систем расселения, основу которых составляют наиболее крупные и перспективные сельские населённые пункты (во многом местные системы расселения выделены еще согласно Государственной схеме комплексной территориальной организации (ГСКТО) в 1984-1987 гг. на основе 30-35 минутной транспортной доступности[43]; в то время было выделено таких 202 поселения). Для формирования агрогородков были разработаны схе-

39 И.Н. Красильникова, И.Н. Шарухо, *Рекреационно-туристические ресурсы Белорусско - Западнороссийского региона*, в: *Российско-белорусское порубежье: устойчивость социально-культурных и эколого-хозяйственных систем*, Под ред.А.Г. Манакова, Псков, 2005.

40 *Государственная программа возрождения и развития села на 2005 – 2010 гг. Проект*, „Рэспублика", 28 студз. 2005, с. 7-8.

41 И.Н. Шарухо, *Агрогородки и агроэкоусадьбы*…, с. 127-130; И.Н. Шарухо, *Агроэкоусадьбы в устойчивом*…, с. 204-210; И.Н. Шарухо*, Местечки – особый*…, с. 164-169; И.Н. Шарухо, *Место и значение*…, с. 10-13.

42 Я. Найдюк, І. Касяк, *Беларусь учора і сяння*, Мн., 1993, с. 343.

43 Л.В. Козловская, *Территориальная организация хозяйственного комплекса и экономико-географическое районирование Беларуси*, Выбр. навук. працы БДУ, Т.7: Біялогія. Геаграфія, Мн., 2001, с. 26.

мы, направленные на оптимизацию сельского расселения, на сокращение в 2 раза радиуса обслуживания населения учреждениями и организациями социальной инфраструктуры[44].

Агрогородки, по замыслу правительства, – узловые точки для дальнейшего усовершенствования каркаса сельского расселения; точки роста аграрного сектора экономики. К 2010 г. было создан 1481 агрогородок (в 2005 г. создано 164, в 2006 – 249). Всего в Беларуси в 2000-е гг. было 1442 центра сельских советов, т.е. один агрогородок приходился в большинстве случаев на один сельский совет (в некоторых случаях – на 2, в исключительных случая – на 3, например, в загрязненных радионуклидами районах, главным образом Гомельской, Могилевской областей; в некоторых сельских советах, как правило, в пригородных, с большим числом и плотностью сельского населения, – не один, а 2-3 агрогородка) и на 16 сельских поселений[45].

Анализ исторических, разновременных административно-политических карт, историко-статистических сведений свидетельствует – большая часть сельских населенных пунктов, на основе которых созданы агрогородки, имеют богатое историческое прошлое (300-500 лет истории), культурное наследие (насыщены историческими событиями, дали знаменитых уроженцев, имеют замечательные археологические, архитектурные, культурные памятники, памятники природы и т.д. – имеют культурно-географическую аттрактивность[46]). Создание агрогородков было направлено на положительное решение проблем восстановления исторических усадеб, имений, старинных парков. С другой стороны, привлекая туристов, планировалось привлекать средства для инвестирования развития самим агрогородков, их инфраструктуры, что могло бы содействовать развитию прилегающих территорий, устойчивости развития сельской местности. При восстановлении и введении (возвращения) исторических усадеб в современный культурный ландшафт важно: максимально сохранить исторический облик, их окружение (инфраструктуру, парковые композиции, водные системы, связи с природой); гарантия доступа к ним как памятникам истории и культуры, использовать их познавательную ценность; иметь доходы для содержания усадеб, персонала. Этим критериям в наибольшей степени соответствует использование исторических усадеб как культурно-туристских объектов. На их основе могут быть созданы музеи, культурно-развлекательные, культурно-образовательные комплексы, туристские гостиницы.

44 Н.С. Голубева, В.С. Шабрин, *Система расселения и место в ней агрогородков*, „Студенческая наука” 2006, Могилев, 2006.

45 И. Н. Шарухо, З*начение культурно - географических аттракций в развитии современной сети агрогородков Беларуси*, Матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. «Регіон-2006: стратегія оптимального розвитку» (15-16 травня 2006 р., м. Харків), Гол. ред. колегії В.С. Бакіров, Харьків: ХНУ, 2006, с. 188-191.

46 Тамже.

Вместе с положительными моментами, имеется и негатив. Ставка опять сделана на коллективное сельское хозяйство, а не на фермеров (проект агрогородков и проект развития фермерского хозяйства противоречат друг другу). Убыточное сельское хозяйство становится сырьевым придатком промышленного производства (практикуется присоединение убыточных сельскохозяйственных кооперативов как к государственным, так и к негосударственным предприятиям и учреждениям), постепенно утрачивается статус отдельной отрасли, сохраняясь, разве только, в виде мелких частных приусадебных хозяйств.

Еще один аспект культурно–социальный – с исчезновением деревни (выживает сильнейший – агрогородок, мелкие сельские населенные пункты обречены на нищету и вымирание) постепенно исчезает и традиционная культура белорусов, и белорусский язык, который и так постепенно утрачивает государственный статус[47]. Агрогородки, для которых разработано 40 типовых домов, часто оказывают губительное воздействие на традиционную сельскую архитектуры, привычный культурный ландшафт.

С одной стороны идея агрогородков вписывается в мировые процессы рурбанизации, но с другой – полная им противоположность: вся периферия агрогородков выезжает в города, со временем встанет вопрос о ликвидации и самих городов либо о командировании туда на «вахты» горожан (ежегодно на помощь селу, как в советские времена, направляются школьники, студенты, рабочие и служащие). Создание агрогородков стало возможным только в таком государстве как Беларусь, где господствует жесткое государственное регулирование. Зачем государству связываться с решением таких проблем, как телефонизация сельской местности, открытие новых пассажирский автолиний, строительство торговых точек, точек придорожного сервиса и т.д.? Если будет у населения стимул жить в сельской местности, получать нормальную заработную плату, то это даст возможность иметь средства на мобильный телефон, на оплату маршрутного такси и т.д. Если у населения будут деньги, то частные компании и лица построят подстанции и вышки для мобильной связи, откроют новые автобусные маршруты, торговые точки, автозаправочные станции, будут развивать инфраструктуру (дорожную, социальную и др.) в сельской местности. Если у сельского жителя денег на это не будет, он не будет ездить и на государственном автобусе, не сможет оплачивать предлагаемые (или навязываемые, в данном случае) коммунальные и иные услуги. Государство в очередной раз пытается поставить телегу впереди лошади.

Опыт создания агрогородков показывает, что они – те же центры сельских советов, СПК, только немного «причёсанные», на территории которых без-

47 И.Н. Шарухо, *Место и значение*…, с. 10-13.

думно «закопали» деньги налогоплательщиков всей страны. Строятся коттеджи стоимостью от 30 тыс.долл. – для тех у кого заработная плата не дотягивает в большинстве случаев до 200 долл. в месяц. Следовательно, горожане платят за жилье свое и за жилье селянам – это порождает недоверие к сельским жителям, которые по существу уже на 100% стали «нахлебниками» горожан – горожане уже не только дотируют сельскохозяйственное производство, слишком дорогие отечественные продукты питания, сельскохозяйственную технику, инфраструктуру, но и само жилье для селянина; сельский труженик получает свою зарплату независимо от итога своей деятельности – значительная доля СКП, как уже указывалось, находятся на балансе крупных и средних государственных и частных предприятий, предпринимателей, успешных фермеров. Предлагаемые проекты сельской усадьбы – коттеджа неудобны ни для сельского, ни для городского жителя – мало жилой площади, комнаты проходные, стоят проблемы – как протопить огромный дом, как приготовить пищу животным, как ходить в резиновых сапогах по паркету.

При создании агрогородков не учитываются потребности и вкусы местного населения. Населению «сверху» прививаются чуждые эстетические вкусы, чуждая архитектура, разрушающая гармонию с природой. Теряется самость, неповторимость, эстетичность населенных пунктов.

Численность сельских населенных пунктов. Численность сельского населения. С процессами индустриализации и урбанизации белорусское село стало деградировать по параметрам численности, размеров поселений, доли населения. Если в нач. XX в. насчитывалось порядка 200 тысяч сельских населенных пунктов, то через 50 лет, – к 1950–1955 гг. в 5 раз меньше – 40 тыс. (без учета хуторов Западной Беларуси). Далее уменьшение шло со следующей скоростью: к 1959 – 34,4 (без учета хуторов), к 1970 – 27,9, к нач. 1990-х гг. – 26,6 (22338 деревень, 2181 хутор, 148 застенков, 1970 поселков), на 1.01.2006 г. – 24,0, на 1.01.2016 г. – 23,2. За 100 лет исчезло порядка 180 тысяч населенных пунктов (по 1800 поселений в год), за последние 50 лет – порядка 18-20 тысяч (до 400 в год, без учета хуторов Западной Беларуси, если учесть эти 150 тысяч хуторов[48], то цифра составит 3400). За последние десятилетия темпы сокращения числа сельских населенных пунктов составляли 274 в год[49].

За 2006-2016 гг. численность сельских поселений сократилось почти на 3% с 23973 до 23201 населенного пункта, в т.ч. по областям: в Гомельской – на 12,8% (с 2609 до 2276), в Витебской – на 4% (с 6506 до 6258), в Могилевской – на 2,8%, в Гродненской – 1,6%, в Брестской – 0,9%, в Минской – 0,3%.

48 М.Л. Полонский, М.И. Ростовцев, *Белорусская ССР. Экономико-географический очерк*. Пособие для учителей, М., 1964.

49 *Насельніцтва*, БЭ, Т. 18, Кн. 2, Мн., 2005..

Причины быстрого сокращения численности сельских поселений в XX в.: 1) уничтожение частной собственности на землю и, как следствие, рехуторизация в 1920-х – 1930-х гг. в Восточной Беларуси и в 1940-1960-х гг. в Западной Беларуси (более 150 тыс. поселений); 2) коллективизация сельского хозяйства, несколько волн (довоенных и послевоенных) укрупнения коллективных хозяйств и, как результат, ликвидация «неперспективных» сельских поселений (не менее 20 тыс. поселений); историки Я. Найдюк и И. Касяк[50] приводят факт, что в 1950 г. при укрупнении 11242 колхозов их центры были укрупнены до 3852 агрогородков; 3) Первая и Вторая мировые войны, гражданская война (около 10 тыс. поселений); фашистами уничтожено 9,2 тыс. сельских населенных пунктов, 627 деревень с жителями, 4258 деревень с частью населения, сельские поселения в Меховском, Суражском, Дубровенском, Лельчицком, Россонском, Освейском, Бегомльском, Плещеницком и некоторых других почти полностью уничтожены. 4) индустриализация 1930-40 и 1950-70-х гг. (около 5 тыс.) – некоторые сельские поселения переросли в рабочие и городские поселки, затем в города (Барань, Березовка, Буда–Кошелево, Василевичи, Ганцевичи, Жабинка, Жодино /на месте д. Жодинская Слобода/, Марьина Горка, Миоры, Мядель, Светлогорск /на месте д.Шатилки/, Туров, Фаниполь), другие были поглощены быстро растущими городами (Минск поглотил с 1945 г. более 70 деревень и поселков, десятки сельских поселений поглотили областные центры, Бобруйск, Орша, Новополоцк, Полоцк, Мозырь и др.); 5) чернобыльская катастрофа – около 1 тыс. (в 1986-1996 гг. ликвидировано 485, захоронено – 70, планировалось в 1996 г. еще 250 – захоронить[51]); 6) затянувшийся системный кризис, обострившиеся демографические проблемы, губительны для тысяч современных сельских населенных пунктов.

Доля сельского населения также стремительно уменьшалась в последние 120 лет (почти в 4 раза; %): 1897 г. – 86,5; 1926 г. – 83,0; 1939 г. – 79,2; 1959 г. – 68,0; 1970 г. – 56,6; 1990 г. – 33,8; 2000 г. – 29,8; на 1.01.2016 г. – 22,4; прогноз на 2030 г. – 16,0%. При сохранении данной тенденции, к 2045 г. сельское население страны может исчезнуть.

Уменьшение числа сельских поселений, уменьшение доли сельского населения сопровождаются процессами интенсивного запустения и расползанию периферии[52]; увеличению лесистости и закустаренности (с 1920-х гг. по 2017 г. показатель лесистости вырос вдвое с 20 до 40%).

50 Я. Найдюк, І. Касяк, *Беларусь учора і сяння*, Мн., 1993.

51 *Чарнобыль: Погляд праз дзесяцігоддзе*, Мн.: БелЭн, 1996, с. 3.

52 И.Н. Шарухо, *Проблемы запустения и расширения периферии как культурно - географическая проблема,* Запад России и ближнее зарубежье: устойчивость социально-культурных и эколого-хозяйственных систем. Статьи и тезисы. –Псков, 17-18 ноября 2005 г., Псков, 2005.

Размеры сельских поселений. Региональная дифференциация. Если рассматривать исторический аспект, то более или менее крупными являлись поселения, которые являлись вотчинными центрами – они были окружены деревнями, слободами, застенками и околицами. Большинство сельских поселений в XV-XVIII вв. были дробными (мелкими) – 10-15 дворов при относительно высокой их плотности. Размеры поселений имеют географические различия как в направлении с севера на юг, так и с запада на восток. Уже к концу XIX в. выявилось три региона с определенными размерами сельских поселений: Поозерье, Центральная Беларусь, Полесье (это связано с влиянием ландшафтных зон – северная – зона моренных ландшафтов, среднебелорусская – равнинное плато, южная – полесская низменность.

Поозерье. По причине пересеченности местности, высоких показателей лесистости, озерности, заболоченности, завалуненности, а также мелкоконтурности сельско–хозяйственных угодий, поселения традиционно (500 и более лет) отличаются малодворностью при достаточно большом количестве самих поселений. В XVIII–XIX вв. поселения в 20-40 дворов здесь считались уже крупными (на Полесье такие поселения относят к малодворным). Данный тип характеризуется малодворностью (10-15), бессистемной разбросанностью между микро- и мезоформами рельефа, водоемами, лесными массивами, значительно завалуненными угодьями. Многие поселения имеют вид хуторов. На 100 км² приходится 16 поселений (1 поселение приходится в среднем на 6 км²). К этому типу относятся вся территория Витебской, северная часть Гродненской, северо–западная и северо–восточная части Минской областей. Близки к этому типу поселения Круглянского и Белыничского районов Могилевской области.

Полесский тип – полный антипод позерского[53]. К этому типу относятся сельские поселения Брестской и Гродненской областей, где приходится 5-7 поселений на 100 км² (1 поселение на 15 км²). В регионе два сельских населенных пунктов с числом жителей более 5 тыс. человек в каждом – агрогородки Еремино (Гомельский район, 6,1), Ольшаны (Столинский район, 8,0).

В **центральной части** (переходный тип) Беларуси преобладают средние и крупные сельские поселения. В данном регионе расположены крупнейшие по населению сельские поселения: агрогородки Колодищи (Минский район, 17,4 тыс.чел.); Лесной (Минский район, 11,3), Гатово (Минский район, 8,0), Лошница (Борисовский район, 6,6), поселки Дружный (Пуховичский район, 9,0), Ждановичи (Минский район, 7,8).

53 А.И. Локотко*, Белорусское народное зодчество,* Мн., 1991.

Таблица – Динамика количества и плотность сельских населенных пунктов по областям, в 2006-2016 гг.

Область	Количество поселений		Плотность, снп /100 км²	
Год	2006	2016	2006	2016
Брестская	2178	2159	6,7	6,6
Витебская	6506	6258	16,2	15,6
Гомельская	2609	2276	6,5	5,6
Гродненская	4381	4309	17,5	17,2
Минская	5216	5202	13,1	13,0
Могилевская	3083	2997	10,6	10,3
Беларусь	23973	23201	11,5	11,2

Как показывают данные таблицы, наибольшая плотность поселений – в Гродненской и Витебской (в 1,5 раза выше среднереспубликанских показателей), наименьшая – в Брестской и Гомельской, близка к средним показателям – в Минской и Могилевской областях.

Планировка сельских поселений. **Типы планировки.** На тип планировки повлияли многие факторы – особенности расселения славян, затем белорусские национальные особенности, особенности планировки и обустройства своих дворов представителями этнических меньшинств, культурные традиции, ландшафтно-географические условия, структура землепользования, коммуникации, плотность расселения и некоторые другие.

Изначально деревни складывались из 2-3 дворов. Затем количество дворов увеличилось, стали оформляться типы планировки: линейный (рядковый), скученный (кучевой, гнездовой), уличный и многоуличный[54].

Кучевой (гнездовой) тип характеризуется, как правило, бессистемностью размещения дворов. Он наиболее характерен региону Поозерья, но встречаем и в Полесье. Основные факторы – рельеф, переувлажнение.

Прибрежный тип стал формироваться еще до VIII в. Он включает такие разновидности как односторонняя застройка (по одному берегу, когда здания повернуты «лицом» к реке, озеру), гребенчатая (к главной линии ориентации вдоль водоема приобщается перпендикулярная улица – конец). При строительстве поселений вдоль дорог, вдоль малых рек возникла двухсторонняя застройка.

Уличный тип. После введения «Устава на волоки» стала развиваться линейная (уличная) застройка сельских поселений. Вдоль улицы – дороги стали нарезаться перпендикулярно узкие и длинные наделы земли. У тех, у кого в пользовании была целая волока, жилые постройки должны были размещаться с одной стороны, а хозяйственные и пригумновые – с другой; у кого полволоки – все постройки с одной стороны улицы. Но постепенно наделы дроби-

54 *Геаграфія Беларусі: Энц.,* Мн., 1993, с. 226.

лись, росла плотность построек и это привело к двухсторонности застройки, появлению переулков – появилась многоуличная, квартальная застройка.

Уличный тип наиболее характерен для сельских поселений Поднепровья, Центральной Беларуси, Понеманья, Западного Полесья. В Восточном Полесье – сочетание уличного и бессистемного.

В средней части страны имела распространение и погостная планировка – разновидность радиальной. К нач. XX в. сформировался и многоуличный тип - при слитии мелких выселков, деревень, хуторов[55].

Таким образом, к нач. XX в. сформировались два основных типа поселений по планировке: линейные (береговая, одно- и двухсторонняя застройка) и пространственная (гнездовая, гребенчатая, погостная, многоуличная).

К 1960–м гг. в целом сформировалась «советская колхозная» планировка сельских поселений, которая осталась доминирующей до нач. XXI в. Как отмечали в 1959 г. авторы работы «Города и села Белорусской ССР»[56]: «Современные колхозные села по характеру планировки и застройки можно разделить на четыре основных типа. 1. В большинстве … жилые дома тянутся двумя рядами вдоль одной, иногда довольно широкой улицы. Это особенно характерно для… расположенных по шоссе или на большой проселочной дороге. От главной улицы … отходят лишь небольшие тупиковые переулочки, а часто их нет совсем. К этому типу относится не менее 75% всех сел. По размерам это чаще всего значительные поселения. Кое-где встречается односторонняя застройка, при которой жилые дома располагаются по одну, а хозяйственные постройки – по другую сторону улицы. Возможно, такой тип застройки берет свое начало с XVI в. 2. Некоторые небольшие села застроены «купой», дома в них расположены тесно, без видимого порядка, главной улицы нет, нередко к дому ведут лишь небольшие тропинки. Такой тип планировки часто встречается в полесских районах, где мало удобных для поселений мест и нет широких проезжих дорог. Встречается такая планировка в Молодеченской (образована вместо Вилейской области в 1944 г., ликвидирована в 1960 г.; территория передана в состав Витебской, Минской и Гродненской областей), Брестской и других областях. 3. Планировке некоторых поселений можно назвать «рассыпной». Такое село занимает большую территорию; сады и огороды чередуются с полями, оврагами, лужайками. Наряду с главным массивом застройки имеются отдельные выселки на некотором расстоянии от основной части. 4. Более крупные поселения, особенно бывшие местечки, имеют исторически сложившуюся сеть улиц, параллельных или радиально расходящихся из одного центра. Эта плани-

55 А. Лакотка, *Народнае дойлідства Беларусі*, „Беларусазнаўства" Зб. 4, Мн., 1994.
56 В.А. Жучкевич, А. Малышев, Н. Рогозин, *Города и села Белорусской ССР*, Мн., 1959.

ровка напоминает городскую»[57]. (Местечки охарактеризованы И.Н. Шарухо в ряде работ[58].

Через 5 лет другие авторы отмечали такие реалии: «Белорусские деревни … немноголюдны. Деревни, имеющие до 30 дворов, составляют более половины всех сельских поселений… для большинства сельских поселений характерным является однотипность планировки и внешнего облика. Почти везде преобладают населенные пункты с одной вытянутой, довольно широкой улицей, застроенной домами с двух сторон без больших промежутков между отдельными жилыми постройками…. Для жилых домов старой застройки типично расположение их к улице узкой, фронтонной стороной, чаще под небольшим углом–«елочкой». Хозяйственные постройки на улицу не выходят. Деревни, образовавшиеся из местечек, имеют сложную сеть улиц, параллельно или радиально расходящихся ни одного центра»[59].

В итоге советских планировочных экспериментов, территория населенных пунктов стала более компактной, исходя из минимизации размеров дворов и земельных участков (до 0,2–0,6 га) и появлением нехарактерных до этого, для такого количества сельских поселений, функциональных зон: А) административной (правление сельского совета, колхоза, совхоза; штаб–квартиры участкового милиционера, представителя мобилизационного отдела военного комиссариата, партийных и советских организаций низового звена; руководство машинно-тракторных станций и т.д.), Б) ветеринарно-медицинской (больница, фельдшерско-акушерский пункт – ФАП, аптека, ветлечебница, ветаптека, медпункт), В) культурно-просветительской (клуб, библиотека, школа, детский сад–ясли, дом пионеров и школьников), Г) торгово-бытовой (комплексный приемный пункт районного дома быта, магазин – «Сельпо» /как правило, «Товары повседневного спроса»/, столовая, буфет), Д) производственной (хозяйственный двор, мастерские, гаражи, производственные цеха, механизированный ток) и др. (почта, АТС и т.д.).

К нач. XXI в. практически утрачены (особенно в направлении запад–центр–восток) традиционные черты, особенности населенных пунктов, утеряны региональные и локальные отличия. Уже выработался определенный стереотип этих поселений. Крупные сельские поселения напоминают небольшие благоустроенные городские поселки.

Культурно–географический образ сельского поселения. Стереотип среднего сельского поселения: правление сельскохозяйственного предпри-

57 Тамже, с. 25.

58 И.Н. Шарухо, *Местечки Беларуси…*, с. 65-71; И.Н. Шарухо, *Местечки – особый культурно…*, с. 164-169

59 М.Л. Полонский, М.И. Ростовцев, *Белорусская ССР. Экономико-географический очерк. Пособие для учителей,* М., 1964, с. 53.

ятия (СХП) с памятником погибшим во время Великой Отечественной войны землякам, стоянкой автотранспорта (председательская «Нива», старые иномарки главных специалистов, велосипеды посетителей, крестьянская телега с конем, привязанном с телеграфному столбу), ФАП, школа (школа-сад), магазин товаров повседневного спроса, двухэтажная застройка, коттедж зажиточного селянина (чаще всего местного чиновника, руководителя), семьи молодого специалиста (зоотехника, агронома, механика, экономиста), летний дом «нового белоруса», асфальтированная центральная улицы, а по ее периферии – спрятавшиеся за декоративными бетонными заборами обветшалые дома колхозников–пенсионеров, дачи горожан – недавних селян, хозяйственный двор, машинный двор с несколькими тракторами, комбайнами и с многочисленными остовами техники, заброшенный старый колхозный (в большинстве случаев – на месте бывшего панского) фруктовый сад, далее – поля, луга, немногочисленные стада коров.

В небольших поселениях атмосфера менее жизнеутверждающая: здания бывших магазина (почты, ФАПа, детсада, школы – подставляй нужное), утопающие в зелени, преимущественно бедные деревянные хаты (в основном постройки 1940-1950-х гг.), редко где обложенные силикатным кирпичом, скрипучие колодцы, древние старики, худосочный скот, разукомплектованные фермы, руины производственных помещений, лужи на боковых от центральной улицы дорогах, коровы, свиньи, куры, гуси, грязь. Где - нигде, промелькнет небогатое «богатое» подворье пока еще цепляющегося за частную собственность селянина – фермера.

Студентам–географам факультета естествознания МГУ им. А.А. Кулешова в 2006-2010 гг. при изучении курса «География Могилевской области» предлагалось записать «позиции», которые характеризуют современный сельский населенный пункт – не какой–то конкретный, а обобщенный, абстрактный. Вот консолидированные результаты:

Частный сектор – 70-80%

Стареющее и престарелое население («старики на лавочках»)– 60-80%

Слабая инфраструктура или полное отсутствие – 40-50%

Всесилие местных чиновников, меньше свободы, чем в городе («председатель сельсовета – король») -50-10%.

Алкоголизм – 70-60%.

Частные подсобные хозяйства – огороды, сады – 40-70%.

Чистый воздух (не такие острые экологические проблемы, рыбалка, грибы, ягоды, запах сена, чистые продукты питания) – 20-50%.

Грязь, проблемы санитарно–гигиенического плана – 0 – 20%

Отставание от моды - 0-10

Отсутствие выбора – 60-50

Низкий уровень культуры населения, сквернословие, ненормативная лексика, постоянные драки – 40-50

Особенности культуры (фольклор, национальные корни) -20 – 40.

Народные методы лечения – 0-10

Деградация молодежи – 10-0

Преобладание специалистов со средним образованием – 10-10

Низкие зарплаты – 40-60

Высокая безработица 30-30

Проблемы быта 70-60

Низкое качество жизни 50-50

Сельскохозяйственный труд – 60-70

Неудовлетворительные жилищные условия (отсутствие в доме ванны, душа, санузла; газовая плита на веранде, печное отопление) – 20-40

Низкое качество транспортного обслуживания – 0-20

Сельская традиционная культура всегда ориентирована на природу, стремилась к гармонизации отношений с ней. Отсюда ее несомненные преимущества над городской – более высокая экологическая чистота среды обитания.

Культура села (включая и собственно сельскую традиционную культуру) в условиях модернизации и урбанизации, несмотря на то, что она сильно сокращает поле своего воздействия в городской среде под воздействием многих процессов, тем не менее является составной частью культуры города. культура села – это социально – унаследованный комплекс практики и верований, определяющий основы жизнедеятельности сельской общины (общества). Сельская культура отличается от городской не только и не столько по количественным и даже качественным параметрам основных ее составляющих, сколько по технико–организационным, пространственно–временным и функциональным характеристикам. Не только город пришел в деревню, но и деревня «пришла» в город.

Типы застройки. **Типы дворов.** Традиционно крестьянская усадьба имела определенную функциональную застройку и состояла из чистого двора (дом и соседствующие постройки: клеть, поветь (навес), возовня и др.), хозяйственного двора (хлевы / сараи), гумнище или пригуменье (комплекс построек для хранения, просушки и обмолота зерновых). Как указывает Ю.В.Бромлей[60], как на Украине, так и в Беларуси сохранялась ориентировка сельского дома по сторонам света (чего не скажешь о городских постройках).

Исторически сложились (к нач. XX в.) два основных типа застройки крестьянского двора: **замкнутый** (круглый, веночный двор; каре) и **линейный** (погонный).

60 *Этнография: Учебник*, Под ред. Ю.В. Бромлея и Г.Е. Маркова, М.: Высш. Школа, 1982, с 239.

Замкнутый двор (наиболее старый тип, т.к. мог служить и в целях обороны) характерен для бессистемных, гнездовых поселений. Чаще всего был встречаем в Полесье, но с продвижением с юга на север замкнутость построек увеличивалась и наблюдался постепенный переход к двору крытого типа, подобного тому, что распространен на русском севере.

В Поозерье и Поднепровье были известны крытые дворы. На юге Поднепровья и в Восточном Полесье до нач. XX в. существовали дворы-курени. Жилье в них размещалось в центре и было окружено со всех сторон хозяйственными постройками.

Линейная застройка начала формироваться в период заселения дреговичей в Полесье.

Белорусские дворы имеют региональные различия (по этнографо - историческим областям).

Дворы Поозерья имеют 6 типов: 1. Крытый двор. Дом и сени соединены с сараем, размещены вдоль тыльной стороны. 2. Крытый двор с жилым звеном: дом – сени – клеть / камора, истопка, кладовка, сараи. Жилое звено и сараи имели двухскатные крыши, стыкованные между собой. 3. Двор, в котором жилое звено и сараи соединены, а постройки чистого двора и клети, повети создают вместе с уличной и дворовой воротами замкнутую постройку. 4. Двор, в котором жилое звено диаметрально разделяет застройку на чистый и хозяйственный дворы. 5. Двор, в котором жилое звено размещено на одном из флангов постройки, которая образует два замкнутых комплекса (чистый и хозяйственный дворы). 6. Двор, в котором жилые и хозяйственные постройки образуют единый замкнутый периметр.

Дворы Центральной Беларуси (5 типов): 1. Однорядная линейная застройка, в которой жилое и хозяйственное звенья между собой конструктивно не связаны и стоят обособленно. 2. Однорядный погон, в котором оба звена соединены навесом. 3. Однорядная погонная застройка, в которой все соединено в одном объеме общей крышей. 4. Линейная застройка с размещением отдельных пристроек напротив дома. 5. Двор с несвязанными постройками.

Дворы Понемонья (3 основных типа): 1. Однорядный двор с элементами двухрядной застройки. 2. Двухрядный погон. Во втором ряде – хозяйственное звено. 3. Двухрядный двор, в котором ряды соединены на выходе к пригуменью навесом.

Дворы Поднепровья (7 типов): 1. Крытый двор с сараями, пристроенными к тыльной стороне дома. 2. Замкнутый (круглый двор), в котором жилое и хозяйственное звенья образуют П-образный контур, замкнутый со стороны улицы воротами. 3. Круглый двор, в котором жилое звено ориентировано вдоль улицы. 4. Замкнутый, прямоугольный двор, в котором все постройки имеют крышу одной высоты. 5. Круглый двор с жилым звеном, выпяченным в сторону улицы, за границы общего периметра. 6. Двор с жильем в середине

периметра (двор-курень). 7. Двор с последовательным размещением вглубь усадьбы чистого и хозяйственного дворов.

Дворы Поднепровья имеют многие общие черты с дворами как Полесья, Поозерья, так и Минщины, Смоленщины и Брянщины.

Дворы Восточного Полесья (5 типов): 1. П-образный двор. 2. Г-образный двор. Клеть, истопка и некоторые другие постройки могут быть обособленными. 3. Двухрядный погонный двор. 4. Двор-курень. 5. Двор с несвязанными постройками[61].

Ю.В. Бромлей указывает, на многие общие черты планировки полесских дворов с дворами южнорусскими и украинскими – дом и дворовые постройки располагаются либо свободно, либо по периметру двора[62].

Дворы Западного Полесья (2 основных типа): 1. Однорядный погонный двор с жилыми и хозяйственными звеньями в одной застройке. 2. Двор с несвязными постройками.

В нач. XX в. традиционная застройка территории усадьбы (двора) стала постепенно изменяться – повсеместно стали распространяться дворы с несвязной (свободной) застройкой. Некоторое сглаживание ландшафтно–географических различий – осушение болот, сведение лесов (лесистость в нач. XX в. – менее 20%), окультуривание ландшафтов, – вела к стиранию различий и в застройке сельских населенных пунктов.

После революции, с проведением коллективизации, борьбы с крестьянством как классом, стирание различий стала проявляться более четко. В результате этого, уже с 1920-1930-х гг. стала меняться коренным образом и облик крестьянской усадьбы – отпала необходимость в большом количестве хозяйственных построек. Потеряли смысл, как символ кулачества, такие атрибуты двора как овин, амбар, погреб, овчарня, свинарник, коровник, птичий двор, сеновал, коптильня, пасека и др., тем более, что были урезаны площади личных подворий и огородов. В 1950-1960-е гг. стали сводиться и приусадебные сады, ягодники (причина: плата за каждое плодовое дерево, кустарник), за счет полисадников и цветников расширились огороды. Самой популярной хозяйственной постройкой стал сарай – склад, заполненный дефицитным материалом – полусгнившими досками разного калибра, кусками шифера, жести, рубероида, пачками целого и битого кирпича для ремонтных работ.

К 1950-м гг. явно стали явственнее проявляться несколько типов застройки советских колхозных усадеб. Жилой дом и хозяйственные постройки стали располагаться иногда в один ряд (приусадебные земельные наделы были «урезаны» до минимума, 0,2–0,6 га) – погонная однорядная застройка. Погон-

61 А.И. Локотко, *Белорусское народное зодчество*, Мн., 1991; Л.А. Молчанова, *Из истории развития сельских поселений и усадеб белорусов*, „Сов.этнография” №1, 1956.

62 *Этнография: Учебник*, Под ред. Ю.В. Бромлея и Г.Е. Маркова, М.: Высш. Школа, 1982, с 239.

ная застройка в некоторых поселениях была двурядной, при которой жилой дом и хозяйственные постройки располагались в два ряда. Иногда все постройки располагались вокруг двора в форме букв «О», «С» – это «веночная» застройка. Погонная застройка двора получила распространение на юго-западе страны (Брестская область), для северо-востока – характерен «веночный» двор. К настоящему времени такая застройка является остаточной.

Дома. Как указывает Ю.В.Бромлей[63], популярным являлся дом с причулковой крышей, как в северной и центральной Беларуси (такие же дома в Литве и в Мазовии). Дома с начулковой крышей получили распространение в Восточной Беларуси и Полесье.

Дореволюционный, т.наз. «старый тип» архитектуры сельского дома продолжал жить до 1950-1960-х гг. «Крестьянский дом старого типа состоит обычно из двух комнат «задней», треть которой занимает т. наз. русская (часто русской, по незнанию, называют и литовскую, и даже – польскую печь) печь и, которая служит кухней и столовой, и «передней», светлой… Для фундамента домов и печей употреблялся камень, кирпич и глина. В основе постройки лежит подклеть в виде венца из толстых бревен, покоящихся на фундаменте. Нижние части стен иногда засыпались землей (завалинка). Размер окон небольшой. Крыши двухскатные или четырехскатные. Видное место во внешнем виде белорусского крестьянского жилого дома занимает украшение составных его частей – крыльца, окон, фронтона – резными наличниками, решетками»[64]. Для усадеб на 150000 хуторах (до 1960-х гг.) Западной Беларуси «характерным является свободное расположение построек. В центре усадьбы размещается жилой дом, вокруг него – хозяйственные постройки. Окруженные приусадебными участками, хутора раскалывают массивы колхозных полей, препятствуют работам по землеустройству, мешают механизации полеводства»[65].

Для архитектуры белорусского дома свойственно отсутствие «теремковости». С 1917 г. появились небелорусские дома, а дома бедности. Они стали похожи на те, которые можно было встретить и в Омске, и в Новгороде, и под Свердловском и т.д. – «большевистские» дома в 3 окна, массово строившиеся по указу партии.

Белорусский же традиционный дом – дом с большой крышей, подкосами и тягой под окнами. Польско–литовско–белорусско–украинские дома со скатной крышей (причина – сырой климат, чтобы стены были сухими; подвал дает сырость, запах, дорого его утеплять, дорогая гидроизоляция). Белорусский дом в большинстве случаев - без подвала (высокое залегание грунтовых вод,

63 Тамже.

64 М.Л. Полонский, М.И. Ростовцев, *Белорусская ССР. Экономико-географический очерк. Пособие для учителей*, М., 1964, с. 53-54.

65 Тамже, с. 54.

плотные грунты), но с погребом, без второго этажа, но в некоторых случаях с мансардой. Лучший дом для белорусов – в один этаж, в один уровень, дом, имеющий большие навесы для стен, когда навесы выходят на 1,5 и более метров.

Белорусская советская архитектура – «советская истерия». Белорусский дореволюционный дом никогда не был убогим, как его представляют советские этнографы в угоду партийным амбициям.

Современные типы сельской застройки. В 1970-1980-е гг. стал складываться современные типы сельской застройки: 1) одноквартирный бревенчатый дом или деревянный дом, облицованный кирпичом, силикатными блоками, или полностью кирпичный (шлако-бетонный) дом в одном или нескольких уровнях коттеджного типа (без учета того, что одноэтажный коттедж на 40% дешевле двухэтажного при равной площади); 2) двухквартирный дом (деревянный / облицованный кирпичом / кирпичный) в одном или нескольких уровнях; 3) четырехквартирный кирпичный или крупнопанельный (крупноблочный) двухэтажный дом; 4) многоквартирный кирпичный (или из сборного железобетона) 3–5–тиэтажный дом.

Во всех этих типах двор имеет минимальные размеры, число хозяйственных построек минимизировано – обычны гараж, погреб, сарай. Изменился и тип жилья – он уже ничем не отличается от городского.

В итоге наблюдается процесс утраты этнического, регионального и локального содержания народного зодчества.

Все эти негативы в застройке, типах поселений приводят к обеднению национального ландшафта, культурного ландшафта. Ведь как отмечает Б.Б. Родоман «Исторически сложившийся культурный ландшафт – не склад случайных вещей, а цельная система; красота здесь свидетельствует о целесообразности. Ландшафт красив, если ему присущи черты живого организма или биоценоза: иерархичность, многоярусность, многослойность, округленность очертаний, обилие всякого рода ядер, центров, границ, сетей, каркасов, оболочек, переходных зон, смягчающих контрасты; постепенное обновление частей…; симбиоз реликтовых, современных и новаторских элементов… Не только загородная местность, но и старые города живописны, привлекательны, уютны, если обладают перечисленными особенностями»[66].

66 Б.Б. Родоман, *Региональная архитектура и культурный ландшафт*, „География” №10 (8-15 марта 2002 г.), 2002, с. 5.

Литература

Алаев Э.Б., *Социально-экономическая география: Понятийно-терминологи-ческий словарь*, М.: Мысль, 1983.

Антипов В.Г., *Парки Белоруссии*, Мн., 1975.

Беларусазнаўства: Навуч.дапам, Пад рэд. П. Брыгадзіна, Мн.: Завігар, 1997.

Булыка А.М., *Слоўнік іншамоўных слоў*: У 2 тт., Т.1, Мн.:БелЭн, 1999.

Булыка А.М., *Слоўнік іншамоўных слоў*: У 2 тт., Т. 2, Мн.:БелЭн, 1999.

Галкин И.С., *Тайны Марийской топонимики*, Йошкар-Ола, 1985.

Геаграфія Беларусі: Энц., Мн., 1993.

Геаграфія ў тэрмінах і паняццях: Энц. Даведнік, Мн.: БелЭн., 2003.

Голубева Н.С., Шабрин В.С., *Система расселения и место в ней агрогородков,* „Студенческая наука", 2006, Могилев, 2006.

Голубеў В., *Фальварак*, ВКЛ у 2 тт., Т. 2, Мн.: БЭ, 2006.

Голубчиков Ю.Н., *География человека*, М.: Едиториал УРСС, 2003.

Государственная программа возрождения и развития села на 2005 – 2010 гг. Проект, „Рэспублика", 28 студз. 2005.

Грыцкевіч А.П., *Сяло*, БЭ у 18 тт., Т. 15, Мн., 2002.

Гуркоў У., *Слабада*, ВКЛ: Энц.у 2 тт., Т. 2, Мн.: БелЭн, 2006.

Жучкевич В.А., *Краткий топонимический словарь Белоруссии*, Мн.: Изд-во БГУ, 1974.

Жучкевич В.А., Малышев А. , Рогозин Н., *Города и села Белорусской ССР*, Мн., 1959.

Кисловской С.В., *Знаете ли вы? Словарь географических названий Ленинградской области*, Л.: Лениздат, 1974.

Козловская Л.В., *Территориальная организация хозяйственного комплекса и экономико-географическое районирование Беларуси*, „Выбр. навук. працы БДУ", Т. 7, Мн., 2001.

Красильникова И.Н., Шарухо И.Н., *Рекреационно-туристические ресурсы Белорусско-Западнороссийского региона*, в: *Российско-белорусское порубежье: устойчивость социально-культурных и эколого-хозяйственных систем*, Под ред.А.Г. Манакова, Псков, 2005.

Лакотка А., *Народнае дойлідства Беларусі*, „Беларусазнаўства" Зб. 4, Мн., 1994.

Локотко А.И., *Белорусское народное зодчество*, Мн., 1991.

Молчанова Л.А., *Из истории развития сельских поселений и усадеб белорусов*, „Сов. этнография", №1, 1956.

Мурзаев Э.М., *Словарь народных географических терминов*, М., 1984.

Найдюк Я., Касяк І., *Беларусь учора і сяння*, Мн., 1993.

Население Беларуси. Стат.сб., Мн., 2006.

Насельніцтва, БЭ, Т. 18, Кн. 2, Мн., 2005.

Полонский М.Л., Ростовцев М.И., *Белорусская ССР. Экономико-географический очерк. Пособие для учителей*, М., 1964.

Попов А.И., *Географические названия: Введение в топонимику*, М.-Л.: Наука, 1965.

Пьянов В.И., *Древность славян*, В.И. Пьянов, Мн.: УП «Минская фабрика цветной печати», 2005.

Родоман Б.Б., *Региональная архитектура и культурный ландшафт*, „География” №10 (8-15 марта 2002 г.), 2002.

Скобла М., *Дзярэчынскі дыярыюш: Гістарычны нарыс. Артыкулы. Эсэ*., Мн.: Беларускі кнігазбор, 1999.

Сядзібы Беларусі, Л.Чарняўская, Мн., 2003.

Труссман Г.Г., *Этимология местных названий Витебской губ*., Ревель, 1897.

Федорук А.Т., *Садово-парковое искусство Белоруссии*, Мн., 1989.

Федорук А.Т., *Старинные усадьбы Берестейщины*, Мн., 2004.

Федорук А.Т., *Старинные усадьбы Минского края*, Мн., 2000.

Чарнобыль: Погляд праз дзесяцігоддзе, Мн.: БелЭн, 1996.

Шадыра В., *Гарадзішча*, Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энц., Мн., 1993.

Шарухо И. Н., *Значение культурно - географических аттракций в развитии современной сети агрогородков Беларуси*, Матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. «Регіон-2006: стратегія оптимального розвитку» (15-16 травня 2006 р., м. Харків) /Гол. ред. колегії В.С. Бакіров – Харьків: ХНУ, 2006.

Шарухо И.Н., *Проблемы запустения и расширения периферии как культурно - географическая проблема*, Запад России и ближнее зарубежье: устойчивость социально-культурных и эколого-хозяйственных систем. Статьи и тезисы. –Псков, 17-18 ноября 2005 г. –Псков, 2005.

Шарухо И.Н., *Культурно–географические особенности городского расселения Беларуси и их влияние на городскую культуру*, Матер. II Межд. науч.–практ. конфер. “Ключевые аспекты научной деятельности - 2007”, 16-31 января 2007 г. –Т.7. Естественные науки. – Днепропетровск: Наука и образование, 2007.-С.99-106.

Шарухо И.Н., *Местечки Беларуси: из прошлого в будущее*, „Псковский регионологический журнал” №10, 2010.

Шарухо И.Н., *Агрогородки в устойчивом развитии Беларуси***,** в: У.С. Демьяненок, И.Н. Шарухо, *Магілёўскі мерыдыян*, Т. 12, Вып. 1-2, (2012.-№1-2 (№18-19).

Шарухо И.Н., *Агрогородки и агроэкоусадьбы как объекты краеведческих исследований*, в: И.Н. Шарухо, У.С Демьяненок, *Проблемы непрерывного географического образования и картографии*, Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012, Вып.16.

Шарухо И.Н., *Агроэкоусадьбы в устойчивом развитии сельских территорий Беларуси*, в: И.Н. Шарухо, У.С. Демьяненок, *Наукові записки Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка. Географічні науки*, Вип. 3. Суми: СумДПУ, 2012.

Шарухо И.Н., *Местечки – особый культурно-исторический тип расселения населения Беларуси*, в: И.Н. Шарухо, А.В. Шадраков, *Проблеми непрерервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць*., Харьків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013, Вип.18.

Шарухо И.Н., *Место и значение агрогородков в устойчивом развитии сельских территорий Беларуси*, в: И.Н. Шарухо, У.С. Демьяненок, *Проблемы устойчивости эколого-хозяйственных и социально-культурных систем трансграничных регионов*: материалы международной научно-практической конференции, 20-21 ноября 2014 г. Псков: Изд. ПсковГУ, “Логос Плюс”, 2014.

Шахоцька Л.П., *Рассяленне і шчыльнасць насельніцтва*, Беларуская Энцыклапедыя: У 18 тт., Т. 18, Кн. 2, Мн., 2004.

Шыбека З., *Менталітэт беларускіх гараджан у кантэксце фармавання грамадзянскай нацыі*, В: *Працэсы ўрбанізацыі ў Беларусі: XIX – пачатак XXI ст.*: зб. навук. арт., ГрДУ імя Я.Купалы; рэдкал.: Я.А. Роўба, І.П. Крэнь, І.В. Соркіна (адк. рэдактары) [і інш.], Гродна: ГрДУ, 2010.

Этнография: Учебник, Под ред. Ю.В. Бромлея и Г.Е. Маркова, М.: Высш. Школа, 1982.

Яшкін І.Я., *Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў. Тапаграфія. Гідралогія*, Мн., 2005.

Wlasiuk M., *Направления современного использования исторических усадеб Западной Беларуси*, Streszczenia ref. II-Miedz. konf. nauk. ECOVAST: Europa-region-turystyka. Specyfika przestrzeni regionalnej - jej ochrona, zachowanie i rozwoj.–Wydminy, 2005.

http: //www. prognosis. ru/news/ world /2005/7/6/ belsel.html.

Summary

Игор Н. Шарухо – A village in the geographical area of Belarus. Cultural and geographical features of resettlement and historical types of rural population

In the article the author gives his own classification of the types of ancient settlements: coastal with subtypes (near-riverbed / floodplain), cape, slope; marshy; ridge-hilly, watershed with subtypes (watershed, hilly). The author considers questions of influence of a countryside on a city, rural mentality. The article analyzes historical types of rural settlements in Belarus: village, 'veska', 'pogost' (churchyard), farm, courtyard, barracks, tavern, sloboda, okolica, estate, country seat, colony, buda, commune and others. The characteristic of modern types of rural settlements is given, features of a new kind of rural settlement - agro-towns are analyzed. Statistical data are given to characterize the historical types of settlements. The reasons for the rapid reduction of rural settlements in 1900-2016 are indicated from 200,000 to 23,200. The share of the rural population of Belarus for 1897-2016 decreased 4 times from 86.5 to 22.4%.

The decrease in the number of rural settlements, the decrease in the share of the rural population are accompanied by processes of intensive desolation and peripheral growth. The work also considers the issues of regional differentiation of rural settlements - the number of yards, sizes, population, density. The characteristic of different historical and modern types of planning of rural settlements is given. Specific features of the cultural-geographical image of the rural settlement are considered.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Teresa Drozdek-Małolepsza, Eligiusz Małolepszy

Instytut Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii
Wydział Pedagogiczny
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Turystyka i rekreacja w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w świetle „Wiadomości Sportowych" (2008-2016)

Tourism and recreation in the activities of the National Association of Rural Sports Teams in the light of "Wiadomości Sportowe" [Sports News] (2008-2016)

Słowa kluczowe: Turystyka, rekreacja, Ludowe Zespoły Sportowe, „Wiadomości Sportowe"

Keywords: Tourism, recreation, Rural Sports Teams, „Wiadomości Sportowe" [Sports News]

Wstęp

Celem pracy jest przedstawienie turystyki i rekreacji w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe (KZ LZS) w świetle „Wiadomości Sportowych". Czasopismo to było organem KZ LZS. Ukazywało się nieregularnie w latach 2008-2016. Było kontynuacją pisma wydawanego przez Zrzeszenie LZS począwszy od lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku. W dniu 1 sierpnia 1953 roku ukazał się pierwszy numer „Przeglądu Sportowego – Wydanie dla wsi". W późniejszych latach o sporcie na wsi pisano na łamach czasopism „W barwach

LZS" i „Wiadomości Sportowe"[1]. Czasopismo propagowało działalność Zrzeszenia LZS na polu kultury fizycznej oraz turystyki.

Krajowe Zrzeszenie LZS należało do najaktywniejszych w środowisku wiejskim i małomiasteczkowym. Pierwsze ogniwa LZS zostały powołane w 1946 roku[2]. Oprócz wkładu w działalność sportową realizowało działalność turystyczną i rekreacyjną. W zakresie stanu badań największe znaczenie poznawcze posiadają publikacje autorstwa Eligiusza Małolepszego, Teresy Drozdek-Małolepszej, Daniela Bakoty oraz Arkadiusza Płomińskiego[3]. Warto jednak podkreślić, iż prace te mają charakter przyczynku do przedstawionej tematyki.

Problemy i metody badawcze

W przygotowaniu artykułu wykorzystano metody analizy źródeł historycznych, syntezy, indukcji, dedukcji oraz metodę porównawczą. Wysunięto następujące problemy badawcze:

1. Jaką rolę odegrało czasopismo „Wiadomości Sportowe" jako propagator i informator działalności KZ LZS na polu turystyki i rekreacji?
2. Jakie znaczenie ma działalność turystyczno-rekreacyjna Zrzeszenia LZS w Polsce w środowisku wiejskim i małomiasteczkowym?

Wyniki i dyskusja

Ważne znaczenie w pracy turystyczno-rekreacyjnej KZ LZS miało kształcenie własnej kadry w tym zakresie. W ramach kalendarza imprez i szkoleń sportowych i turystycznych na 2009 rok przewidziano przeprowadzenie 6 kursów organizatorów turystyki wiejskiej[4]. Szkolenia, o profilu pieszym i górskim, trwały od 5 do 7 dni. Były organizowane w następujących miejscowościach: Kudowa-Zdrój,

1 „Wiadomości Sportowe" (wydanie specjalne z okazji 50 lat LZS), brak numeru i brak roku wydania, s. 14; E. Małolepszy, D. Bakota, T. Drozdek-Małolepsza, A. Płomiński, *Z dziejów sportu i turystyki w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1975-2015*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016, s. 24.

2 S. Drążdżewski, *Ludowe Zespoły Sportowe. Zarys dziejów 1946-1964*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1967, s. 29.

3 M.in.: E. Małolepszy, D. Bakota, T. Drozdek-Małolepsza, A. Płomiński, *Z dziejów sportu i turystyki w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe...*, ss. 213; E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, *Stan badań nad dziejami kultury fizycznej i turystyki w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce w latach 1975–2010* [w:] *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej – aktualny stan badań*, red. J. Kwieciński, M. Tomczak, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Konin 2012, s. 229-237; E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, *Sport i turystyka w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Lublinie w latach 2000–2012*, „Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku" nr 1-4 (21-24), 2014, s. 31-42; E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, *Turystyka i rekreacja fizyczna w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1999-2014*, „Marketing i Rynek" t. 11, 2015, s. 15-21.

4 „Wiadomości Sportowe" 2008 (wydanie specjalne), s. 10-11.

Mielno, Świeradów-Zdrój i Zakopane. Kursy i szkolenia organizowane były w latach następnych, m.in. w 2012 roku zorganizowano 4 szkolenia turystyczne dla 104 osób; w 2015 roku przeprowadzono 11 obozów szkoleniowych w turystyce dla 150 osób[5].

Krajowe Zrzeszenie LZS – przy współpracy z Zrzeszeniami Wojewódzkimi LZS – organizowało imprezy turystyczno-rekreacyjne o zasięgu ogólnopolskim, regionalnym i lokalnym. W ramach imprez turystycznych o zasięgu ogólnopolskim realizowano m.in.: Ogólnopolski Pieszy Zlot Ekologiczny „Bory Tucholskie", Ogólnopolski Podhalański Rajd Narciarski, Ogólnopolski Rajd Pieszy „Szlakami kultury, szlakami cystersów", Ogólnopolski Rajd Rowerowy po Ziemi Dobrzyńskiej, Ogólnopolski Rajd Turystyczny „Szlakiem Nadpilicznym", Ogólnopolski Spływ Kajakowy „Czarna Hańcza", Ogólnopolski Spływ Kajakowy „Krutynia", Ogólnopolski Wielodyscyplinowy Zlot Turystyczny na Westerplatte, Ogólnopolski Wielodyscyplinowy Rajd po Ziemi Oświęcimskiej, Ogólnopolski Zlot Organizatorów Turystyki i Młodzieży LZS, Ogólnopolski Zlot Turystów Wiejskich na Lubelszczyźnie, Finał Centralny Ogólnopolskiej Olimpiady Wiedzy Turystyczno-Krajoznawczej Mieszkańców Wsi[6].

Młodzież szkół rolniczych oraz szkół ponadgimnazjalnych ze środowiska wiejskiego brała udział w Ogólnopolskim Rajdzie Pieszym „Szlakami kultury, szlakami cystersów". W dniach 8-10 maja 2009 roku odbyła się jego XXI edycja[7]. Metę zlotu zorganizowano w Pińczowie (województwo świętokrzyskie) nad zalewem Nidy. W rajdzie uczestniczyło 80 uczniów, zorganizowanych w 17 zespołach, z 3 województw (kujawsko-pomorskie, łódzkie i świętokrzyskie). Na program zlotu złożyły się konkurencje o charakterze praktycznym i teoretycznym, m.in.: sprawnościowy tor przeszkód, konkursy wiedzy o Kielecczyźnie oraz o zakonie cystersów. Ponadto, uczestnicy rajdu odbyli wycieczkę turystyczno-krajoznawczą do Sandomierza. Jak czytamy na łamach „Wiadomości Sportowych", „impreza była możliwa dzięki wsparciu Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW), które przykłada dużą wagę do rozwoju kultury fizycznej i turystyki wśród uczniów szkół rolniczych, a także pochodzących ze wsi uczniów innych szkół ponadgimnazjalnych"[8].

Imprezą turystyczną o najdłuższej tradycji w działalności Zrzeszenia LZS był Ogólnopolski Zlot Turystów Wiejskich na Lubelszczyźnie. Początki zlotu sięgają połowy lat sześćdziesiątych XX wieku[9]. W 2010 roku zlot został zorganizowany w Okunince k. Włodawy przez działaczy Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Lublinie. W ramach zlotu zrealizowano „regulaminowe konkurencje zlotowe". Program

5 Tamże, XII 2012, s. 3; XII 2015, s. 3. Szkolenia i kursy organizatorów turystyki wiejskiej nie były realizowane w 2016 r.
6 „Wiadomości Sportowe" 2008 (wydanie specjalne), s. 11.
7 Tamże, VI 2009, s. 14.
8 Tamże.
9 Tamże, VII 2010, s. 18-19.

imprezy turystyczno-krajoznawczej przewidywał także zwiedzanie Włodawy wraz z Pojezierzem Łęczyńsko-Włodawskim. W zlocie wzięło udział 150 osób, w tym 120 uczniów szkół ponadgimnazjalnych, z 4 województw: lubelskiego, łódzkiego, mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego.

Tradycje Ogólnopolskiego Podhalańskiego Rajdu Narciarskiego sięgają 1996 roku[10]. Rajd ten cieszył się zazwyczaj dość znaczącą liczbą uczestników, m.in. w XIV Ogólnopolskim Podhalańskim Rajdzie Narciarskim, który został przeprowadzony w dniach 12-13 marca 2009 roku, uczestniczyło ponad 500 osób z 10 województw. Jednym z walorów rajdu była jego lokalizacja w Białym Dunajcu. Rajd kontynuowany był w latach następnych, m.in. w dniach 3-6 marca 2011 roku odbyła się jego XVI edycja. Warto podkreślić, iż oprócz „tradycyjnych organizatorów" – KZ LZS, Ministerstwa Sportu i Turystyki (MSiT), Małopolskiego Zrzeszenia LZS, imprezę współorganizował Urząd Gminy Biały Dunajec oraz Gminny Ośrodek Kultury w Białym Dunajcu[11]. W rajdzie uczestniczyło 40 drużyn z 8 województw. Program rajdu składał się z następujących konkurencji: konkurs wiedzy o regionie Podhala i Tatr, sprawnościowy bieg narciarski, śniegowy tor przeszkód oraz promocja zagrody agroturystycznej. W tej ostatniej konkurencji zwyciężyła reprezentacja powiatu Ryki, wyprzedzając powiat Pińczów. Pierwsze miejsce w klasyfikacji województw zajęło lubelskie, wyprzedzając kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie.

W 2009 roku odbył się Ogólnopolski Spływ Kajakowy „Czarna Hańcza", zorganizowany przez KZ LZS i LKS Koluszki[12]. Spływ przeprowadzono na cieku wodnym między Wigrami a Augustowem. W spływie wzięło udział 15 osób (z województw: łódzkiego, małopolskiego i podlaskiego). Komandorem spływu był Piotr Mróz.

Przykładem imprezy turystyczno-rekreacyjnej o charakterze regionalnym był Międzyregionalny Rodzinny Zlot Turystów LZS na Lubelszczyźnie[13]. Jeden z takich zlotów odbył się w dniach 22-25 maja 2008 roku w Tomaszowie Lubelskim. W zlocie wzięło udział 100 uczestników z 4 województw. Program zlotu obejmował „drużynową wycieczkę pieszą na azymut, turystyczno-rekreacyjny tor przeszkód, konkurs wiedzy krajoznawczej o Lubelszczyźnie"[14]. W ramach zlotu odbyła się wycieczka krajoznawcza po Roztoczu.

Z inicjatywy Wojewódzkiej Komisji Turystyki przy Zachodniopomorskim Zrzeszeniu LZS oraz Ludowego Zespołu Turystycznego (LZT) Redlica (gmina Dobra Szczecińska), w dniach 17-20 września 2009 roku odbył się Rajd Górski Szlaka-

10 Tamże, IV 2009, s. 15.
11 Tamże, IV 2011, s. 13.
12 Tamże, VI 2009 (wydanie specjalne), s. 17.
13 Tamże, VIII 2008, s. 15.
14 Tamże.

mi Turystycznymi Parku Narodowego Gór Stołowych[15]. W rajdzie wzięło udział 50 osób, w tym 22 kobiety, głównie członków LZS z gminy Dobra Szczecińska. Turyści zwiedzili m.in. „Radkowskie Skały, Skalne Grzyby, […] Wambierzyce, Rezerwat Skalny, Szczeliniec Wielki, Błędne Skały, Kudowę Zdrój"[16].

W województwie zachodniopomorskim aktywnie działała sekcja turystyczna LUKS „Piątka" w Stargardzie. Z inicjatywy sekcji młodzież Zespołu Szkół (ZS) nr 2 i ZS nr 5 wzięła udział w „Historycznym" Szlaku Turystycznym Czelin – Gozdów – Siekierki – Cedynia[17]. Pierwsze trzy miejscowości związane są z wydarzeniami II wojny światowej (1945 rok), natomiast ostatnia miejscowość Cedynia – to miejsce zwycięstwa rycerstwa polskiego nad niemieckim w 972 roku. Impreza zakończyła się pobytem rekreacyjnym na pływalni „Laguna" w Gryfinie.

Ukoronowaniem imprez turystyczno-rekreacyjnych Krajowego Zrzeszenie LZS był Finał Centralny Ogólnopolskiej Olimpiady Wiedzy Turystyczno-Krajoznawczej Mieszkańców Wsi (OOWTKMW). Olimpiada była przeprowadzana systemem wieloszczeblowym, począwszy od imprez na szczeblu szkolnym, gminnym, powiatowym i wojewódzkim, a kończąc na finale centralnym, w którym brali udział najlepsi wyłonieni z imprez wojewódzkich. Po raz pierwszy OOWTKMW odbyła się w 1984 roku, z inicjatywy działaczy Centralnej Komisji Turystyki Wiejskiej. OOWTKMW była dofinansowana przez Ministerstwo Sportu i Turystyki oraz MRiRW[18].

„Wiadomości Sportowe" informowały o imprezach rangi wojewódzkiej i centralnej. Jednym z organizatorów Wojewódzkiej Olimpiady Wiedzy Turystyczno-Krajoznawczej Mieszkańców Wsi (WOWTKMW) w województwie zachodniopomorskim był ZS nr 5 w Stargardzie Szczecińskim oraz sekcja turystyczna LUKS „Piątka" Stargard Szczeciński. Edycję przeprowadzono w 2012 roku[19] W Olimpiadzie udział wzięli uczniowie z 12 szkół. Jak pisze redakcja „Wiadomości Sportowych", „uczniowie rozwiązywali testy, w których musieli wykazać się szeroką wiedzą z zakresu znajomości walorów krajoznawczych Polski i Cypru, historii Unii Europejskiej, zasadami udzielania pierwszej pomocy i umiejętnościami potrzebnymi do poruszania się w terenie"[20]. Zwycięzcami Olimpiady we współzawodnictwie indywidualnym zostali: w kategorii szkół podstawowych – Mariola Grzelak (Szkoła Podstawowa w Kościernicy); w kategorii szkół gimnazjalnych – Aleksandra Grzelak (Gimnazjum nr 1 w Białogardzie); w kategorii szkół ponadgimnazjalnych – Szymon Bartoń (ZS nr 5 w Stargardzie).

Finał Centralny XXV OOWTKMW odbył się w Zakopanem w dniach 7-9 listopada 2008 roku[21]. Uczestniczyło w nim ponad 300 osób z 10 województw (z ku-

15 Tamże, XII 2009, s. 17.
16 Tamże.
17 Tamże, V 2011, s. 18.
18 Tamże, XII 2008, s. 15.
19 Tamże, XI 2012, s. 19.
20 Tamże.
21 Tamże, XII 2008, s. 15.

jawsko-pomorskiego, lubelskiego, łódzkiego, małopolskiego, opolskiego, podlaskiego, podkarpackiego, warmińsko-mazurskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego). Na program XXV OOWTKMW składały się konkurencje o charakterze sprawnościowym (m.in. rowerowy tor przeszkód) oraz konkursy o charakterze teoretycznym (m.in. konkurs wiedzy turystycznej, krajoznawczej, topograficznej oraz wiedzy związanej z funkcjonowaniem Unii Europejskiej). „Ponadto – jak pisze redakcja »Wiadomości Sportowych« – celem imprezy było poznanie walorów krajoznawczych i historycznych Rumunii, Polski i regionu Karpat oraz pogłębienie umiejętności uprawiania turystyki kwalifikowanej”[22]. W XXV Finale Centralnym OOWTKMW po raz pierwszy wyodrębniono dwie kategorie: szkół podstawowych i gimnazjów oraz open. W pierwszej zwyciężyła Emilia Łaszek (powiat Piotrków Trybunalski), natomiast w drugiej kategorii – Adrian Wejman (powiat Konin).

Finał XXX OOWTKMW odbył się w dniach 8–10 listopada 2013 roku w Zakopanem[23]. W imprezie uczestniczyło 250 osób (oprócz nich 200 osób poza konkursem) z 12 województw, reprezentujących 26 powiatów. Finał obejmował m.in. zagadnienia z zakresu wiedzy o Unii Europejskiej, wiedzy o walorach krajoznawczych Polski, wiedzy o historii i walorach turystyczno-krajoznawczych Litwy, a także „zestaw topograficzny” – „kreślenia profili terenu i marszruty wg azymutu”[24]. Organizatorzy Olimpiady przeprowadzili dla uczestników wycieczki po powiecie tatrzańskim. Organizatorem imprezy oprócz Krajowego Zrzeszenia LZS były MRiRW oraz Małopolskie Zrzeszenie LZS w Krakowie.

Edycja – XXXII – OOWTKMW odbyła się w dniach 6-8 listopada 2015 roku w Zakopanem[25]. Jak czytamy w „Wiadomościach Sportowych”, „Celem olimpiady było pogłębienie umiejętności uprawiania turystyki kwalifikowanej, zapoznanie z walorami krajoznawczymi i historycznymi krajów Beneluxu, Polski i regionu Karpat oraz upowszechnianie wiedzy o Unii Europejskiej”[26]. W stawce ponad 170 uczestników, z 10 województw i 27 powiatów najlepsi okazali się reprezentanci województwa lubelskiego. Lublinianie zwyciężyli w klasyfikacji wojewódzkiej; wśród powiatów najlepsi okazali się przedstawiciele powiatu Łuków, natomiast w klasyfikacji indywidualnej – Anna Maksymowicz.

W działalności turystyczno-rekreacyjnej ważnym uwarunkowaniem był czynnik finansowania. Na łamach „Wiadomości Sportowych” (z grudnia 2014 roku) został opublikowany artykuł *Na turystycznym szlaku Z LZS*[27]. Jak czytamy na łamach czasopisma: „W tym roku [2014] odbyło się 10 ogólnopolskich imprez turystycznych, w których wzięło udział prawie 1350 osób. Niestety żadna z nich nie otrzy-

22 Tamże.
23 Tamże, XII 2013, s. 18.
24 Tamże.
25 Tamże, XII 2015, s. 16.
26 Tamże.
27 Tamże, XII 2014, s. 16-17.

mała wsparcia finansowego z Ministerstwa Sportu i Turystyki. […] Od wielu już lat w resorcie traktuje się turystykę jako usługę dla ludności i branżę gospodarczą. […] Organizację naszych imprez od lat dofinansowuje Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi"[28]. Krajowe Zrzeszenie LZS z subwencji otrzymanej od MRiRW wsparcia udzieliło jedynie 8 ogólnopolskim imprezom turystycznym. Dwie imprezy turystyczne – Ogólnopolski Podhalański Rajd Narciarski w Białym Dunajcu i Ogólnopolski Zlot Turystyczno-Ekologiczny „Szlakiem Nadpilicznym" w Sulejowie zostały zorganizowane mimo braku środków finansowych z KZ LZS[29]. Dwa lata wcześniej (w 2012 roku) KZ LZS przeprowadziło 9 ogólnopolskich imprez turystycznych (uczestniczyło w nich 1250 osób), natomiast w 2013 roku – 11 ogólnopolskich imprez turystycznych (uczestniczyło w nich 1670 osób)[30].

W celu rozpowszechnienia masowej aktywności fizycznej – w ramach „Sportu dla Wszystkich", w tym działalności sportowo-rekreacyjnej i czynnego wypoczynku, organizowane były imprezy na szczeblu regionalnym i lokalnym: organizacja lig gminnych i mistrzostw w różnych dziedzinach sportu masowego, np. Spartakiad i Igrzysk LZS i mieszkańców wsi – letnich i zimowych (turniej gmin i rodzin); festynów rekreacyjnych, pikników; masowych biegów przełajowych mieszkańców wsi; eliminacje do imprez szczebla wojewódzkiego i centralnego.

Krajowe Zrzeszenie LZS corocznie organizowało Ogólnopolskie Igrzyska LZS[31]. W ramach imprezy przeprowadzano konkurencje w następujących blokach: sportowym, rekreacyjno-turystycznym i integracyjnym. Igrzyska w każdym roku prowadzone były w systemie eliminacji od „środowiska" do finału centralnego. W omawianym okresie Ogólnopolskie Igrzyska LZS odbyły się w 2008 roku w Słubicach (XI), w 2009 roku w Opolu (XII), w 2010 roku w Kielcach (XIII), w 2011 roku w Siedlcach (XIV), w 2012 roku w Opolu (XV), w 2013 roku w Ełku (XVI), w 2014 roku w Słubicach (XVII), w 2015 roku w Zamościu (XVIII) i w 2016 roku w Tarnowie Podgórnym (XIX)[32]. Igrzyska w roku 2009 odbyły się na obiektach Dobrzenia Wielkiego, Opola i Suchego Boru. Program bloku turystyczno-rekreacyjnego składał się z następujących dziedzin: piłka nożna (w składach pięcioosobowych), siatkówka (zespoły trzyosobowe), siatkówka plażowa, koszykówka (drużyny trzyosobowe) i przeciąganie liny (chłopców i dziewcząt), sztafeta sprawnościowa (w składach czteroosobowych), czwórbój (dla władz samorządowych), wyciskanie, rowerowy tor przeszkód, konkurs wiedzy o Opolszczyźnie[33].

Zwycięzcami współzawodnictwa zostali: LKS „Rolnik" Biedrzychowice (piłka nożna kobiet), LKS „Omega" Kleszczów (piłka nożna chłopców), LZS Wierzbica

28 Tamże, s.16.
29 Tamże.
30 Tamże, XI 2012, s. 3; XII 2013, s. 2.
31 Tamże, VIII 2012, s. 3.
32 Tamże, VIII 2010, s. 2; VIII 2013, s. 2-3; VIII 2014, s. 2-3; VIII 2015, s. 2-3; VIII 2016, s. 3-4.
33 Tamże, XI 2009 (wydanie specjalne), s. 16.

(koszykówka kobiet), LUKS „Warmia" Lidzbark Warmiński (koszykówka mężczyzn), PLKS Pszczyna (siatkówka dziewcząt), reprezentacja województwa mazowieckiego (siatkówka mężczyzn), ULKS „Orkan" Września (siatkówka plażowa kobiet), ULKS „Burza" Burzenin (siatkówka plażowa mężczyzn), MLKS Rakowice (sztafeta sprawnościowa), reprezentacja województwa lubelskiego (przeciąganie liny kobiet i mężczyzn), reprezentacja województwa kujawsko-pomorskiego (czwórbój), Tomasz Skowroński – województwo lubelskie (wyciskanie sztangielki), Tomasz Nowak – województwo świętokrzyskie (rowerowy tor przeszkód), Bronisław Piechocki – województwo wielkopolskie (konkurs wiedzy o Opolszczyźnie)[34]. Ogólnopolskie Igrzyska LZS były bodźcem do upowszechniania i propagowania aktywności fizycznej w środowisku wiejskim i małomiasteczkowym.

W trakcie XIV Ogólnopolskich Igrzysk LZS w Siedlcach w 2011 roku przeprowadzono osobno blok konkurencji turystycznych i blok konkurencji rekreacyjnych[35]. W ramach bloku turystycznego przeprowadzono 4 konkurencje: marsz na orientację, rowerowy tor przeszkód, ustawianie namiotu na czas oraz konkurs wiedzy o województwie mazowieckim; w bloku rekreacyjnym uczestnicy rywalizowali w 8 konkurencjach i dyscyplinach.

Na łamach „Wiadomości Sportowych", w wydaniu z listopada 2009 roku (wydanie specjalne), ukazał się artykuł pt. *Współzawodnictwo i świetna zabawa*, przedstawiający cykl imprez sportowo-rekreacyjnych przeprowadzonych przez Ludowe Kluby Sportowe (LKS), stowarzyszenia sportowe, związki stowarzyszeń sportowych szczebla gminnego[36]. Realizacja imprez sportowo-rekreacyjnych była pokłosiem konkursu pt. „Karol". Jak czytamy na łamach czasopisma, „w 2009 roku Krajowe Zrzeszenie LZS wspólnie z Ministerstwem Sportu i Turystyki po raz pierwszy ogłosiło konkurs »Karol« – na najlepszą inicjatywę z zakresu upowszechniania kultury fizycznej i sportu wśród dzieci i młodzieży. Konkurs oparty był o przesłanie Jana Pawła II skierowane do ludzi sportu – Sport to zdrowie, ale także szkoła życia wyrabiająca osobisty charakter i ucząca wspólnego działania"[37]. Warto także podkreślić, jak podaje redakcja czasopisma, iż do konkursu należało zgłaszać „projekty imprez sportowo-rekreacyjnych, festynów, turniejów […] o charakterze rodzinnym i integracyjnym, promujące aktywny wypoczynek i wykorzystujące edukacyjne, wychowawcze i prozdrowotne wartości sportu oraz służące organizowaniu czasu wolnego dzieci i młodzieży"[38].

Przedsięwzięcie KZ LZS oraz MSiT niewątpliwie przyniosło sukces. Do konkursu złożyło projekty 164 jednostki organizacyjne LZS, które zorganizowały (w okresie kwiecień – wrzesień 2009 roku) 541 imprez sportowo-rekreacyjnych,

34 Tamże, s. 16.
35 Tamże, XI 2011 (wydanie specjalne), s. 17.
36 Tamże, XI 2009 (wydanie specjalne), s. 2-13.
37 Tamże, s. 2.
38 Tamże.

w których wzięło udział ponad 100 000 osób[39]. Komisja konkursowa na czele z przewodniczącym Rady Głównej KZ LZS wyłoniła 32 finalistów, którym przyznano nagrody finansowe. W konkursie zwyciężył projekt Gminnego Zrzeszenia LZS w Ełku (województwo warmińsko-mazurskie). Należy podkreślić, iż w większości projektów (wśród finalistów) przeważały imprezy o charakterze rekreacyjnym, m.in. projekt Uczniowskiego Ludowego Klubu Sportowego (LUKS) „Orły Temidy" Janowiec Wielkopolski (województwo kujawsko-pomorskie) nt. „Orły Temidy na szlaku Jana Pawła II"; projekt Uczniowskiego Klubu Sportowego (UKS) „Olimpijczyk" Kwaków (województwo pomorskie) nt. „Orlikowe festyny dla przyjaciół i rodziny"; projekt UKS Kleosin (województwo podlaskie) nt. „Kiedy się śmieje dziecko, śmieje się cały świat"; projekt Gminnego Międzyszkolnego Klubu Sportowego (GMKS) „Strzelec" Frysztak nt. „Razem lepiej – integracja przez sport, turystykę i rekreację"[40]. Imprezy przeprowadzone w konkursie „Karol" obok czynnika o charakterze kształtowania sprawności motorycznych, umiejętności motorycznych, zdrowego stylu życia, miały także silny akcent wychowawczy, kulturalny i oświatowy.

Konkurs inicjatyw sportowych był realizowany w latach następnych. Jego organizatorami były MSiT, KZ LZS oraz Wojewódzkie Zrzeszenia LZS. Zmianie uległ sposób wyłaniania najlepszych projektów. Wojewódzkie Zrzeszenia LZS wybierały dwa najlepsze projekty sportowe. Komisja Krajowa KZ LZS dokonywała klasyfikacji 32 projektów. W 2011 roku jeden z projektów, które znalazły się w finale, był przygotowany przez działaczy UKS „Watra" Gidle (województwo łódzkie) nt. „Moda na sportowe pikniki"[41]. Impreza odbyła się 14 sierpnia, jej elementem głównym był turniej piłki nożnej dla dziewcząt i chłopców, w którym wzięło udział 17 zespołów. Warto podkreślić, że oprócz turnieju odbyło się szereg imprez towarzyszących, w których mogli wziąć udział zarówno rodzice, jak i dzieci.

Przykładem imprezy ogólnopolskiej o charakterze rekreacyjnym był Ogólnopolski Zlot Rodzinny LZS. W dniach 14-17 maja 2009 roku odbył się zlot w Bornem Sulinowie z udziałem prawie 100 osób z 9 województw[42]. Na program zlotu składały się następujące konkurencje: sprawdzian wiedzy o sporcie polskim, wielobój rzutów do celu, ustawianie piramidy, wbijanie gwoździa, rzuty do tarczy, strzelanie z broni pneumatycznej, marszobieg na orientację, park linowy. W rywalizacji drużynowej zwyciężył zespół województwa dolnośląskiego.

Gospodarzem Ogólnopolskiego Zlotu Rodzinnego w 2010 roku był Wojewodzin w województwie podlaskim[43]. Zlot odbył się w dniach 5-8 sierpnia pod hasłem „Łaciata Przygoda w Mlecznej Dolinie". Warto podkreślić, iż jednym z organiza-

39 Tamże.
40 Tamże, s. 2-13.
41 Tamże, XI 2011 (wydanie specjalne), s. 13.
42 Tamże, VI 2009, s. 10-11.
43 Tamże, VIII 2010, s. 10-11.

torów tej imprezy była Spółdzielnia Mleczarska „Mlekpol" w Grajewie. Obok tradycyjnych konkurencji o charakterze sprawnościowo-zręcznościowym uczestnicy zwiedzili gospodarstwo rolne nastawione na produkcje mleka oraz odbyli wycieczkę do Tykocina.

W ramach Ogólnopolskich Rodzinnych Rozgrywek Sportowych w pierwszym półroczu 2011 roku odbyły się dwie imprezy[44]. Pierwsza z nich to Zlot Rowerowy w miejscowości Długie (województwo lubuskie), który odbył się w dniach 12-15 maja oraz zgromadził 60 uczestników z siedmiu województw (dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, lubuskie, mazowieckie, opolskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie). Oprócz wycieczki rowerowej, połączonej z akcentami turystyczno-krajoznawczymi, uczestnicy realizowali konkurencje sprawnościowo-zręcznościowe, a także konkurencje „kajakowe" (na rzece Drawie)[45]. Drugą imprezę (Ogólnopolskie Rozgrywki Rodzinne LZS) przeprowadzono w Poddąbiu (powiat słupski).

Finał Centralnych Ogólnopolskich Rodzinnych Rozgrywek Sportowych LZS odbył się dniach 1-4 maja 2014 roku w Centralnym Ośrodku Szkoleniowym w Mielnie z udziałem 100 osób (20 rodzin)[46]. Program imprezy przewidywał 11 konkurencji sprawnościowo-rekreacyjnych, m.in.: bieg w worku, rzuty do kosza, kręgle, marsz z kijkami, rzucanka siatkarska, rzut woreczkami do celu, konkurs darta, slalom piłkarski. Uczestnicy imprezy odbyli wycieczkę do Dobrzycy i Kołobrzegu. Finały Centralnych Ogólnopolskich Rodzinnych Rozgrywek Sportowych LZS odbywały się w latach następnych, m.in. w dniach 25-28 września 2015 roku odbyły się w Łańcucie[47].

Oprócz imprez o charakterze ogólnopolskim realizowano przedsięwzięcia o charakterze regionalnym. Tylko we wrześniu 2008 roku przewidziano m.in. Międzyregionalny Zlot Rodzinny LZS „Rodzinne Grzybobranie" (Susiec, woj. lubelskie), Międzyregionalny Sportowo-Rekreacyjny Turniej Rodzinny LZS (Żerków, woj. wielkopolskie), Międzyregionalny Zlot Rodzinny LZS (Mielno, woj. zachodniopomorskie), Międzyregionalny Zlot Rodzinny LZS (Skaryszewy, woj. pomorskie), Międzyregionalny Zlot Rodzinny LZS (Wysowa, woj. małopolskie)[48].

Redakcja „Wiadomości Sportowych" informowała również o turniejach sportowo-rekreacyjnych z udziałem sołtysów, rad sołeckich, a także mieszkańców wsi. Przykładem może być „Turniej Samorządowców" w Rumienicy (województwo warmińsko-mazurskie) z udziałem 267 uczestników, reprezentujących 12 rad sołeckich i Urząd Gminy Lubawa[49]. W ramach turnieju przeprowadzono 10 konkurencji, m.in. zbijanie piłką kręgli, dmuchanie trzech balonów na czas, siłowanie na

44 Tamże, V 2011, s. 12-14.
45 Tamże, s. 14.
46 Tamże, VI 2014, s. 17.
47 Tamże, XI 2014 (wydanie specjalne), s. 19.
48 Tamże, VIII 2008, s. 13.
49 Tamże, VIII 2011, s. 17.

rękę, przeciąganie liny, oraz turniej piłki nożnej. Należy zauważyć, iż zawody tego typu nie służyły tylko elementom kształcącym sprawność motoryczną, umiejętności motoryczne czy też aspektom zdrowotnym, lecz także były ważnym czynnikiem kształtowania więzi międzyludzkich, m.in. wspólnego działania.

W 2009 roku Krajowe Zrzeszenie LZS zrealizowało (i współrealizowało) 10 imprez turystycznych i 6 szkoleń dla 2106 uczestników; zorganizowało 10 imprez rodzinnych dla około 1400 osób; zorganizowało 21 imprez integracyjnych dla 4032 uczestników; zorganizowało (i współorganizowało) 457 imprez regionalnych i wojewódzkich w ramach zadania „Sport dla Wszystkich" dla około 128 000 osób[50].Na łamach grudniowego wydania „Wiadomości Sportowych" z 2014 roku opublikowano artykuł pt. *Krajowe Zrzeszenie LZS. Podsumowanie roku 2014*, w którym czytamy o realizacji następujących zadań w działalności LZS: „zorganizowano 10 ogólnopolskich imprez turystycznych; zorganizowano 98 imprez w 16 województwach w ramach konkursu »Sportowa Gwiazda« – na najlepsze projekty upowszechniające sport dla wszystkich w środowisku wiejskim; prowadzono działalność sportowo-turystyczną w szkołach rolniczych – w różnego rodzaju imprezach wzięło udział 15 700 osób; zorganizowano 2 imprezy centralne pn. „Bądź aktywny – Trzymaj wagę" dla 180 osób; zorganizowano w ramach »Sportu dla wszystkich« projekty »Aktywny senior LZS«, w którym uczestniczyło 818 osób z 10 województw i »Sport w LZS otwarty dla wszystkich« dla ponad 5 tysięcy uczestników z 14 województw; zorganizowano konferencję szkoleniową LZS pn. »Aktywność fizyczna osób starszych, walka z nadwagą, potrzeby a rzeczywistość« dla 130 osób"[51].

Osiągnięcia KZ LZS w roku 2015 były na podobnym poziomie, natomiast okazały się gorsze w kolejnym – 2016 roku[52]. Krajowe Zrzeszenie LZS wspólnie z wojewódzkimi zrzeszeniami oraz poszczególnymi ogniwami LZS przeprowadziło wówczas w zakresie turystyki i rekreacji następujące przedsięwzięcia: 5 ogólnopolskich imprez turystycznych (uczestniczyło 600 osób); zorganizowało 50 imprez w 16 województwach w ramach konkursu „Promowanie aktywności fizycznej i sportu dla wszystkich poprzez wyróżnienie najlepszych projektów realizowanych w środowisku wiejskim", w których wzięło udział ponad 20 000 osób; przeprowadzono 2 szkolenia dla animatorów pn. „Aktywny senior" dla 38 osób; zrealizowano projekt upowszechniania aktywności osób starszych pn. „Aktywny Senior LZS 2016" dla ponad 600 osób (z 15 województw); przeprowadzono 2 imprezy centralne pn. „Bądź aktywny – Trzymaj wagę" dla 126 osób; zrealizowano Program Rodzinnej Promocji Aktywności Fizycznej dla Zdrowia, Sportu i LZS z udziałem 110 rodzin (z 16 województw)[53]. Powodem tej sytuacji były problemy

50 Tamże, XII 2009, s. 4.
51 Tamże, XII 2014, s. 3.
52 Tamże, XII 2016, s. 3-4.
53 Tamże, s. 3.

natury finansowej, jak relacjonowały „Wiadomości Sportowe", „ze względu na niski budżet, spadł prawie o 35% udział uczestników. Najgorzej […] było w działalności turystycznej – z powodu braku środków na działalność zrealizowano tylko 5 imprez centralnych"[54].

Zakończenie

„Wiadomości Sportowe" odegrały w latach 2008-2016 znaczącą rolę jako czasopismo propagujące i informujące o działalności turystyczno-rekreacyjnej w środowisku wiejskim i małomiasteczkowym, a szczególnie Zrzeszenia LZS. Z inicjatywy KZ LZS organizowano ogólnopolskie imprezy turystyczne, szkolenia i kursy organizatorów turystyki. Miały one głównie charakter turystyki kwalifikowanej, krajoznawczej z elementami wychowawczymi i patriotycznymi. Ważne znaczenie w działalności turystycznej odgrywała Ogólnopolska Olimpiada Wiedzy Turystyczno-Krajoznawczej Mieszkańców Wsi.

Działalność turystyczno-rekreacyjna realizowana była także w ramach Ogólnopolskich Igrzysk LZS, Ogólnopolskich, Międzyregionalnych i Regionalnych Zlotów Rodzinnych LZS, Ogólnopolskich Rodzinnych Rozgrywek Sportowych LZS. Imprezy rekreacyjne (sport dla wszystkich) realizowane były z inicjatywy klubów, Gminnych i Powiatowych Zrzeszeń LZS. Działalność turystyczno-rekreacyjna Zrzeszenia LZS oprócz wymienionych walorów kształtowała również nawyki zdrowego stylu życia, realizacji aktywności wśród osób w różnym wieku, więzi integracji społecznej oraz wspólnego działania.

Bibliografia

Źródła – Prasa:
„Wiadomości Sportowe" 2008-2016.
Literatura:
Drążdżewski Stanisław, *Ludowe Zespoły Sportowe. Powstanie i działalność*, Wydawnictwo Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1974.
Drążdżewski Stanisław, *Ludowe Zespoły Sportowe. Zarys dziejów 1946-1964*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1967.
Drążdżewski Stanisław, *Upowszechnianie kultury fizycznej wśród młodzieży i dorosłych mieszkańców wsi w latach 1944-1972*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1978.
Małolepszy Eligiusz, Bakota Daniel, Drozdek-Małolepsza Teresa, Płomiński Arkadiusz, *Z dziejów sportu i turystyki w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1975-2015*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2016.
Małolepszy Eligiusz, Drozdek-Małolepsza Teresa, *Rola i znaczenie turystyki w wychowaniu i kształceniu dzieci i młodzieży w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Spor-*

54 Tamże, s. 3-4.

towe (po 1975 r.). Zarys problematyki, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie Pedagogika" t. XXIV, 2015, s. 641-652, http://dx.doi.org/10.16926/p.2014.24.48.

Małolepszy Eligiusz, Drozdek-Małolepsza Teresa, *Sport i turystyka w działalności Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Lublinie w latach 2000–2012*, „Aktywność ruchowa ludzi w różnym wieku" nr 1-4 (21-24), 2014, s. 31-42.

Małolepszy Eligiusz, Drozdek-Małolepsza Teresa, *Stan badań nad dziejami kultury fizycznej i turystyki w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce w latach 1975–2010* [w:] *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej – aktualny stan badań*, red. Janusz Kwieciński, Maciej Tomczak, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Konin 2012, s. 229-237.

Małolepszy Eligiusz, Drozdek-Małolepsza Teresa, *Turystyka i rekreacja fizyczna w działalności Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1975–1998. Zarys problematyki*, „Szkice Humanistyczne" t. XV nr 3-4, 2015, s. 291-304.

Małolepszy Eligiusz, Drozdek-Małolepsza Teresa, *Turystyka i rekreacja fizyczna w działalności Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1999-2014*, „Marketing i Rynek", t. 11, 2015, s. 15-21.

Szubert Rafał, *Kultura fizyczna w przemianach wsi polskiej w latach 1944-1956*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2010.

Summary

Teresa Drozdek-Małolepsza, Eligiusz Małolepszy – *Tourism and recreation in the activities of the National Association of Rural Sports Teams in the light of "Wiadomości Sportowe" [Sports News] (2008-2016)*

The aim of this paper is to present tourism and recreation in the activity of the National Association of Rural Sports Teams. The basis for the preparation of the study was the preliminary research of source materials in "Wiadomości Sportowe" [Sports News] magazine from the years 2008-2016. The Association of Rural Sports Teams was most active in rural and small-town communities. In addition to its contribution to the sports activity, it was engaged in tourism and recreation activity.

The Association organized tourism and recreation events at national, regional and local levels. The tourism and recreation activity was not only geared towards qualified tourism, but also sightseeing tourism with cultural and educational elements. As part of policy activity every year tourist events of a national scope were organized as well as courses and training for tourism organizers were held.

In order to popularize mass physical activity – as part of "Sport for All", including sports and recreation activity and active leisure, events were organized at regional and local level: organization of communal leagues and championships in various fields of mass sport, e.g. Spartakiads and championships of RST and country dwellers – summer and winter ones (tournament of communes and families); recreation festivities, picnics; mass cross-country races of country dwellers; qualifiers to events at provincial and central levels.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Renata Tarasiuk

Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Znaczenie świąt rolniczych w budowaniu bezpieczeństwa tożsamości kulturowej współczesnej społeczności żydowskiej

The significance of agricultural holidays in building the security of cultural identity in the contemporary Jewish community

Słowa kluczowe: święta religijne, święta rolnicze, bezpieczeństwo kulturowe, tożsamość żydowska, Żydzi

Keywords: religious holidays, agricultural holidays cultural security, Jewish identity, Jews

To, co było, jest tym, co będzie,
a to, co się stało, jest tym, co znowu się stanie
(Kohelet)

Święta porządkują życie społeczne i nadają mu sens. Jako działanie zbiorowe, świętowanie jest korelatem życia społecznego, wymagającym obecności innych osób. Dla procesu socjalizacji ważne jest uczestniczenie w tym, co święto sobą wyraża, poprzez wspólne wyznawanie określonych wartości, wypowiadanie określonych formuł, używanie przedmiotów, wykonywanie czynności rytualnych i towarzyszących[1]. Święto jest instytucją społeczną, odgrywającą istotną

1 L. Dyczewski, *Święto i jego kulturotwórcza rola*, „Kultura i Społeczeństwo" 2012, nr 4, s. 2-3.

rolę w procesie adaptacji społecznej zwłaszcza środowisk zdezintegrowanych, rozproszonych.

Jako trwały element kultury święto stanowi wyraz przemienności i cykliczności życia, którego sens kreowany jest w wymiarze personalnym i społecznym. Kultura, rozumiana jako charakterystyczny styl życia, wyraża się między innymi poprzez symbole świąt, które różnicują narody, regiony i społeczności lokalne. Każde święto ma pewne stałe elementy formalne: przygotowania, organizacja, określony czas i przestrzeń, rytuały. Ma to istotne znaczenie w procesie socjalizacji, gdyż służy przekazywaniu treści i form, które zakorzeniają jednostkę w społeczności lokalnej, grupie etnicznej, kulturowej i religijnej, czy narodzie.

Święta są ważnym elementem tożsamości społecznej i kulturowej. Ich cykliczność – stanowiąca łącznik przeszłości z teraźniejszością, jest literalnie dostrzegalna zwłaszcza w festiwalach o charakterze rolniczym[2].

Na poziomie kulturowym współczesność nie może być rozumiana bez wiedzy o wcześniejszym doświadczeniu. Współczesność bowiem nie tylko nie może istnieć w izolacji od historii, ale musi uwzględniać całą jej procesualność i zmienność[3]. Czas, jedna z kluczowych wartości antropologicznych, kształtuje życie jednostek i zbiorowości. O ile czas historyczny ma charakter linearny, czas świętowania obrazuje cykliczność, powtarzalność i odradzanie się. Mircea Eliade nazwał go czasem unieruchomionym, biegnącym po zamkniętym kole. Pozwala on istnieć w mitycznej teraźniejszości, a także cyklicznie powracać do początku, oczyszczać się duchowo i na nowo rozpoczynać[4]. Czas święty ma istotne znaczenie dla kształtowania tożsamości jednostek, łączy każdą jednostkę z przeszłością (jako doświadczeniem zbiorowym) i zakorzenienia w niej, jako w czymś co nie powróci w pierwotnej formie, ale zyskuje figuratywną powtarzalność. Życie ujęte w ramy czasu zyskuje konkretny, zamierzony cel.

W tradycji judaizmu święta (*hag*) oznaczają więcej niż (z definicji) powstrzymanie się od *melachot*, rozumianych jako czynności angażujące w budowanie świata, na rzecz *awoda*, czyli czynności świętej posługi. Nawiązując do przeszłości historycznej, sięgającej czasów kształtowania się narodu i budowania jego potęgi, kreują współczesną tożsamość. Judaizm, wraz z całym systemem wartości, stanowi fundament kulturowym Żydów, wyznaczając paradygmat duchowy i mentalny.

2 Można do nich zaliczyć zarówno, ważne dla rolników, wpisane w rytm przyrody, wywiedzione z obrzędowości pogańskiej Zielone Świątki, których archetypem są magiczne praktyki oczyszczenia ziemi z wodnych demonów, jak i dożynki – święto plonów połączone z obrzędami dziękczynnymi.

3 O takiej, hermeneutycznej interpretacji judaizmu zob.: E. Goldman, Pogranicza, Rozprawa doktorska, Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku, Wydział Rzeźby, 2013, s. 15-16 nn.

4 M. Eliade, *Czas święty i mity*, tłum. A. Tatarkiewicz [w:] *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, wstęp i red. A. Mencwel, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005. W tradycji judaizmu najbardziej literalne święta „początku" i duchowego oczyszczenia to Rosz Haszana i Jom Kippur.

Judaizm gwarantuje bezpieczeństwo tożsamości, weryfikowane poprzez czynniki subiektywne na poziomie personalnym i zbiorowym, jak również bezpieczeństwo kulturowe, stanowiące „absolutny miernik szans przetrwania i rozwoju", weryfikowane obiektywnie w aspekcie kultury mniejszościowej w państwie narodowym[5].

Współczesne żydowskie wspólnoty żyjące w rozproszeniu poza Izraelem w niczym nie przypominają dawnych gmin żydowskich z okresu międzywojennego. Jest to szczególnie widoczne w Polsce, która przed II wojną światową stanowiła centrum żydowskiego świata i żydowskiej kultury. Dotyczy to zarówno liczebności tych środowisk, jak również zakorzenienia w tradycji, ciągłości pokoleniowej i stopnia uczestnictwa w życiu religijnym. Wspólne świętowanie jest szczególnie ważne w małych społecznościach, zwłaszcza dla osób, u których przerwanie ciągu pokoleniowego implikowało wykorzenienie z kultury i tradycji. Osoby takie odkrywają swoją tożsamość we wspólnocie, tu również uczą się kodów kulturowych. Funkcjonujące dziś w Polsce gminy żydowskie umożliwiają swoim członkom wspólnotowe uczestnictwo w świątecznych rytuałach[6], święta mają bowiem fundamentalne znaczenie dla odrodzonych społeczności. Norman Solomon podkreśla, że „religii nie da się oddzielić od społeczeństwa"[7], dlatego istotny jest społeczny wymiar uroczystego świętowania, który podkreśla tożsamość danej społeczności.

„Religia, a z nią kult – pisze Josef Schreiner – ustanawiają wspólnotę człowieka z tym, co boskie; w owym boskim ma udział wielu, tym samym przyswoili oni sobie coś istotnego, coś, co ich wzajem ponownie czyni »krewnymi« i łączy ze sobą"[8]. Święta żydowskie są z perspektywy teologicznej postrzegane jako dar jednoczący *klal Israel*[9]. W czasie ich trwania społeczność dziękuje za błogosławieństwo Boga, za Jego ocalające czyny, za pomoc i pomyślność oraz za dary ziemi.

Zarówno treści, jak i formy wspólnego świętowania obrazują dwie kluczowe kategorie – wartości i wynikające z nich normy. Są one szczególnie istotne po negatywnych doświadczeniach aksjonormatywnego chaosu, który dotknął społeczność żydowską w wieku XX, a na który złożyły się wspólnie: nowe definicje *jidyszkajt*[10],

5 Zob. J. Kunikowski, *Słownik terminów z zakresu wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, hasło: „bezpieczeństwo" [w:] *Bezpieczeństwo człowieka i zbiorowości społecznych*, red. W.J. Maliszewski, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 169-170.

6 Gminy wyznaniowe żydowskie w Polsce organizują dla swych członków kolacje szabatowe oraz dają możliwość uczestnictwa we wspólnotowym przeżywaniu świąt.

7 N. Solomon, *Judaizm*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997, s. 12.

8 Cyt. za: J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu*, tłum. ks. B.W. Matysiak, „Pax", Warszawa 1999, s. 336.

9 Synonim narodu żydowskiego („wszyscy, którzy należą do Izraela"), J. Eisenberg, E. Scolnic, *The JPS Dictionary of Jewish Words*, Philadelphia 2001; Lewis Glinert, *The Joys of Hebrew*, Nowy Jork 1992.

10 Hershl Hartman, *Yiddishkeit/Mentshlichkeit. What's so new about that?,* http://www.csjo.org/resources/essays/yiddishkeit-mentshlichkeit-whats-so-new-about-that-by-hershl-hartman.

doświadczenie marksizmu i różnych form lewicowości (jidyszyzm), tragedia Holokaustu, posttraumatyczna utrata więzi i kryzys tożsamości.

Istota bezpieczeństwa kulturowego w ujęciu aksjologicznym zawarta jest w podstawowych standardach cywilizacyjnych i kulturowych, ale kontekst tych standardów może być zróżnicowany i subiektywnie postrzegany nawet w obrębie jednej kultury[11]. W normatywnej definicji kultury Antonina Kłoskowska podkreśla podporządkowanie się ludzkich zachowań normom, wartościom, modelom i zasadom tworzącym konstytutywne elementy kultury jako imperatyw zachowań kulturowych obligatoryjnych w danej społeczności i warunkujących jej trwanie.

W europejskiej tradycji określenie kultura (*cultus agri*) prymarnie wiązało się z uprawą roli[12]. Określenia *cultus animi* w odniesieniu do „uprawiania umysłu", czyli świadomego, metodycznego kształcenia, zaczął używać Cyceron, który w *Rozmowach Tuskulańskich* wprowadził nowe, analogiczne rozumienie słowa *cultura* jako „uprawa duszy", czyli duchowa/umysłowa aktywność. W XIII wieku łacińskie słowo *cultura* zyskało francuski odpowiednik *colture*, oznaczający także kult religijny[13].

Z perspektywy historycznej, mentalnej i społecznej święta miały istotne znaczenie dla kształtowania historii Izraela. Były ważne dla życia i istnienia wspólnoty, zwłaszcza gdy wiązały się z wielkimi zwycięstwami militarnymi, politycznymi czy moralnymi. O ile w perspektywie teologicznej święta to czas określony przez kalendarz liturgiczny, służący zgromadzeniu gminy (*moed*), o tyle z perspektywy kulturowej uroczyste świętowanie określa tożsamość wyznawców judaizmu[14].

11 Por. A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym* [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, red. J. Zboina, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego – Państwowy Instytut Badawczy, Józefów 2014, s. 11

12 *Cultura* (oznaczająca uprawę), wywodzi się od łacińskiego *colo*, *-ere*, czyli „uprawiać" i jej pierwotny sens powiązany jest z ziemią

13 P. Jaroszyński, *Kultura i cywilizacja. Od Cycerona do Konecznego*, „Człowiek w Kulturze" 10, s. 13-29.

14 J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 336. *Moed* to drugi z sześciu porządków Miszny, zawierający prawa szabatowe i świąteczne. Kodyfikacja praw dotyczących trzech świąt pielgrzymich (rolniczych): Pascha (Pesach), Święto Tygodni (Szawuot), Święto Szałasów (Sukot) zawarta jest w *Chagiga,* ostatnim, dwunastym traktacie porządku *Moed.* Zob. A. Cohen, *Talmud. Syntetyczny wykład na temat Talmudu i nauk rabinów dotyczących religii, etyki i prawodawstwa*, „Cykady", Warszawa 1999, s. 19.

Historia i tożsamość

Sześć dni pracuj, a siódmego dnia odpoczywaj:
tak w czasie orki, jak i żniwa – odpoczywaj
(*Szemot*: 34:21)[15]

Sześć dni będzie wykonywana robota, a dnia siódmego – Sabbat, wielki odpoczynek,
– zgromadzenie świąteczne, żadnej roboty nie wykonywajcie;
Sabbat to Wiekuistego we wszystkich siedzibach waszych
(*Wajikra:* 23:3)[16]

Święta rolnicze mają w tradycji żydowskiej charakter powiązany z ukończeniem żniw i zakończeniem prac polowych i połączone są z obrzędami dziękczynnymi. Tylko o nich mówi się *hag*[17]. Święta pielgrzymkowe, znane także jako „święta piesze", związane były z pielgrzymowaniem wiernych do Świątyni Jerozolimskiej. Według przekazu Filona z Aleksandrii: „Niezliczone tłumy z niezliczonych miast przybywają, niektóre przez lądy, inne przez morze, ze Wschodu i Zachodu, z Północy i z Południa, na każde święto. Uważają Świątynię za swój port, docelową przystań i bezpieczne schronienie od bieganiny i wrzawy codziennego życia [...]".

Święta rolnicze (*szalosz regalim*) mają przypominać o zwrotnych momentach w historii Izraela. Słowo *regalim*, sugerujące „czasy" lub „stopy", określa charakter tych świąt jako pielgrzymich, związanych z wędrowaniem[18]. Był to czas, gdy lud Izraela musiał stawić się przed Bogiem w określonym miejscu. W okresie istnienia Świątyni przybywała do Jerozolimy znaczna liczba pielgrzymów, przynosząc do świętego miejsca określone ofiary.

Wiosną, wraz z odradzaniem się życia i wczesnymi zbiorami jęczmienia, jako pamiątkę wyjścia Izraelitów z Egiptu świętuje się Pesach. Pobyt w Egipcie jest niezwykle ważny i doniosły dla świadomości historycznej, narodowej i religijnej Żydów[19]. Wyjście pod osłoną nocy z niewoli faraona, fundament Księgi Wyjścia, to sytuacja archetypowa, konstytuująca tożsamość żydowską. Noc wyjścia, przeżywana symbolicznie każdego roku podczas sederu pesachowego, ma przypominać, jak ważna jest wolność, a jak wielkie spustoszenie duchowe dokonuje zniewolenie. Archetypowa sytuacja wyjścia w wymiarze personalnym i społecznym uczy rozumienia wolności i bezpieczeństwa, jakie daje wolność. Poczucie bezpieczeństwa sygnowane wolnością w sensie fizycznym i duchowym, jednostkowym i zbiorowym, wszystko to zawarte jest w figuratywnym prototypie wyjścia z Egiptu, uobec-

15 *Tora. Pięcioksiąg Mojżesza*, tłum. I. Cylkow, Wydawnictwo Austeria, Kraków 2010.
16 Tamże.
17 Określa się je również jako *hag le JHWH (Adonai)*. J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu...*, Warszawa 1999, s. 335.
18 Może to też być motyw wędrówki przez pustynię.
19 N.M. Sarna, *Izrael w Egipcie. Pobyt w Egipcie i wyjście* [w:] *Starożytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy przez Rzymian*, tłum. W. Chrostowski, „Czytelnik", Warszawa 1994, s. 68.

nionego na kartach Księgi Wyjścia[20]. Przejście od opowiadania o Józefie i jego braciach do opowiadania o losach uciskanych i poddanych fizycznej eksterminacji hebrajskich niewolników unaocznia, że niezależnie od tego, ilu Izraelitów wyszło z niewoli, wszyscy uznali za swoją i przyjęli historię otrzymania wolności.

Przygotowania i obchody Pesach stanowią wyraz narodowej i religijnej konsolidacji i budują poczucie bezpieczeństwa w wymiarze tożsamości jednostkowej i zbiorowej. Rabin Izaak Cylkow skomentował przesłanie Pesach jako „przygotowanie do założenia państwa teokratycznego, pod opieką praw i instytucji bożych"[21]. W biblijnej relacji o wyjściu mowa jest o boskiej interwencji, dzięki której zakończyły się prześladowania Izraelitów przez nowego faraona (prawdopodobnie Merneptaha)[22]. Wydarzenie historyczne stało się osią liturgii. Izraelici nie tylko wspominali, lecz i celebrowali swoje wybawienie, ponawiając corocznie figuratywną sytuację wychodzenia z Egiptu przez kolejne pokolenia. Liturgia była nierozłącznie związana z przypominaniem i podziwem wobec „wielkich dzieł Boga"[23]. W teologicznej i obrzędowej postaci przeszłość miała stawać się teraźniejszością, zobowiązując do utożsamienia się z losem pokolenia opuszczającego Egipt (*Pesachim* X, 5bc)[24]. W starożytności na pamiątkę wyzwolenia, podczas jednego z trzech wielkich świąt corocznych – w Pesach, przybywano do Świątyni – centralnego i jedynego sanktuarium.

Pesach rozpoczyna się 14 dnia miesiąca *nisan*, w pierwszym miesiącu, jak zapisano w Torze[25], kalendarza żydowskiego, na przełomie marca i kwietnia według kalendarza gregoriańskiego. Już podczas przygotowań do święta wspominany jest pobyt na pustyni, któremu towarzyszył brak możliwości przygotowania dobrego chleba z zakwaszonej mąki, co implikowało konieczność spożywania prostych, przyrządzanych w pośpiechu placków. Przygotowania te polegają na starannym usunięciu z całego domu *chamecu*, definiowanego jako jakakolwiek mieszanka jednego z pięciu typów ziarna: pszenicy, żyta, jęczmienia, orkiszu lub owsa oraz wody, pozostawiona na dłużej niż osiemnaście minut przed upieczeniem[26]. *Cha-*

20 *Tora Pardes Lauder. Księga II Szemot* (*Księga Wyjścia*), tłum. rabin S. Pecaric, E. Gordon, red. rabin S. Pecaric, L. Kośka, tłum. haftar: A. Borowski, tłum. komentarzy: zespół tłumaczy Pardes Lauder, tekst hebrajski i polski, komentarz Rasziego w oryginale, komentarze rabinackie z kilkunastu stuleci, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2003.

21 Rabin I. Cylkow, *Treść Pięcioksięgu* [w:] *Tora. Pięcioksiąg Mojżesza...*, s. V.

22 M. Grant, *Mojżesz* [w:] *Dzieje dawnego Izraela*, tłum. J. Schwakopf, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991, s. 53. O zetknięciu się Egipcjan z ludem Izraela świadczy inskrypcja na tzw. Steli Mernemptaha.

23 W. Chrostowski, *Pięcioksiąg, czyli Tora Mojżesza*, Warszawa 2007, s. 63-65. Wyjście z Egiptu, jeden z fundamentów judaizmu, pojawia się również w codziennych modlitwach.

24 J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 344.

25 Mimo iż żydowski Nowy Rok *Rosz HaSzana* przypada na początek jesieni, sześć miesięcy później.

26 T. Herberger, *Pozbywanie się chamecu*, „Chidusz. Magazyn żydowski" 8 IV 2014 r., 06-04/2014.

mec jest wymiatany gęsimi piórami. Jego większe zapasy symbolicznie odsprzedaje się nieżydowskim sąsiadom, aby odkupić je z powrotem po świętach. Dawniej okruszki oraz gęsie pióro służące do ich wymiatania podlegały spaleniu rytualnemu o określonej godzinie. W interpretacji Radbaza[27] *chamec* ma głębsze znaczenie symboliczne, odnoszące się do *jecer hara* (niewłaściwych skłonności), a jego pozbycie się symbolizuje przemianę wewnętrzną człowieka ku czynieniu dobra[28]. Literalnie oznacza to, że należy się pozbyć całej mąki, kaszy, ryżu, ciastek, by spożywać w czasie świąt wyłącznie specjalnie przygotowane pieczywo z mąki i wody. Tradycją jest również nieoglądanie *chamecu* w czasie trwania święta[29]. Czynności związane z Pesach, jak *bdikat chamec* (szukanie *chamecu*)[30], *bitul chamec*, czyli likwidowanie *chamecu* poprzez jego spalenie (*bijur chamec*)[31] lub symboliczne odsprzedanie nie-Żydowi to nie tylko rytuał, ale przekazywana z pokolenia na pokolenie *micwa*, której celem jest symboliczna i rzeczywista przemiana ku wolności.

Pierwsze dwa wieczory to najbardziej uroczysty czas całego święta, kiedy odbywa się *seder* (porządek) – według ściśle przestrzeganego planu. Seder to najważniejsza część święta Pesach, nie tylko w wymiarze rodzinnym, ale wspólnotowym i narodowym. Współcześnie w polskich warunkach najczęściej obchodzony jest we wspólnotach gminnych. Jest to szczególnie ważne dla tych, którzy dopiero odkrywają swoje korzenie i mają możliwość uczestnictwa we wspólnym świętowaniu i przeżywaniu tego rytuału. Wszystko związane z sederem ma znaczenie symboliczne i odnosząc się do konkretnych sytuacji z przeszłości, jednocześnie implikuje teraźniejszość i przyszłość. Długie trwanie symboliki sederu pesachowego objaśniane jest w trakcie jego trwania. Przed ucztą zwyczaj nakazuje rytuał obmycia rąk z naczynka o dwojgu uszu, na przemian obmywając jedną rękę, trzymając naczynko w drugiej. Kolację rozpoczyna kidusz, czyli błogosławieństwo wina.

Każda z potraw na sederowym talerzu ma znaczenie symboliczne[32]: *Marror* i *chozeret* (chrzan i gorzkie zioła) stanowią pamiątkę cierpień i goryczy w niewoli, *charoset* – tarte jabłka z miodem i orzechami przyprawione cynamonem, przypomina kolorem glinę, z której jako niewolnicy w Egipcie Żydzi wyrabiali cegły, z których wznoszone były budowle dla faraona. Traktat talmudyczny *Pesachim* (116a) podkreśla symbolikę radości z odzyskanej wolności zawartą w słodyczy

27 Rabin David ben Salomon ibn (Abi) Zimra.

28 T. Herberger, *Pozbywanie się chamecu...*

29 Zob. Halachy dotyczące *chamecu*, zakaz spożywania *chamecu* (kwaszonego) w Pesach [w:] rabin Z. Greenwald, *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, tłum. J. Białek, red. rabin S. Pecaric, L. Kośka, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2005, s. 368-369.

30 Halachy dotyczące *bdikat chamec, biur chamec, bitul chamec* [w:] rabin Z. Greenwald, *Bramy halachy...*, s. 371-373. W tradycji judaizmu halacha to coś więcej niż zbiór praw o rodowodzie świętej księgi, ale również zestaw zasad rabinicznych, zawierających wyjaśnienie tych praw oraz ich rozwinięcie: *takanot* oraz *gzerot* czyli „prawa wokół praw".

31 Palenie *chamecu* jest często poprzedzone spaleniem liści lulawu ze święta Sukkot.

32 Zob. rabin Z. Greenwald, *Bramy Halachy...*

owoców *charoset*[33]. *Karpas* – dosłownie oznacza pietruszkę lub seler[34], a także inne zielone warzywa, jak sałata czy szparagi, rzodkiewka, ogórek, a czasem też gotowane ziemniaki, które łączone z osoloną wodą symbolizują łzy niewolników, ale ich zielny kolor jest wyrazem nowego życia i wolności. *Zeroa* to kawałek mięsa z kością[35], symbolizujący pesachowego baranka, którego ofiarę składano w czasach świątynnych w podziękowaniu za odzyskaną wolność. Po zburzeniu Świątyni w 70 roku ofiara ta wraz z innymi ofiarami ze zwierząt została zaniechana. Pamiątkę ofiary stanowi też *bejca* – jajko pieczone w popiele, symbol życia, płodności i przetrwania, ale połączone ze słoną wodą przywołuje łzy i zmęczenie wędrowców. Trzy kawałki macy, nazywanej „chlebem cierpienia i ubóstwa"[36], sporządzanej z mąki i wody przed rozpoczęciem procesu fermentacji symbolizują trzy grupy społeczne Żydów, którzy wyszli z Egiptu – kapłanów, lewitów i zwykłych Izraelitów. Z każdej macy odłamywano po jednym kawałku, zwanym *afikomanem* i chowano je przed dziećmi zgodnie z przykazaniem o strzeżeniu macy.

Podczas sederu tradycyjnie są wypijane cztery kielichy wina (*arba kosot*)[37]. Czterokrotne rozlanie wina na cztery toasty odnosi się do sytuacji wyjścia z niewoli i głosu Boga: wywiodę, wybaczę, uwolnię, przyjmę. Kielich napełniony winem ustawiony na środku stołu dla proroka Eliasza, który zgodnie z tradycją przybywa tej nocy pod postacią wędrowca zwiastując Mesjasza, przypomina o micwie zaproszenia do sederowego stołu tych, którzy są samotni i w potrzebie[38].

Użycie słodkiego czerwonego wina ma przypominać o krwi baranka, użytej do znakowania drzwi domów z czasów, gdy Żydzi znajdowali się w egipskiej niewoli. W okresie wzrostu nasilenia prześladowań i oskarżeń o mordy rytualne czerwo-

33 W aszkenazyjskiej tradycji *charoset* sporządza się z jabłek, gruszek, tłuczonych orzechów włoskich, migdałów, miodu, przypraw i czerwonego wina. W tradycji sefardyjskiej dodaje się także owoce z Erec Israel. W starożytności *charoset* stosowano jako sos do warzyw. Zob. R. Żebrowski, *charoset* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny on-line,*

34 R. Żebrowski, *karpas*, tamże.

35 Pieczona szyja lub noga kurczaka albo indyka, bądź też podudzie jagnięce. *Zeroa* oznacza „ramię", nawiązując w ten sposób do wyciągniętego ramienia Boga, ocalającego Żydów podczas przejścia przez Morze Czerwone. Na stole sederowym ma znaczenie symboliczne i nie jest zjadana. Jej symbolika pokazuje, że bez Świątyni nie jest możliwe składanie ofiar ze zwierząt.

36 Prostota macy symbolizuje też skromność i pokorę, które są istotą wiary. Zob. P. Śpiewak, *Pesach* [w:] *Pięć ksiąg Tory*..., s. 132.

37 Gaon z Wilna w symbolice czterech kielichów odkrywa cztery światy: ziemski, mesjański, zmartwychwstania i przyszły, rabin Maharal odkrywa w niej cztery pramatki: Sarę, Rebekę, Rachelę i Sarę. Cyt. za: P. Śpiewak, *Pesach* [w:] *Pięć ksiąg Tory.*.., s. 131.

38 *Eliasz/Eliahu ha Nawi*, co oznacza moim Bogiem jest JHWH – prorok z Tiszbe, z krainy Gilead. Posiadał dar jasnowidzenia, czynienia cudów i bilokacji. Został żywcem zabrany do nieba na ognistym wozie, zaprzęgniętym w ogniste rumaki. W eschatologicznej przyszłości prorok ten ma się objawić, przynosząc pokój światu i zwiastując nadejście Mesjasza. W legendach żydowskich pojawia się jego postać jako przyjaciela dzieci, chroniącego przed niebezpieczeństwami. Z pojawieniem się Eliahu przy stole sederowym związanych jest wiele legend i podań, a nawet utworów literackich. Zob. *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Prószyński i S-ka, Warszawa 2003.

ne wino zastępowano białym, aby uniknąć pomówień o używanie chrześcijańskiej krwi. Zadawane są również cztery pytania (*arba kuszijot*/ *arba szeelot*), występujące też pod nazwą *ma nisztana* – czym różni się ta noc od wszystkich innych nocy?[39] Cztery pytania mają swój rodowód w swobodnych dysputach prowadzonych przy świątecznym stole w czasach Drugiej Świątyni, kiedy kształtował się porządek sederu. Pytania zadawane wówczas nie miały jeszcze skodyfikowanej formy i były zadawane w późniejszej porze wieczerzy, ale ze względu na dzieci przeniesiono je na wcześniejszy czas sederu. Obecna formuła różni się od zaleceń Talmudu (*Pesachim 116a*), przy czym kolejność stawiania pytań jest inna w obrządku aszkenazyjskim i sefardyjskim. Fundamentem wszystkich pytań jest metafizyka czasu i miejsca. Czas ten uobecniają przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, odnalezienie własnej kondycji kulturowej i tożsamości. W diasporze zakończenie sederu słowami „Przyszłego roku w Jerozolimie" podkreśla odwieczną tęsknotę i chęć powrotu do *Erec Israel* także w wymiarze symbolicznym, rozumianym jako poczucie wspólnoty żydowskiego losu. W tradycji Żydów aszkenazyjskich na zakończenie sederu śpiewa się wspólnie aramejską piosenkę o jednym koźlątku (*chad gadja*)[40],

Tradycja, czyli proces przekazywania i utrwalania pewnych treści z pokolenia na pokolenie, jak również trwałość i wierność treściom fundamentalnym, to szczególne zobowiązanie kulturowe Żydów jako „ludzi Księgi". W judaizmie skutkiem oddziaływania tradycji ma być ciągłe pomnażanie sił, by móc przetrwać w sytuacjach trudnych. Tradycję trzeba jednak godzić z wymaganiami czasu i potrzebami lokalnymi diaspory, dlatego uznaje się ją za niedokończoną[41].

Motyw wybawienia stał się dla Izraela kluczem do patrzenia nie tylko na własne dzieje, ale na własne bezpieczeństwo w teraźniejszości i jego implikacje na przyszłość. Teologiczna wizja/interpretacja początków narodu utrwaliła przekonanie, że żadne nieszczęście ani zagrożenie nie jest ostateczne, ani nieprzezwyciężalne. W dramatycznym kontekście nieustannego zagrożenia ze strony wrogów lud hebrajskich niewolników przeobraził się w świadomy swojej tożsamości naród Izraela.

Informacje o święcie Pesach pochodzą z różnych okresów historii Izraela, a formy rytualne oraz związane z nimi interpretacje i uzasadnienia teologiczne zmienia-

39 Cztery pytania następują po tradycyjnej formule recytowanej w Pesach, wszystkie one odnoszą się wprost do treści symbolicznych przekazywanych podczas gestów sederowych i dotyczą: spożywania chleba niekwaszonego, jedzenia wyłącznie gorzkich ziół, zanurzania jedzenia w osolonej wodzie oraz opierania się na stole.

40 Jest ona znana również w wersji hebrajskiej, arabskiej i ladino i wykonywana także przez inne kręgi kulturowe Żydów (sefardyjskich i syryjskich). W druku pokazała się po raz pierwszy w 1590 r. w Pradze. Każda zwrotka powtarza poprzednie wersy, a początkowy zwrot *chad gadja* stanowi refren na końcu każdego wersu. Tytułowe koźle symbolizuje naród żydowski prześladowany przez inne narody. Ojciec symbolizuje Boga, a dwa pieniążki, za które kupił koziołka, to Mojżesz i Aron lub dwie tablice dziesięciorga przykazań. Zob. M. Bendowska, *Chad Gadja* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*

41 Na przykład ciągłe przypominanie o zburzeniu Świątyni jest jednym z elementów tradycji.

ły się wraz z uwarunkowaniami historycznymi[42]. Niektórzy autorzy określają rdzeń *psch* jako „utykać, podskakiwać", przejść nad/pominąć/oszczędzić – nawiązując w ten sposób do ostatniej plagi przed wyjściem Izraelitów z Egiptu (podczas której ich domy zostały oszczędzone). Pesach można też rozumieć jako złożenie dwóch słów: *peh* i *sah*, co oznacza „przemawiają usta"[43]. Święto to było też nazywane: *Chag ha-Awiw* (Święto Wiosny), *Chag ha-Macot* (Święto Macy), *Chag ha-Cherut* (Święto Wolności). Z dużym prawdopodobieństwem wywodzi się od pierwotnego święta pasterzy. Podstawą rytuału obchodzonego wiosną, kiedy szczep wyruszał na pastwisko, w intencji płodności i pomyślności stada było złożenie ofiary z młodego zwierzęcia, krwią którego znaczono próg i odrzwia domu, co miało służyć odstraszaniu złych duchów. Mięso pieczono na ogniu, spożywano z niekwaszonym chlebem oraz gorzkimi ziołami, z przepasanymi biodrami, w sandałach i z laską pasterza w rękach[44]. Z czasem treść święta połączono z faktem wyjścia z Egiptu i pamiątkę tę obchodzono w sanktuariach lokalnych, później w Jerozolimie, w czasach niewoli babilońskiej uroczystość obchodzono w domach, a po powrocie znów w Świątyni. Ponieważ Świątynia nie mogła przyjąć wszystkich uczestników święta, w niej dokonywał się rytuał ofiarny, a uroczystość odbywała się w domu[45].

Hagada. Przeszłość i teraźniejszość

Ze świętem Pesach związane jest odczytanie *Hagady na Pesach*[46]. Książka ta powinna znajdować się w każdym żydowskim domu, a rabini zalecają nawet, by każdy dorosły posiadał swój osobny egzemplarz. Najstarsze fragmenty Hagady to wersety biblijne, inne pochodzą z V wieku p.n.e. – wczesnego okresu Drugiej Świątyni. Tekstom tym towarzyszą komentarze, błogosławieństwa, hymny, wyjaśnienia rytualne. Początkowo *Hagadę na Pesach* włączano do modlitewników, w późnym średniowieczu zaczęto ją spisywać oddzielnie. Powstające wówczas iluminowane rękopisy Hagady należą współcześnie do najcenniejszych zabytków sztuki żydowskiej. Obok przekazu historycznego o wyjściu Izraelitów z Egiptu i plagach, jakie spadły na Egipcjan, *Hagada na Pesach* przedkłada powinności żydowskiego domu w dniu tego święta. Hagada zawiera niezbędne modlitwy oraz wyliczanki dla dzieci.

Hagada na Pesach posiada pośród żydowskich książek najwięcej wydań w historii, a ponieważ micwa wysłuchania opowieści o wyjściu z Egiptu wymaga zrozumienia jej treści, tekst jest tłumaczony na wiele języków. W Polsce po II wojnie

42 R. Krawczyk, *Instytucje społeczne i religijne starożytnego Izraela*, Akademia Podlaska. Instytut Historii, Siedlce 2009, s. 84.

43 P. Śpiewak, *Pesach* [w:] *Pięć ksiąg Tory...*, s. 133.

44 Geneza ta wskazuje na wcześniejsze pochodzenie niż wyjście z Egiptu. Zob. R. Krawczyk, *Instytucje społeczne i religijne starożytnego Izraela...*, s. 84-85.

45 Tamże, s. 85-86.

46 Słowo Hagada oznacza opowiadanie, opowieść, sagę – odnosi się do legend, przypowieści i opowieści biblijnych i talmudycznych.

światowej opublikowane zostały jej trzy edycje: reprint wiedeńskiego wydania Hagady z roku 1927, *Hagada na Pesach i Pieśń nad Pieśniami* z obszernymi komentarzami pod redakcją rabina Sachy Pecarica[47] i *Hagada na Pesach* Stowarzyszenia 614 Przykazania[48].

Są też Hagady przeznaczone dla bardziej konkretnego odbiorcy, na przykład dla żołnierzy Cahal IDF, czy wyznawców judaizmu w armii amerykańskiej. Podczas II wojny światowej na miesiąc przed niemiecką kapitulacją powstała w Dahn w Niemczech *Rainbow Haggadah* przeznaczona dla żołnierzy amerykańskich sił powietrznych. Rabin Bohnen opisał okoliczności powstania tej książki w liście do profesora Aleksandra Marksa z Jewish Theological Seminary 16 kwietnia 1945 roku. Zwrócił w nim uwagę na źródło tekstu zaczerpniętego z modlitwy wydanej przez Żydowską Radę Opieki Społecznej. Hagadę tę wykorzystano podczas sederu, który odbył się w Dahn. Miała ona nie tylko znaczenie religijne, ale wpływała również na morale armii. Pierwsze słowa *The Rainbow Haggadah 42 nd. Infantry Division maj. gen. Harry J. Collins Commanding*. *Passover 1945* kierowane do żołnierzy przez generała Collinsa podkreślają znaczenie Pesach jako wielkiego święta wyzwolenia, nawiązującego do historii wyzwolenia ojców z niewoli egipskiej oraz kompatybilność obu wydarzeń – przeszłości i teraźniejszości – w której Żydzi toczą walkę z nowym faraonem, czyniącym ludzi całego świata niewolnikami. Tekst jest napisany prawie w całości po hebrajsku, zamiast tradycyjnej pieśni pesachowej i życzeń „następnego roku w Jerozolimie" kończy się piosenką *My Country, Tis of Thee*. *Rainbow Haggadah* miała ukazywać dumę żołnierzy żydowskich służących w amerykańskiej armii i walczących z hitlerowskim okupantem, a seder pesachowy miał podkreślać znaczenie wygranej narodu żydowskiego, a także utrzymanie więzi kulturowych w warunkach granicznych. Inny przykład stanowi Hagada dla Brygady Żydowskiej, złożonej z Żydów mieszkających w Palestynie, stanowiącej część armii brytyjskiej i dowodzonej przez Brytyjczyków. Historia tego tekstu sięga wydarzeń marca 1945 roku, kiedy w seder pesachowy kapitan Lewis Cohen spotkał się we Włoszech z członkami Brygady Żydowskiej. Cohen służył jako oficer medyczny w 755. batalionie Tank Army USA. Związał się z Żydami palestyńskimi ze 179. Towarzystwa Transportowego (Brygada Żydowska). Seder odbył się wtedy w wielkim namiocie nad brzegiem jeziora Trasimine, niedaleko Perugii. *Hagada Brygady Żydowskiej* została zmodyfikowana odręcznymi notatkami i podpisami tych, którzy wzięli udział w sederze, sporządzonymi w większości po angielsku, ale także po hebrajsku. Zapiski zawierają też adresy domowe uczestników sederu. Każda strona tej Hagady jest ilustrowana, większość ilustracji odnosi się do historii wyjścia

47 *Hagada Pardes Lauder* i *Pieśń nad Pieśniami*, oprac. i red. S. Pecaric, tłum. Hagady: M. Tomal, E. Gordon, tłum. *Pieśni nad Pieśniami*: rabin S. Pecaric, E. Gordon, L. Kośka, oprac. tekstu halachicznego: rabin S. Pecaric, E. Gordon, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2002.

48 *Hagada na Pesach, the 614 Commandement Society*, oprac. P. Jędrzejewski, B. Krawcowicz, Los Angeles – Toledo 2007.

z Egiptu. Ostatnia strona opatrzona jest datą 28 marca 1945 roku. Zamieszczono na niej wiele podpisów, w tym polskie nazwiska. Dla żydowskich żołnierzy marynarki wojennej Stanów Zjednoczonych, biorących udział w działaniach wojennych we francuskiej Afryce Północnej, wydrukowano w Casablance w 1943 roku *Hagadę na Pesach roku 5703*. Amerykańska armia walczyła wówczas w Afryce Północnej. Państwa Osi poddały się około miesiąca po zakończeniu Pesach, kończąc w ten sposób kampanię w Afryce Północnej. Tekst hagadyczny wzmacniał morale walczących. Współczesne teksty hagadyczne przeznaczane są również do konkretnych czytelników: na przykład izraelskich żołnierzy, radykalnych syjonistów, świeckich kibucników, ateistów skupionych wokół synagog humanistycznych. Teksty opracowywane są indywidualnie przez rabinów, pełniących posługę w konkretnych miejscach.

Chociaż we wszystkich Hagadach niezmienny pozostaje sens wydarzenia historycznego, ważne są uwzględniane w poszczególnych tekstach różnice religijne, światopoglądowe i filozoficzne wewnątrz szeroko pojętego judaizmu. Różnice tekstów hagadycznych judaizmu ortodoksyjnego, rekonstrukcjonistycznego, konserwatywnego, reformowanego, humanistycznego wynikają z interpretacji sensu historii wyjścia z Egiptu[49], który jest aktualizowany i przetwarzany możliwie poprzez jej dostosowanie do bieżących potrzeb i te potrzeby są uwzględniane. Zapewnianie bezpieczeństwa kulturowego i religijnego wspólnoty przez samą tradycję możliwe staje się bowiem tylko przez dostosowanie tekstu do bieżącego kontekstu, ale treść fundamentalna musi pozostawać niezmienna. Wspólnota żydowskiego losu budowana jest na ciągłości tradycji. Naród może trwać tylko wtedy, jeśli będzie strzegł swojej odrębności kulturowej i religijnej, która jest warunkiem *sine qua non* jego istnienia[50]. Pesach symbolizuje przejście od upokorzenia do radości ludu, który był pod absolutną władzą faraona, złamanego na ciele i duchu przez trud fizycznej, niewolniczej pracy. W kraju wygnania, jak głoszą mędrcy kabalistyczni, kiedy Żydzi osiągnęli czterdziesty dziewiąty stopień nieczystości, Bóg objawił swoją chwałę. Bez względu na to, w którym miejscu na drodze do doskonałości znajduje się człowiek, wezwany jest w Pesach do tego, by pamiętać historię wyjścia z Egiptu i czuć się tak, jakby sam przechodził drogę od niewoli ku wolności, uciekając przed tym, co zniewala: ograniczeniami, pokusami i słabościami, gdyż odpowiednikiem wyjścia z Egiptu jest wyzwolenie z ograniczeń tego, co fizycznie zniewala duchowość[51]. Święto

49 *Hagada na Pesach*, „Forum Żydów Polskich", http://www.fzp.net.pl/swieta-zydowskie/hagada-na-pesach.

50 M. Friedman, *Tradycja rodzinna w judaizmie*, „Collectanea Theologica" 66/2 , 1996, s. 40.

51 Cyt. za: P. Śpiewak, *Pesach* [w:] *Pięć ksiąg Tory. Komentarze*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 130-134. Kabaliści wyjaśniają te czterdzieści dziewięć dni pomiędzy Pesach a Szawuot jako czterdzieści dziewięć przymiotów serca. Każdego dnia następuje proces udoskonalania jednej z *sefirot*. W każdym stworzeniu urzeczywistnia się siedem boskich atrybutów. Są to: *chesed* (miłość), *gewurah* (siła), *tiferet* (piękno), *netzach* (zwycięstwo), *hod*

Pesach w sensie historycznym i duchowym jest podwójną implikacją wyzwolenia: upamiętnia wyjście z niewoli, a po czterdziestu dziewięciu dniach wędrówki przez fakt otrzymania („przyjęcia jarzma") Tory następuje też wyzwolenie duchowe zawarte w systemie moralnym i etycznym.

Fakt, że święta przenoszą człowieka w świat wyzwolony od trosk i ograniczeń codziennej egzystencji, szczególnie silnie widać w Pesach, które jest świętem wyzwolenia/wolności od poziomu literalnego do różnych poziomów symbolicznych znaczeń.

Zakorzenienie w miejscu

Drugie wielkie święto rolnicze starożytnego Izraela *Chag ha-Massot*, oznaczające wprost niekwaszone/przaśne chleby (*massot*), związane było z dojrzewaniem zboża i początkiem żniw. Tradycje Pięcioksiegu wiążą *Chag ha-Maasot* z wyjściem z Egiptu, a rytuały obu świąt miały przypominać Izraelitom o wydarzeniach zbawczych. Z czasem świętowanie tego samego wydarzenia w dwóch rytuałach połączono w jedno[52].

Jedno z najważniejszych świąt w kalendarzu żydowskim – *Hag ha-Szawuot* – to tradycyjne święto upamiętniające przekazanie Tory Mojżeszowi na Górze Synaj, zwane też *Hag ha-kacir* (święto zbioru zbóż), *Hag ha-bikkurim* (święto pierwszych owoców), kiedy do Świątyni zanoszono siedem gatunków owoców, rosnących w *Erec Israel*: pszenicę, jęczmień, winogrona, figi, granaty, daktyle oraz oliwki. Żydowscy gospodarze otaczali trzciną dojrzewające owoce, po jednym z każdego gatunku, w Świątyni każdy ofiarował je kapłanowi ze słowami: „mój ojciec był wędrującym Aramejczykiem", co symbolizowało pracującego przez dwadzieścia lat bez wynagrodzenia Jakuba[53]. To także czas otrzymania Tory *zman matan Toraten*u, przypadający na pierwszy dzień po upływie siedmiu tygodni od wyjścia z niewoli egipskiej, czyli pięćdziesiąty dzień liczony według kalendarza żydowskiego od drugiego dnia święta Pesach. Ma być ono obchodzone siedem tygodni po ścięciu pierwszego snopa. Dokładny rytuał tego święta to ofiara dwóch chlebów z mąki z nowych zbiorów upieczonych z użyciem kwasu. Rytuał ten wskazuje na charakter święta rolniczego typowy dla ludów osiadłych. Podobnie jak Pesach posiada obok charakteru *stricte* rolniczego charakter teologiczno-historyczny[54]. Talmud na-

(splendor/sława), *jesod* (fundament) i *malchut* (królestwo). Człowiek posiada siedem *sefirot*, które przejawiają się w siedmiu „emocjonalnych atrybutach" ludzkiej duszy: życzliwość, opanowanie, harmonia, ambicja, pokora, przywiązanie i wdzięczność. Każdy z tych siedmiu atrybutów zawiera w sobie elementy pozostałych: „dobroć w uprzejmości", „powściągliwość w dobroci", „harmonia w uprzejmości" etc., co daje łącznie czterdzieści dziewięć cech, odpowiadających czterdziestu dziewięciu dniom liczenia omeru. Każdy dzień służy doskonaleniu jednej z czterdziestu dziewięciu *sefirot*. Zob.: *Liczenie omeru*, http://www.chabad.org.pl/swieta/liczenie-omeru.

52 R. Krawczyk, *Instytucje społeczne i religijne starożytnego Izraela*..., s. 86-87.

53 Cyt. za: P. Śpiewak, *Szawuot* [w:] *Pięć ksiąg Tory*..., s. 161.

54 R. Krawczyk, *Instytucje społeczne i religijne starożytnego Izraela...*, s. 92-93.

zywa je *Aceret*, czyli Świętem Zakończenia, od którego zaczyna się wyzwolenie Izraelitów, które znajduje swój ostateczny sens w otrzymaniu Tory[55].

Istotne dla święta jest wspólnotowe oczekiwanie poprzedzające czas wspólnego świętowania podczas liczenia omeru. W starożytności *omer*, czyli snopek z nowego zbioru jęczmienia z wiosennego zbioru, składano w Świątyni w ofierze drugiego dnia Pesach. Siedem tygodni od złożenia daru z pierwszego snopka jęczmienia nadchodzi czas nowych żniw[56]. *Hag ha-kacir* („święto żniw") obchodzone jest szóstego dnia miesiąca *siwan*. Tego dnia do Jerozolimy przybywali pielgrzymi witani przez mieszkańców, by na ołtarzu Pańskim złożyć świeżo upieczony chleb z nowego zbioru pszenicy oraz *bikkurim* – najlepszy zbiór owoców.

Lud Izraela wyruszył z Egiptu 15 dnia *nisan* (pierwszy dzień Pesach), a 6 dnia *siwan* otrzymał Torę. Liczenie omeru (*sfirat ha-omer*) obejmuje okres między dwoma świętami o korzeniach rolniczych – *Pesach* i *Szawuot*[57]. Jeden *omer*[58] zmielonego jęczmienia z ziarna pochodzącego z pierwszego zebranego podczas żniw snopka miał zostać zmieszany z kadzidłem i spalony. Liczenie *omeru* kończyło się przyniesieniem do Świątyni dwóch bochenków chleba ze zbóż zebranych w danym roku.

Czas ten ma wyraziste znaczenie w przypadku rolnictwa Bliskiego Wschodu, gdzie jęczmień rośnie między Pesach a Szawuot. Przed złożeniem pierwszych plonów w Świątyni nie było możliwe użycie zboża zebranego ze żniw, a w czasie zanoszenia ofiary *omeru* do Świątyni nie można było spożywać otrzymanego podczas żniw plonu. *Sfirat ha-Omer* (liczenie *omeru*) ma znaczenie symboliczne w sensie historycznym i w teraźniejszości, odsyła do czasów świątynnych (przynoszenia do świątyni ofiary *omeru* – jęczmienia) sugerując długie trwanie żydowskiego losu, a w teraźniejszości jest synonimem nakazu traktowania wolności jako drogi wiodącej do dobrowolnie przyjętego zobowiązania. Od średniowiecza dni liczenia *omeru* stały się czasem półżałobnym (wyjątek stanowi przypadające na trzydziesty trzeci dzień liczenia *Lag ba-Omer*), w którym zabronione były zabawy, a podejmowano wówczas ważne zobowiązania. W niektórych średniowiecznych kahałach podczas Szawuot rozpoczynano nauczanie trzyletnich chłopców w chederze[59].

Traktowanie wolności w czasach starożytnych miało charakter literalny, współcześnie zwraca się uwagę na jego wymiar w relacjach społecznych i sytuacjach politycznych, w wymiarze wspólnotowej odpowiedzialności, w wymiarze personalnym natomiast odnosi się do moralnych aspektów i sfery duchowej człowieka[60].

55 L. Trepp, *Żydzi. Naród, historia, religia*, tłum. S. Lisiecka, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2009, s. 400.

56 Stąd inna nazwa Szawuot: Święto Tygodni.

57 *Liczenie omeru*, w *Modlitewnik zydowski. Przyjaciel Szabatu. Nusach Aszkenaz*, bm 2011-5771, s. 107+110. Każdego dnia wypowiada się te same słowa, wstawiając odpowiedni dzień *omeru*.

58 *Omer* ma trzy znaczenia: snop, miara ziaren, ofiara ze zbóż.

59 Współcześnie judaizm reformowany dokonuje konfirmacji (*bat micwa*) dziewcząt w tym dniu.

60 Por. L. Trepp, *Żydzi. Naród, historia, religia...*, s. 398.

W symbolice święta Szawuot podkreślają to tzw. trzy dni ograniczenia (*szloszet jemej ha-hagbala*), stanowiące czas przygotowań do przyjęcia zobowiązania (Tory). W obchodach święta Szawuot przenikają się dwa porządki: historyczno-cykliczny i teologiczno-moralny związany z uznaniem Tory za księgę konstytuującą tożsamość wspólnoty.

Charakterystyczny motyw święta Szawuot wiąże się z dekorowaniem domów zielonymi gałązkami i kwiatami. Zwyczaj ozdabiania synagog i domów zielonymi gałązkami (*jerek*) nawiązuje do tradycji, zgodnie z którą góra Synaj w chwili wręczenia Tory zazieleniła się i pokryła kwiatami. Ortodoksyjne środowiska żydowskie spędzają noc na studiowaniu Tory (*Tikkun Leil Szawuot*), co jest związane z ponownym symbolicznym przyjęciem zawartych w niej treści. Współcześnie w Jerozolimie nawiązaniem do dawnego pielgrzymkowego charakteru święta jest zakończenie nocnego studiowania Tory przejściem pod Mur Zachodni[61].

Przed nabożeństwem porannym odczytuje się *akdamut* – średniowieczny poemat w języku aramejskim, a w trakcie samego nabożeństwa czyta się *Księgę Rut*, której postać, jako konwertytki, stanowi o przynależności do wspólnoty sygnowanej przyjęciem Tory. Obowiązek przestrzegania koszerności upamiętnia zwyczaj *chalaw* – świątecznego spożywania produktów mlecznych. Mimo iż w Szawuot, w odróżnieniu od innych świąt religijnych, nie obowiązują specjalne *micwot* wynikające z Tory, ale tradycyjne sposoby obchodzenia świąt, polegające na powstrzymaniu się od *melachot*, rytuałach i studiowaniu Tory, wiele szczegółowych zwyczajów (*minhagim*) funkcjonuje na równi z zasadami religijnego prawa.

Ostatnie z wielkich świąt związanych z ziemią – Sukkot, czyli Święto Namiotów, pierwotnie było radosnym świętem rolniczym obchodzonym na zakończenie zbiorów, po zgromadzeniu w spichlerzach wszystkich plonów ziemi. Geneza nazwy tego święta sięga czasów, kiedy Izraelitom, pielgrzymującym do Jerozolimy, budowano namioty/szałasy (*sukka*/*sukkot*). W czasie trwania święta składano trzy ofiary: przebłagalną, całopalną oraz oliwną. Za sprawą ofiar z plonów ziemi zachowano wspomnienie święta rolniczego i jego charakter, dodając ryt oczyszczenia sanktuarium i ołtarza. Treścią święta, jak dwóch pozostałych: Pesach i Szawuot, jest pamięć o wyzwoleniu z niewoli, o której symbolicznie mają przypominać budowane szałasy.

Sukkot zaczyna się po zebraniu plonów zakończonego roku, pięć dni po Jom Kippur, stanowiąc jego symboliczne dopełnienie rozumiane jako powrót z wewnętrznej/duchowej do fizycznej domeny w celu osiągnięcia całkowitej równowagi. Czas świąteczny, określany jest jako *zman simchatenu* (czas radości)[62], symbol

61 W czasach świątynnych wszystkich obowiązywała pielgrzymka do Jerozolimy w czasie tego święta. Kiedy po 1967 r. obywatele Państwa Izrael uzyskali dostęp do Ściany Zachodniej, na pierwsze święto przybyło ok. dwustu tysięcy osób.

62 W Jerozolimie był to również czas radości wydobywania wody (*zman simchat beit ha-szoewa*), kiedy każdego dnia wydobywano wodę ze studni Sziloach podczas ceremonii „odlewania/od-

praktycznego działania, bowiem by móc mieszkać w szałasie przez siedem dni, trzeba wypełnić *micwę* wykonania niezbędnych zabiegów.

Podczas trzeciego dnia Sukkot odczytywana jest *Księga Koheleta*[63], wchodząca w skład *Chamesz megilot*, na pamiątkę wędrówki Żydów przez pustynię do Ziemi Obiecanej, w kontekście której słowa Koheleta mają potwierdzać i uzasadniać tę równowagę, którą przynosi Sukkot. Jak we wszystkich świętach pielgrzymich związanych z ziemią treść Sukkot ujawnia przemienny rytm życia, jego zmienność i różnorodność: narodziny i śmierć, koniec zimy i nadejście wiosny, zasiew i zbieranie plonów. Literalne znaczenie Sukkot odnosi się do nietrwałości siedzib/szałasów/namiotów zgromadzenia, przypominających namioty przodków na pustyni przed wejściem do *Erec Israel*, w których przez siedem dni Żydzi przebywają, studiują Torę i spożywają posiłki. Namiot symbolizuje też kruchość ludzkiej egzystencji i jej nieustanną zmienność, a także wędrówkę, jaką jest ludzkie życie. Święto podkreśla rangę określonych czasów oraz rytm życia człowieka w czasie i jego usytuowanie w przestrzeni[64].

Bezpieczeństwo związane z miejscem

Gdy przyjdziecie do ziemi [Izraela]
i będziecie sadzić wszelkie drzewo [rodzące] jadalny owoc,
będzie wam ten owoc wzbroniony.
Przez trzy lata będzie wam wzbroniony i jedzony nie będzie.
A w czwartym roku wszelki jego owoc będzie święty, na chwałę Boga.
A w piątym roku możecie jeść jego owoc.
(Kpł 19:23-25).

Piętnastego dnia miesiąca *szwat* obchodzone jest święto *Tu bi-szwat*, zwane Nowym Rokiem Drzew[65]. Chociaż nie należy do kanonu głównych świąt rolniczych (pielgrzymich) z punktu widzenia budowania bezpieczeństwa kulturowego we wspólnocie związanej z miejscem, ma ono także duże znaczenie. W starożytnym

puszczania wody" (*Nisuch ha-Mayim*) i używano jej do polewania ołtarza. Sukkot to pora roku, w której znaczące dla plonów są opady deszczu, woda jest ich symbolem, a ceremonia ma charakter przebłagalny, aby deszcz nadszedł w odpowiednim czasie. Przed Świątynią odbywał się festiwal tańców i zbiorowych śpiewów pielgrzymów, przybywających na świętowanie do Jerozolimy. W traktacie *Suka* (51b) zapisano, kto nie widział *simchat beit haszoewa*, nie widział w swoim życiu prawdziwej radości. Współcześnie festiwale te odbywają się we wspólnotach chasydzkich bardzo uroczyście. Zob. rabin Yehudah Prero, *Simchas Bais Ha-Shoeva (Sukkos)*, torah.org, https://torah.org/learning/yomtov-sukkos-vol3no21/.

63 *Kohelet. Wraz z komentarzem Meam Ioez*, tłum. Rabin S. Pecaric, tłum. komentarzy U. Krawczyk, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2007.

64 A. van Gennep, *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*, tłum. B. Biały, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.

65 *Tu* w języku hebrajskim wyraża liczbę 15. *Tu Bi-Szwat* oznacza: 15 dzień miesiąca *szwat*.

Izraelu był to dzień, w którym określano wiek drzew i szacowano halachiczny wymóg należności za ich posiadanie. Obowiązuje prawo *orla* – niezrywania owoców z drzew młodszych niż czteroletnie. Ponieważ do przestrzegania prawa niezbędne jest zapamiętanie daty zasadzenia każdego drzewa, ustalono wspólną datę urodzin dla wszystkich drzew owocowych i ona decyduje, do którego roku należą owoce ze względu na *micwot* (przykazanie) – *orla*[66], *neta rewai*[67], *terumot*[68], *maaser*[69].

Po zburzeniu Świątyni Jerozolimskiej święto drzew przestało funkcjonować w swej pierwotnej formie, tracąc na znaczeniu. Dzień, w którym obliczano dziesięciny z owoców, od czasów wygnania (*galut*) do proklamacji Państwa Izrael zamienił się w święto, wyrażające w żydowskiej diasporze pragnienie odrodzenia się w *Erec Israel*, czyli ponowne zakorzenienie w miejscu dającym schronienie i poczucie bezpieczeństwa. Drzewa miały charakter symboliczny. Upowszechnił się zwyczaj spożywania owoców, które rosną w ziemi Izraela oraz zbierania pieniędzy na izraelskie drzewa. Przebieg uczty z owocami określał rytuał ustalony w XVI wieku przez mistyczne nurty judaizmu. Współcześnie tego dnia w Izraelu sadzi się drzewa, zaś przykazanie dotyczące pierwocin drzew owocowych stanowi teologiczne tło dla tego święta.

Ponieważ noworoczne Święto Drzew przekracza ramy świąt rolniczych, stając się ogólnym świętem związanym z przyrodą, nie mieści się w paradygmacie świąt pielgrzymich. Jest jednak ważnym dla budowania bezpieczeństwa tożsamości świętem związanym z symboliką miejsca (*Erec Israel*) i zakorzenieniem w miejscu za sprawą owoców drzew, które rosną na tej ziemi.

Konkluzje

Poprzez rytuały świąteczne *klal Israel*[70] konfrontuje się z przeszłością przez „cykliczne uobecnianie sakralnych tradycji”[71]. Współczesne polskie prawodawstwo w pełni umożliwia uczestnictwo całej społeczności żydowskiej w tych wydarzeniach. Nie ma żadnych przeszkód dla budowania bezpieczeństwa toż-

66 *Orla* to owoce, których nie należy zrywać w ciągu trzech lat od zasadzenia drzewa. Prawo religijne zawarte w Kpł. 19, 23-24 nakazuje przez trzy pierwsze lata nie zrywać owoców z drzew, a owoce zebrane w czwartym roku owocowania lub ich ekwiwalent pieniężny powinny być przeznaczone na ofiarę świątynną (na rzecz Jerozolimy). Od czasów zburzenia Świątyni (70 r. n.e.) zakaz zrywania rozszerzono na cztery lata i dozwolono spożycie owoców dopiero w piątym roku.

67 *Neta rewai* to „owoce czwartego roku” przynoszone do Świątyni i spożywane w stanie rytualnej czystości.

68 *Terumot* to „darowizny”, zawarte w szóstym traktacie *Seder Zeraim* (Nasiona); omawia dwa rodzaje darowizn (dziesięcin), rozdzielanych kohenom, lewitom i ubogim. *Encyclopedia Judaica: Terumot and Ma'aserot* [w:] *Jewish Virtual Library*; http://www.jewishvirtuallibrary.org/terumot-and-ma-aserot.

69 Tamże.

70 W tym kontekście literalnie: wszyscy wyznawcy judaizmu

71 Cyt. za: J. Schreiner, *Teologia Starego Testamentu...*, s. 336.

samości we wspólnocie. Ustawa zasadnicza zakłada, że stosunki państwa z niekatolickimi kościołami i związkami wyznaniowymi regulowane są w drodze ustawowej[72], a wszystkie kościoły i związki wyznaniowe posiadają te same uprawnienia oraz formalnoprawne możliwości rozwoju i funkcjonowania, w tym prawo do zwolnień od pracy w celu obchodzenia kultu religijnego. Dotyczy to również osób należących do gmin żydowskich, których prawa w Polsce regulowane są *Ustawą z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej*[73]. Istnieje więc niczym nieograniczana możliwość uczestnictwa we wspólnym świętowaniu, które wywiera silny wpływ na budowanie bezpieczeństwa tożsamości poprzez kształtowanie więzi kulturowych[74]. Biorąc pod uwagę, że święta i sposoby świętowania wzmacniają poczucie więzi, różnicują narody i kultury, regiony, społeczności lokalne i rodziny, jest to szczególnie ważne dla osób, których rodziny odeszły już od tradycyjnych form świętowania, a osoby te nie wypracowały jeszcze nowych standardów i poszukują fundamentów dla zbudowania swojej żydowskiej tożsamości w pierwszym pokoleniu. Podczas wspólnego świętowania utrwalają się wzorce interakcji kulturowych, które budują fundament kulturowy grupy i jej bezpieczeństwo. Określają one pakiet zachowań adekwatnych, koniecznych, dopuszczalnych, redundantnych lub wzbronionych i silnie łączą się z kulturą symboliczną grupy[75]. To jest szczególnie ważne dla odradzającej się społeczności i jej nowych członków zagrożonych egzystencjalnym kryzysem tożsamości. Zakorzenienie w kulturze symbolicznej i jej treściach ma wielkie znaczenie w przypadku osób z utraconą pierwotnie tożsamością, obciążonych dziedziczeniem kulturowym stresu posttraumatycznego, mechanizmami wy-

72 Z wyjątkiem świąt i niedziel w Kościele katolickim, które pokrywają się z określonymi ustawowo dniami wolnymi od pracy.

73 *Ustawa z dn. 20 lutego 1997 o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej*, (DzU 1997 nr 41, poz. 251), art. 11, ust. 1.

74 Dni ustawowo wolne od pracy to: Rosz Haszana (2 dni), Jom Kipur (1 dzień), Sukkot (2 dni), Zgromadzenie Ósmego Dnia – 1 dzień, Simchat Tora (1 dzień), Pesach (4 dni), Szawuot (2 dni). Ponadto, w myśl art. 11 ust 3 powyższej ustawy, członkom gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce przysługuje prawo do zwolnienia od pracy w piątek od zachodu słońca do zachodu słońca w sobotę. W świetle *Ustawy z 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, która daje równouprawnienie wszystkim kościołom i związkom wyznaniowym w Polsce, wyznawca danego kościoła, czy też związku wyznaniowego, uzyskuje prawo do zwolnienia od pracy na czas celebrowania swojego święta religijnego na własny wniosek, a pracodawca w świetle art. 42 ustawy po wpłynięciu do niego takiego pisma zobligowany jest do udzielenia pracownikowi zwolnienia od pracy. Wniosek pracownika ma wiążący charakter, co oznacza, że pracodawca jest zobligowany do udzielenia zwolnienia, gdyż „w przeciwnym wypadku mielibyśmy do czynienia z naruszeniem zakazu dyskryminacji pracowników ze względu na religię lub wyznanie. I. Nowak, *Prawo do zwolnienia od pracy z tytułu świąt religijnych,* „Humanities and Social Sciences", 22 (1/2015), s. 121-139.

75 L. Korporowicz, *Logotwórcze dynamizmy kultury (analiza porównawcza)* [w:] *Socjologia kulturowa. Kontynuacje i poszukiwania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 15.

parcia tożsamości i osamotnienia. Rozumienie treści świąt na poziomie literalnym i symbolicznym chroni przed egzystencjalną próżnią[76].

Święta rolnicze judaizmu kształtują poczucie bezpieczeństwa na poziomie personalnym i wspólnotowym. Ich sens literalny czytany w perspektywie diachronii uświadamia i pozwala na twórcze odczytanie fundamentalnych zagrożeń dla jednostki i wspólnoty nie tylko w perspektywie religijnej, ale (przede wszystkim) świeckiej. Szczególnie silnie podkreślają tę zależność współczesne nieortodoksyjne nurty judaizmu – judaizm reformowany i humanistyczny, które świętą historię sytuują poza perspektywą sacrum. Judaizm ortodoksyjny dla odczytania perspektywy diachronicznej posługuje się częściej retoryką symboli. Jednak na obu poziomach – literalnym i figuratywnym – podkreśla się w treści tych świąt trzy aspekty: wolność, zakorzenienie, odrębność.

Związane z ziemią święta rolnicze są typowe dla ludów osiadłych, które żyją z uprawy ziemi i korzystają z jej plonów. Podkreślają one też rangę profesji rolnika. Literalny poziom ich odczytania pokazuje, że Żydzi po latach wędrówki stali się narodem związanym z miejscem. Metafizyka miejsca ukształtowała w nich poczucie bezpieczeństwa i przynależności, a jednocześnie odrębności od innych kultur. Treści tych świąt, odnoszące się do przemiany niewolników w ludzi wolnych czytane zarówno na poziomie literalnym, jak i symbolicznym, podkreślają, że wolność, zarówno sygnowana politycznie – posiadaniem własnego państwa, kulturowo – przez poczucie odrębności, jak i personalnie – jako brak zależności/uzależnień jest fundamentalna dla bezpieczeństwa.

Bibliografia

Barron Sharon, *Looking for Judaism. Festivals*, Hove, Wayland 1998.

Chouraqui André, *Życie codzienne ludzi Biblii*, tłum. Leszek Kossobudzki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1995.

Chrostowski Waldemar, *Pięcioksiąg, czyli Tora Mojżesza*, Warszawa 2007.

Czupryński Andrzej, *Bezpieczeństwo w ujęciu aksjologicznym* [w:] *Bezpieczeństwo na lądzie, morzu i w powietrzu w XXI wieku*, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego – Państwowy Instytut Badawczy, red. Jacek Zboina, Józefów 2014.

Dyczewski Leon, o., *Święto i jego kulturotwórcza rola*, „Kultura i Społeczeństwo" t. 56, nr 4, 2012.

Eisenberg Josy, *Judaizm*, tłum. Irena Stąpor, Ewa Wolańska, „Cykady", Warszawa 1999.

Eisenberg Joyce, Ellen Scolnic Ellen, *The JPS Dictionary of Jewish Words*, Philadelphia 2001.

76 G.E. Kwiatkowska, *Jednostka w społeczeństwie ryzyka* [w:] *Zachowania ryzykowne*, red. G.E. Kwiatkowska, I. Siudem, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, s. 9.

Eliade Mircea, *Czas święty i mity*, tłum. Anna Tatarkiewicz [w:] *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, wstęp i red. Andrzej Mencwel, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.

Encyclopedia Judaica: Terumot and Ma'aserot [w:] *Jewish Virtual Library*; http://www.jewishvirtuallibrary.org/terumot-and-ma-aserot.

Gennep Arnold van, *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*, tłum. Beata Biały, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.

Goldman Elżbieta, *Pogranicza,* Rozprawa doktorska, Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku, Wydział Rzeźby, Gdańsk 2013.

Grabski August, *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 r*. [w:] August Grabski, Maciej Pisarski, Albert Stankowski, *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, red. Jerzy Tomaszewski, „Trio", Warszawa 1997.

Grant Michael, *Mojżesz* [w:] *Dzieje dawnego Izraela*, tłum. Jerzy Schwakopf, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991,

Greenwald Zeew, rabin, *Bramy Halachy. Religijne prawo żydowskie*, tłum. Joanna Białek, red. rabin Sacha Pecaric, Lidia Kośka, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2005.

Hagada na Pesach, the 614 Commandement Society, oprac. Paweł Jędrzejewski, Barbara Krawcowicz, Los Angeles – Toledo 2007.

Hagada Pardes Lauder i *Pieśń nad Pieśniami*, oprac. i red. Sacha Pecaric, tłum. Hagady: Maciej Tomal, Ewa Gordon, tłum. *Pieśni nad Pieśniami*: rabin Sacha Pecaric, Ewa Gordon, Lidia Kośka, oprac. tekstu halachicznego: rabin Sacha Pecaric, Ewa Gordon, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2002.

Hartman Hershl, *Yiddishkeit/Mentshlichkeit. What's so new about that?*, http://www.csjo.org/resources/essays/yiddishkeit-mentshlichkeit-whats-so-new-about-that-by-hershl-hartman.

Harvey Graham, *Judaism. Study Guide*, Padstow 2005.

Herberger Tyson, *Pozbywanie się chamecu*, „Chidusz. Magazyn żydowski" 8 kwietnia 2014.

Jaroszyński Piotr, *Kultura i cywilizacja. Od Cycerona do Konecznego*, „Człowiek w Kulturze" nr 10, 1998, s. 13-29.

Kanofsky Joseph rabin, *Rabbi's Message*, „Nachas News". Pesach/Schavuot Edition, vol. 7, issue 2, April 2017/adar/nissan 5777.

Kohelet. Wraz z komentarzem Meam Ioez, tłum. Rabin Sacha Pecaric, tłum. komentarzy Urszula Krawczyk, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2007.

Korporowicz Leszek, *Socjologia kulturowa. Kontynuacje i poszukiwania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

Krawczyk Roman, ks., *Historia starożytnego Izraela. Wybrane zagadnienia*, Akademia Podlaska. Instytut Historii, Siedlce 2008.

Krawczyk Roman, ks., *Instytucje społeczne i religijne starożytnego Izraela*, Akademia Podlaska. Instytut Historii, Siedlce 2009.

Kunikowski Jerzy, *Słownik terminów z zakresu wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa*, hasło: *„bezpieczeństwo"* [w:] *Bezpieczeństwo człowieka i zbiorowości społecznych*, red. Wojciech J. Maliszewski, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.

Nowak Ireneusz, *Prawo do zwolnienia od pracy z tytułu świąt religijnych*, „Humanities and Social Sciences" 22 (1/2015).

Nussbaum Hilary, *Przewodnik judaistyczny obejmujący kurs literatury i religii*, Warszawa 1893.

Prero Yehudah, rabin, *Simchas Bais Ha-Shoeva (Sukkos)*, torah.org, https://torah.org/learning/yomtov-sukkos-vol3no21/.

Przyjaciel Szabatu: modlitewnik żydowski. Nusach Aszkenaz, bm 2011-5771.

Sarna Nahum M., *Izrael w Egipcie. Pobyt w Egipcie i wyjście* [w:] *Starożytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy przez Rzymian*, tłum. Waldemar Chrostowski, „Czytelnik", Warszawa 1994,

Schreiner Josef, *Teologia Starego Testamentu*, tłum. ks. Bogdan Wiktor Matysiak, „Pax", Warszawa 1999.

Solomon Norman, *Judaizm*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997

Śpiewak Paweł, *Pięć ksiąg Tory. Komentarze*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.

Tora Pardes Lauder. Księga II Szemot (*Księga Wyjścia*), tłum. Rabin Sacha Pecaric, Ewa Gordon, red. rabin Sacha Pecaric, Lidia Kośka, tłum. haftar: Andrzej Borowski, tłum. komentarzy: zespół tłumaczy Pardes Lauder, tekst hebrajski i polski, komentarz Rasziego w oryginale, komentarze rabinackie z kilkunastu stuleci, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2003.

Tora. Pięcioksiąg Mojżesza, tłum. Izaak Cylkow, Wydawnictwo Austeria, Kraków 2010.

Trepp Leo, *Żydzi. Naród, historia, religia*, tłum. Sława Lisiecka, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa 2009.

Unterman Alan, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, „Książka i Wiedza", Warszawa 2014.

Ustawa z dn. 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, (Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155).

Ustawa z dn. 20 lutego 1997 o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, (DzU 1997 nr 41, poz. 251).

Żygulski Kazimierz, *Święto i kultura. Święta dawne i nowe. Rozważania socjologa*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1981.

Summary

Renata Tarasiuk – *The significance of agricultural holidays in building the security of cultural identity in the contemporary Jewish community*

Holidays and festivals play an important role in shaping of the identity since the formation of cultural paradigms. The way in which holidays are celebrated are a confirmation of belonging to certain cultural codes. Common cultural codes are clear and understandable for all members of community. Cultural codes are an element of community differentiation.

Festivals, based on cultural codes are an important aspect of social live. Festivals organize social live and give it meaning. They also guarantee a safety in many aspects. Festivals

are also a permanent element of culture that differentiates nations, regions and local communities.

Festivals are an important element of social and cultural identity. In the tradition of Judaism festivals play a role that connects the present to the past. Judaism is the cultural foundation of the Jews, sets the spiritual and mental paradigm, it is a guarantee of the security of identity. Agricultural holidays are of particular importance in Judaism. They have their origins in ancient Israel and relate to biblical events that build up the Jewish identity.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Krystian Kiszka

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa

Meksykańscy zapatyści – romantyczna walka o ludzką godność, czy realna alternatywa dla systemu społeczno-gospodarczego w erze globalizacji

Mexican Zapatistas – romantic fight for human dignity or real alternative for socio-economic system in the era of globalization

Słowa kluczowe: NAFTA, EZLN, zapatyści, demokracja

Keywords: NAFTA, EZLN, Zapatism, democracy

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku to czas intensywnych przemian społeczno-gospodarczych w Europie Środkowo-Wschodniej. Procesy związane z upadkiem żelaznej kurtyny, zjednoczeniem Niemiec i rozpadem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich odwróciły uwagę części obserwatorów od wydarzeń, rozgrywających się w innych częściach świata. Jednym z nich było zbrojne powstanie antyrządowe, które w 1994 roku (m.in. w związku z wejściem w życie tzw. NAFTA – porozumienia o wolnym handlu pomiędzy krajami Ameryki Północnej) w meksykańskim stanie Chiapas wywołała Zapatystowska Armia Wyzwolenia Narodowego. Władza meksykańska próbowała powiązać ten ruch z chaosem wojny narkotykowej, budując skojarzenia z bandyckimi kartelami[1]. Jednak echa jego działalności wydają się trwać do dnia dzisiejszego.

1 Zob. B. Prądzyńska, *Inny Meksyk. Opowieści zapatystów*, Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trójki", Poznań 2014, s. 12-13.

W grudniu 2012 roku na głównych placach 5 gmin stanu Chiapas pojawiło się ponad 40 tysięcy osób, kolejne tysiące zainteresowały się organizowanym w kolejnym roku (w autonomicznych szkołach zapatystowskich[2]) kursem otwartym „Wolność według zapatystów"[3]. Wydaje się więc, że trwająca od ponad 20 lat inicjatywa to coś więcej niż spontaniczny zryw kierowany przez zamaskowanego, palącego fajkę jeźdźca na koniu (tak prezentował się w 1994 roku lider zapatystów Subcomandante Marcos[4]). Dlatego ciekawa wydaje się próba analizy tego ruchu i zdiagnozowanie, na ile zaproponowana przez niego wizja rzeczywistości to romantyczna walka o ludzką godność, a na ile realna alternatywa dla systemu społeczno-gospodarczego w erze globalizacji?

Również obecnie Meksyk pojawia się w przekazie medialnym w kontekście „terroru rozgrywającego się na granicy amerykańsko-meksykańskiej"[5]. Opisujący sytuację praw człowieka na świecie, w tym prawa społeczności tubylczych w Meksyku, raport Amnesty International stwierdza, że wciąż cierpią one dyskryminację, nie tylko w ramach systemu sprawiedliwości, ale także ze względu na ograniczony dostęp do podstawowych usług (takich jak: woda, dach nad głową i opieka medyczna)[6]. Zwraca również uwagę na to, że społeczności tubylcze ciągle nie są włączane w procesy konsultacyjne (uzyskanie pełnej informacji i osiągnięcie zgody) projektów rozwoju gospodarczego, których realizacja „oddziałuje na zamieszkiwane przez nich obszary i tradycyjny sposób życia"[7]. Protesty zainteresowanych środowisk wiążą się z atakami i groźbami wysuwanymi pod adresem liderów społeczności, w tym z wszczynaniem wobec aktywistów, motywowanych politycznie, postępowań karnych.

NAFTA – prognozy i realia

Impulsem do rozpoczęcia antyrządowego powstania zbrojnego, które 1 stycznia 1994 roku w meksykańskim stanie Chiapas wszczęła Zapatystowska Armia Wyzwolenia Narodowego (EZLN), było wejście w życie Północnoatlantyckiego Układu Wolnego Handlu (NAFTA – North American Free Trade Agreement), który znosił stawki celne w handlu wzajemnym między Stanami Zjednoczonymi, Kanadą a Meksykiem, zachowując jednak autonomiczne stawki celne w handlu z krajami trzecimi[8]. W przypadku Meksyku oznaczało to w efekcie „brutalną i nierówną

2 Zob. http://www.schoolsforchiapas.org/.
3 Za: B. Prądzyńska*, Inny Meksyk. Opowieści zapatystów...*, s. 13.
4 Zob. D. La Botz, *Subcomandante Marcos Steps Down: What's Next for the EZLN?* https://www.solidarity-us.org/site/subcomandante_marcos_steps_down [11 VI 2017].
5 Zob. E. Vulliamy, Ameksyka. *Wojna wzdłuż granicy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2012.
6 Zob. *RAPORT ROCZNY AMNESTY INTERNATIONAL 2014/15. SYTUACJA PRAW CZŁOWIEKA NA ŚWIECIE*, s.89 https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Raport_roczny_2014_15_PL_wybrane-1.pdf [11 VI 2017].
7 Tamże.
8 Zob. B. Prądzyńska, *Inny Meksyk. Opowieści zapatystów...*, s. 17-18.

rywalizację z kapitałem północnoamerykańskim, a także gwałtowny wzrost poziomu ubóstwa, m.in. w stanie Chiapas"[9] i wielką migrację do miast i do USA. Warto poświęcić trochę uwagi postanowieniom i konsekwencjom tego porozumienia.

Koncepcję działania NAFTA znajdujemy w pochodzącej z 1994 roku informacji Biura Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu RP[10]. Tworząc obszar wolnego handlu o największym na świecie potencjale ludnościowym i łącznym produkcie krajowym brutto (PKB), NAFTA tworzyła swego rodzaju przeciwwagę dla Unii Europejskiej. Jednak porozumienie połączyło państwa o wyraźnie różnym, nierównym poziomie rozwoju gospodarczego, w czym dostrzegano źródło przyszłych trudności we współpracy (problemy wiązano z kwestiami ochrony środowiska, nierównych standardów życia i zatrudnienia oraz potencjalną destabilizacją niektórych sektorów gospodarki poszczególnych krajów). Pozornie NAFTA stanowiła jedynie geograficzne rozszerzenie wcześniejszego układu dwustronnego (zawartego między Kanadą i Stanami Zjednoczonymi w 1988 roku Układu o Wolnym Handlu), jednak istotne wyzwanie stanowiło zróżnicowanie poziomów rozwoju ekonomicznego.

W aspekcie politycznym koncepcja NAFTA powstała w dwustronnych kontaktach amerykańsko-meksykańskich (w 1990 roku prezydenci George Bush i Carlos Salinas de Gortari wyrazili wspólną intencję rozpoczęcia negocjacji w celu zawarcia porozumienia o wolnym handlu) a Kanada miała ograniczone pole manewru wobec dążenia silniejszego partnera do związania się podobną umową z trzecim państwem. W czasie trwających od 1991 roku negocjacji trójstronnych bogatsze kraje (przede wszystkim USA) wyrażały obawy przed nadmiernym importem konkurencyjnych cenowo towarów oraz przed obniżeniem norm ochrony socjalnej (płace, zdrowie, bezrobocie) i ochrony środowiska naturalnego w wyniku przesunięcia produkcji do Meksyku.

Analizując stosunki handlowe w trójkącie: Stany Zjednoczone, Kanada, Meksyk, Marcin Mróz zauważył w 1994 roku, że Stany Zjednoczone były głównym partnerem handlowym zarówno dla Kanady, jak i dla Meksyku i że:

- w 1991 roku na rynek amerykański skierowanych było nieco ponad trzy czwarte eksportu towarowego Kanady (ok. 96 mld dolarów amerykańskich) i prawie trzy czwarte eksportu towarowego Meksyku (29 mld dol.),
- z USA pochodziło 62% towarów importowanych do Kanady (75 mld dol.) i 71% towarów importowanych do Meksyku (33 mld dol.),
- Stany Zjednoczone były jednocześnie źródłem około dwóch trzecich zagranicznego kapitału inwestowanego w Kanadzie i Meksyku,

9 Tamże, s. 18.

10 Zob. M. Mróz, *NAFTA – Północnoamerykański Układ o Wolnym Handlu,* Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz. Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych. Zespół Spraw Międzynarodowych, KS Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 200, kwiecień 1994, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_94/i-200.pdf, [11 VI 2017].

- dla Stanów Zjednoczonych wymiana handlowa z Kanadą i Meksykiem nie stanowiła tak wielkiego udziału w całości obrotów,
- oba kraje zajmowały jednak odpowiednio pierwsze i trzecie miejsce w obrotach handlowych USA (drugie miejsce zajmowała Japonia),
- w 1992 roku obroty handlowe USA z Kanadą wyniosły 189 mld dol., co stanowiło 19% całości obrotów USA (główny przedmiot handlu to pojazdy silnikowe, części samochodowe, urządzenia elektryczne i elektroniczne, surowce naturalne),
- obroty handlowe USA z Meksykiem wyniosły w 1992 roku 76 mld dol. (8% całości obrotów Stanów Zjednoczonych), a głównym przedmiotem handlu były pojazdy silnikowe, części samochodowe, urządzenia elektryczne i elektroniczne, ropa naftowa,
- prawie jedna czwarta obrotów handlowych między Meksykiem a USA związana była z zainicjowanym w 1965 roku tzw. programem maąuiladora (w ramach którego Meksyk zezwala na bezcłowe sprowadzanie z USA części i składników służących do wytworzenia produktów finalnych, reeksportowanych do Stanów Zjednoczonych za pobraniem cła jedynie od wartości dodanej w Meksyku), który pod koniec lat osiemdziesiątych obejmował ponad 2100 zakładów, dających zatrudnienie prawie 470 000 Meksykanów,
- relacje handlowe między Kanadą a Meksykiem były słabiej rozwinięte (w 1991 roku Kanada wyeksportowała do Meksyku towary za sumę 386 mln dolarów amerykańskich i sprowadziła towary o wartości 2131 mln, co odpowiadało 0,4% kanadyjskiego eksportu i 1,9% importu oraz, od strony meksykańskiej, 0,8% importu i 5,5% eksportu)[11].

Różne było również prognozowane znaczenie NAFTA dla poszczególnych sygnatariuszy:

- dla Meksyku, którego gospodarka była bardzo silnie uzależniona od rynku Stanów Zjednoczonych, a przyjęta proeksportowa strategia rozwoju wymagała utrzymania i polepszenia dostępu do tego rynku (przez usunięcie taryfowych i pozataryfowych barier), rynek północnoamerykański, ze względu na swoją bliskość i rozmiary, był nie do zastąpienia. NAFTA była zwieńczeniem procesu liberalizacji i miała stymulować napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych w sektorach, w których Meksyk posiadał komparatywną przewagę, rozszerzając tym samym możliwości zatrudnienia na meksykańskim rynku pracy. Napływ kapitału miał ułatwić spłatę zadłużenia zagranicznego, wynoszącego ok. 100 mld dolarów;
- dla Stanów Zjednoczonych miała oznaczać krok w stronę posiadania na południu swoich granic stabilnego ekonomicznie i politycznie partnera, który podnosząc poziom płac i zmniejszając bezrobocie, mając wzrost gospodar-

11 Zob. tamże, s. 2-5.

czy, hamowałby nielegalną imigrację, a jednocześnie poszerzeniu ulegał rynek zbytu na produkty amerykańskie oraz możliwości ekspansji spółek i kapitału amerykańskiego;

- dla Kanady Meksyk stanowił potencjalnie istotny element współpracy gospodarczej z zagranicą, a doraźnie przystąpienie do układu wynikało z faktu, że pozostawanie poza stawiałoby Kanadę w niekorzystnej sytuacji, ponieważ dawałoby najsilniejszemu państwu regionu, Stanom Zjednoczonym, preferencyjny dostęp jednocześnie do rynku meksykańskiego i kanadyjskiego, co ograniczałoby możliwości bezpośrednich relacji między Kanadą a Meksykiem[12].

Jak więc wyglądały postanowienia o NAFTA? Północnoamerykański Układ o Wolnym Handlu dotyczył sześciu podstawowych kwestii: dostępu do rynku, handlu, usług, inwestycji, własności intelektualnej i rozstrzygania sporów. Jego podstawowe ustalenia dotyczyły:

- dostępu do rynku – strony zdecydowały, że sukcesywnie (w ciągu 15 lat począwszy od 1 stycznia 1994 roku) zniosą cła na towary pochodzenia północnoamerykańskiego, przy czym niektóre cła zostają zlikwidowane natychmiast; eliminacji uległo wiele barier pozataryfowych (np. kwoty czy licencje importowe),
- źródeł pochodzenia – towary podlegające preferencyjnemu traktowaniu na mocy NAFTA musiały być w całości wykonane w Ameryce Północnej lub – jeśli zawierały wkład importowy, musiały zostać przetworzone w stopniu określonym w odpowiedniej klasyfikacji taryfowej,
- artykułów motoryzacyjnych – zostały zniesione (natychmiast lub radykalnie zmniejszone, aż do całkowitego wyeliminowania w ciągu 10 lat) cła na poszczególne rodzaje samochodów i części samochodowych (przy czym samochody i części samochodów podlegające przepisom celnym NAFTA muszą zawierać 62,5% lub 60% – w zależności od rodzaju pojazdu – wartości wyprodukowanej w Ameryce Północnej),
- tkanin i odzieży – zlikwidowane zostały (natychmiast lub w ciągu 10 lat) cła na tkaniny i odzież spełniające zasady źródła pochodzenia (wymagających co do zasady, aby produkty te wykonane były z włókien wytworzonych w Ameryce Północnej), zniesiono również amerykańską kwotę importową na tkaniny i odzież z Meksyku (natychmiast – dla produktów spełniających wymogi źródła pochodzenia – lub stopniowo – dla innych produktów), a kwoty o preferencyjnej taryfie celnej mogły nadal być stosowane dla towarów wytworzonych w Ameryce Północnej, lecz niespełniających zasad źródeł pochodzenia,
- rolnictwa – bariery pozataryfowe miały być likwidowane lub zamieniane na taryfowe, które z kolei zamierzano stopniowo eliminować w okresie przej-

12 Zob. tamże, s. 6.

ściowym, zachowano jednak rozmaite ograniczenia, np. kanadyjskie kwoty importowe o zasadniczym znaczeniu dla utrzymania przemysłu mleczarskiego i drobiarskiego,

- przemysłu energetycznego – Meksyk zachował zamknięty rynek na towary, działalność i inwestycje w podstawowych sektorach przemysłu energetycznego i petrochemicznego,
- inwestycji – reguły równego traktowania i najwyższego uprzywilejowania dla członków NAFTA (z dopuszczeniem się pewnych wyjątków w poszczególnych krajach),
- usług – zasada równego traktowania i najwyższego uprzywilejowania dla członków NAFTA (z dopuszczeniem wprowadzania przez poszczególne kraje listy wyjątków i wyłączeniem usług publicznych świadczonych przez rządy, zasadniczych usług telekomunikacyjnych, lotniczych i morskich),
- usług finansowych – zostały ustanowione zasady równego traktowania, najwyższego uprzywilejowania, prawa do otwarcia przedstawicielstwa, otwartego dostępu do informacji i prawa do transgranicznego świadczenia usług finansowych (do roku 2000 amerykańskie i kanadyjskie instytucje finansowe miały uzyskać zezwolenie na działalność na rynku meksykańskim z ograniczeniami wynikającymi z podziału rynku),
- transportu lądowego – likwidacja w okresie przejściowym ograniczeń w świadczeniu usług w transporcie kołowym pasażerskim i towarowym między krajami NAFTA (uzgodnienie standardów transportowych w pierwszym, pięcioletnim okresie),
- telekomunikacji – warunki dostępu do publicznych sieci i usług telekomunikacyjnych mają być rozsądne, a opłaty odzwierciedlać koszty ekonomiczne, procedura przyznawania zezwoleń na świadczenie usług telekomunikacyjnych dodatkowych i o podwyższonym standardzie ma być jawna, przejrzysta i niedyskryminacyjna, jednak kraje NAFTA zachowują swobodę decydowania w zakresie udzielania zezwoleń na zakładanie i posiadanie sieci oraz świadczenie podstawowych usług publicznych, a także mogą ustanawiać monopol na tego typu usługi,
- własności intelektualnej – kraje NAFTA rozszerzyły ochronę własności intelektualnej i wzmacniały egzekwowanie prawa w tym zakresie w stosunkach wewnętrznych i na granicach,
- zamówień rządowych – przetargi na zamówienia rządowe oraz zamówienia firm będących własnością rządów krajów członkowskich na dobra i usługi powyżej ustalonych progów otwarte dla wszystkich krajów (nie dotyczy to zamówień związanych z obronnością), które podejmą starania w celu rozszerzenia odpowiednich przepisów na rządy stanów i prowincji, które będą sobie tego życzyć,
- ochrony sanitarnej i fitosanitarnej – kraje zachowały prawo do utrzymania i ustalania własnych poziomów ochrony sanitarnej i fitosanitarnej (zachęca

się kraje do stosowania standardów międzynarodowych, lecz uznaje zarazem prawo każdego kraju do stosowania ostrzejszych standardów),
- standardów technicznych – kraje zachowały prawo do ustanawiania i wdrażania własnych norm technicznych i związanych z nimi regulacji (przy czym punktem odniesienia są standardy międzynarodowe), a w przypadku zmiany standardów, która mogłaby zakłócić handel na obszarze NAFTA, kraje zobowiązane są do powiadomienia partnerów z odpowiednim wyprzedzeniem i podaniem uzasadnienia wprowadzanej zmiany,
- środków nadzwyczajnych – w przypadku gdy wzrost importu do któregoś z krajów NAFTA wyrządza poważną szkodę lub grozi wyrządzeniem takiej szkody w przemyśle krajowym, kraj ten może zawiesić czasowo redukowanie cła (lub przywrócić cło wcześniejsze),
- postępowania antydumpingowego i opłat wyrównawczych – kwestie sporne rozpatrywane przez dwunarodowy panel arbitrażowy, przy zastosowaniu prawa kraju importującego, od orzeczeń panelu odwołać się można do specjalnie powoływanego komitetu nadzwyczajnego,
- postanowienia instytucjonalnego i uzgadniania kwestii spornych – centralną instytucją NAFTA jest Komisja Handlowa (Trade Comission, Comisión de Comercio), składająca się z ministrów handlu trzech krajów (która odbywa coroczne spotkania), bieżąca praca Komisji wykonywana jest przez wyznaczonych przez każdą ze stron urzędników[13].

W dniu 14 września 1993 r. podpisano również trzy umowy dodatkowe, dotyczące kwestii zatrudnienia i prawa pracy, ochrony środowiska naturalnego oraz nadmiernego wzrostu importu. Dwie pierwsze umowy ustanawiają komisje, które rozpatrywać będą skargi na państwa.

Podstawowym ustaleniem NAFTA był jednak program stopniowej eliminacji barier celnych, który w miał mieć pozytywny wpływ na gospodarki (wzrost PKB) oraz wzrost poziomu zatrudnienia i płac we wszystkich trzech krajach. Obawy opozycji wobec NAFTA w USA i Kanadzie opierały się na obawie przed utratą miejsc pracy na rzecz Meksyku, gdzie stawki płacowe (ale też efektywność) w przemyśle były kilkakrotnie niższe. „W 1991 roku kraje członkowskie NAFTA dysponowały potencjałem ludnościowym wyższym niż Wspólnota Europejska (367 mln wobec 345 mln). Również ich łączny PKB rzędu 6,5 bln dolarów przekraczał o kilkaset miliardów produkt krajowy brutto Wspólnot Europejskich”[14].

NAFTA miała więc stanowić i powiększać konkurencyjność gospodarki północnoamerykańskiej wobec Europy.

13 Tamże, s. 7-9.
14 Za: tamże, s. 10-11.

Z perspektywy czasu wyraźniej jednak widać, że makroekonomiczne wyliczenia i strategie związane z przyjęciem NAFTA nie uwzględniały lub może raczej nie eksponowały kosztów ponoszonych przez meksykańskie rolnictwo, gospodarkę, rodziny i środowisko[15]. Opisując konsekwencje NAFTA, Instytut Globalnej Odpowiedzialności wyróżnił:

- Wpływ na rolnictwo i migrację – porozumienie miało zapewnić, że meksykański sektor rolnictwa intensywnie się rozwinie (dzięki czemu zmniejszy się zjawisko tzw. nielegalnej migracji z terenów wiejskich do Stanów Zjednoczonych), jednak od 1994 roku zatrudnienie wśród osób aktywnych zawodowo spadło z 19% do 13%, przez co ponad 6 milionów osób wyemigrowało do USA (bez wymaganych dokumentów). Meksyk zamiast stać się „eksportową potęgą" produktów rolnych stał się uzależniony od importu żywności (zasoby żywności po 8 latach działania umowy oparte były na imporcie aż w 42% w porównaniu do 13% w roku 1993). Nierozwiązany został problem nierówności płci w rolnictwie (kobiety, będące właścicielkami gruntów, niezależnie od rozmiaru gospodarstw, nadal pracują średnio znacznie dłużej niż mężczyźni – 55 godzin tygodniowo w porównaniu do 35 godzin tygodniowo, a mimo to zarabiają mniej – 2,9 pesos za godzinę w porównaniu do 7,8 pesos). W ciągu 10 lat zniknęło prawie 2 miliony miejsc pracy w rolnictwie (przy produkcji kukurydzy pracę stracił ponad milion osób).
- Zwiększenie ubóstwa i nierówności – według OECD połowa populacji Meksyku twierdzi, że pieniędzy nie starcza jej nawet na podstawowe wyżywienie (wskaźnik ubóstwa w Meksyku praktycznie się nie zmienił, pozostając na poziomie ok. 52%), a według oficjalnych statystyk między rokiem 2006 a 2011 około 50 tys. osób zmarło w Meksyku z powodu niedożywienia. NAFTA jest wiązana z problemem marginalizacji ubogich pracujących (majątki 16 miliarderów wycenia się na 144 miliardy dolarów, a wynosząca 77 miliardów dolarów fortuna Carlosa Slima czyni go drugim najbogatszym człowiekiem na ziemi).
- Wpływ na kobiety i rodziny – zmniejszenie „barier taryfowych" dla eksportu z Meksyku do USA przyspieszyło rozwój przemysłu wzdłuż granicy. Otwierane przez amerykańskie firmy fabryki („maquiladoras") zatrudniają ok. 1,3 miliona Meksykanek i Meksykanów (60% pracujących stanowią kobiety, które otrzymują odpowiednik 1/6 amerykańskiej stawki godzinowej, zarabiając ok. 5 dolarów dziennie). Brak środków do życia w regionach wiejskich oraz niewielkie płace i fatalne warunki pracy w przygranicznych fabrykach napędzają migracje do USA. Pracę podejmują również dzieci (około 5 milionów). Najpopularniejszym zawodem meksykańskich kobiet

15 Zob. *Czego NAFTA może nas nauczyć o TTIP?*, 28 kwietnia 2016 r., http://igo.org.pl/czego-nafta-moze-nas-nauczyc-o-ttip/ [11 VI 2017].

pozostaje „pomoc domowa" (ponad 1,2 miliona), jednak 48% pracownic domowych uzyskuje płacę mieszczącą się między 3 a 6 dolarów dziennie, z czego ponad połowa około 3 dolarów (pozostałe 51% podaje, że nie otrzymuje żadnych świadczeń).

- Wpływ na środowisko – konkurencja z dużymi agrobiznesami oznaczała utratę środków do życia dla milionów rolników (25% obszarów rolniczych zostało opuszczonych w ciągu ostatnich 20 lat z powodu erozji chemicznej, której skutkiem była utrata żyzności gleby na obszarze 32,4 miliona hektarów), a osłabienie barier inwestycyjnych zachęciło do niebezpiecznych praktyk wydobywczych. Import ogromnych ilości, służącego do pozyskiwania złota i srebra, cyjanku sodu doprowadził do zanieczyszczenia miliona metrów sześciennych wody i ograniczył społecznościom lokalnym dostęp do wody pitnej. Wzmożone, a niekontrolowane działania fabryk doprowadziły do wytworzenia tysięcy ton toksycznych odpadów, wzrostu emisji CO2, utraty bioróżnorodności i żyzności gleb, a także zwiększonego skażenia wód[16].

Możliwe konsekwencje były sygnalizowane już etapie podpisywania NAFTA. Sprzeciw wobec NAFTA stał się jedną z przyczyn wybuchu rewolty w stanie Chiapas.

Meksykańscy zapatyści – romantyczni buntownicy w erze globalizacji?

Pojawienie się na terytorium obecnego Meksyku Hernána Cortésa (początek XVI wieku) oznaczało dla miejscowych Indian początek ewangelizacji („kolonizację dusz"[17]), która wiązała się z częściową utratą swojej tożsamości kulturowej i podporządkowaniem rozwiązaniom społecznym wprowadzanym siłą przez białego człowieka.

W 1823 roku nowo powstały Meksyk (niepodległość ogłosił w 1821 roku) stał się republiką federacyjną. Wewnętrzne walki, rewolty i konflikty wykorzystały Stany Zjednoczone, zajmując ponad połowę meksykańskiego terytorium, oraz Francja, próbująca ustanowić na tym terytorium cesarstwo (1862-1867)[18]. Ostateczne umocnienie się nowej państwowości nie miało przełożenia na upodmiotowienie społeczności indiańskich.

W pieśni „Mexico Insurgente" Ismael Serrano opisuje przebieg wydarzeń z 1994 roku następującymi słowami: „W stanie Chiapas, bardzo blisko Gwatemali, rzesze chłopów chwyciły za broń; Podkomendantem Marcosem zwał się ten, który im przewodził, przyłączył się do Indian, by wyzwolić ojczyznę"[19]. Ponownie zainteresowa-

16 Tamże.

17 B. Prądzyńska, *Inny Meksyk. Opowieści zapatystów...*, s. 136.

18 Zob. A. Garlicki, *Historia 1815-1939. Polska i świat*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar", Warszawa 2000, s. 91-93.

19 Za: M. Staniul, *Zapatyści w Meksyku. Indiańska rebelia sprzed dwóch dekad rozgorzeje na nowo?*, http://konflikty.wp.pl/kat,122594,title,Zapatysci-w-Meksyku-Indianska-rebelia-sprzed-

nie światowych mediów zapatyści zyskali w 2012 roku, gdy kilkadziesiąt tysięcy Indian (20 tysięcy w San Cristobal de las Casas, w Palenque, Las Margaritas, Ocosingo i Altamirano – drugie tyle) pojawiło się na ulicach miast, nie by urządzać burdy, lecz by pokazać swój bunt, maszerując w niemal całkowitej ciszy[20]. Ich wieloletni przywódca – podkomendant Marcos – sugerował, że to odgłos walącego się świata stworzonego przez elity – „państwa-zombie". W ciszy ma powstawać nowy świat tworzony od ponad 20 lat przez zapatystów w meksykańskim stanie Chiapas.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych był on niemal naturalnym miejscem wybuchu powstania, siedliskiem biedy, podziałów społecznych, korupcji, rasizmu i przemocy, miejscem, gdzie dwie trzecie mieszkańców nie miało dostępu do elektryczności i kanalizacji, a połowa – do wody pitnej, a według Amnesty International – reliktem zasad rodem z XVI wieku (żyzne ziemie należały prawie wyłącznie do bogatych, białych latyfundystów, którzy traktowali lokalnych Indian jak niewolników, a porządek, przy milczącej zgodzie rządzących, utrzymywali przy pomocy brutalnych, prywatnych armii)[21]. Gdy ekonomiści wskazali, że przystąpienie do Północnoamerykańskiego Układu Wolnego Handlu (NAFTA) może uderzyć w meksykańskich rolników, napięcie w Chiapas wywołało rewoltę.

Odwołujących się do Emiliano Zapaty, meksykańskiego rewolucjonisty z początku XX wieku, 1 stycznia 1994 roku rebelianci EZLN (Zapatystowskiej Armii Wyzwolenia Narodowego) w kilka godzin zajęli pięć powiatów. Do walki z kilkutysięcznymi siłami rebeliantów (około trzech tysięcy, paruset z nich dysponowało bronią palną) skierowano armię. Po 12 dniach powstania dowództwo EZLN podpisało zawieszenie broni. Jednak nie oznaczało to przerwania działalności EZLN.

Zdając sobie sprawę ze słabości swoich działań militarnych, kierowani przez Marcosa liderzy rebeliantów (23 komendantów, w tym pięć kobiet) wezwali swych zwolenników do wyrzeknięcia się przemocy, jednocześnie zaczynając publikować swoje postulaty w Internecie oraz kontaktować się z zagranicznymi mediami. Nagłośnienie sprawy krępowało działania autorytarnego rządu Meksyku, który starał się przedstawić rewolucjonistów jako komunistyczne i terrorystyczne zagrożenie, które trzeba zbrojnie zniszczyć. Medialne działania EZLN nagłośniły kwestię walki o prawa Indian, a pokojowe metody zapewniały ruchowi poparcie wielu wpływowych intelektualistów. Carlos Fuentes pisał w 1994 roku, że „To pierwsza post-komunistyczna rebelia w Ameryce Łacińskiej"[22]. Z zapatystowskim symbolem buntu (czerwoną gwiazdą na czarnym tle) koncertował m.in. zespół Rage Against the Machine. Rząd musiał rozpocząć negocjacje.

dwoch-dekad-rozgorzeje-na-nowo,wid,15371522,wiadomosc.html?ticaid=119753 [11 VI 2017]; zob. MÉXICO INSURGENTE ISMAEL SERRANO https://www.youtube.com/watch?v=AtrA1-SA3xQk [11 VI 2017].

20 Zob. tamże.

21 Zob. tamże.

22 Tamże.

Gdy w 1996 roku rząd zgodził się przyznać meksykańskim Indianom większą autonomię oraz prawa chroniące ich kulturę, wydawało się, że działania ruchu odniosły zwycięstwo. Jednak okazało się, że politycy nie mają zamiaru wprowadzać postanowień tzw. traktatu z San Andres w życie, a 22 grudnia 1997 roku prawicowi bojówkarze zaatakowali kościół w Acteal, w którym modlili się zwolennicy zapatystów, mordując 45 osób (w tym dzieci i kobiety w ciąży). Stacjonujące w pobliżu wojsko pozostało bezczynne, co zrodziło przypuszczenia, że akcja była przeprowadzona w porozumieniu z władzami[23]. Nie złamało to ducha oporu.

Gdy w 2000 roku problemy gospodarcze, przemoc i korupcja spowodowały, że po 71 latach rządząca Partia Rewolucyjno-Instytucjonalna (PRI) straciła parlamentarną większość i stanowisko prezydenta wydawało się, że zwycięstwo zapatystów jest coraz bliższe. W 2001 roku nieuzbrojeni członkowie EZLN rozpoczęli marsz na stolicę, gdzie przyłączyło się do nich 400 tysięcy ludzi. Nowa administracja musiała zaakceptować pewne zmiany. Gdy armia wycofała się ze stanu Chiapas, rozpoczęto tworzenie tzw. Komitetów Dobrego Rządzenia, które objęły kontrolę nad 32 „gminami samorządowymi" (zamieszkanymi prawie wyłącznie przez indiańskich zwolenników EZLN). Dzięki pomocy międzynarodowej rozpoczęto budowanie szkół i szpitali oraz organizację życia na kontrolowanych przez siebie obszarach.

Wyznacznikiem zmian na tych wciąż najbiedniejszych rejonach kraju mogą być badania naukowców Meksykańskiego Uniwersytetu Narodowego, wskazujące, że na zapatystowskich terytoriach służba zdrowia działa znacznie lepiej niż w innych częściach Chiapas (dwukrotnie większa liczba kobiet objętych opieką położniczą, niższa umieralność noworodków). Swoje rewolucyjne cele realizują dzięki powolnej, oddolnej pracy. Pracy, której może zagrażać odnowa pozycji politycznej PRI. W hasłach głoszonych przez zapatystów demokracja, wolność i sprawiedliwość nie ograniczają się tylko do stanu Chiapas, ale do całego Meksyku.

Charyzmatycznym i atrakcyjnym medialnie (palący fajkę, skryty za czarną kominiarką) liderem ruchu okazał się (zidentyfikowany przez rząd w 1995 roku) Rafael Sebastian Guillena – były profesor filozofii ze stołecznego uniwersytetu. Pielęgnowana romantyczna legenda białego wykładowcy, który zrywa z wygodnym życiem, by stanąć w obronie uciskanych Indian, przysparzała ruchowi kolejnych zwolenników. Marcos przedstawiał się jako lider wszystkich uciskanych i zagrożonych. W odpowiedzi na rządowe spekulacje na temat jego orientacji seksualnej podkomendant Marcos komunikował: „Tak, Marcos jest gejem. Marcos jest gejem w San Francisco, czarnym w RPA, Latynosem w San Diego, Azjatą w Europie, anarchistą w Hiszpanii, Palestyńczykiem w Izraelu, Indianinem na ulicach San Cristobal, Żydem w Niemczech, Cyganem w Polsce, Mohawkiem w Quebecu, pacyfistą w Bośni, samotną kobietą o 10. wieczorem w metrze, chłopem bez

23 Zob. tamże.

ziemi, robotnikiem bez pracy […]. Marcos jest każdą wykorzystywaną i nękaną mniejszością, która stawia opór i mówi »dość«"[24]. W maju 2014 roku niedawny „wicekomendant" ogłosił, że jego osoba była „przebraniem", hologramem ruchu i zadeklarował, że jego postać schodzi ze sceny (zastąpił go subcomandante insurgente Moisés), mimo to działalność zapatystów trwa dalej[25].

EZLN to ruch polityczno-wojskowy walczący o interesy grup ludzi zmarginalizowanych, głównie chłopów i ludności rdzennej, a jego odmienność polega na odrzuceniu walki zbrojnej jako głównej metody przejęcia władzy państwowej[26]. Drogę do sukcesu widzi raczej w politycznej mobilizacji społeczeństwa obywatelskiego i oddolnych reformach opartych na budowaniu alternatywnego systemu polityczno-gospodarczego. Swoje działania oparł na wspólnej tożsamość grup indiańskich, solidaryzując się również z innymi grupami zmarginalizowanymi w Meksyku i na świecie. Ruch powstał przez połączenie represjonowanych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (a wywodzących się z socjalistycznych ruchów powstałych 1968 roku) opozycjonistów i walczącej o swoje prawa ludności rdzennej, która m.in. dzięki zorganizowanemu w 1974 roku w Chiapas kongresowi Indian zyskała wspólną świadomość i zbudowała kanały komunikacji. Założona 17 listopada 1983 r. Ejército Zapatista de Liberación Nacional była zbrojnym ramieniem ruchu społecznego, powołanym dla samoobrony przed uzbrojonymi bandytami, zatrudnianymi przez właścicieli wielkich majątków ziemskich.

Marcin Rzepa pisze: „EZLN było początkowo tradycyjną organizacją guerrilli, opierającą się na partyzantce wiejskiej, skrytym poparciu miejscowej ludności i potyczkach z małymi oddziałami. Początkowo organizacja miała charakter marksistowski, jednak przeszła transformację. Decyzja o rozpoczęciu wojny w latach 90. spotkała się z uznaniem reprezentantów wspólnot lokalnych, ale była sprzeczna z wolą większości wykształconych kadr miejskich. Wielu marksistowskich intelektualistów opuściło EZLN, które zostało tym samym zdominowane przez ludność miejscową. Był to pierwszy przypadek, w którym szeregowi członkowie guerrilli zadecydowali o kierunku, w jakim ma ewoluować ugrupowanie. Zazwyczaj decyzja ta należała do przywódców partyzantki (comandantes). Tym samym EZLN pozostało pod kontrolą Indian"[27].

Być może dzięki temu organizacja zyskiwała coraz większe poparcie w środowisku chłopskim. Ruch dał nadzieję, że Chiapas, które bez surowców mineralnych i rozwiniętego rolnictwa od zawsze znajdowało się w trudnej sytuacji ekonomicznej, zyska nową szansę, ograniczając wyzysk gospodarczy prowadzony przez wła-

24 Tamże.
25 Zob. M. Rzepa, *Rewolta zapatystów w Meksyku – wojowniczy Indianie czy świadomi obywatele?*, http://nowyobywatel.pl/2015/05/06/rewolta-zapatystow-w-meksyku-wojowniczy-indianie-czy-swiadomi-obywatele/ [11 VI 2017].
26 Zob. tamże.
27 Tamże.

ścicieli wielkich majątków. Polityka władz była uważana przez rdzenną ludność jako kontynuacja wcześniejszego wyzysku kolonizatorów. Działania związane z NAFTA (wycofanie subsydiów rządowych, komercjalizacja własności indiańskiej oraz liberalizacja cen artykułów rolnych – zniesienie limitów w imporcie kukurydzy i ochrony cen kawy, podstawowych produktów miejscowej gospodarki) sprawiały, że jeden z najbiedniejszych stanów Meksyku miał ponieść szczególnie wysokie koszty porozumienia. W rejonie, w którym na początku lat dziewięćdziesiątych prawie 60% mieszkańców żyło za mniej niż 5 dolarów dziennie, 60% dzieci nie chodziło do szkoły, a analfabeci stanowili 30% obywateli, poziom niezadowolenia osiągnął punt krytyczny 1 stycznia 1994 roku[28]. Mimo że kontrola nad zdobytymi miastami trwała tylko kilka godzin, zapatystom udało się poinformować o swojej walce cały świat. Zgłoszone wtedy postulaty to m.in.:

- przeprowadzenie uczciwych wyborów,
- rezygnacja z nowego modelu ekonomicznego,
- parcelacja państwowych latyfundiów,
- zakaz sprzedaży ziemi wspólnotowej[29].

Wobec nieudanej akcji wojsk meksykańskich porwania dowódców EZLN (luty 1995 roku) na ulice wyszło 100 tys. obywateli, wyrażających poparcie dla zapatystów. Siły rządowe rozpoczęły okupację wiosek oraz budowę baz wojskowych na terenie stanu, ale jednocześnie parlament Meksyku utworzył specjalną komisję, mającą wesprzeć negocjacje. Budując poparcie społeczne, zapatyści zorganizowali konsultacje ludowe (w całym Meksyku wzięły w nich udział prawie 2 mln obywateli). „Głównym punktem dyskusji między władzą a powstańcami w latach 1995–1996 stały się zwyczajowe prawa indiańskie: własne trybunały, kolektywna własność ziemi, język, medycyna tradycyjna, szacunek do natury itd."[30] EZLN wsparło kilkuset lokalnych, krajowych i międzynarodowych doradców, co przyczyniło się do osiągnięcia konsensusu w kwestii praw kulturowych (związanych z odrębnością Indian, sposobem ubierania się, leczeniem, kultem przodków, solidarnością, sakralizacją ziemi itp.).

Porozumienia z San Andrés (luty 1996 roku) gwarantowały autonomię ludności rdzennej, jednak m.in. podejrzenia, że w stanie Chiapas istnieją złoża ropy, spowodowały, że rząd nie dotrzymał obietnic. Ustalenie granicy między wojskiem i zapatystami oraz względny spokój po ostrych represjach z 1997 roku spowodowały, że od połowy 1998 roku następowała demobilizacja ruchu. Impulsem była zmiana władzy w grudniu 2000 roku, co dało nadzieję, że opozycyjna Partia Akcji Narodowej wypełni Porozumienia z San Andrés, uwolni przetrzymywanych zapatystów i zlikwiduje siedem baz wojskowych w regionach zapatystowskich. Mimo że wprowadzona w kwietniu 2001 roku ustawa, dotyczącą uznania praw autochto-

28 Zob. tamże.
29 Tamże.
30 Tamże.

nów nie była zgodna z najważniejszymi postulatami ruchu indiańskiego, zapatyści postanowili, że Porozumienia z San Andrés zostaną wprowadzone na terytoriach powstańczych metodą faktów dokonanych, tworząc strefy autonomiczne, których rząd nie uznał *de iure*, ale *de facto* zmuszony był je respektować[31]. Oznaczało to nową fazę działalności zapatistas.

Odpowiedzią propagandy rządowej były zarzuty, że zapatyści to agitatorzy z zagranicy (np. gwatemalscy komuniści). Chciano odizolować rebeliantów, zwiększono również militaryzację regionu wysyłając tam 70 tys. żołnierzy (co doprowadziło do kuriozalnej sytuacji, że do stanu, gdzie żyło niespełna 4% populacji kraju, skierowano 1/3 armii). Prowokacje miały sprowokować zbrojny odwet, co uzasadniłoby dalsze represje. „Największym zagrożeniem z punktu widzenia władz jest sukces autonomii, pokazujący, że inny świat jest możliwy"[32]. Zwiększenie pomocy rządowej dla Chiapas (m.in. na opiekę zdrowotną, edukację, rozwój wspólnot, kupno ziemi i subwencje rolnicze) miało odwrócić uwagę od EZLN, jednak działania władz były odgórnie i niekonsultowane z lokalnymi potrzebami.

Tymczasem zapatyzm stanowi kombinację tradycyjnego światopoglądu miejscowych Indian (postrzegających świat jako twór zróżnicowany kulturowo, ale zarazem oparty na fundamencie uniwersalnych wartości oraz dialogu, wspólnego języka, konsensusu) i krytycznego wobec neoliberalizmu alterglobalizmu. „Ruch zapatystów to nowy, postmodernistyczny nurt guerilli (guerilla posmoderna)"[33], odrzucający używanie siły inaczej niż w samoobronie (przy atakach wojska, policji czy oddziałów paramilitarnych) czy jako sposób zwrócenia uwagi elit rządzących, ale nie porzucający idei gruntownych zmian społecznych. To buntownicy nie rewolucjoniści. „Nie chcą władzy, ich hasłem jest: »Dla wszystkich wszystko, dla nas nic« (Para todos todo, para nosotros nada)"[34]. Ma to więc być swego rodzaju katalizator, mobilizujący obywateli przeciwko elitom oraz budujący autentyczny samorząd lokalny, gwarant przestrzeni politycznej dla społeczeństwa.

Zapatyści:

- koncentrują się wokół sprzeciwu wobec neoliberalizmu oraz rozwijania autentycznej, oddolnej demokracji,
- sprzeciwiają się globalizacji, wolnemu rynkowi, elitom finansowym. („Kapitalizm wraz z neoliberalną globalizacją niszczy państwa, które zdobywa, ale także dostosowuje i zmienia wszystko na swój sposób, który przynosi mu korzyści i pozbywa się sprzeciwu.[…] niszczy to, co stanowi o tych państwach, niszczy ich kulturę, ich język, ich system gospodarczy, ich system polityczny, a także zależności między mieszkańcami tych państw"[35]),

31 Zob. tamże.
32 Tamże.
33 Tamże.
34 Tamże.
35 Za: tamże.

- wskazują, że globalny neoliberalizm przekształca świat w jeden „kraj", w którym podstawową wartość stanowi kapitał, łącząc tradycyjne przekonania ludności rdzennej dotyczące podboju, wyzysku, eksploatacji, ucisku i wykluczenia z poglądami na porządek globalny,
- chcą walczyć ze skutkami reform gospodarczych oraz z istniejącym porządkiem geopolitycznym,
- wskazują dualizm, podział między globalną finansjerą i biznesem a lokalnymi grupami etnicznymi, między bogatym centrum a biednymi peryferiami, między rządem a obywatelami, szukając alternatywy – systemu opartego na realnej równości szans obywateli i narodów,
- sprzeciwiają się polityce opartej na demokracji przedstawicielskiej, która nie bierze pod uwagę ludzi, nie słucha ich, ignoruje, a zbliża się do nich tylko na czas wyborów,
- chcą innej drogi uprawiania polityki, opartej na rozmowie ze zwykłym obywatelem,
- bronią sprawiedliwości, demokracji i wolności,
- dbają o interesy różnych grup etnicznych, społecznych, religijnych i ideologicznych, żeby w ten sposób budować solidarną wspólnotę.
- domagają się tolerancji i gwarancji praw ludności indiańskiej do zachowania różnic kulturowych, etnicznych i ideologicznych,
- zabiegają o prawa i lepszy los robotników rolnych i przemysłowych, ludzi zmarginalizowanych, studentów, kobiet, młodych ludzi, mniejszości seksualnych, księży, zakonnic i ludzi świeckich, którzy wspierają lud w jego walce, działaczy ekologicznych oraz aktywistów społecznych, poświęcających życie walce o lepszy los ludzi wyzyskiwanych,
- odwołują się do tradycji indiańskiej demokracji wspólnotowej i walczą z wykluczeniem i autorytarnym podejmowaniem decyzji,
- dążą do zapewnienia wszystkim obywatelom pracy, ziemi, mieszkań, żywności, opieki zdrowotnej, bezpłatnej edukacji,
- głoszą szacunek dla natury (na ich terenach nie używa się pestycydów, nie buduje zapór wodnych, nie wycina lasów, promując ekoturystykę i zrównoważony rozwój)[36].

Swoje powodzenie EZLN oparł na aktywnych działaniach informacyjnych. Zapewniając mediom stosunkowo wolny dostęp do informacji o swoich działaniach, uzyskali niezależność od opartego na propagandzie rządowego przekazu na swój temat. Wielość środków przekazu (komunikaty dla prasy, deklaracje, książki, eseje, wywiady, artykuły, opowiadania, konferencje prasowe, marsze, masowe zebrania, konsultacje społeczne, publiczne głosowania itd.) utrwalała światowy rozgłos i przysparzała kolejnych zwolenników wśród międzynarodowej opinii publicznej,

36 Zob. tamże.

której nacisk sprawił, że rząd meksykański został zmuszony do negocjacji i ograniczenia represji. Medialną atrakcyjność podkręcała tajemniczość a jednocześnie otwartość ruchu – jego symbol, czarna kominiarka, miała „pokazać, że do ich grona może przystąpić każdy, bez względu na kolor, płeć czy przynależność etniczną – wszystko to znajduje się pod spodem i jest nieważne, liczy się tylko chęć wspólnej walki"[37]. Nie wizerunek lidera, a jego skuteczność, jak spełnia obowiązki powierzone mu przez obywateli, miały być istotne. Merytoryczny wkład, ideologiczna wizja została opakowana w chwytliwy medialnie wizerunek.

Charakterystyczny jest również zaproponowany przez zapatystów ustrój, opierający się na kilkupoziomowej strukturze:

1. bazy wsparcia (bases de apoyo) złożone z organizacji, które zapewniają EZLN zaplecze logistyczne i ekonomiczne,
2. członkowie milicji, którzy mają okresowe szkolenia wojskowe i mogą być powołani do służby w zależności od potrzeb,
3. powstańcy, którzy są na stałej służbie, zorganizowani według rang i uzbrojeni[38].

Najwyższy szczebel to Dowództwo Generalne (Comandancia General). Mimo że na najwyższym szczeblu struktura polityczna jest połączona z militarną, opiera się na zorganizowanych oddolnie organizacjach delegatów i na zgromadzeniach lokalnych, a kończy na Tajnym Rewolucyjnym Komitecie Indiańskim (Comité Clandestino Revolucionario Indígena, CCRI), który jest sformowany spośród cywilnych przywódców obojga płci z każdej z 11 autochtonicznych grup oraz z Metysów. To Komitet reprezentuje najwyższą władzę polityczną i sprawuje zwierzchnictwo także nad Dowództwem Generalnym EZLN. W 2003 roku CCRI stracił jednak odpowiedzialność, dotyczącą kwestii gospodarczych i cywilnych oraz usług dla ludności, którymi zajęły się organy cywilne. Skrzydło wojskowe zachowało funkcję doradczą, jednak straciło decyzyjność i znalazło się więc pod kontrolą obywateli. „Należy jednak pamiętać, że w praktyce demokracja zapatystowska pozostaje kwestią problematyczną. Wiele wspólnot żyjących w Chiapas cechuje system autokratyczny. […] W zasadzie nie wiadomo do końca, na ile EZLN funkcjonuje w zgodzie z głoszonymi przez siebie demokratycznymi regułami, ponieważ ma ono charakter półjawny, a groźba represji państwa powoduje, że wiele informacji musi być trzymanych w tajemnicy"[39].

Bardziej przejrzyste wydaje się funkcjonowanie samych zapatystowskich wspólnot lokalnych (32 autonomie-Municipios Autónomos y Rebeldes Zapatistas; MAREZ), do których należy ponad 2200 wspólnot, zamieszkanych przez ok. 100 tys. ludzi. Poprzez system komunalnych zebrań i narzędzia demokracji uczestniczącej organizują one ochronę zdrowia i edukację oraz nadzorują system sprawiedliwości i redystrybu-

37 Tamże.
38 Zob. tamże.
39 Tamże.

cji[40]. Samoorganizacja ma przeciwdziałać niesprawiedliwości i korupcji, eliminować z systemu użycie przemocy, pozwalać każdemu na bezpośredni udział w rządach (warunkiem jest posłuszeństwo wobec wspólnoty, która go wybrała). „Rozwiązanie to polega na tym, że nikt z zewnątrz nie przychodzi tu, by rządzić, ale to sami ludzie decydują miedzy sobą, kto i jak będzie rządził, a jeśli nie jest posłuszny – musi odejść"[41]. W ten sposób władza wykonawcza jest zależna od decyzji ustalonych przez obywateli (zarządzanie przez posłuszeństwo – mandar obedeciendo).

Tak zorganizowana demokracja oddolna pozwala mieszkańcom wiosek mieć jak największy wpływ na proces podejmowania decyzji (każdy ma prawo głosu, a w trosce o jednomyślność – gdy nie uda się osiągną konsensusu – decyzje podejmowane 66% większością głosów). Zgromadzenia ponadlokalne, regionalne, pozwalają na omawianie problemów z innymi wspólnotami, co jest może czasochłonne (ok. 6 miesięcy), pozwala jednak na lepszy przepływ informacji i większą akceptowalność decyzji. Reprezentanci w samorządach, obejmujących po kilkanaście wsi, wybierani są w jawnym i otwartym głosowaniu na 1–3 lata i zmieniają się co 7–10 dni tak, aby mieć możliwość prowadzenia swoich gospodarstw lub innej działalności, zyskują również pomoc wspólnoty w czasie swojej nieobecności. Funkcje publiczne są nieodpłatne, a mechanizm rotacji ma zabezpieczać zgromadzenia przed przerostem władzy personalnej.

Edukacja, ochrona zdrowia czy żywność, dostępne są także dla ludzi, którzy nie deklarują związku z ruchem. Stworzony system ma udowadniać, że każdy, a nie tylko tzw. profesjonalni politycy (tworzący sobie sposób życia, zawód) mogą uczestniczyć w systemie rządów. Decyzje obywateli mają charakter nadrzędny i mogą zmieniać reguły, które się nie sprawdziły.

Stworzony system (oparty na tradycyjnych indiańskich procedurach, związany ze sposobem życia, organizowaniem się, kolektywnym podejściem do pracy i podejmowania decyzji) funkcjonuje równolegle, a nawet w konflikcie wobec struktur państwa (zwłaszcza w kwestii kontroli nad surowcami naturalnymi oraz wymiaru sprawiedliwości i edukacji)[42]. Bierny opór i bojkot dotyczą kwestii podatkowych i wyborczych (odmowa zgody na umieszczenie na swoim terenie urn, zbrojny opór wobec narzucenia i obowiązującego przymusu wyborczego). Odrzucanie rządowego wsparcia finansowego jest argumentowane tym, że jest ono związane z narzucanym modelem rozwoju. Zapatyści nie dążą do np. secesji, „ale ma być sprzeciwem wobec braku uznania państwa dla ich praw obywatelskich i postulatów"[43]. Wspólnoty korzystają jednak ze wsparcia organizacji pozarządowych. Samowystarczalność wiosek i lokalnie wybranej administracji uzupełnia więc globalna sieć organizacji humanitarnych.

40 Zob. tamże.
41 Tamże.
42 Zob. tamże.
43 Tamże.

Rozpoczęta w 2005 roku tzw. Inna Kampania miała za zadanie ogólnokrajową promocję wypracowanych przez zapatystów alternatywnych metod uprawiania polityki i zarządzania wspólnotą. Sytuacja społeczno-ekonomiczna stanu Chiapas jest trudna, jednak to co udało się EZLN to nie tylko uznanie wielokulturowego charakteru Meksyku, czy nadanie nowych praw Indianom, ale wzrost szacunku (w tym własnego) dla tej grupy etnicznej. „Nie jesteśmy tymi, którzy oczekują łaski i jałmużny od tych, którzy udają, że pomagają, podczas gdy w rzeczywistości – kupują, i którzy nie ułaskawiają, ale poniżają tych, którzy przez samo istnienie wyrażają bunt i stanowią dla nich wyzwanie”[44]. Bieda, brak ziemi, niedożywienie, słaba opieka medyczna i analfabetyzm to problemy sięgające czasów podboju kolonialnego, dlatego niełatwe do rozwiązania, jednak za sukces można uznać spadek absencji szkolnej, niedożywienia i śmiertelności niemowląt, zmniejszenie alkoholizmu, przemocy domowej i polepszenie wskaźników dotyczących warunków życia.

Kluczowa wydaje się jednak kwestia godności i poczucia wpływu na procesy, które dotyczą tej grupy, bowiem „ludzie, którzy nie kontrolują swoich przywódców, są skazani na bycie niewolnikami, a my walczymy o to, aby być wolnymi, a nie o zmianę pana co 6 lat”[45]. Znamienny wydaje się napis znajdujący się na granicy strefy kontrolowanej przez zapatystów: „Jesteś na rebelianckim terytorium zapatystów. Tutaj lud wydaje rozkazy, a rząd je wypełnia”[46].

EZLN podjęło również działania mające na celu „zagospodarowanie” szerszej grupy środowisk niezadowolonych z istniejących rozwiązań, instytucjonalnych, czego przykładem może być nie tylko wspominana już „Inna kampania”, ale zorganizowany w 2009 roku w Chiapas Festiwal Słusznego Gniewu (spotkanie z okazji piętnastej rocznicy powstania), który zgromadził grono latynoamerykańskich intelektualistów i polityków oraz przedstawicieli krajowych i międzynarodowych ruchów ludowych[47].

Pogłębiony obraz środowiska Zapatystowskiej Armii Wyzwolenia Narodowego (hiszp. Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN) przedstawia w swojej książce *Inny Meksyk. Opowieści zapatystów* Barbara Prądzyńska. Zauważa, że zmianie uległa strategia walki meksykańskiego rządu z oporem zapatystowskim, który nie tylko wprowadził tam armię, ale używając opłaconych i szkolonych wojskowo Indian (tzw. paramilitares) oraz przekupując i zlecając nękanie sąsiadów żyjącym w nędzy Indianom, starali się budować obraz konfliktu etnicznego wśród tubylców[48].

Barbara Prądzyńska przedstawia też wiele wypowiedzi zapatystów i ich zwolenników, które budują ciekawy i zwarty obraz światopoglądu tego środowiska:

44 Za: tamże.
45 Tamże.
46 B. Duterme, *Zapatyści już niemodni, ale wciąż żywi,* http://monde-diplomatique.pl/LMD44/index.php?id=3 [11 VI 2017].
47 Zob. tamże.
48 Zob. B. Prądzyńska, *Inny Meksyk. Opowieści zapatystów...*, s. 12.

- „Mam 78 lat i nie sprzedam się. Jestem biedny, ale wiem, gdzie jestem. Jeśli się sprzedam, sprzedam swój dom, zostanę odarty z godności i nie będę już wiedział dokąd iść […] Prawdziwą droga jest nasza walka i jeśli pójdę inną drogą, przegram. Musimy iść naprzód: krok za krokiem, powoli, ale pewnie”[49].
- „[…] my nie potrzebujemy i nie chcemy niczego więcej jak kawałka ziemi, na której będziemy mogli uprawiać fasolę i kukurydzę. To wystarczy, żebyśmy nie byli głodni, a za sprzedaną kawę kupimy sobie i ubranie, i inne potrzebne rzeczy. Jedyne czego chcemy to godne życie w pokoju”[50].
- „Zakładamy kominiarki, by stać się widocznymi. Przez setki lat byliśmy dla was anonimowi i bez znaczenia, dlaczego teraz chcecie znać nasze twarze? Pokażemy je, kiedy uznacie nas i nasze prawa”[51] (o kominiarkach – pasamontanas – symbolu oporu i wizualnym kodzie członków ruchu).

Autorka przedstawia również przegląd najważniejszych jej zdaniem dokumentów programowych (deklaracje i odezwy z Dżungli Lakandońskiej) ogłoszonych przez zapatystów[52]. Przytacza także ich hymn, który obok refrenu: „Idziemy, idziemy, idziemy naprzód, aby wyjść z tej walki zwycięsko”, zawiera również wyjaśnienie działań („Nasz lud mówi już skończyć eksploatację”) oraz swego rodzaju wezwanie („Nasza Ojczyzna woła nas i potrzebuje, Wspólnego wysiłku zapatystów, Trzeba być przykładem, I podążać za naszym hasłem: Będziemy żyć dla ojczyzny lub umrzemy za wolność”)[53].

Warto prześledzić również treści zawarte w wybranych dokumentach. Pierwsza Deklaracja Dżungli Lacandońskiej z 1993 roku stwierdza, że ruch zapatystowski:

- jest owocem 500-letniej walki (kolejno: przeciwko niewolnictwu, w wojnie o niepodległość z Hiszpanią, z amerykańskim ekspansjonizmem, o uchwalenie Konstytucji i wypędzenie Imperium Francuskiego, z dyktaturą z porfiriańską, w rewolucjach Villi i Zapaty – ludzi biednych, którym odmówiono wykształcenia, aby używać ich jako mięso armatnie i łupić kraj),
- jest sprzeciwem wobec braku prawa do swobodnego i demokratycznego wyboru władz, bez niezależności od cudzoziemców, bez pokoju i sprawiedliwości,
- chce praktycznego wprowadzenia w życie praworządności wynikającej z 39 artykułu Konstytucji, który stwierdza: „Suwerenność narodowa leży zasadniczo i pierwotnie w narodzie. Cała władza publiczna wynika z narodu i zostaje ustanowiona dla jego korzyści. Naród posiada, przez cały czas, niezbywalne prawo do zmiany lub modyfikacji formy swojego rządu”,

49 Tamże, s. 12.
50 Tamże, s. 13.
51 Tamże, s. 18.
52 Zob. tamże, s. 27-57.
53 Zob. tamże, s. 7.

- apeluje do organizacji międzynarodowych i Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, aby monitorować i regulować walki, ponieważ podlegają przepisom prawa wojennego konwencji genewskiej,
- zgodnie z niniejszą deklaracją wojny, daje siłom zbrojnym Zapatystowskiej Armii Wyzwolenia Narodowego następujące rozkazy:

1. Dotrzeć do stolicy kraju, zwyciężając meksykańską armię rządową, chroniąc ludność cywilną i pozwalając wyzwolonym ludom wybrać, swobodnie i demokratycznie, własne władze administracyjne.
2. Respektować życie więźniów i przekazać rannych do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża w celu opieki medycznej,
3. Rozpoczęcia w trybie doraźnym procesów przeciwko żołnierzom meksykańskiej armii i policji politycznej, którzy zostali przeszkoleni lub opłaceni przez cudzoziemców, oskarżonym o zdradę i przeciw prześladującym i maltretującym ludność cywilną oraz okradającym majątek ludu.
4. Przyjmowanie w swoje szeregi wszystkich Meksykanów, którzy deklarują przyłączenie do sprawiedliwej walki i przysięgają posłuszeństwo rozkazom dowództwa.
5. Domagać się bezwarunkowego poddania się kwater wroga przed rozpoczęciem walki.
6. Wstrzymać grabież bogactw naturalnych w miejscach kontrolowanych przez EZLN.

- Rozpoczęta wojna jest krokiem ostatecznym, ale sprawiedliwym i wzywa mężczyzn i kobiety o wsparcie ludzi walczących o pracę, ziemię, dach, żywność, zdrowie, edukację, niezależność, wolność, demokrację, sprawiedliwość i pokój – wolny i demokratyczny kraj[54].

W 1996 roku Czwarta Deklaracja Dżungli Lacandońskiej wyjaśnia, że podjęta walka jest:

- by zostać wysłuchanymi, a nie zagłuszanymi przez pogardę i salwy rządowych armat,
- przez głód, a zły rząd karmi dzieci, dając żołądkom dzieci tylko ołów i papier,
- o przyzwoity dach nad głowa i własną historię,
- o wiedzę, a zły rząd szerzy tylko ignorancję i pogardę,
- o ziemię, a rząd oferuje tylko cmentarze,
- o godną i sprawiedliwą pracę,
- o życie, a zły rząd ofiaruje śmierć jako przyszłość,
- o szacunek dla lokalnego prawa i nienarzucanie większości praw mniejszości,
- o wolność myślenia i przemieszczania się,

54 Zob. tamże, s. 29-31.

- o sprawiedliwość,
- o historię, którą zły rząd proponuje zapomnieć,
- o Ojczyznę (zły rząd marzy o fladze i języku cudzoziemców),
- o pokój[55].

Podkreślona zostaje wielokulturowość, różnorodność miejscowej społeczności mówiącej językami: nahuatl, paipai, kiliwa, cochimi, kumiai, yuma, seri, chontal, chinanteco, pame, chichimeca, otomí, mazahua, matlazinca, ocuilteco, Zapotec, singelo, chatino, papabuco, mixteco, cuicateco, triqui, Amuzgo, mazateco, phocho, izcateco, huave, tlapaneco, totonaca, tepehua, popoluca, mixe, zoque, huasteco, lacandón, maya, chol, tzeltal, tzztotil, tojolabal, mame, teco, ixil, aguacateco, motocintleco, chicomucelteco, kanjobal, Jacalteco, quiche, cakchiquel, ketchi, pima, tepehuán, tarahumara, mayo, yaqui, cahíta, ópata, cora, huichol, purépecha i kikapú, a jednak jednym głosem wzywającej do walki, ponieważ „bunt nie jest sprawą języka, jest sprawą godności i człowieczeństwa[56].

Szósta Deklaracja Dżungli Lacandońskiej z 2005 roku wspomina o już o kwestiach związanych z neoliberalnym kapitalizmem (który postępuje jak chce, niszczy i zmienia to, co mu się nie podoba, eliminując to, co mu przeszkadza)[57]. System, który jest zorganizowany dla tych, którzy posiadają, wydają rozkazy, ignorując pozostałych, wykorzystywanych do pracy. Niesprawiedliwa eksploatacja robotników i zagarnianie owoców ich pracy nie może być fundamentem społeczeństwa. Zysk nie może być wyznacznikiem życia społecznego. Globalizacja niszczy kraje – ich kulturę, języki, systemy ekonomiczne, systemy polityczne, ale również interakcje między mieszkańcami. W sprzeczności z takim nowym porządkiem świata są hasła demokracji, wolności i sprawiedliwości, które są przyczyną buntu.

Przytoczone dokumenty pokazują ewolucję EZLN, która swoje lokalne problemy przedstawia na tle globalnych procesów i prawidłowości, próbując stworzyć coś co można określić mianem „narodowego lewicowego ruchu antykapitalistycznego"[58]. Ruch przywraca do dyskusji publicznej hasła dotyczące bardziej etycznego sposobu sprawowania polityki. Być może ze względu na warunki życia, tak odmienne i prawdopodobnie niewyobrażalne dla przedstawicieli współczesnych społeczeństw zachodnich, traktuje pojęcia demokracji, wolności i sprawiedliwości w sposób dosłowny, a nie jako puste slogany zapisane w konstytucjach, które służą tylko do uwiarygodnienia prawniczych wywodów.

Przedstawicie ruchu podkreślają: „Chcemy być równi właśnie dlatego, że jesteśmy różni"[59]. Odrzucając oparty na radykalności metod populizm, twardo stoją w obronie radykalnych, chociaż nie odkrywczych działań. Działań opartych na

55 Zob. tamże, s. 33-36.
56 Zob. tamże, s. 35.
57 Tamże, s. 41-44.
58 B. Duterme, *Zapatyści już niemodni, ale wciąż żywi...*
59 Tamże.

wartościach, które przecież od setek lat są motorem napędzającym kolejne przewroty społeczne i teoretycznie, przez umieszczenie w konstytucjach fundamentem współczesnych społeczeństw. Wydaje się jednak, że często nawet protesty dotyczące np. obrony demokracji nie idą w parze z rzeczywistym zrozumieniem tego pojęcia i refleksją nad wartościami, bez których ono nie funkcjonuje. Czy godność, wolność i równość mają we współczesnych społeczeństwach, państwach funkcjonujących w zglobalizowanej rzeczywistości realny wpływ na przebieg procesów społecznych? Czy przedstawicielska demokracja liberalna nie daje praw i wolności tym, których na nie stać?

Dzięki przemyślanej i sukcesywnej pracy u podstawo i organizacji swoich działań starają się podnieść świadomość społeczeństwa, które demokracji nie będzie traktowało tylko jako przedstawienie wyborcze związane ze wskazaniem tych samych elit, a realnym wpływem i świadomością współodpowiedzialności za wspólnotę. Ich działania medialne to nie propaganda, czy marketing, a realne informowanie i edukacja. Przywrócenie demokracji jej pierwotnego sensu, a nie tylko traktowanie jej jako mechanizm uznania i posłuszeństwa elitom, wydaje się rosnącym problemem społeczeństw zachodnich, które coraz chętniej ulegają populizmowi charyzmatycznych liderów i iluzji łatwych zmian. Można to odczytać jako sprzeciw wobec polityki opartej na demokracji przedstawicielskiej – a może raczej patologiom takiego rozwiązania – systemowi, który nie bierze pod uwagę ludzi (chętniej wskaźniki makroekonomiczne), nie słucha ich, ignoruje, a zbliża się do nich tylko na czas wyborów, rozdzierając wspólnotę konfrontacyjnym przekazem kampanii wyborczych. Systemowi, w którym można tylko wybrać, ale już nie kontrolować liderów politycznych. Systemowi politycznemu/gospodarczemu, a nie wspólnocie ludzi.

Bibliografia

Czego NAFTA może nas nauczyć o TTIP?, Tekst na podstawie materiałów przygotowanych przez Institute for Policy Studies (IPS), tłumaczenie: Martyna Łysakiewicz, http://igo.org.pl/czego-nafta-moze-nas-nauczyc-o-ttip/ [11 VI 2017].

Duterme Bernard, *Zapatyści już niemodni, ale wciąż żywi*, http://monde-diplomatique.pl/LMD44/index.php?id=3 [11 VI 2017].

Garlicki Andrzej, *Historia 1815-1939.Polska i świat*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar", Warszawa 2000.

La Botz Dan, *Subcomandante Marcos Steps Down: What's Next for the EZLN?,* https://www.solidarity-us.org/site/subcomandante_marcos_steps_down [11 VI 2017].

Mróz Marcin, *NAFTA – Północnoamerykański Układ o Wolnym Handlu*, Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz. Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych. Zespół Spraw Międzynarodowych, KS Biuro Studiów i Ekspertyz, Informacja nr 200 kwiecień 1994, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_94/i-200.pdf [11 VI 2017].

Prądzyńska Barbara, Inny Meksyk. Opowieści zapatystów, Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trójki", Poznań 2014.

RAPORT ROCZNY AMNESTY INTERNATIONAL 2014/15. SYTUACJA PRAW CZŁOWIEKA NA ŚWIECIE https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Raport_roczny_2014_15_PL_wybrane-1.pdf [11 VI 2017].

Rzepa Marcin, *Rewolta zapatystów w Meksyku – wojowniczy Indianie czy świadomi obywatele?*, http://nowyobywatel.pl/2015/05/06/rewolta-zapatystow-w-meksyku-wojowniczy-indianie-czy-swiadomi-obywatele/ [11 VI 2017].

Staniul Michał, *Zapatyści w Meksyku. Indiańska rebelia sprzed dwóch dekad rozgorzeje na nowo?*, http://konflikty.wp.pl/kat,122594,title,Zapatysci-w-Meksyku-Indianska-rebelia-sprzed-dwoch-dekad-rozgorzeje-na-nowo,wid,15371522,wiadomosc.html?ticaid=119753 [11 VI 2017].

http://www.schoolsforchiapas.org/.

Vulliamy Ed, *Ameksyka. Wojna wzdłuż granicy*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2012.

Summary

Krystian Kiszka – *Mexican Zapatistas – romantic fight for human dignity or real alternative for socio-economic system in the era of globalization*

In 1994, in the Mexican state of Chiapas, The Zapatista Army of National Liberation (EZLN) triggered the armed anti-government uprising. It was related to the entry into force of NAFTA – free trade agreements between North American countries and centuries of discrimination against local Indians. Zapatista movement is still continues, creating organizational structures and the will to self-determination. Their activities can be inspiration for the reforms of the socio-economic system in the era of globalization.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Wojciech Sosnowski
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Obszary funkcjonalne szansą rozwoju miast i wsi

Functional areas as a chance for the development of cities and villages

Słowa kluczowe: obszary funkcjonalne, Biała Podlaska, Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Keywords: functional areas, Biała Podlaska, The concept of National Spatial Development 2030

Celem artykułu jest analiza podstawowych założeń Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju w perspektywie do 2030 roku z naciskiem na rozwój regionalny i lokalny. Obszary funkcjonalne zdefiniowane w KPZK 2030 stają się punktem odniesienia dla interwencji polityk publicznych. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 jest integralna z Długookresową Strategią Kraju 2030. Natomiast strategie województw, miast i gmin muszą być realizacją założeń z przytoczonych dwóch dokumentów. Na podstawie strategicznych założeń jednostki samorządu terytorialnego klasyfikuje się w tak zwane obszary funkcjonalne, które mają generować rozwój kraju i wypełniać założone cele strategiczne. W artykule są przedstawione przykłady obszarów funkcjonalnych województwa lubelskiego. Szczegółowo opisano miejski obszar funkcjonalny gminy wiejskiej Biała Podlaska i miasta na prawach powiatu Biała Podlaska.

***

Podczas ostatniego stulecia doszło do dynamicznych zmian w zależnościach pomiędzy miastami a wioskami. Wiejskie tereny postrzegane były głównie jako

potencjalne tereny podmiejskie oraz miejsce prowadzenia przemysłowego rolnictwa. Mieszkańcy wiosek przenosili się do miast w poszukiwaniu pracy, a w latach osiemdziesiątych XX wieku marzeniem było posiadanie mieszkania w budynku wielorodzinnych. Wraz z podpisaniem 16 kwietnia 2003 r. traktatu akcesyjnego Polska w dniu 1 maja 2004 r. stała się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej[1]. Dołączenie do UE przyczyniło się do wielorakich zmian w polskich wiejskich miejscowościach. Rolnicy zaczęli otrzymywać dopłaty do produkcji rolnej, jednostki samorządu terytorialnego mogły ubiegać się o dofinansowanie swojej działalności. Zmiany w europejskiej polityce spójności i polskiej polityce rozwoju przewidują odejście od zarządzania sektorowego na rzecz zarządzania zintegrowanego terytorialnie. Polegać ma to na integracji działań różnych podmiotów publicznych wobec terytoriów określonych nie administracyjnie, a funkcjonalnie. Tereny funkcjonalne charakteryzują się podobnymi cechami społecznymi, gospodarczymi i przestrzennymi. Stanowić ma to podstawę do Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych, które w dużej części są dofinansowane ze środków unijnych. Łącznie z krajowymi programami operacyjnymi na realizację Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych przeznaczona jest łącznie kwota ok. 6,2 mld euro[2].

Dostosowując obraz urbanistyczny Polski do XXI-wiecznej rzeczywistości, postanowiono przygotować strategiczny dokument, dotyczący zagospodarowania kraju. W odpowiedzi na te potrzeby 13 grudnia 2011 r. koalicyjny rząd Platformy Obywatelskiej i Polskiego Stronnictwa Ludowego przyjął Uchwałę dotyczącą przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030). Uchwała weszła w życie 27 kwietnia 2012 r.[3] Została opracowana na podstawie *Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzenny*[4]. Prace nad uchwałą o Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju trwały od 2006 r. Podczas pracy nad koncepcją sporządzono ponad czterdzieści ekspertyz, które dotyczyły między innymi środowiska przyrodniczego, transportu, infrastruktury energetycznej, gospodarki, rozwoju miast, obszarów transgranicznych i obszarów morskich. Wiele z ekspertyz realizowanych było przy wsparciu Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju jest najbardziej istotnym dokumentem, odnoszącym się do zagospodarowania przestrzennego kraju. Dokument ten ukazuje, w jaki sposób realizować wizję przestrzennego zagospodarowania i uzyskiwania celów rozwoju kraju w odniesieniu do konkretnych sprecyzowanych obszarów terytorialnych. Polityka

1 A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013, s. 450.

2 *Zintegrowane Inwestycje Terytorialne,* Portal Funduszy Europejskich, https://www.funduszeeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/zasady-dzialania-funduszy/zintegrowane-inwestycje-terytorialne, [9 X 2017].

3 *Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 XII 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (Monitor Polski 2012 poz. 252).

4 Art. 47 ust. 3 *Ustawy z dnia 27 III 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (DzU Nr 80, poz. 717, ze zm.).

przestrzenna jest swego rodzaju spoiwem łączącym politykę rozwoju całego kraju z polityką rozwoju na poziomie lokalnym i regionalnym. Polityka przestrzennego zagospodarowania jest narzędziem realizacji długoterminowej strategii rozwoju Polski. Realizowana jest dzięki następującym dokumentom:

- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030,
- Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju 2030,
- Średniookresowa Strategia Rozwoju Kraju,
- dziewięć zintegrowanych strategii rozwoju,
- dokumenty planistyczne, odnoszące się do poziomu regionalnego, lokalnego oraz obszarów funkcjonalnych.

Celem prowadzenia skoordynowanych, wyżej wymienionych działań jest wykorzystanie potencjału kraju, z naciskiem na wyselekcjonowane obszary funkcjonalne. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 wyróżnia kilka rodzajów obszarów funkcjonalnych. Obszar funkcjonalny zdefiniowany jest jako „zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwoju”[5]. Obszary funkcjonalne stają się punktem odniesienia dla działania polityk publicznych. W zależności od założeń wyróżniamy różne rodzaje obszarów funkcjonalnych, uregulowane jest to w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju. Obszary funkcjonalne dzielimy na miejskie obszary funkcjonalne, wiejskie obszary funkcjonalne oraz obszary funkcjonalne szczególnego zjawiska w skali makroregionalnej[6].

Miejskie obszary funkcjonalne są układem osadniczym zwartym, złożonym z odrębnych jednostek samorządu terytorialnego. Zasięgiem swym obejmuje on obszar miasta i powiązaną z nim strefę zurbanizowaną. Administracyjnie obszary te obejmują gminy miejskie, gminy wiejskie oraz gminy miejsko-wiejskie. W zależności od funkcji i wielkości miasta w obszarze funkcjonalnym zostały wyróżnione cztery podtypy miejskich obszarów funkcjonalnych: miejskie obszary funkcjonalne miast wojewódzkich (metropolitalnych), miejskie obszary funkcjonalne miast regionalnych, subregionalnych i lokalnych. Obszary funkcjonalne metropolitarne pokrywają się ze stolicami województw. Miasta te odgrywają największą rolę w procesach rozwojowych kraju. Zgodnie z obowiązującym w Polsce prawem miasta te zobowiązane są do uchwalenia strategii i planów zagospodarowania dla całego obszaru metropolitalnego. Ustalenie granic obszarów funkcjonalnych ustalone zostało na poziomie województw w planach zagospodarowania przestrzennego województwa. Delimitacja przebiegała z zastosowaniem jednolitych kryteriów w porozumieniu ze stroną rządową, samorządową i przy udziale partnerów społecznych i gospodarczych.

5 *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, Załącznik do *Uchwały nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 XII 2011 r.* (poz. 252), s. 178.

6 Tamże, s. 182-190.

Kolejnym podtypem miejskich obszarów funkcjonalnych są obszary funkcjonalne miast regionalnych. Tworzą je miasta niebędące stolicami województw, ale mające istotny potencjał oraz duże znaczenie dla rozwoju kraju. Do tych miast można zaliczyć miejscowości, które zamieszkiwane są przez 100 do 300 tysięcy mieszkańców, na przykład: Rybnik, Legnica, Wałbrzych, Radom, Bielsko-Biała, Płock, Elbląg, Grudziądz, Słupsk. Miasta te pełnią ważną rolę administracyjną, gospodarczą, społeczną i edukacyjną, mogą koncentrować niektóre funkcje metropolitalne, ale o mniejszej skali niż miasta wojewódzkie. Miasta te pełnią podstawową rolę w życiu gospodarczym, administracyjnym i społecznym w konkretnych regionach, a nieliczne z nich dzięki specjalizacji oddziałują również na rozwój całego kraju. Delimitacje obszarów funkcjonalnych ośrodków regionalnych są identyczne z zasadami wyznaczania obszarów metropolitalnych. Nie ma jednak obowiązku przyjmowania odrębnych planów zagospodarowania terenów ani przygotowywania strategii rozwoju. Dzięki wyznaczeniu obszarów funkcjonalnych ośrodków regionalnych zwiększa się ich potencjał demograficzny, wzmacnia się funkcje metropolitalne i wykorzystuje się wewnętrzny potencjał oraz rozbudowę konkretnych powiązań funkcjonalnych. Regionalne obszary funkcjonalne mogą być włączone w sieć węzłów metropolii, a dzięki dogodnej lokalizacji zapewniają spójny rozwój na wielu płaszczyznach. W pobliżu miast o charakterze regionalnym, liczących od 100 do 300 tysięcy mieszkańców, następuje suburbanizacja, a wiele z funkcji gospodarczych przenoszonych jest do stref zewnętrznych. Do zapewnienia wykorzystania potencjału ośrodka miejskiego (rdzenia) wraz z otaczającymi go gminami wiejskimi i miejskimi i dla ułatwienia współdziałania władz publicznych w zakresie dostarczania usług, mających podstawowe znaczenie rozwojowe dla wskazanych miast regionu, może pojawić się potrzeba przygotowania strategii lub wspólnej koncepcji zagospodarowania przestrzennego tych obszarów. Może skutkować to potrzebą wyznaczenia w wojewódzkich planach zagospodarowania przestrzennego granic miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków regionalnych z zachowaniem zasad wykorzystywanych do delimitacji obszarów metropolitalnych.

Trzecim podtypem miejskich obszarów funkcjonalnych są obszary funkcjonalne ośrodków subregionalnych. Wyznaczane są one przez samorząd wojewódzki w konsultacji z jednostkami samorządu terytorialnego niższego rzędu. Zasadniczo tworzy się je wokół miast zamieszkiwanych przez 50-100 tysięcy mieszkańców. Są jednak wyjątki od tej reguły i mogą być miasta liczące poniżej 50 tysięcy mieszkańców takie jak Kołobrzeg, Kutno czy Puławy. Większość z tych miast przed rokiem 1999, czyli przed reformą administracyjną kraju, była miastami wojewódzkim. W skład tego podtypu miejskich obszarów funkcjonalnych wchodzą miasta odgrywające ważną rolę jako ośrodki koncentrujące funkcje gospodarcze i społeczne. Miasta te są miejscem dostarczania usług publicznych ważnych z perspektywy mieszkańców miasta i okolicznych wiosek w uzupełnieniu zakresu miast

regionalnych i wojewódzkich. Niektóre z ośrodków miejskich w związku z charakterystyczną wykształconą specjalizacją związaną z produkcją lub miasta rozwinięte turystycznie narażone są na specyficzne problemy, które muszą być określone przez właściwe jednostki samorządu terytorialnego. Głównym celem wyznaczenia obszarów funkcjonalnych ośrodków regionalnych jest stworzenie związków funkcjonalnych z obszarami funkcjonalnymi metropolitalnymi i ośrodkami regionalnymi. Taka delimitacja zwiększy elastyczność rynków pracy w zależności od gospodarki, atrakcyjności zamieszkania i dostępności do usług. Co istotne, obszary funkcjonalne ośrodków subregionalnych obejmują gminy wiejskie, graniczące bezpośrednio z ośrodkami subregionalnymi.

Ośrodki lokalne nie posiadają swojego zaplecza funkcjonalnego w postaci wytyczonego obszaru funkcjonalnego, ale pretendują do koncentracji funkcji gospodarczych i służą obszarom wiejskim swym zapleczem usługowym. Do tego typu ośrodków lokalnych możemy zaliczyć miasta rozwijające się, w których mieszka mniej niż 50 tysięcy mieszkańców i nie posiadają specyficznych funkcji dla miast o charakterze subregionalnym. Szczególną rolę wśród ośrodków lokalnych pełnią niektóre miasta powiatowe. Ośrodki lokalne mają bardzo istotne znaczenie, jeżeli chodzi o rozwój obszarów wiejskich. Tworzą one centrum tworzenia funkcji pozarolniczych i stają się niejednokrotnie dźwignią aktywizującą okoliczne tereny. Ośrodki lokalne są miejscem zaspokajania usług publicznych podstawowego i średniego rzędu, dzięki temu pełnią funkcję uzupełniającą odnośnie do ośrodków subregionalnych. W związku ze słabym rozwojem gospodarczym ośrodków lokalnych występuje w nich wyludnienie i utrata funkcji rozwojowych i gospodarczych. Przez to wiele ośrodków lokalnych nie spełnia właściwie swojej roli w procesach rozwojowych regionu i okolicznych terenów wiejskich. Podłożem takiej sytuacji są między innymi uwarunkowania historyczne słabiej rozwiniętych terenów zlokalizowanych w szczególności w Polsce Wschodniej, na Pomorzu Środkowym. Degradacja tych terenów negatywnie wpływa na rozwój obszarów wiejskich zlokalizowanych w okolicach niewydolnych ośrodków regionalnych.

Wiejskie obszary funkcjonalne definiowane są jako terytorium pozostające poza granicami miast. W ramach Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 obok miejskich obszarów funkcjonalnych, które mogą obejmować również gminy wiejskie i miejsko-wiejskie, rozróżniono dwa typy wiejskich obszarów funkcjonalnych. Pierwszy z nich charakteryzuje się sąsiedztwem dużego miasta, drugi typ wymaga wsparcia procesów rozwoju społecznego oraz ekonomicznego.

Funkcjonalne obszary wiejskie, uczestniczące w procesach rozwojowych, biorą udział w procesie integracji funkcjonalnej z najważniejszymi miastami. Charakterystyczne dla nich jest położenie w pobliżu oddziaływania silnego ośrodka miejskiego albo w pobliżu głównych ośrodków miejskich. Obszary te znajdują się blisko miejsc pracy innych niż w sektorze rolnictwa. Często na tych terenach mieszkańcy miast posiadają swoje drugie domy lub działki rekreacyjne. Niejed-

nokrotnie dochodzi do migracji wahadłowych, każdego dnia mieszkańcy terenów wiejskich dojeżdżają do pracy poza swoim miejscem zamieszkania. Funkcjonalne obszary wiejskie uczestniczące w procesach rozwojowych cechują się dobrym i średnim dostępem do podstawowych usług publicznych oraz dobrą dostępnością komunikacyjną do usług wyższego rzędu znajdujących się w ośrodkach miejskich. Dzięki dobremu potencjałowi rolniczemu, który wykorzystywany jest rynkowo na tych terenach, tworzone są miejsca w obsłudze rolnictwa mające na celu zwiększenie wydajności. Coraz bardziej rozwinięte gospodarstwa rolne podnoszą również atrakcyjność inwestycyjną terenów wiejskich. Dostępność do usług komunikacyjnych i krótki czas dojazdu do pracy poza sektorem rolnictwa w pobliskich miastach zmniejszają poziom bezrobocia i zapewniają mieszkańcom tych terenów przychody na dobrym poziomie. Celem rozwoju tych terenów jest utrzymanie i poszerzanie więzi społeczności lokalnych oraz zachowanie odpowiednich relacji pomiędzy istniejącymi strukturami przestrzennymi. Dużym zagrożeniem tych obszarów jest odwrócenie się od integracji oraz niecałkowite procesy urbanizacyjne.

Drugim podtypem obszarów wiejskich są obszary wiejskie wymagające wsparcia procesów rozwojowych. Są to obszary, do których czas dojazdu z ośrodka metropolitalnego lub regionalnego jest większy niż 90 minut i sieć małych i średnich miast jest słabo rozwinięta. Taka sytuacja występuję w Polsce Wschodniej. Obszary wymagające wsparcia procesów rozwojowych dotyczą też ośrodków miejskich, które utraciły wiele istotnych funkcji gospodarczych, na przykład Pomorze Środkowe, północne Mazury. Tereny te praktycznie w żadnym stopniu nie uczestniczą w rozwoju kraju. Na tych obszarach występują w większości niedochodowe miejsca pracy, głównie w sektorze rolniczym oraz sektorze publicznym w zakresie administracji, zdrowia i edukacji. Tereny te narażone są również na wahania na rynku pracy głównie z powodu miejsc pracy sezonowych i w sektorze turystyki. W związku z brakiem odpowiedniego rynku pracy wielu mieszkańców jest nieaktywnych zawodowo, przez co lokalne społeczności nie rozwijają się w sposób prawidłowy. Brak dochodowych miejsc pracy jest również przyczyną emigracji zarobkowej, która negatywnie wpływa na sytuację demograficzną. Kolejną barierą rozwoju jest słaba lub niewystarczająca dostępność do podstawowych usług publicznych, zły stan infrastruktury. W systemie planowania przestrzennego oraz polityk regionalnych obszary te lokalizowane są na poziomie regionalnym. W ramach różnych polityk sektorowych na tych obszarach konieczne jest podejmowanie działań, mających na celu zmianę tych negatywnych tendencji[7].

Ostatnim typem obszarów funkcjonalnych są tak zwane specjalne obszary funkcjonalne. W ich skład wchodzą trzy typy obszarów funkcjonalnych: obszar funkcjonalny szczególnego zjawiska w skali makroregionalnej, obszar funkcjonalny kształtowania potencjału rozwojowego i obszar funkcjonalny wymagający

7 Tamże, s. 190-197.

restrukturyzacji i rozwoju nowych funkcji przy użyciu instrumentów polityki regionalnej[8].

Obszary funkcjonalne województwa lubelskiego

Lubelski obszar metropolitalny stanowi wojewódzki biegun wzrostu. W stolicy województwa i w sąsiadujących gminach od kilkunastu lat następuje przestrzenne skupienie ludności, wzrasta wielkość osadnictwa, co zauważalne jest poprzez pełnienie nowych funkcji ekonomicznych oraz mieszkaniowych przez obszary gmin sąsiadujących z Lublinem.

Miejskie obszary funkcjonalne o charakterze subregionalnym przyjęto jako obszar funkcjonalny miasta Biała Podlaska, obszar funkcjonalny miasta Chełm, obszar funkcjonalny miasta Puławy oraz obszar funkcjonalny miasta Zamość. W kształt obszarów funkcjonalnych ośrodków subregionalnych wchodzą miasta i gminy wiejskie położone w bezpośrednim sąsiedztwie tych miast. Ośrodki te stanowią ważną rolę jako tereny skupiające funkcje gospodarcze i społeczne, będące istotnym miejscem dostarczania usług oraz uzupełnienia oferty i funkcji miasta Lublina w dostarczaniu usług publicznych istotnych z perspektywy mieszkańców tych miast i okolicznych wsi.

W ramach specjalnych obszarów funkcjonalnych na terenie województwa lubelskiego przyjęto 8 obszarów funkcjonalnych. Przygraniczny obszar funkcjonalny obejmuje terenem wszystkie powiaty sąsiadujące bezpośrednio z Białorusią i Ukrainą. Obszar funkcjonalny Polesie, obszar funkcjonalny Powiśle, obszar funkcjonalny Roztoczańsko-puszczański, charakteryzują bardzo wysokie walory przyrodnicze i zdrowotne. Obejmują one miasta związane z obsługą obszarów funkcjonalnych: Puławy, Nałęczów, Dęblin, Kazimierz Dolny, Annopol, Parczew, Włodawa, Łęczna, Ostrów Lubelski, Janów Lubelski, Tomaszów Lubelski, Zamość, Biłgoraj, Zwierzyniec, Krasnobród, Szczebrzeszyn, Józefów. Kolejnym specjalnym obszarem funkcjonalnym jest zagłębie energetyczno-górnicze Łęczna–Chełm, w skład tego obszaru wchodzi istniejący zespół kopalni Bogdanka i Stefanów łącznie z zapleczem badawczo rozwojowym i terenem zarezerwowanym pod budowę elektrowni. Kolejnym obszarem jest obszar problemowy o randze regionalnej, wymagający działań naprawczych w zakresie gospodarki wodnej. Obejmuje on swoim terenem doliny rzek Wisły, Bugu, Wieprza oraz obszar oddziaływania Kanału Wieprz–Krzna wraz ze zbiornikiem Oleśniki. Ostatni specjalny obszar funkcjonalny dotyczy nowoczesnej wsi, w skład niego wchodzą obszary intensywnej produkcji rolniczej, rozwoju gospodarki hodowlanej i rozwoju gospodarki rybackiej. Obszary te charakteryzują się wysokim zróżnicowanym stanem zainwestowania i zagospodarowania działalności rolniczej, z miejscami zaawansowanych specja-

8 H. Gawroński, *Miejskie, wiejskie, specjalne – obszary funkcjonalne podstawą dla Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych*, http://www.samorzad.lex.pl, [14 X 2017].

lizacji wysokotowarowej produkcji rolnej i niedoinwestowanej gospodarki rolnej drobnotowarowej[9].

W związku z wytyczeniem przez samorząd województwa lubelskiego subregionalnego obszaru funkcjonalnego dla miasta Biała Podlaska władze miejskie podpisały z gminą wiejską Biała Podlaska umowę o przystąpieniu do napisania wspólnej strategii rozwoju, która zastąpi strategię gminy i miasta. Opracowanie wspólnej strategii wpisuje się w nowy model polityki regionalnej w Polsce[10].

Biała Podlaska jest miejscowością o charakterze subregionalnym, w której skoncentrowane są funkcje społeczne i gospodarcze. Leży w północnej części województwa lubelskiego, 45 kilometrów od polsko-białoruskiego przejścia granicznego Terespol–Brześć. Wcześniej miasto to było stolicą województwa bialskopodlaskiego, obecnie jest miastem na prawach powiatu, które zamieszkuje 57 414 osób[11]. Wokoło miasta zlokalizowana jest gmina wiejska Biała Podlaska zamieszkiwana przez 13 945 mieszkańców[12]. Analizując sytuację demograficzną, zauważamy, że z roku na rok mieszkańców miasta jest coraz mniej, a mieszkańców gminy coraz więcej. Na układ osadniczy Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska składa się miasto Biała Podlaska oraz gmina wiejska Biała Podlaska. W mieście nie ma oficjalnego podziału na dzielnice, funkcjonują jedynie nazwy zwyczajowe osiedli związane z topografią miasta. Gmina wiejska składa się z sołectw: Celujki, Cicibór Duży, Cicibór Mały, Czosnówka, Dokudów Pierwszy, Dokudów Drugi, Grabanów, Hola, Hrud, Husinka, Janówka, Jaźwiny, Julków, Kaliłów, Krzymowskie, Lisy, Łukowce, Michałówka, Młyniec, Ortel Książęcy, Perkowice, Pojelce, Porosiuki, Pólko, Rakowiska, Roskosz, Sitnik, Sławacinek Nowy, Sławacinek Stary, Styrzyniec, Surmacze, Swory, Sycyna, Terebela, Wilczyn, Woroniec, Woskrzenice Duże, Woskrzenice Małe, Wólka Plebańska, Zabłocie.

W związku z położeniem gminy wokoło miasta na jej terenie postępują zjawiska suburbanizacyjne, głównie w sołectwach sąsiadujących z miastem: Rakowiska, Sławacinek Stary, Grabanów, Czosnówka, Cicibór Duży oraz Wólka Plebańska[13]. Głównym celem, który ma zostać osiągnięty w ramach bialskiego obszaru funkcjonalnego jest partnerskie działanie miasta i gminy w tworzeniu dogodnych wa-

9 *Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Lublin 2014, s. 83-87.

10 E. Burda, *Biała Podlaska: miasto i gmina razem zajmą się drogami, mieszkaniami i Krzną,* Dziennik Wschodni, 13 sierpień 2014, http://www.dziennikwschodni.pl/biala-podlaska/biala-podlaska-miasto-i-gmina-razem-zajma-sie-drogami-mieszkaniami-i-krzna,n,140819903.html, [14 X 2017].

11 *Statystyczne Vademecum Samorządowca miasto Biała Podlaska,* Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2016.

12 *Statystyczne Vademecum Samorządowca gmina wiejska Biała Podlaska,* Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2016.

13 *Aneks statystyczno-diagnostyczny do Zintegrowanej Strategii Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska na lata 2015-2020 (z perspektywą do roku 2030)*, Biała Podlaska 2015, s. 15.

runków do osiągnięcia rozwoju gospodarczego i zapewnienie lokalnej społeczności wysokiego poziomu życia. Aby osiągnąć te założenia, zaplanowano realizację trzech celów. Pierwszy dotyczy stworzenia efektywnej gospodarki opartej na lokalnych specjalizacjach z naciskiem na tworzenie nowych miejsc pracy, drugi cel to wyższa jakość życia mieszkańców Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska oraz trzeci cel zakłada lepszą spójność terytorialną obszaru funkcjonalnego[14]. Aby zrealizować wyżej wymienione cele, miasto wspólnie z gminą realizuje wiele programów, między innymi budowę zintegrowanego systemu zrównoważonej mobilności na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska, dzięki której powstaną liczne ścieżki rowerowe, zostanie zakupiony ekologiczny tabor do przewozu pasażerów, przebudowane zostaną skrzyżowania dróg. Narzędziem do wzmocnienia gospodarki jest program *Załóż firmę i odnieś sukces! Kompleksowe wsparcie osób planujących rozpoczęcie własnej działalności gospodarczej na terenie Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska.* W zależności od dofinansowania ze środków Unii Europejskiej i własnych środków gmin w perspektywie do 2020 roku na terenie bialskiego miejskiego obszaru funkcjonalnego może zostać zainwestowanych około 60 milionów złotych[15]. Te pieniądze niewątpliwie pozytywnie wpłyną na rozwój tej części kraju.

Obszary funkcjonale otwierają nowe możliwości w rozwoju terytoriów powiązanych ze sobą funkcjonalnie. Zdiagnozowane i przeanalizowane problemy w Koncepcji Przestrzennej Zagospodarowania Kraju 2030, strategiach województw i strategiach obszarów funkcjonalnych mogą zostać rozwiązane dzięki środkom krajowym i środkom Unii Europejskiej. Wiele aspektów będzie realizowanych w perspektywie 2020 roku. Przykład Białej Podlaskiej i gminy wiejskiej Białej Podlaskiej pokazuje, że wspólne działanie gminy miejskiej i wiejskiej jest opłacalne w realizacji wspólnych celów. W ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych kraju przeznaczona jest łącznie kwota ok. 6,2 mld euro, to jest około 26,4 mld zł[16], te fundusze pozytywnie wpłyną na rozwój polskich miast i wsi.

Bibliografia

Akty prawne:

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Załącznik do uchwały nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. (poz. 252).

Strategia rozwoju województwa lubelskiego na lata 2014-2020 (z perspektywą do 2030 r.), Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Lublin 2014.

14 *Zintegrowana strategia rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska na lata 2015-2020 (z perspektywą do roku 2030)*, Biała Podlaska 2015, s. 33.

15 M. Romanowski, *Projekty współfinansowane ze środków zewnętrznych w perspektywie finansowej 2014-2020,* Urząd Miasta Biała Podlaska, Biała Podlaska 2017.

16 http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/kursy/kursyc.html, [13 X 2017].

Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (Monitor Polski 2012 poz. 252)

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU nr 80, poz. 717, ze zm.).

Opracowania:

Aneks statystyczno-diagnostyczny do Zintegrowanej Strategii Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska na lata 2015-2020 (z perspektywą do roku 2030), Biała Podlaska 2015.

Burda Ewelina, *Biała Podlaska: miasto i gmina razem zajmą się drogami, mieszkaniami i Krzną,* Dziennik Wschodni, 13 sierpień 2014, http://www.dziennikwschodni.pl/biala-podlaska/biala-podlaska-miasto-i-gmina-razem-zajma-sie-drogami-mieszkaniami-i-krzna,n,140819903.html, [14 X 2017].

Dudek Antoni, *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013.

Gawroński Henryk, *Miejskie, wiejskie, specjalne – obszary funkcjonalne podstawą dla Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych,* http://www.samorzad.lex.pl, [14 X 2017].

Romanowski Michał, *Projekty współfinansowane ze środków zewnętrznych w perspektywie finansowej 2014-2020*, Urząd Miasta Biała Podlaska, Biała Podlaska 2017.

Statystyczne Vademecum Samorządowca miasto Biała Podlaska, Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 2016.

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne, Portal Funduszy Europejskich, https://www.funduszeeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/zasady-dzialania-funduszy/zintegrowane-inwestycje-terytorialne, [9 X 2017].

Zintegrowana strategia rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Biała Podlaska na lata 2015-2020 (z perspektywą do roku 2030), Biała Podlaska 2015.

Summary

Wojciech Sosnowski – *Functional areas as a chance for the development of cities and villages*

This article aims to analyze the basic assumptions of National Spatial Development Concept in to 2030 with a focus on regional and local development. The functional areas defined in KPZK 2030 become the reference point for public policy interventions. The concept of Spatial Development of the Country 2030 is integral to the Long-Term Country Strategy 2030. The strategies of voivodships, cities and municipalities must, in turn, be based on the assumptions of the two documents cited. Based on the strategic assumptions of the local government unit, it is classified into so-called functional areas, which are designed to generate the country's development and fulfill its strategic objectives. The article presents examples of functional areas of the Lublin voivodship. The urban functional area of the Biała Podlaska municipality and the town of Biała Podlaska are described in detail.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Andrzej Misiejko
Akademia Humanistyczna
im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku

„Zagon" – organ Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi (1938-1939)

„Zagon" – the organ of the Association of People's Intelligentsia and Rural Area Friends (1938-1939)

Słowa kluczowe: ruch ludowy, prasa ludowa, inteligencja ludowa, II Rzeczpospolita, Wincenty Witos, Wincenty Bryja, miesięcznik „Zagon"

Keywords: people's movement, people's press, people's intelligentsia, Second Polish Republic, Wincenty Witos, Wincenty Bryja, Monthly „Zagon"

Ze wsią swoją rodną żyj, daj jej co najlepsze z duszy swej.
Wróć braciom coś wiedzą zdobył.
Nie przecinaj korzeni łączących Cię z rodną ziemią,
choć byś na krańcu świata się znalazł.
To tak jakbyś przeciął żyły żywota.
Władysław Orkan

Wstęp

Pomysł założenia organizacji zrzeszającej inteligencję pochodzenia chłopskiego powstał wśród lwowskich inteligentów i intelektualistów sympatyzujących ze Stronnictwem Ludowym oraz Związkiem Młodzieży Wiejskiej RP „Wici". W 1932 roku, inspirowani przez Franciszka Bujaka, prof. Uniwersytetu im. Jana Kazimie-

rza we Lwowie, przygotowali statut Związku Polskiej Inteligencji Ludowej[1]. Towarzyszyło im przekonanie, że zorganizowana inteligencja ludowa, współpracująca z politycznym ruchem wsi, może odegrać ważną rolę w walce z sanacją. Starania F. Bujaka okazały się nieskuteczne. Kolejne próby podjęli: Józef Rafacz, prof. Uniwersytetu Warszawskiego, Jakub Zachemski, dyr. gimnazjum w Krakowie oraz Władysław Byrka, prezes Banku Polskiego[2]. Ostatecznie Zrzeszenie zostało zarejestrowane dzięki inicjatywie Wincentego Bryi, Wiktora Kalicińskiego, Franciszka Cikowskiego i Jana Gaudyna, przy wydatnej pomocy gen. Andrzeja Galicy. Osoba gen. A. Galicy, przy ówcześnie panujących stosunkach politycznych, była rękojmią „poprawności" działania Zrzeszenia. Projekt statutu oraz podanie o jego zarejestrowanie, zawierające podpisy Andrzeja Galicy, Wincentego Bryi, Franciszka Cikowskiego, Jana Gaudyna, Wiktora Kalicińskiego, Tomasza Kuźniarza, Klemensa Ołpińskiego, Józefa Rasia, Franciszka Sarnka i Antoniego Wasiewicza[3], zostały złożone w Komisariacie Rządu m.st. Warszawy. Statut Zrzeszenia został zatwierdzony w dniu 9 marca 1937 roku.

Zrzeszenie, organizacja formalnie apolityczna, odcinało się od bieżącej polityki. Założyciele deklarowali: „Nie tworzymy stronnictwa inteligenckiego, ani mieszczańskiego. Nie organizujemy ludowców z legitymacją Stronnictwa […]. Nie znaczy to, aby w Zrzeszeniu nie było wypróbowanych ludowców, członków Stronnictwa"[4]. Wśród członków założycieli, członkami Stronnictwa Ludowego byli: W. Bryja, T. Kuźniarz, K. Ołpiński i J. Raś[5]. Władze Zrzeszenia początkowo, w oficjalnych uchwałach Zarządu Głównego oraz w artykułach „Zagonu", unikały tematów politycznych[6]. Chodziło o to, aby nie prowokować władz oraz „Przyciągnąć do siebie ludzi, którzy dotychczas chodzili luzem, a z tytułu pochodzenia wiejskiego powinni znaleźć się u nas"[7]. Według W. Bryi bezpośrednią przyczyną powstania Zrzeszenia była ustawa szkolna z 1932 roku (tzw. reforma jędrzejewiczowska), która odpychała wieś od nauki[8].

1 *Zrzeszenie Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi*, „Wieś i Państwo" nr 2, 1938, s. 147-148. Zob. więcej: J. Hampel, *Ruch inteligencji ludowej – formy organizacyjne i działalność polityczna* [w:] *Chłopi, Naród, Kultura*, t. 2: *Działalność polityczna ruchu ludowego*, red. S. Dąbrowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1996.

2 W. Bryja, O jedność wsi. Związek Inteligencji Ludowej 1936-1939 oraz w latach 1939-1941, t. 1: 1936-1939, Rps Ossol. 15347 II/I, s. 4. Zob. także: S. Dąbrowski, *Uwagi o genezie i działalności Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi* [w:] *Dla dobra rządu chłopskich dusz. Wiciarz – Ludowiec – Nauczyciel – Uczony. Księga poświęcona pamięci Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, M. Adamczyk, J. Gmitruk, A. Koseski, Zarząd Główny Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku, Warszawa – Kielce – Pułtusk 2010.

3 W. Bryja, O jedność wsi…, s. 4-5.

4 Tamże, s. 341.

5 Tamże, s. 5.

6 Tamże, s. 179.

7 Tamże.

8 W. Bryja, *Służba dla wsi i ze wsią*, „Wieś i Państwo" nr 9, 1938, s. 691.

Redakcja „Zagonu", wyłożyła swoje *credo* w artykule programowym: „Pierwszą iskrą zorganizowanego działania, która rozpłomieniła realny czyn Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, było niesienie pomocy uczącej się młodzieży wiejskiej. Akcją tą, prowadzoną już przez liczne nasze placówki w terenie, pragniemy częściowo łagodzić tragiczną wprost sytuację uniemożliwiającą kształcenie synów wsi i przygotowywanie ich do różnych zawodów. Podejmujemy się również pracy w kierunku podniesienia wsi i zorganizowania jej, aby mogła ona dotrzymać kroku w postępie, innym warstwom społecznym"[9]. „Zagon" miał łączyć inteligencję pochodzącą ze wsi z wielką rodziną wiejską, prezentować niezależne opinie na tematy gospodarcze, kulturalne i społeczne, dążyć do podniesienia środowiska wiejskiego oraz walczyć o prawa chłopa polskiego.

Działalność wydawnicza i finanse

Członkowie-założyciele Zrzeszenia zwrócili się do bliskich sobie środowisk z odezwą pt. „Koledzy i Przyjaciele, Synowie Wsi". Jak wspominał W. Bryja: „[…] odezwy tej nie mogliśmy ogłosić w prasie, tym bardziej w prasie ludowej, aby nie ściągnąć na siebie uwagi władz reżimowych i narazić się na konfiskatę"[10]. Odezwa została rozesłana w 255 egzemplarzach do kolegów ze studiów, z wojska, z pracy zawodowej. Dzięki takiemu doborowi członków Zrzeszenia nie było sytuacji, aby w kołach powiatowych pojawiali się ludzie przypadkowi, którym obce były założenia ideowe ruchu ludowego. W ocenie Zarządu Głównego rzesze inteligencji z ludu nie interesowały się zbytnio swoim środowiskiem. Nie podejmowały na wsi szeroko zakrojonej akcji, idącej chłopom z pomocą. Inteligencja ludowa powinna łączyć się w imię pracy nad rozwojem wielkich możliwości, które drzemią w życiu wsi[11]. Zarząd apelował, aby inteligencja ludowa „[…] wczuła się w rytm i w takt maszerujących naprzód mas ludowych i przyjęła postawę prawdziwie ludową"[12] oraz włączyła się do organizowania Zrzeszenia. Do realizacji zadań wyznaczonych przez Zarząd Główny powołano 5 sekcji. Kierownictwo sekcji ideowo-programowej oraz organizacyjnej przejął W. Bryja. Z racji pełnionych funkcji był on odpowiedzialny za prasę oraz za kontakty z terenem. Początkowo służył temu 8-stronicowy „Biuletyn" (łącznie ukazało się sześć numerów), wydawany od lipca 1937 roku, drukowany przy ul. Wspólnej 18 w drukarni Braci Dąbrowa[13]. Rozwój Zrzeszenia spowodował konieczność usprawnienia komunikacji z kołami powiatowymi. W ostatnim 6 numerze „Biuletynu", w imieniu Zarządu Głównego poinformowano członków Zrzeszenia, że „[…] od stycznia (1938 r.)

9 *Od redakcji*, „Zagon" nr 1, 1938, s. 1.
10 W. Bryja, O jedność wsi..., s. 6.
11 Tamże, s. 10.
12 Tamże, s. 11.
13 Tamże, s. 24.

Zarząd Główny wydawać będzie organ Zrzeszenia pod nazwą »Zagon«"[14]. Z założenia miał to być miesięcznik dużego formatu, w którym członkowie mogliby swobodnie przedstawiać poglądy. Przed wydaniem pierwszego numeru W. Bryja pisał: „[…] od członków otrzymujemy drobne kwoty na fundusz prasowy. W tej chwili stan tego rachunku wynosi już zł 550, co pozwoli nam wydać pierwszy numer »Zagonu« w nakładzie od 4000-5000 egzemplarzy"[15]. Na tę kwotę złożyły się wpłaty członków-założycieli Zrzeszenia: W. Bryi, F. Cikowskiego, J. Rasia, A. Wasiewicza oraz kwoty uzyskane z reklam „Alfa-Laval", której dyrektorem był F. Sarnek[16] oraz Towarzystwa Ochrony Sztuki Ludowej i Popierania Przemysłu Ludowego[17], kierowanego przez K. Baudę. F. Sarnek oraz K. Bauda byli członkami władz Zrzeszenia. Pierwszy numer miesięcznika „Zagon" ukazał się w styczniu 1938 roku i miał charakter pisma ludowo-literackiego[18].

Miesięcznik był skierowany do członków Zrzeszenia skupionych w kołach powiatowych oraz do niezorganizowanej inteligencji ludowej, stanowiącej niejednokrotnie lokalne elity. Wśród nich byli profesorowie uniwersyteccy, kierownicy szkół, adwokaci, urzędnicy państwowi, nauczyciele, architekci, inżynierowie, lekarze oraz duchowni. Ze sprawozdania W. Bryi na koniec 1938 roku wynika, że w kołach powiatowych zrzeszonych było 10 746 członków (w tym 1400 wpłacających składki członkowskie do Kasy Zarządu Głównego)[19]. W maju 1939 roku Zrzeszenie liczyło już 12 800 członków[20] – potencjalnych prenumeratorów.

W skład Komitetu Redakcyjnego w tym czasie wchodzili: przewodniczący Franciszek Bujak, członkowie: Kazimierz Bauda, Wincenty Bryja, Stefan Buczkowski, Tadeusz Gołębiowski, Marian Grzejdziak, Stefan Inglot (Kraków), Stefan Kopacz, Erazm Kostołowski, Tomasz Kuźniarz, Stefan Kramsztyk, Stanisław Michalski, Paweł Opałko, Franciszek Sarnek, Józef Wojtyna (Katowice) oraz Jakub Zachemski (Kraków). Redaktorem naczelnym został W. Bryja[21].

Wydawcą „Zagonu" było Zrzeszenie Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi. Miesięcznik wydawano w latach 1938-1939. W roku 1938 ukazało się 12 nume-

14 Tamże, s. 123.

15 Tamże.

16 F. Sarnek z racji swoich poglądów politycznych związany był z ruchem ludowym. Publikował m.in. w „Wiciach" oraz „Zagonie". Wykorzystując swoją pozycję zawodową – był dyrektorem Oddziału „Alfa-Laval" – umieszczał reklamy w „Wiciach", „Zagonie" oraz w piśmie „Wieś i Państwo". Zob. więcej: J. Borkowski, *Wizje społeczne i zmagania wiciarzy w świetle młodzieżowej prasy ludowej 1928-1939 (Wici, Znicz, Społem, Młoda Myśl Ludowa, Chłopskie Życie Gospodarcze*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1966, s. 21, 51; W. Prandota, *Wici w płomieniach. Wspomnienia z lat 1944-1972*, Fundacja Pro Publico Bono, Warszawa 2007, W. Fołta, *Wspomnienia z walk młodzieży chłopskiej*, Iskry, Warszawa 1956.

17 „Zagon" nr 1, 1938, s. 16.

18 „Wieś i Państwo" nr 2, 1938, s. 148.

19 W. Bryja, O jedność wsi..., s. 309.

20 J. Borkowski, *Ludowcy w II Rzeczypospolitej*, t. 2, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1987, s. 377.

21 W. Bryja, O jedność wsi..., s. 298.

rów pisma, numer 8/9 był numerem łączonym, w 1939 roku wydano 7 numerów. Numer lipcowy był numerem ostatnim. Początkowo pismo miało objętość 16 stron (nr 1-6/1938), następnie objętość zwiększono do 20 stron (nr 7-12/1938 i 1-6/1939), ostatni, 7 numer z 1939 roku miał objętość 24 stron. Redakcja pisma mieściła się w Warszawie przy ul. Świętokrzyskiej 9 m. 1 (w siedzibie Zrzeszenia).

W „Zagonie" wielokrotnie artykuły zamieszczali Franciszek Bujak (4), Franciszek Sarnek (4), Antoni Olcha (4), Tadeusz Gołębiewski (4), Paweł Opałko (9), Wojciech Skuza (6), Stefan Kramsztyk (4), Józef Wojtyna (3), Józef Nędza-Kubinic (4) oraz inni. Ponadto ukazało się kilkanaście artykułów od Redakcji. Artykuły F. Bujaka były przedrukami artykułów wcześniej zamieszczanych w miesięczniku „Wieś i Państwo".

Prenumerata została ustalana na poziomie: 3 zł – prenumerata roczna, 1,5 zł – prenumerata półroczna, pojedyncze egzemplarze sprzedawano po 50 gr. Jedno ze źródeł dochodów stanowiły reklamy umieszczone „za tekstem", na okładkach kosztowały za stronę 400 zł, za 1/2 strony 200 zł, a za 1/4 strony 100 zł. Reklamy w środku były o 50% droższe. Miesięcznik drukowano w drukarni Mariana Drabczyńskiego przy ul. Siennej 33 w Warszawie.

Miesięcznik „Zagon" w latach 1938-1939 nie był jedynym pismem kierowanym do środowisk inteligencji ludowej. „Młoda Myśl Ludowa" według Tadeusza Reka ukazywała się w nakładzie 2000 egz.[22], nakład tygodnika „Wici" według różnych źródeł wynosił 2000-3000 egz.[23] Z relacji Michała Jagły wynika, że nakład poznańskiego „Społem" sięgał do 2000 egz.[24], „Chłopskie Życie Gospodarcze" ukazywało się w nakładzie do 3000 egz.[25] Tak więc nakłady tych pism były zbliżone do siebie.

Statut Zrzeszenia nie przewidywał finansowania działalności wydawniczej, środki na jej prowadzenie uzyskiwano z reklam, funduszu prasowego i prenumeraty. Wprawdzie pismo było skierowane do grupy czytelników o ustabilizowanej sytuacji materialnej, to Redakcja niejednokrotnie zwracała się z prośbą o opłatę zaległej prenumeraty. Działalność wydawnicza oparta była na zasadzie samowystarczalności gospodarczej. Środki Zrzeszenia przeznaczane były wyłącznie na niesienie pomocy finansowej niezamożnej, a utalentowanej młodzieży wiejskiej[26].

Dochody uzyskane z reklam, na podstawie cennika zamieszczonego w piśmie, w latach 1938-1939 szacunkowo wyniosły: od „Alfa Laval" – 3450 zł; Towarzystwa Ochrony Sztuki Ludowej i Popierania Przemysłu Ludowego 3200 zł, Banku PKO – 1200 zł, Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Społecznych – 1150 zł, „Społem" Związku Spółdzielni Spożywców – 850 zł, Kolektury Dzierżanowskiego – 600 zł,

22 J. Borkowski, *Wizje społeczne i zmagania wiciarzy...*, s. 239.
23 Tamże, s. 24.
24 Tamże, s. 201.
25 Tamże, s. 315.
26 *Od Wydawnictwa*, „Zagon" nr 1, 1938, s. 4.

S.A. Eksploatacji Soli Potasowych – 600 zł oraz od pozostałych reklamodawców – 2700 zł. Wśród reklamodawców była Redakcja miesięcznika „Wieś i Państwo" traktowana, jak to określał F. Bujak, jako „bratnie pismo"[27]. Reklamy „Zagonu" na zasadzie wzajemności ukazywały się w miesięczniku „Wieś i Państwo"[28]. Pismo to powstało w tym samym czasie co „Zagon". Formalnie miesięcznik „Wieś i Państwo" nie był firmowany przez Zrzeszenie Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi. W środowisku ludowym był odbierany jednak jako wydawnictwo Zarządu. O silnych związkach świadczy fakt, że dwaj z trzech założycieli miesięcznika „Wieś i Państwo" F. Bujak i S. Inglot byli członkami władz Zrzeszenia. Redakcja odcinała się od bieżącej polityki i deklarowała: „Nie wywieszamy żadnego sztandaru politycznego, chcemy pracować dla dobra wsi i drobnego rolnictwa, przez to dla dobra państwa i narodu"[29]. Były to założenia bliskie Redakcji „Zagonu".

Na konto „Zagonu" wpływały także środki przeznaczone przez czytelników na fundusz prasowy, na który wpłacono łącznie 2030 zł[30]. Wpłaty te miały charakter imienny i wielokrotnie były wymieniane w miesięczniku. Początkowo wpłaty pochodziły od założycieli Zrzeszenia, dokonywali ich także członkowie organów Zrzeszenia, członkowie zarządów kół powiatowych. Odnotowane zostały wpłaty zbiorowe, pochodzące od Zrzeszenia Pracowników Banku Polskiego. Stabilizacji finansowej przedsięwzięć wydawniczych służyło zalecenie Zarządu Głównego, nakładające na wszystkie koła powiatowe obowiązek prenumerowania miesięczników „Zagon", „Wieś i Państwo" oraz pozostałych wydawnictw Spółdzielni „Wieś" we Lwowie[31]. Wiedza na temat sytuacji finansowej Redakcji jest niepełna, ponieważ brak jest informacji o wielkości prenumeraty. W ciągu kilkunastu miesięcy działalności wydawniczej środki uzyskane z różnych źródeł wyniosły szacunkowo 15 780 zł.

Rozwój Zrzeszenia, wzrost zainteresowania pismem oraz sytuacja finansowa Redakcji sprawiły, że Zarząd Główny Zrzeszenia podjął pod koniec 1938 roku decyzję o wydawaniu „Zagonu" jako tygodnika. Miało to nastąpić od lipca 1939 ro-

27 W. *Bryja, O jedność wsi...,* s. 124.

28 Wydawcą miesięcznika „Wieś i Państwo" było Wydawnictwo Spółdzielni Wydawniczej „Wieś" we Lwowie. Planowano wydawanie 10 zeszytów rocznie, z przerwą wakacyjną w lipcu i sierpniu. W skład Redakcji wchodzili: F. Bujak, S. Inglot, oraz W. Styś. Przed II wojną światową ukazało się 10 numerów w 1938 r. oraz 7 numerów w 1939 r. W artykule *Od Wydawnictwa* w numerze 1/1938 r. Redakcja deklarowała apolityczność, pracę dla dobra wsi, drobnego rolnictwa oraz dla dobra narodu. Pismo miało charakter naukowy nie tylko pod względem formy, ale także ducha i treści. Redakcja deklarowała potępienie dla rzeczy sprzecznych z moralnością, praworządnością, godnością i dobrem wsi. Artykuł programowy za radę nadzorczą podpisali: Antoni Lewak, Adam Gruca, Antoni Kolarz, a za redakcję: Franciszek Bujak, Stefan Inglot, Wincenty Styś. Pismo miało charakter elitarny. Kontakty z redakcją utrzymywało 100 korespondentów.

29 *Od Wydawnictwa*, „Wieś i Państwo" nr 1, 1938, s. 2.

30 Opracowanie własne na podstawie miesięcznika „Zagon" nr 1-12, 1938; nr 1-7, 1939.

31 W. Bryja, O jedność wsi..., s. 214.

ku[32]. Działania Redakcji pobudzały do aktywności koła powiatowe. W Piotrkowie Trybunalskim postanowiono wydawać lokalny „Biuletyn" w nakładzie 1500 egz.[33] Fakt ten świadczy o potencjale intelektualnym oraz organizacyjnym inteligencji ludowej z okolic Piotrkowa.

Polityka, sprawy społeczne, kultura

Redakcja starała się zachować apolityczny charakter „Zagonu". Był to warunek jego istnienia i wiarygodnego działania. Całkowite odcięcie się od problemów bieżącej polityki Stronnictwa Ludowego było trudne. Członkowie Zrzeszenia działający w kołach powiatowych byli poddawani nieustannej presji. W przekonaniu lokalnych władz Zrzeszenie było przybudówką SL, a członkowie Zarządu Głównego Zrzeszenia byli ludźmi jedynie odkomenderowanymi ze Stronnictwa, np. w Nowym Targu starosta zabronił urzędnikom wstępowania do legalnie działającej organizacji, jaką było Zrzeszenie[34].

W artykułach wstępnych Redakcja apelowała o jedność inteligencji ludowej, w szeregach której „[…] obok profesorów uniwersytetów, stoją drobni rolnicy, chłopi, duchowieństwo, nauczyciele, artyści, literaci, urzędnicy państwowi i prywatni, jednym słowem wszyscy synowie wsi"[35]. Dostrzegała jej ogromną siłę i potencjał. Przed I Zjazdem deklarowała: „Nie jesteśmy partią i nie potrzebujemy doktryny"[36]. Wagę chłopskiego intelektu dostrzegał F. Sarnek, według którego: „Najważniejszą wszakże misją intelektualistów chłopskich jest działanie konkretne w kierunku opracowania intelektu chłopskiego […]. W masie chłopskiej drzemią bezcenne złoża tej nieugiętej energii. Proces eksploatacji tych złóż jest nieuniknionym procesem historycznym"[37].

Dla środowiska zrzeszeniowców zasadnicze znaczenie miały artykuły – cieszącego się ogromnym szacunkiem – F. Bujaka[38]. Były to teksty przemówień wygłaszanych na I i II Zjeździe Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, drukowane pierwotnie w miesięczniku „Wieś i Państwo"[39]. F. Bujak, profesor Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie, intelektualista, działacz ludowy, w artykułach zamieszczanych w „Zagonie" zwracał uwagę na patologie niszczą-

32 Tamże, s. 295.
33 „Zagon" nr 8-9, 1938, s. 18.
34 W. Bryja, O jedność wsi…, s. 48.
35 „Zagon" nr 2, 1938, s. 1.
36 Tamże, nr 4, 1938, s. 1.
37 F. Sarnek, *Opracowanie chłopskiego intelektu*, tamże, nr 1, 1938, s. 4.
38 F. Bujak, *Szlachetczyzna*, tamże, nr 4, 1938; *Nasze obowiązki*, tamże, nr 6, 1938; *Po latach dwudziestu*, tamże, nr 12, 1938; *Szlachecka czy chłopska kultura*, tamże, nr 7, 1939.
39 Artykuł F. Bujaka *Szlachetczyzna*, drukowany w numerze 3/1939, został skonfiskowany w 10 ustępach. Po złożeniu zażalenia Sąd Okręgowy uchylił konfiskatę. „Wieś i Państwo" nr 3, 1939, s. 714.

ce ówczesne społeczeństwo, jedną z nich była „szlachetczyzna”[40]. Definiował ją jako pretendowanie do wyłącznego panowania i rządzenia, sprawowania wyższych i najwyższych urzędów, godności i zaszczytów oraz dochodów z tymi urzędami i godnościami związanych. Szlachetczyzna przejawia się w żądaniu przywilejów dla nielicznych, negowaniu zasady równych szans dla wszystkich, opartych na sprawiedliwej ocenie uzdolnień, wartości i zasług[41]. Odpowiedzią miała być postawa ludowców, którzy obecni we wszystkich dziedzinach życia publicznego byli pomijani z braku organizacji i poczucia wewnętrznej wartości[42]. Zadaniem inteligencji pochodzenia wiejskiego było dawać przykład wzorowego postępowania obywatelskiego w stosunku do ludu wiejskiego. Skuteczność Zrzeszenia zależała od jego masowości[43]. W artykule *Po dwudziestu latach*[44] F. Bujak ocenił zmiany, które zaszły w Polsce w latach 1918-1938, skupił się na sytuacji w rolnictwie, spółdzielczości i samorządności. Podkreślał wagę powstania Zrzeszenia.

Redakcja unikała publikacji materiałów świadczących o powiązaniach Zrzeszenia z politycznym ruchem ludowym. Próżno szukać w „Zagonie” relacji z jednego z najważniejszych wydarzeń, jakie miało miejsce podczas Święta Czynu Chłopskiego w dniach 14 i 15 sierpnia 1938 r. W pochodzie, który wyruszył spod kościoła Św. Zbawiciela, wzięło udział ponad 6000 osób. Wieńce na Grobie Nieznanego Żołnierza składali przedstawiciele ZMW RP „Wici” i ZG Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi. Grupę zrzeszeniowców, liczącą około 100 osób, prowadził prezes Koła Warszawskiego Zrzeszenia F. Sarnek. Wydarzenie to miało charakter symboliczny, inteligencja chłopska ze Stronnictwem manifestowała wspólnotę ideałów[45].

W czasie istnienia pisma odnotowano dwie konfiskaty artykułów. Pierwszym był artykuł S. Kramsztyka, w listopadowym (1938 roku) numerze „Zagonu”, pt. *Na tym się nie skończy*. Autor wyrażał przypuszczenie, że w najbliższym czasie Hitler opanuje całe Czechy i Morawy – był to temat drażliwy dla rządzących w kontekście polityki zagranicznej prowadzonej przez ministra Józefa Becka. Na miejsce skonfiskowanego artykułu umieszczono inny, tegoż samego autora pt. *Na marginesie przemian społecznych*[46]. Po zdjęciu artykułu do Redakcji i sekretariatu Zarządu Głównego Zrzeszenia wpłynęły setki listów, protestujących przeciwko stanowisku władz. Czytelnicy reagowali zwiększeniem wpłat na prenumeratę i fundusz prasowy[47]. S. Kramsztyk zamieścił jeszcze dwa artykuły poświęcone

40 „Zagon” nr 4, 1938, s. 2.
41 Tamże, s. 3.
42 *Nasze obowiązki*, tamże, nr 6, 1938, s. 1.
43 Tamże, s. 3.
44 F. Bujak *Po dwudziestu latach*, tamże, nr 12, 1938, s. 1.
45 W. Bryja, O jedność wsi..., s. 216.
46 Tamże, s. 273.
47 Tamże, s. 227.

sprawom niemieckim. Przestrzegał przed „Pax Germanica"[48], zagrażającemu światu. Po zajęciu Czech i Moraw, w artykule z kwietnia 1939 roku (pod inicjałami Fr. Kr.). – S. Kramsztyk pisał – „Wypadki, których areną stała się obecnie środkowa Europa, aczkolwiek wydają się czymś w czasach nowożytnych będącym bez precedensu, miały już miejsce w historii. Są to przejawy „furor teutonicus"[49]. W ocenie S. Kramsztyka cały cywilizowany świat, który respektuje prawo międzynarodowe oraz zasady kultury chrześcijańskiej – został wprowadzony w osłupienie. Jako narzędzie polityki niemieckiej, stanowiącej największe zagrożenie, wskazał na mniejszość niemiecką rozsianą na wschodzie, a pełniącą rolę specjalnego narzędzia politycznego[50].

W numerze 3/1939, Redakcja poinformowała czytelników o konfiskacie części artykułu P. Opałki *Na ugorach ginących światów* oraz wniesieniu odwołania. Sąd Okręgowy w Warszawie uchylił konfiskatę części artykułu.

Środowisko polityczne Stronnictwa Ludowego z zainteresowaniem obserwowało poczynania Zrzeszenia. Temat wzajemnych relacji przewijał się podczas spotkania W. Bryi ze Stanisławem Mikołajczykiem, w trakcie którego S. Mikołajczyk gratulował „szybkiego rozwoju Zrzeszenia, ale głównie utrzymania właściwego kierunku organizacji w duchu ideologii Stronnictwa"[51]. Z relacji S. Mikołajczyka wynika, że prezes Wincenty Witos, przebywający w Czechosłowacji, był informowany o działaniach Zrzeszenia, zapoznał się także z jednym z numerów „Zagonu"[52]. Po powrocie do Polski W. Witos w rozmowie z W. Bryją powiedział: „O Zrzeszeniu Inteligencji Ludowej informowali mnie w Czechach p. Rataj i Mikołajczyk. Prof. Kot jest waszym przyjacielem. W rozmowach z nimi na temat Zrzeszenia doszliśmy do wniosku, że jest to pierwszy wypadek, że inteligencja chłopska samowolnie, bez hołubienia jej, zbliża się do chłopów i do Stronnictwa w chwili, kiedy niczego nie może się od Stronnictwa spodziewać. Trzeba wam to zapisać na korzyść"[53].

Redakcja „Zagonu", realizując zadania statutowe Zrzeszenia, włączyła się do zbiórki pieniędzy na stypendia dla ubogiej młodzieży chłopskiej, zbiórka odbywała się w kołach powiatowych. Redakcja propagowała ideę funduszu stypendialnego, przedstawiając w rubryce *Z życia organizacji* lokalne inicjatywy. O efektach działalności w sprawozdaniu złożonym Zarządowi Głównemu W. Bryja informował: „Fundusz Stypendialny Zrzeszenia na dzień 1 grudnia 1938 r. objął zasięgiem pomocy 284 dziewcząt i chłopców, kształcących się na wyższych zakładach naukowych i w szkołach średnich"[54] – wielka w tym zasługa Redakcji.

48 S. Kramsztyk, *Ci co bronią*, „Zagon" nr 1, 1939, s. 4.
49 Tenże, *Furor teutonicus*, tamże, nr 4, 1939, s. 2.
50 Tamże.
51 Rozmowa miała miejsce w IV 1938 r. Zob.: W. Bryja, O jedność wsi…, s. 176.
52 Tamże.
53 Tamże, s. 340.
54 Tamże, s. 295.

Akcja upowszechniająca idee funduszu stypendialnego miała charakter zorganizowany. W kolejnych numerach pisma Redakcja informowała czytelników o dokonanych wpłatach oraz propagowała jego idee[55]. Przyniosło to nadspodziewane efekty. Anonimowy czytelnik z Podhala przesłał na adres Redakcji czek na osiemset złotych oraz list, w którym informował: „[…] funduję na rok szkolny 1938/1939 stypendium w kwocie osiemset złotych. Życzeniem moim jest, by stypendium zostało nadane studentowi zdolnemu i pilnemu, niezajmującemu się polityką, lecz jedynie nauką, a studiującemu w Krakowie lub w Warszawie"[56]. Do akcji włączyli się również pracownicy Banku Polskiego, w którym działała grupa zrzeszeniowców, dokonali oni znacznych wpłat na fundusz stypendialny, „[…] na 38 urzędników synów wsi, 26 zapisało się już do Zrzeszenia i opodatkowało się na rzecz funduszu stypendialnego. Wstąpił także prezes Banku Polskiego Władysław Byrka"[57].

O tym, że bieda wśród studentów pochodzenia chłopskiego była ogromna, może świadczyć konstatacja Zygmunta Czarnockiego, czytelnika „Zagonu", studenta KUL-u, bacznego obserwatora społeczności akademickiej: „[…] spostrzegłem, że część studentów, podobnie jak ja, wystawała tylko w kolejce po drugie danie, potrząsając niecierpliwie 30 gr kuponem. Od razu wpadłem na myśl, że to są chłopi. Bieda ich zdradziła"[58]. „Chłopską" organizację odnalazł poza uczelnią[59]. Było to Koło Powiatowe Zrzeszenia w Lublinie, skupiające studentów i pracowników naukowych uczelni Lublina.

Idea pomocy dla młodzieży chłopskiej była szeroko rozpropagowana i przynosiła zachęcające efekty. Oprócz pomocy finansowej deklarowano także znaczące darowizny. Jak wspominał W. Bryja: „[…] W ostatnich dniach otrzymaliśmy wiadomość od Kazimierza Baudy, dyrektora Towarzystwa Ochrony Sztuki Ludowej i Popierania Przemysłu Ludowego, przy ul. Tamka 1/3, że Towarzystwo to, nosi się z zamiarem obdarowania Zrzeszenia swoją nieruchomością […] Darowizna ta uwarunkowana byłaby tym, że cały dochód z nieruchomości przeznaczony będzie na stypendium dla dzieci wsi, studiujących w Warszawie"[60].

Zrzeszeniowcy doceniali rolę kultury ludowej. Na I Zjeździe Zrzeszenia powołali przy Zarządzie Głównym Sekcję Literatów Ludowych, w jej skład weszli: Józef Kapuściński, Stanisław Nędza-Kubiniec, Aniela Orawcówna-Stapińska, Paweł Opałka, Stanisław Piętak, Wojciech Czarnota, Antoni Olcha, Władysław Skupień, Franciszek Surówka-Brzegowski, Zygmunt Lubartowicz, Wojciech Skuza,

55 Statut Funduszu Stypendialno-Zapomogowego, uchwalony na I Zjeździe Delegatów Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, został wydrukowany w miesięczniku „Zagon" nr 12, 1938, s. 17.
56 Tamże, nr 11, 1938, s. 19.
57 W. Bryja, O jedność wsi…, s. 30.
58 Z. Czarnocki, *Dajcie nam obiady z dwóch dań*, „Zagon" 1939, nr 2, s. 4.
59 *Rzeczpospolita Akademicka – działalność młodzieży studiującej na KUL-u w II Rzeczypospolitej,* Wydawnictwo KUL, red. M. Ryba, Lublin 2010.
60 W. Bryja, O jedność wsi…, s. 125.

Adolf Dickner, Wojciech Breowicz[61]. Równocześnie w miesięczniku pojawiła się rubryka pt. *Zagon Literacki*. Redakcja zachęcała czytelników do nadsyłania prób literackich. W *Zagonie Literackim* drukowano m.in. utwory poetyckie Stanisława Nędzy-Kubińca, Antoniego Olchy, nowele Stefana Kopacza i innych. Na uwagę zasługuje publicystyka Pawła Opałki[62] oraz Wojciecha Skuzy[63]. Stałą rubryką poświęconą kulturze były *Książki nadesłane*, dział ten zawierał informacje o nowościach księgarskich. W numerze 2 „Zagonu" z 1939 roku zamieszczono recenzję książki Józefa Chałasińskiego pt. *Młode pokolenie chłopów*.

Zakończenie

Miesięcznik „Zagon" w ciągu niespełna dwóch lat funkcjonowania odegrał ważną rolę w aktywizowaniu inteligencji ludowej. „Inteligenci z ludu są wszędzie – pisał W. Bryja – nie ma spraw, na których bieg nie wywieraliby wpływu. Wieś zasila kadry inteligencji ludźmi o największym talencie"[64]. Przez lata bierna i odizolowana od głównego nurtu życia ludowego, otrzymała oręż, dzięki któremu mogła artykułować swoje poglądy oraz skupiać się wokół idei. Niczym przykazanie brzmiało motto zaczerpnięte z prozy Władysława Orkana, otwierające kolejne numery miesięcznika: „Ze wsią swoją rodną żyj, daj jej co najlepsze z duszy swej. Wróć braciom, coś wiedzą zdobył. Nie przecinaj korzeni łączących Cię z rodną ziemią, choć byś na krańcu świata się znalazł. To tak jakbyś przeciął żyły żywota". Inteligencja ludowa otrzymała szansę na zaangażowanie się w sprawy wsi i spłatę „zaciągniętego zobowiązania". Redakcji udało się uniknąć odniesień do bieżącej polityki, czytelnicy – w większości członkowie Zrzeszenia, nie musieli wybierać między polityką a działalnością na rzecz wsi. Apolityczność i uniwersalizm idei przyciągały inteligencję ludową. „Nie jesteśmy – jak różni różnie mówią o nas – przybudówką Stronnictwa Ludowego, ani jego przedsionkiem […]"[65] – pisał W. Bryja.

Redakcja wiele miejsca poświęcała obradom z I i II Walnego Zjazdu Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi, które były pokazem intelektualnego potencjału zrzeszeniowców. Do rangi symbolu urasta uchwała II Walnego Zjazdu, z dnia

61 Tamże, s. 135-136.

62 *Tragizm rzeczywistości chłopskiej w twórczości Władysława Orkana*, „Zagon" nr 2, 1938; *Strzępy epopei życia chłopskiego*, tamże, nr 3, 1938; *Pogoń za pawimi piórami*, tamże, nr 5, 1938; *Ziemia pachnie chlebem*, tamże, nr 7, 1938; *Dziecko w Polsce*, tamże, nr 12, 1938; *Na ugorach ginących światów*, tamże, nr 1, 1939; *Naprzeciw ideom pokolenia*, tamże, nr 3, 1939; *Żar zaciśniętych pięści*, tamże, nr 4, 1939; *Rozpalmy wici na wzgórzach*, tamże, nr 5, 1939.

63 *Granica*, tamże, nr 8-9, 1938; *Granice chłopskości*, tamże, nr 10, 1938; *Dzieje chłopów i wsi w literaturze polskiej*, tamże, nr 11, 1938; *Dzieje chłopa i wsi w literaturze polskiej*, tamże, nr 12, 1938; *Dzieje wsi i chłopów w literaturze polskiej*, tamże, nr 1, 1939; *Świat bez domu*, tamże, nr 5, 1939.

64 W. Bryja, O jedność wsi…, s. 121

65 Tamże, s. 157.

28 maja 1939 roku, odbytego w Krakowie, w której delegaci wezwali „inteligencję pochodzenia ludowego, bez względu na przekonania polityczne, aby w szeregach Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi stanęli ramię przy ramieniu z ludnością wiejską do walki o poprawę jej bytu”[66].

Zważywszy na miejsce zajmowane przez inteligencję ludową i fakt, że zorganizowana wokół Zrzeszenia stanowiła ogromną siłę i wsparcie politycznego ruchu ludowego, można postawić tezę, że po nieuniknionym upadku rządów sanacyjnych stanowiłaby elitę przyszłej władzy. Ogromny potencjał tej grupy nie został jednak wykorzystany dla dobra ludu i Polski, najpierw przeszkodziła temu wojna światowa, a później komuniści.

Bibliografia

Prasa:
„Wieś i Państwo” 1938.
„Zagon” 1938, 1939.
Opracowania:
Borkowski Jan, *Ludowcy w II Rzeczypospolitej*, t. 2, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1987.
Borkowski Jan, *Wizje społeczne i zmagania wiciarzy w świetle młodzieżowej prasy ludowej 1928-1939 (Wici, Znicz, Społem, Młoda Myśl Ludowa, Chłopskie Życie Gospodarcze*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1966.
Bryja Wincenty, O jedność wsi. Związek Inteligencji Ludowej 1936-1939 oraz w latach 1939-1941, t. 1: 1936-1939, Rps Ossol. 15347 II/I.
Hampel Józef, *Ruch inteligencji ludowej – formy organizacyjne i działalność polityczna* [w:] *Chłopi, Naród, Kultura*, t. 2: *Działalność polityczna ruchu ludowego*, red. Stanisław Dąbrowski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1996.
Rzeczpospolita Akademicka – działalność młodzieży studiującej na KUL-u w II Rzeczypospolitej, red. Mieczysław Ryba, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.

Summary

Andrzej Misiejko – *„Zagon” – the organ of the Association of People’s Intelligentsia and Rural Area Friends (1938-1939)*

The publisher of a monthly „Zagon” [„Field”] was Zrzeszenie Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi (The Association of People’s Intelligentsia and Rural Area Friends) established in March 1937. The monthly was published from January 1938 until July 1939 (a total of 19 issues was published, including combined issue). It was a politically neutral magazine, with a people’s – literary profile, aimed at the people’s intelligentsia, including members of the Association (which in May 1939 comprised 12,800 members). The magazi-

66 Tamże, nr 7, 1939, s. 13-14.

ne circulation was about 5,000 copies. Funding for publishing activity came from voluntary contributions to the press fund, advertisements and subscriptions. Wincenty Bryja was the chief editor of the magazine for the entire period of its presence on the market. Franciszek Bujak, Franciszek Sarnek, Wojciech Skuza, Stanisław Nędza-Kubinic and others published in „Zagon". The predominated subjects included socio-economic and cultural issues. In 1939 articles warning of the imminent war were published. The magazine encouraged its readers to contribute to the scholarship fund, from which the Association paid scholarship grants for talented youth of rural origin. Its editors sought the unity of the people's intelligentsia, who in many cases were part of local elites. The people's intelligentsia centered around the Association presented a formidable force and support for the political people's movement. Given their role and potential, the assumption that after the imminent fall of the Sanation government they would have constituted prospective authority members is fully justified.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Tomasz Skrzyński
Wydział Politologii
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

O jedność ludowców w latach 1945-1949

For Peasants unity in years 1945-1949

Słowa kluczowe: Polskie Stronnictwo Ludowe, Polskie Stronnictwo Ludowe „Nowe Wyzwolenie", Polskie Stronnictwo Ludowe „Lewica", „lubelskie" Stronnictwo Ludowe

Keywords: Polish Peasant Party, Polish Peasant Party "New Liberation", Polish Peasant Party "Left"; "reborn" Polish Peasant Party

W pierwszej połowie 1945 roku funkcjonowały na ziemiach polskich dwa stronnictwa ludowe: główne, przygotowujące się do wyjścia z konspiracji[1], oraz stronnictwo zwane potocznie na wsi „lubelskim", albo mocniej – „czerwonym", „ruskim" czy „fałszywym"[2].

Nastroje w formalnie jednolitym „lubelskim" SL bardzo różniły się w zależności od poziomu organizacyjnego. Dokonane w styczniu 1945 roku głębokie zmiany w krajowym kierownictwie tego stronnictwa[3] uczyniły je bardziej dyspozycyjnym wobec Polskiej Partii Robotniczej. Jednak akceptacja polityki komunistów po-

1 Ruch ludowy w konspiracji doczekał się wielu opracowań. Z ostatnio wydanych: K. Przybysz, *W konspiracji. Polski ruch ludowy 1939-1945*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2010.

2 A. Mieczkowski, *Polski ruch ludowy w latach 1944-1949* [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2: *W podzielonej Europie*, kom. red. J.R. Szaflik, J. Gmitruk, A. Koseski, K. Łukawski, R. Turkowski, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Pułtusk – Warszawa 2007, t. 2, s. 143.

3 B. Barnaszewski, *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*, Semper, Warszawa 1996, s. 48; S. Dąbrowski, *Polityka i działalność stronnictw ludowych w Polsce 1944-1949 w ocenie centralnej prasy PPR, PPS, SD, SP* [w:] *Ruch ludowy w najnowszych dziejach Polski*, red. Z. Hemmerling, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1988, s. 85.

głębiała przepaść między władzami „lubelskiego" SL a szeregowymi członkami[4]. Liczni, na szczeblu centralnym i wojewódzkim, zwolennicy nierównoprawnych relacji ludowców z PPR w wielu regionach kraju mieli nikły wpływ na struktury lokalne stronnictwa i związaną z nimi reprezentację w radach narodowych, spółdzielczości itp. Nic dziwnego, że nawet w PRL odnośnie do omawianego okresu pisano: „Składy personalne nowych zarządów – zwłaszcza powiatowych i gminnych – były kontynuacją SL »Roch« z okresu okupacji"[5]. Czasem dla odróżnienia od poglądów centrali lokalne struktury wiosną 1945 roku jawnie podkreślały, że nie są częścią „lubelskiego" SL. Dodawały bowiem do nazwy Stronnictwa Ludowego słowo „polskie"[6]. Ważna była też dominacja głównej partii ludowej w lokalnych strukturach organizacji wchodzących w skład ruchu ludowego ze Związkiem Młodzieży Wiejskiej RP „Wici" na czele.

Decyzje dotyczące przyszłości Polski zapadłe w czerwcu 1945 roku dawały ludowcom pozornie mocną pozycję. Przykładowo w rządzie miało reprezentować ruch ludowy 6 ministrów[7]. W lipcu 1945 roku ujawniło się Stronnictwo Ludowe „Roch". Zakładając, że PPR zasadniczo dotrzyma zobowiązań i biorąc pod uwagę nastroje społeczne, ruch ludowy szedł do pewnego zwycięstwa w przewidywanych za kilka miesięcy wyborach parlamentarnych[8].

Chłopi oczekiwali, że ludowcy zjednoczą się w jedną partię. Licząc się z nastrojami na wsi, SL „Roch" planowało swoją Radę Naczelną poszerzyć o prezesa „lubelskiego" SL Stanisława Bańczyka[9] i kilku jego współpracowników, którzy nie byli w pełni dyspozycyjni wobec PPR. W praktyce rozmowy dotyczące składu władz przyszłej zjednoczonej partii ludowej okazały się trudne. Dla dobra, jakim była jedność ruchu ludowego, władze SL „Roch" uznały konieczność przekazania nieproporcjonalnie dużej reprezentacji we władzach nowej partii działaczom SL „lubelskiego". SL „Roch" miało jednak ogromną przewagę na poziomie wsi. Oczekiwało więc, że otrzyma większość miejsc we władzach zjednoczonego stronnictwa. Dawało to gwarancję, że powstałe struktury będą reprezentować interesy

4 J. Wrona, *Kryptokomuniści w ruchu ludowym (1944-1949)* [w:] *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX wieku*, red. A. Wójcik, W. Paruch, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 357.

5 A. Mieczkowski, *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944-1949*, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1987, s. 100.

6 Z. Kozik, *Partie i stronnictwa polityczne w Krakowskiem 1945-1947*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975, s. 65.

7 J. Gmitruk, *Ruch ludowy w Polsce. Zarys dziejów*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2003, s. 31.

8 Np. J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997, s. 137.

9 Szerzej na temat Bańczyka: J. Wróbel, *Casus Stanisława Bańczyka* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1939– 1945)*, t. 3: *Wieś polska między dwoma totalitaryzmami*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, red. J. Gmitruk, E. Leniart, Warszawa 2009, s. 283-311.

szerokich mas ludowych i pozostaną niezależne od PPR. Takie rozwiązanie było niekorzystne dla komunistów. Kierownictwo PPR zdecydowało się utrzymać rozbicie ruchu ludowego. Spowodowało to od końca sierpnia 1945 roku intensywną rozbudowę legalnych struktur SL „Roch", które zmieniło nazwę na Polskie Stronnictwo Ludowe[10].

Jak wiadomo, na czele głównej partii ludowej stanął oficjalnie, schorowany już wówczas, Wincenty Witos, a faktycznie Stanisław Mikołajczyk. Mając poparcie przytłaczającej większości chłopów, władze PSL uznawały, że zjednoczenie ruchu ludowego może nastąpić tylko na podstawach programowych i ideologicznych PSL[11]. Partia Witosa i Mikołajczyka uważała się za jedynego kontynuatora SL „Roch" i Stronnictwa Ludowego z okresu II RP. Nie dziwi to, zważywszy na nastroje wsi i aktywność w PSL niemal wszystkich żyjących wówczas działaczy SL z okresu II Rzeczypospolitej i SL „Roch".

Poza powstaniem PSL była też druga, mniej znana, konsekwencja dążenia kierownictwa PPR do utrzymania podziału wśród ludowców. Był nią konflikt wewnątrz „lubelskiego" SL[12]. Wielu jego działaczy chciało kontynuować współpracę z komunistami, ale nie za cenę utrzymania rozłamu wśród ludowców. Tym bardziej że zdawali sobie sprawę z nastrojów na wsi. Ich zdaniem przekonanie mas chłopskich do idei oficjalnie ogłoszonych w manifeście Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego było możliwe tylko w razie istnienia jednej partii chłopskiej, w której szeregach działaliby także Witos i Mikołajczyk. Dla władz PPR zwolennicy dalszych rozmów zjednoczeniowych z PSL byli cenni. Mieli oni bowiem czasem za sobą długą i owocną działalność w ruchu ludowym. Uwiarygodniali więc „lubelskie" SL na wsi.

Sytuacja uległa zmianie, gdy działacze ci, w celu zjednoczenia ruchu ludowego, chcieli przeforsować zgodę na brak większości dla „lubelskiego" SL we władzach zjednoczonej partii ludowej. Komuniści zdecydowali się na bezprawne przekazanie realnej władzy w „lubelskim" SL działaczom wobec siebie w pełni dyspozycyjnym[13]. Miało to także zwiększyć dyspozycyjność Naczelnego Komitetu Wykonawczego „lubelskiego" SL. Jak słusznie zauważono: „Wprowadzanie podziałów […] i manipulowanie miały skutecznie uniemożliwić wszelkie działania zmierzające do uniezależnienia się od PPR"[14].

10 J. Gmitruk, *Ruch ludowy*..., s. 31. Podstawową monografią w skali kraju poświęconą PSL pozostaje książka R. Turkowskiego, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945-1949*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1992.

11 Ostatnio szerzej o ideach i programie PSL: *Historia i tradycje ruchu ludowego*, t. 1: *Ideologia, polityka i jej kreatorzy*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Wszechnica Świętokrzyska, Warszawa – Kielce 2016. Tam dalsza obszerna literatura przedmiotu.

12 S. Dąbrowski, *Polityka*…, s. 88.

13 R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji*..., s. 38-39.

14 M. Szumiło, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2014, s. 205.

W efekcie na tle zjednoczenia ruchu ludowego doszło do kolejnego rozłamu wśród ludowców. Nowa partia, zwana w literaturze Stronnictwem Ludowym – grupą Bańczyka[15], mogła działać jawnie, ale nie uzyskała oficjalnej legalizacji. Przeszkadzała w realizacji długofalowych planów komunistów. Nie wystarczyło, że część wpływowych działaczy partii Bańczyka współpracowała z PPR w czasie wojny. Przykładowo Bronisław Drzewiecki i Jan Lorek-Sęk byli dawnymi członkami krajowych władz Stronnictwa Ludowego „Wola Ludu". Czasowe tolerowanie przez PPR istnienia partii Bańczyka wynikało zapewne z nadziei, że jej działalność ograniczy rozrost wpływów PSL na wsi. Nie dziwi więc, że komuniści byli zdecydowanie przeciwni połączeniu tego stronnictwa z PSL. Wpływowy w kierownictwie PPR Jakub Berman ostrzegał Bańczyka, że w wypadku zjednoczenia jego zwolenników z PSL komuniści podejmą stanowcze kroki. Wysłana z polecenia PPR grupa anonimowych uzbrojonych mężczyzn wprost zagroziła Bańczykowi: „Zostanie pan zabity, jeśli połączy się Pan z Witosem i Mikołajczykiem"[16].

Z drugiej strony akceptacja dla pozornie demokratycznych haseł PKWN zbliżała zwolenników Bańczyka do wchodzącej w skład obozu rządzącego tzw. „oficjalnej" Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). Większość kierownictwa tej ostatniej dążyła do odgrywania samodzielnej roli politycznej. Popierała rozwój partii Bańczyka. Chciała, by była ona narzędziem do poszerzania wpływów „oficjalnej" PPS na wsi[17]. W tej sytuacji szanse na realizację przez partię Bańczyka idei zjednoczenia ruchu ludowego były, oględnie mówiąc, niewielkie.

Jesienią 1945 roku najsłabsze wpływy na wsi mieli oczywiście działacze nadal pozostający w strukturach „lubelskiego" SL. Tego zależnego od PPR. W końcu 1945 roku posiadali szczątkowe struktury zaledwie w kilkudziesięciu powiatach w kraju[18]. Na poziomie wsi było jeszcze gorzej.

Nic dziwnego, że w roku 1945 kierownictwo PPR poleciło dopilnować, by działacze „lubelskiego" SL przestali wysoko cenić dorobek ruchu ludowego. Mieli podkreślać różnice „między grupą mikołajczykowską a istniejącym SL"[19]. Władze PPR nakazały także kierownictwu „lubelskiego" SL „prowadzić taką politykę, która by ujawniała, że winnymi rozłamu są witosowcy mimo jednościowych manewrów z ich strony"[20]. Realizację tych instrukcji umożliwiały poglądy szeregu

15 R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji…*, *s.* 39.

16 S. Łach, *Walka komunistów z ruchem ludowym w Polsce w latach 1944–1949* [w:] *Dzieje partii…*, s. 195.

17 Szerzej np. M. Nadolski*, Kwestia chłopska w polityce stronnictw robotniczych i ludowych w Polsce w latach 1941–1947*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1990, s. 79–80; B. Syzdek, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944–1948*, „Książka i Wiedza", Warszawa 1974, s. 323–324.

18 A. Mieczkowski, *Polski*…, s. 146.

19 Protokół posiedzenia Sekretariatu KC 8 VIII 1945 [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR 1945–1946*, oprac. A. Kochański, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2001, s. 83.

20 Protokół posiedzenia Sekretariatu KC 17-18 VIII 1945, tamże, s. 105.

wpływowych działaczy „lubelskiego" SL. Przykładowo, dla tajnego członka PPR Władysława Kowalskiego najbardziej reprezentatywnego spośród działaczy wywodzących się z okupacyjnego, stworzonego i zależnego od komunistów SL „Wola Ludu"[21] – „Komunistyczna Partia Polski, do której należał przed wojną, i ludowcy, to było jedno i to samo. Ludowcy, niemyślący jak kapepowcy to wg niego agraryści, czyli zdrajcy chłopskiej sprawy"[22]. W takich realiach „lubelskie" SL oficjalnie głosiło konieczność zjednoczenia ruchu ludowego[23]. Zjednoczenie to oznaczało jednak w praktyce podporządkowanie wszystkich ludowców instrukcjom PPR[24]. Zaprzeczało to jednemu z podstawowych celów każdej partii politycznej – dążeniu do przejęcia władzy w celu realizacji swojego programu. Tą rozbieżność powszechnie dostrzegano na wsi. Do 1947 roku „lubelskie" SL miało symptomy poważnej „słabości ideowopolitycznej"[25].

W tej sytuacji przez kilka miesięcy jesienią 1945 roku na ziemiach polskich działały trzy partie ludowe. Tylko jedna była w pełni niezależna. Wszystkie głosiły konieczność rzeczywistego zjednoczenia ruchu ludowego. Jednak tylko dwie głosiły to szczerze.

Wspomniana wyżej zła sytuacja ugrupowania Bańczyka na scenie politycznej, nastroje chłopów i dążenie do zjednoczenia partii ludowych prowadziły do negocjacji nad połączeniem SL „grupy Bańczyka" z PSL. W drugiej połowie października zdecydowano o połączeniu obu stronnictw[26]. Ogłoszono je w listopadzie 1945 roku. Kwestie personalne ustalono[27]. Kwestie programowe miał rozstrzygnąć w styczniu 1946 roku Kongres PSL. W efekcie główna partia ludowa przejęła do grudnia 1945 roku w skali kraju minimum 90% członków partii Bańczyka i „lubelskiego" SL[28]. Odtąd główna partia opozycyjna uważała pozostałe ugrupowania ludowe w kraju za „przykład roboty warcholskiej"[29] sterowanej z zewnątrz, głównie przez władze PPR.

W pierwszej połowie 1946 roku narastająca konfrontacja między komunistami a partią Mikołajczyka oraz zakulisowe działania władz PPR i „oficjalnej" PPS doprowadziły do niewielkich secesji z PSL[30]. Najpierw, w maju, powstała nielicz-

21 K. Przybysz, *Ewolucja doktryny politycznej ruchu ludowego w Polsce (1944–1949)*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego" z. 8, 1994, s. 55.
22 W. Winkiel, *Stefan Ignar „zawsze w środku życia"*, nakł. autora, Kraków 2006, s. 37.
23 K. Dziubka, *Władza administracja i samorząd w koncepcjach polskiego ruchu ludowego 1944–1949*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1992, s. 55.
24 K. Przybysz, *Ewolucja*…, s. 50.
25 K. Dziubka, *Władza*…, s. 19.
26 M. Turlejska, *Szkice i wykłady o Polsce Ludowej (1944–1960)*, cz. 1, Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego. Katedra Historii Polski, Warszawa 1966, s. 157.
27 Szerzej o nich np. R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji*…, s. 43.
28 A. Mieczkowski, *Polski*…, s. 146.
29 K. Dziubka, *Władza*..., s. 53-54.
30 Np. J. Wrona, *Polska Partia Robotnicza wobec partii i ugrupowań satelickich* [w:] *Polska Partia Robotnicza 1944-1948 Studia i szkice*, red. M. Krzysztofiński, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Rzeszów 2014, s. 156.

na, związana z socjalistami, małopolska grupa działaczy skupionych wokół pisma o znamiennej nazwie „Jedność Ludowa”[31]. Następnie w czerwcu 1946 roku powstała nowa partia – PSL „Nowe Wyzwolenie”. Stronnictwo to chciało być uznane za kontynuatora przedwojennego PSL „Wyzwolenie”. Faktycznie, pod wieloma względami, było kontynuacją partii Bańczyka. Nowa partia była aktywna ma terenie 40% powiatów w kraju, miała struktury w około 100 powiatach, ale uzyskała niewielkie poparcie na poziomie wsi. Nie dziwi to, zważywszy że „Nowe Wyzwolenie” było słusznie postrzegane przez chłopów jako partia zależna do PPR i PPS. „Nowemu Wyzwoleniu” nie sprzyjał też fakt, że wielu jego działaczy współpracowało niegdyś z sanacją albo z PPR[32]. Stronnictwo głosiło konieczność zjednoczenia ruchu ludowego, ale na kompromisowej platformie – najbliższej poglądom politycznym „wyzwoleńców”[33]. Ten utopijny pomysł był zgodny z ambicjami działaczy „Nowego Wyzwolenia”. W praktyce udało im się uzyskać jedynie zjednoczenie jesienią 1946 roku „Nowego Wyzwolenia” ze wspomnianą wyżej grupą „Jedność Ludowa”. Nie jest to dziwne, zważywszy że obie te grupy ludowców wspierała PPS[34]. Sprawa połączenia była zapewne rozważana już w czerwcu 1946 roku, skoro lider „Jedności Ludowej” August Lizak nieoczekiwanie pojawił się na jednym z pierwszych zebrań działaczy powstającego wówczas „Nowego Wyzwolenia”[35].

Od drugiej połowy 1946 roku pogarszała się jednak sytuacja głównej partii ludowej, czyli PSL. Zachowano ogromne poparcie na wsi. Jednak postawa nie-

31 Najszerzej na jej temat: M. Szpytma, *Próby dezintegracji ruchu ludowego w Polsce południowej na przykładzie Małopolskiej Grupy „Jedność Ludowa” (1946–1947)* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956)*, t. 1: Materiały z konferencji naukowej, 5-6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2003.

32 T. Szczechura, *Ruch ludowy w Siedleckiem*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1984, s. 229–230; T. Skrzyński, *Struktury regionalne i lokalne PSL „Nowe Wyzwolenie”* [w:] *Historia i tradycje ruchu ludowego*, t. 2: *Oświata, prasa, sport, historia*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Warszawa – Kielce 2016, s. 445-461.

33 Szerzej na temat programu „Nowego Wyzwolenia”: Z. Hemmerling, *Walka o jedność ideowo-polityczną i organizacyjną ruchu ludowego w Polsce Ludowej* [w:] *Z dziejów ruchu ludowego w PRL*, red. Z. Hemmerling, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976, s. 115 i in.; T. Skrzyński, *Kompromis czy kapitulacja. Poglądy PSL „Nowe Wyzwolenie”, PSL „Lewica” i „odrodzonego” PSL na ustrój, rolę i zakres państwa w latach 1946–1949* [w:] *Partie i ruchy chłopskie i ludowe w Europie wobec problemów współczesności. Państwo – forma, rola i zadania*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, S. Stępka, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Wydział Nauk Społecznych. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2014, s. 33-55; tenże, Wokół idei kompromisu Polskie Stronnictwo Ludowe „Nowe Wyzwolenie” w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym, artykuł złożony w II 2017 r. do materiałów pokonferencyjnych „Kształtowanie społeczeństwa wieloświatopoglądowego” (28-29 IX 2016); K. Dziubka, *Władza…*, s. 36–37, 41, 50, 62, 72–73, 81.

34 Szerzej na temat ewolucji stosunku socjalistów do „Nowego Wyzwolenia”: T. Skrzyński, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Nowe Wyzwolenie” w świetle sprawozdań Komitetów Wojewódzkich PPR i Wojewódzkich Komitetów PPS (czerwiec 1946 – styczeń 1947)*, „Przegląd Nauk Historycznych” nr 1, 2014.

35 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, BU 1355/141, Doniesienie „T” z 28 VI 1946, k. 136.

ugiętego trwania przy swoich ideałach i racjach moralnych pociągała za sobą, jak wiadomo, ogromne bezwzględne represje ze strony PPR i podległych jej struktur. Przykładowo według niektórych szacunków w latach 1945-1947 zamordowano około 600 działaczy i członków PSL[36]. Mimo wysiłków legalnej opozycji wybory parlamentarne zostały bezkarnie sfałszowane. Co ważniejsze, z upływem czasu coraz mniej wskazywało na to, że – jak w czasach sanacji – niezależny ruch ludowy będzie stałym elementem sceny politycznej. W 1947 roku sytuacja międzynarodowa i wewnętrzna nie dawała członkom i działaczom PSL zbyt wielu przesłanek do optymizmu.

Równocześnie PPR rozpoczęła stopniowe niszczenie dorobku organizacji społecznych wchodzących w skład ruchu ludowego[37]. Nie może to dziwić. Związane z ideami agrarystycznymi organizacje, w ówczesnej formie, zupełnie nie pasowały do ustroju budowanego przez PPR[38].

W takich warunkach brak możliwości efektywnego wpływania na losy wsi pobudzał działaczy PSL do poszukiwania dróg wyjścia z sytuacji. Niektórzy wybrali rozwiązanie skrajne. Po sfałszowanych wyborach parlamentarnych nieliczna grupa z Józefem Niećką i Czesławem Wycechem na czele dążyła, bez zgody Mikołajczyka, do porozumienia z PPR. Kierownictwo legalnej opozycji nie mogło tego tolerować. Niektórzy z grupy Wycecha i Niećki dobrowolnie wystąpili z PSL (np. Wacław Schayer). Większość wykluczono z szeregów legalnej opozycji[39]. Mimo to starania grupy Wycecha i Niećki o pozyskanie zaufania władz PPR skazane były na niepowodzenie. Pomimo ustępstw w wielu kwestiach ich poglądy nadal bowiem nie były zbieżne z programem komunistów. PPR odrzuciła na przykład pomysł grupy Wycecha i Niećki, by powołać, obejmującą działaczy z różnych partii, Radę Jedności Ruchu Ludowego. Komuniści nie zgodzili się także na utworzenie przez grupę Wycecha i Niećki własnej partii. W tej sytuacji rozpoczęła ona negocjacje w sprawie wejścia do

36 S. Łach, *Walka*..., s. 207.

37 Syntetycznie: T. Skrzyński, *Miejsce na scenie politycznej i losy PSL „Nowe Wyzwolenie", PSL „Lewica" oraz „odrodzonego" PSL w latach 1946–1949 (1950)*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2015, 14, 99-100, 102, 104, 112, 142, 162-165, 180, 186, 189, 204, 211, 222-224, 251, 261-265, 271, 272, 296, 312-314, 322. Szerzej odnośnie „Wici": R. Turkowski, *Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici" w latach 1944–1948* [w:] *Przed „Wiciami" i po „Wiciach". Zarys dziejów ruchu młodowiejskiego*, red. K. Przybysz, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986; R. Turkowski, *Sprawa tzw. Komitetu Demokratyzacji „Wici" 1946–1947*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego " 1999, nr 13.

38 Np. K. Przybysz, *Ewolucja*…, s. 56-57; zob. też T. Maliszewski, *Polskie Uniwersytety Ludowe w latach 1945–1948. Szkic do dziejów polskiej oświaty dorosłych lat 40. XX wieku*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. R. Grzybowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

39 Szeroko genezę PSL „Lewica" omawia m.in. R. Turkowski, *Powstanie i działalność Polskiego Stronnictwa Ludowego – Lewica (1946–1947)* [w:] *Studia i szkice z dziejów najnowszych*, red. M. Tanty, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1987, s. 243-255.

„lubelskiego" SL. Było to zgodne z ideą zjednoczenia ruchu ludowego. Dla „lubelskiego" SL byłoby to korzystne też z innych względów. Zwiększałoby jego wpływy na wsi. Jednak i to zjednoczenie zablokowała PPR. Komuniści zdawali sobie sprawę, jak duży autorytet mają Wycech i Niećko. W krajowym kierownictwie „lubelskiego" SL mogli odsunąć od wpływów działaczy dyspozycyjnych wobec PPR. Takie rozwiązanie było groźne dla politycznych planów PPR. Wzmocnione „lubelskie" SL mogłoby uzyskać rzeczywistą, i to znaczną, autonomię na scenie politycznej[40]. Tym bardziej że większość Polaków mieszkała wówczas na wsi[41].

W ten sposób doszło do powstania wiosną 1947 roku PSL „Lewica" kierowanego przez Niećkę i Wycecha. Posiadało ono własne struktury[42]. W skład władz PSL „Lewica" wchodzili także ludowcy, którzy sami oficjalnie wystąpili z szeregów PSL. Swą odrębność od partii Mikołajczyka PSL „Lewica" zadeklarowała w przedstawionej PPR i PPS deklaracji programowej z 22 maja[43]. Tylko to mogło bowiem otworzyć przed PSL „Lewica" możliwość uzyskania własnej reprezentacji, np. w radach narodowych wszystkich szczebli. Wycech i Niećko kilkakrotnie próbowali zjednoczyć się z „wyzwoleńcami" albo z ich frakcją w postaci małopolskiej grupy „Jedności Ludowej". Ostatnia próba połączenia z „wyzwoleńcami" była bardzo zaawansowana. Na sierpień i wrzesień 1947 roku zaplanowano ustalenie składu wspólnej z „wyzwoleńcami" Rady Naczelnej i zjednoczeniowy zjazd[44]. Zapewne z woli PPR i to zjednoczenie nie doszło do skutku. Liderzy PSL „Lewica" musieli przyjąć do wiadomości, że akceptacja modelu państwa budowanego przez komunistów „oznaczała brak zgody na samodzielność ruchu ludowego"[45]. Postępując coraz bardziej na drodze ustępstw wobec PPR, Wycech i Niećko zdecydowali się na próbę przejęcia od wewnątrz władzy w PSL[46]. Przy-

40 T. Skrzyński, *Miejsce*..., s. 115-128, 147.

41 S. Dąbrowski, *Polityka*..., s. 110.

42 M.in. R. Turkowski, *Ludowcy Mazowsza Północnego w okresie istnienia systemu komunistycznego (1945–1989)* [w:] *Wieś, chłopi, ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku. Materiały sesji naukowej*, kom. red. A. Kociszewski i in., Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Ciechanów 1996, s. 77; Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Spuścizna Wycecha 145/76/4, Cz. Wycech, Z przełomowych czasów 1945–1947, Warszawa 1974, k. 328–329.

43 Protokół Centralny Komitet Organizacyjnego PSL „Lewica" z 1 V 1947 [w:] *U kresu samodzielnego ruchu ludowego. Polskie Stronnictwo Ludowe 1947–1949. Protokoły, sprawozdania, listy*, oprac. J.R. Szaflik, R. Turkowski, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 1995, dok. 16, s. 42–44 z przypisem. Tekst deklaracji nie zachował się. Wskazuje to pośrednio, że zawierała treści sprzeczne z późniejszymi o kilka miesięcy poglądami Czesława Wycecha faktycznie kierującego PSL „Lewica". Wycech dbał bowiem o zachowanie dokumentów związanych z współkierowaną przez siebie PSL „Lewica".

44 T. Skrzyński, *Miejsce*…, s. 142.

45 K. Trembicka, *Wrogowie w myśli politycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 121.

46 Nie uzyskali na to zgody PPR (Protokół posiedzenia BP KC PPR z 4 IX 1947 [w:] *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, oprac. A. Kochański, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2002, s. 108).

datne do tego było udawanie przez cały czas przez PSL „Lewica", że jest częścią głównej partii ludowej. Tego typu niecodzienna taktyka wynikała zarówno z nastrojów chłopów przeciwnych kolejnym podziałom w ruchu ludowym, jak i z polityki PPR[47].

Ważniejsza dla losów PSL od działań „Lewicy" była postawa mających autorytet lokalnych i powiatowych działaczy niezależnego ruchu ludowego. Wielu z nich wycofało się z aktywności politycznej. Część, głównie pod presją UB, przeszła do „lubelskiego" SL. Dzięki nim na szczeblu lokalnym „lubelskie" SL mogło zwiększyć wpływy na wsi. Przydatne były tu pozory zachowywane w oficjalnych deklaracjach władz tego stronnictwa. Biorąc je pod uwagę, Kazimierz Przybysz uznaje, że „lubelskie" SL „straciło cechy partii ruchu ludowego" dopiero w końcu 1947 roku[48]

Władze PPR dążyły do tego, by to „lubelskie" SL wchłonęło w 1947 roku pozostałe partie ludowe[49]. Nie przewidywano zjednoczenia na równych prawach. Realizacja tych planów była możliwa tylko w warunkach masowego pozyskiwania aktywistów z pozostałych partii ludowych. Nieprzypadkowo pod presją PPR, mimo sprzeciwu socjalistów, do „lubelskiego" SL w lutym, marcu, maju i czerwcu 1947 roku przechodziły kolejne grupy działaczy PSL „Nowe Wyzwolenie" włącznie z frakcją „Jedności Ludowej". Między styczniem a październikiem 1947 roku „lubelskie" SL pozyskało też niektórych aktywistów PSL „Lewica"[50].

Nowi działacze „lubelskiego" SL mieli inne poglądy niż krajowe kierownictwo tego stronnictwa. Nie dziwi więc, że od jesieni 1947 roku struktury „lubelskiego" SL były coraz ściślej nadzorowane przez komunistów, m.in. przy pomocy UB[51].

Po wyjeździe Mikołajczyka z kraju w październiku 1947 roku żywe wśród części ludowców były nadzieje na połączenie jego zwolenników z nielicznymi wówczas stronnikami z PSL „Lewica" i PSL „Nowe Wyzwolenie" w nowym, „odrodzonym" PSL. Zjednoczenie na taką skalę nie pasowało jednak władzom PPR. W listopadzie wymusiły one przejście władz „Nowego Wyzwolenia" na szczeblu „Warszawy" i województw do „lubelskiego" SL[52]. W końcu 1947 roku i na początku 1948 roku jedynie nieliczni działacze i członkowie „Nowego Wyzwolenia" dołączyli do tych aktywistów partii Mikołajczyka, którzy zdecydowali

47 Szerzej zob. T. Skrzyński*, O zaprzestanie bratobójczej konfrontacji. Myśl polityczna PSL „Lewica",* artykuł złożony do materiałów pokonferencyjnych „Wartość pokoju we współczesnym świecie" (w druku).

48 K. Przybysz, *Ewolucja*…, s. 57.

49 S. Dąbrowski, *Polityka*..., s. 88, 106.

50 T. Skrzyński, *Miejsce*..., s. 53-55, 103, 288.

51 S. Łach, *Walka*…, s. 207.

52 Np. A Palczak, *Walka komunistów o prymat polityczny w Polsce w latach 1945–1950. Od „demokracji" do stalinizacji*, Wydawn. Politechniki Śląskiej, Gliwice 1992, s. 112, 125.

się na kontynuację swej aktywności na zdominowanej przez PPR scenie politycznej[53]. Rozpoczynał się „czas agonii samodzielnej myśli ludowej"[54].

Decydujący się na aktywność w „odrodzonym" PSL obawiali się represji wobec siebie i swych najbliższych[55] i chcieli uratować część istniejącego jeszcze niepolitycznego dorobku ruchu ludowego. Oczekiwali, że za kilka miesięcy dojdzie do zjednoczenia ruchu ludowego[56]. Z pozoru oczekiwanie to wydawało się słuszne. Po zniszczeniu legalnej opozycji równoczesne istnienie dwóch prorządowych zależnych od PPR partii ludowych było niezrozumiałe dla zdecydowanej większości chłopów. Nastrojom tym sprzyjał fakt, że równocześnie „lubelskie" SL i „odrodzone" PSL oficjalnie głosiły, że wkrótce dojdzie do zjednoczenia ruchu ludowego[57]. Wszyscy ludowcy zdawali sobie jednak sprawę, że termin i sposób tego zjednoczenia wyznacza PPR.

Komuniści dążyli do dostosowania oficjalnych poglądów „odrodzonego" PSL do programu drugiej partii ludowej. Taktyka ustępstw przyjęta przez władze „odrodzonego" PSL w ciągu pół roku doprowadziła je do oficjalnej kapitulacji ideowej. Wyraziło się to we wspólnej deklaracji programowej „lubelskiego" SL i „odrodzonego" PSL w maju 1948 roku[58]. Stanowiła ona formalne rozpoczęcie procesu jednoczenia[59]. Sposób połączenia obu stronnictw zdeterminowała strategia PPR/PZPR wobec ludowców i sposób nadzoru hegemona sceny politycznej nad obu stronnictwami. Jego ważną częścią było sterowane odgórnie skłócanie działaczy ludowych[60]. Nieprzypadkowo do nadzoru i pełnego podporządkowania komunistom resztek głównej partii ludowej PPR wykorzystała dyspozycyjnych wobec siebie działaczy „lubelskiego" SL[61]. Równolegle, przy pomocy organów bezpieczeństwa, komuniści usuwali dziesiątki tysięcy niepokornych działaczy z obu stronnictw ludowych. Trwało to długo, gdyż z jednej strony – rosła nieufność komunistów do ludowców, a z drugiej – na szczeblu lokalnym najczęściej nie było usuwanych kim zastąpić. Po długich przygotowaniach do kongresu zjednoczeniowego[62], w listopadzie 1949 roku ogłoszono zakończenie rozbicia ruchu ludowego. W rzeczywistości

53 R. Turkowski, *Tragizm wsi i ruchu ludowego (1944–1956)* [w:] S. Durlej, R. Turkowski, *Tragizm, nadzieje, rozczarowania wsi kieleckiej (1944–1991)*, red. J.S. Pastuszka, Zarząd Wojewódzki PSL, Kielce 1992, s. 45, 95; M. Śliwa, *Wielka historia Polski*, t. 14: *1945–1956*, „Pinnex", Warszawa 2001, s. 110–111.

54 R. Turkowski, *Ludowcy, chłopi, wieś w latach 1945-1956*, „Zeszyty Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego" 1994, nr 8, s. 101.

55 J. Gmitruk, *Ruch*…, s. 33.

56 T. Skrzyński, *Miejsce*..., s. 193, 226.

57 Por. K. Dziubka, *Władza*…, s. 56.

58 A. Wojtas, *Problematyka agrarna w polskiej myśli politycznej 1918–1948*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1983, s. 337–338.

59 K. Przybysz, *Ewolucja*…, s. 69.

60 M. Szumiło, *Roman Zambrowski*…, s. 205.

61 Szerzej o nich J. Wrona, *Kryptokomuniści*...

62 J. Wrona, *System*…, s. 285, 295-301; B. Barnaszewski, *Polityka*..., s. 207-209.

zjednoczenia dokonano tylko pod względem formalnym i organizacyjnym, a i to jedynie na terenie kraju[63].

Na początku 1946 roku jeden z działaczy PSL szczebla centralnego trafnie napisał: „Wrogom [ludowców] zawsze zależało na rozbijaniu jedności. Dlaczego, nie trzeba dowodzić. Posługiwano się często jednostkami mniej wyrobionymi, mniej odpornymi czy bardziej ambitnymi. Zwłaszcza ambicja – wygórowana, niezdrowa – wyrządziła dużo ciężkich szkód. Ale nie tylko ludzkie słabości, błędy i wady stanowiły przyczyny nieporozumień i tarć. One to były w głównej mierze narzędziem czynników obcych"[64].

Bibliografia

Materiały archiwalne:

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (Warszawa).

Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Spuścizna Czesława Wycecha.

Źródła drukowane:

Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948, oprac. Aleksander Kochański, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2002.

Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR 1945–1946, oprac. Aleksander Kochański, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2001.

U kresu samodzielnego ruchu ludowego. Polskie Stronnictwo Ludowe 1947–1949. Protokoły, sprawozdania, listy, oprac. Józef Ryszard Szaflik, Romuald Turkowski, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 1995.

Wspomnienia:

Winkiel Waldemar, *Stefan Ignar „zawsze w środku życia"*, nakł. autora, Kraków 2006.

Opracowania:

Barnaszewski Bogusław, *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*, Semper, Warszawa 1996.

Dąbrowski Stanisław, *Polityka i działalność stronnictw ludowych w Polsce 1944-1949 w ocenie centralnej prasy PPR, PPS, SD, SP* [w:] *Ruch ludowy w najnowszych dziejach Polski*, red. Zygmunt Hemmerling, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1988.

Dziubka Kazimierz, *Władza administracja i samorząd w koncepcjach polskiego ruchu ludowego 1944–1949*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1992.

Gmitruk Janusz, *Ruch ludowy w Polsce. Zarys dziejów*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2003.

Hemmerling Zygmunt, *Walka o jedność ideowo-polityczną i organizacyjną ruchu ludowego w Polsce Ludowej* [w:] *Z dziejów ruchu ludowego w PRL*, red. Zygmunt Hemmerling, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976, s. 113-157.

63 T. Skrzyński, *Miejsce…*, s. 301-307, 316. Zob. też: R. Turkowski, *Walka o zachowanie tożsamości politycznej w szeregach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (1949–1962)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego" nr 31, 2000.

64 T. Rek, *Jedność ruchu ludowego*, Wyd. Wydz. Prasy i Propag. P.S.L., Warszawa 1946, s. 35.

Historia i tradycje ruchu ludowego, t. 1: *Ideologia, polityka i jej kreatorzy*, red. Janusz Gmitruk, Arkadiusz Indraszczyk, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Wszechnica Świętokrzyska, Warszawa – Kielce 2016.

Kozik Zenobiusz, *Partie i stronnictwa polityczne w Krakowskiem 1945-1947*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1975.

Łach Stanisław, *Walka komunistów z ruchem ludowym w Polsce w latach 1944–1949* [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2: *W podzielonej Europie*, kom. red. Józef Ryszard Szaflik i in., Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Pułtusk – Warszawa 2007.

Maliszewski Tomasz, *Polskie Uniwersytety Ludowe w latach 1945–1948. Szkic do dziejów polskiej oświaty dorosłych lat 40. XX wieku* [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989)*, red. Romuald Grzybowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 183-191.

Mieczkowski Antoni, *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944-1949*, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1987.

Mieczkowski Antoni, *Polski ruch ludowy w latach 1944-1949* [w:] *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie*, t. 2: *W podzielonej Europie*, kom. redJózef Ryszard Szaflik i in.. Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Pułtusk – Warszawa 2007.

Nadolski Marek*, Kwestia chłopska w polityce stronnictw robotniczych i ludowych w Polsce w latach 1941–1947*, Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1990.

Palczak Andrzej, *Walka komunistów o prymat polityczny w Polsce w latach 1945–1950. Od „demokracji" do stalinizacji*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 1992.

Przybysz Kazimierz, *Ewolucja doktryny politycznej ruchu ludowego w Polsce (1944–1949)*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego" 1994, z. 8.

Przybysz Kazimierz, *W konspiracji. Polski ruch ludowy 1939-1945*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2010.

Skrzyński Tomasz, *Kompromis czy kapitulacja. Poglądy PSL „Nowe Wyzwolenie", PSL „Lewica" i „odrodzonego" PSL na ustrój, rolę i zakres państwa w latach 1946–1949* [w:] *Partie i ruchy chłopskie i ludowe w Europie wobec problemów współczesności. Państwo – forma, rola i zadania*, red. Janusz Gmitruk, Arkadiusz Indraszczyk, Stanisław Stępka, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Wydział Nauk Społecznych. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2014, s. 33-55.

Skrzyński Tomasz, *Miejsce na scenie politycznej i losy PSL „Nowe Wyzwolenie", PSL „Lewica" oraz „odrodzonego" PSL w latach 1946–1949 (1950)*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2015.

Skrzyński Tomasz, *O zaprzestanie bratobójczej konfrontacji. Myśl polityczna PSL „Lewica",* artykuł złożony do materiałów pokonferencyjnych „Wartość pokoju we współczesnym świecie" (w druku).

Skrzyński Tomasz, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Nowe Wyzwolenie" w świetle sprawozdań Komitetów Wojewódzkich PPR i Wojewódzkich Komitetów PPS (czerwiec 1946 – styczeń 1947)*, „Przegląd Nauk Historycznych" nr 1, 2014, s. 167-185.

Skrzyński Tomasz, *Struktury regionalne i lokalne PSL „Nowe Wyzwolenie"* [w:] *Historia i tradycje ruchu ludowego*, t. 2: *Oświata, prasa, sport, historia*, red. Janusz Gmitruk, Ar-

kadziusz Indraszczyk, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Wszechnica Świętokrzyska w Kielcach, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Warszawa – Kielce 2016, s. 445-461.

Skrzyński Tomasz, *Wokół idei kompromisu Polskie Stronnictwo Ludowe „Nowe Wyzwolenie" w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym*, artykuł złożony w II 2017 r. do materiałów pokonferencyjnych „Kształtowanie społeczeństwa wieloświatopoglądowego" (28-29 IX 2016).

Syzdek Bronisław, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944–1948*, „Książka i Wiedza", Warszawa 1974, s. 323–324.

Szczechura Tomasz, *Ruch ludowy w Siedleckiem*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1984.

Szpytma Mateusz, *Próby dezintegracji ruchu ludowego w Polsce południowej na przykładzie Małopolskiej Grupy „Jedność Ludowa" (1946–1947)* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956)*, t. 1: Materiały z konferencji naukowej, 5-6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie, red. Janusz Gmitruk, Zbigniew Nawrocki, Warszawa 2003, s. 115-132.

Szumiło Mirosław, *Roman Zambrowski 1909–1977. Studium z dziejów elity komunistycznej w Polsce*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2014.

Śliwa Michał, *Wielka historia Polski*, t. 14: *1945–1956*, „Pinnex", Warszawa 2001.

Trembicka Krystyna, *Wrogowie w myśli politycznej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.

Turkowski Romuald, *Ludowcy Mazowsza Północnego w okresie istnienia systemu komunistycznego (1945–1989)* [w:] *Wieś, chłopi, ruch ludowy na północnym Mazowszu w XX wieku. Materiały sesji naukowej*, kom. red. Aleksander Kociszewski i in., Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Ciechanów 1996.

Turkowski Romuald, *Ludowcy, chłopi, wieś w latach 1945-1956*, „Zeszyty Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego" 1994, nr 8.

Turkowski Romuald, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945-1949*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1992.

Turkowski Romuald, *Powstanie i działalność Polskiego Stronnictwa Ludowego – Lewica (1946– 1947)* [w:] *Studia i szkice z dziejów najnowszych*, red. M. Tanty, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1987, s. 243-255.

Turkowski Romuald, *Sprawa tzw. Komitetu Demokratyzacji „Wici" 1946–1947*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego " 1999, nr 13, s. 30-41.

Turkowski Romuald, *Tragizm wsi i ruchu ludowego (1944–1956)* [w:] Stanisław Durlej, Romuald Turkowski, *Tragizm, nadzieje, rozczarowania wsi kieleckiej (1944–1991)*, red. Stefan Józef Pastuszka, Zarząd Wojewódzki PSL, Kielce 1992, s. 9-156.

Turkowski Romuald, *Walka o zachowanie tożsamości politycznej w szeregach Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (1949–1962)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego" nr 31, 2000, s. 177-208.

Turkowski Romuald, *Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici" w latach 1944–1948* [w:] *Przed „Wiciami" i po „Wiciach". Zarys dziejów ruchu młodowiejskiego*, red. Kazimierz Przybysz, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986, s. 163-197.

Turlejska Maria, *Szkice i wykłady o Polsce Ludowej (1944–1960)*, cz. 1, Wojskowa Akade-

mia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego. Katedra Historii Polski, Warszawa 1966.
Wojtas Andrzej, *Problematyka agrarna w polskiej myśli politycznej 1918–1948*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1983.
Wrona Janusz, *Kryptokomuniści w ruchu ludowym (1944-1949)* [w:] *Pokolenia i portrety. Wzór osobowy ludowca w XX wieku*, red. Alicja Wójcik, Waldemar Paruch, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000.
Wrona Janusz, *Polska Partia Robotnicza wobec partii i ugrupowań satelickich* [w:] *Polska Partia Robotnicza 1944-1948 Studia i szkice*, red. Mariusz Krzysztofiński, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Rzeszów 2014.
Wrona Janusz, *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997.
Wróbel Janusz, *Casus Stanisława Bańczyka* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1939– 1945)*, t. 3: *Wieś polska między dwoma totalitaryzmami*, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, red. Janusz Gmitruk, Ewa Leniart, Warszawa 2009, s. 283-311.

Summary

Tomasz Skrzyński – *For Peasants unity in years 1945-1949*

Polish communists failed to force the authorities of the PSL to make concessions in 1946. Those who were supporters of a compromise seceded from the main peasant party. Activists separating themselves from the independent peasant movement regarded its political programme as unrealistic.

After Mikolajczyk's escape, supporters of the compromise were forced to make, first actual and then official resignation from any programme and ideological identity.

Had communists not preferred the SL in rural areas, the secession groups and the "reborn" PSL, having in its ranks activists of the considerable authority and experience from the interwar period, would have had a good chance of taking over the majority of the SL's electorate. It is indicated indirectly by the scale of growth in the number of members of the SL within the discussed period.

From the second half of 1948, under pressure of communists, the number of political parties was reduced in Poland and other countries dependent on Moscow.

In November 1949, the Peasants were unified only in formal and organizational terms.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Arkadiusz Parzych
Zespół Szkół Publicznych nr 3 w Ostrowi Mazowieckiej

Ludowe korzenie sportu na terenie powiatu Ostrów Mazowiecka w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku

People's roots of sport on the Ostrów Mazowiecka county in the fifties and sixties of the 20 century

Słowa kluczowe: sport, powiat Ostrów Mazowiecka, Ludowe Zespoły Sportowe

Keywords: sport, Ostrów Mazowiecka County, Rural Sport Teams

Gdy szukamy początków sportu w Ostrowi Mazowieckiej, należy się cofnąć do lat międzywojennych. Wtedy to w koszarach podostrowskiego Komorowa (tzw. różańskich) pojawił się 18. Pułk Artylerii Lekkiej, a z nim Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół"[1]. Po maju 1926 roku do drugiej części koszar (tzw. komorowskich) powróciła z Warszawy (dzisiejszy budynek Urzędu Rady Ministrów) Szkoła Podchorążych Piechoty[2], a wraz z nią sport przez duże „S". Kadra oficerska, wśród której nie brakło późniejszych bohaterów września 1939 roku, rozgrywała na istniejących tam czterech kortach turnieje tenisowe, pozostali rozgrywali turnieje szermiercze czy zawody hippiczne[3].

Na skutek działań wojennych (jak niemal cała Polska) Komorowo uległo dewastacji, tracąc tej klasy obiekty co odkryty basen o wymiarach 100 x 25 m, strzel-

1 *Dzieje koszar i Szkoły Podchorążych Piechoty*, folder okolicznościowy, Komorowo, Ostrów Mazowiecka 1993.
2 Informacje własne autora.
3 Zbiory własne autora na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.

nicę, salę sportową 40 x 13 m czy 25-metrową treningową wieżę spadochronową (którą zabrano po wojnie do Dęblina)[4].

Nie lepiej wyglądało samo miasto – jak w jednym ze sprawozdań do Urzędu Wojewódzkiego w Pruszkowie (z oczywistych względów przez pierwsze powojenne lata Warszawa była siedzibą województwa tylko z nazwy) – miasto straciło około 70% nieruchomości[5].

Być może taki stopień dewastacji uchronił okolicę przed lokacją Armii Czerwonej w pobliskich koszarach, choć – z powodu istniejącej w pobliżu linii telefonicznej „Moskwa – Berlin" – jej przedstawiciele w mniejszej skali (tylko kilku) istnieli przez długie lata w mieście, zajmując pomieszczenia prywatnego domu na skraju miasta[6].

Odbudowa kraju niosła za sobą zmiany. Jedni wyjeżdżali na Ziemie Zachodnie, inni na koszt państwa spędzali lata poza domem. Rosły nowe pokolenia, a z nimi zainteresowanie sportem, o którym w powiecie ostrowskim mówić możemy od wczesnych lat pięćdziesiątych XX wieku. Dodać należy – w typowo rolniczym w opisywanych latach (dopiero w połowie lat sześćdziesiątych pojawia się „wielki przemysł" – Warszawskie Zakłady Radiowe T-1, Warszawskie Zakłady Maszyn Budowlanych im. Waryńskiego)[7], liczącym według spisu z 1945 roku ponad 91 tysięcy mieszkańców, powiecie ostrowskim[8] liczebność miast Ostrowi i Broku stanowiła około 15 tysięcy. Pozostali to mieszkańcy gmin wiejskich[9]. Startując w początku lat pięćdziesiątych Ludowe Zespoły Sportowe – zrzeszenie, dzięki któremu sport stał się w małych nawet miejscowościach czymś dostępnym i lubianym – napotkały na podatny grunt właśnie dzięki takiemu, a nie innemu charakterowi miejscowego społeczeństwa.

Zaryzykować można stwierdzenie, że każda inna organizacja sportowa nieposługująca się przymiotnikiem „ludowy" w typowo rolniczym środowisku skazana byłaby na niepowodzenie. By nie uszczknąć nic z opisywanych lat, należy wspomnieć o innej organizacji, która dała początek Ludowym Zespołom Sportowym. Niewielu pamięta dziś o „Służbie Polsce"[10]. W skali powiatu ostrowskiego junacy

4 Tamże.

5 Archiwum Państwowe w Pułtusku (dalej: AP Pułtusk), zesp. 396, Starostwo Powiatowe w Ostrowi Mazowieckiej 1944- 1950, sygn. 11, s. 19.

6 Informacje własne autora – wywiad z Andrzejem Mierzwińskim – synem właścicieli posesji zajmowanej przez Armię Czerwoną; co ciekawe sąd w III RP odmówił wszczęcia sprawy o odszkodowanie za ww. pobyt, stwierdzając (wg relacji Mierzwińskiego), iż Armia Czerwona nie przebywała nigdy na trenie Ostrowi.

7 Z. Pytliński, *Wczoraj, dziś i jutro powiatu Ostrów Mazowiecka w latach 1950-1975* [w:] *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, red. S. Russocki, „Książka i Wiedza", Warszawa 1975, s. 247.

8 AP Pułtusk, zesp. 70, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Ostrowi Maz., sygn. 3, k. 13.

9 Tamże.

10 Organizacji tej poświęcony jest pokaźny zbiór Archiwum Państwowego w Pułtusku, nr 426 (35 tomów).

tejże organizacji byli pierwszymi organizatorami LZS[11]. Dodajmy, w Ludowych Zespołach Sportowych nie wydawano rozkazów, a boiska i sekcje tychże rosły w oparciu o zainteresowanie sportem. Przykładem kariery sportowej rozpoczynającej się od „Służby Polsce" był wieloletni działacz i trener sztangistów ostrowskich Ryszard Polak[12]. Jak szybko i skutecznie Ludowe Zespoły Sportowe „wrosły" w teren i jakie przyniosły owoce, niech świadczy fakt, że już w 1952 roku na jednym z mityngów lekkoatletycznych, odbywających się wówczas w powiecie ostrowskim, reprezentant Harcerskiego Klubu Sportowego „Zuch" Henryk Grądzik zdobył tytuł mistrza Polski na dystansie 1000 m[13]. Długoletni prezes ostrowskiego Powiatowego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki Zenon Kacpura wspominał, że grających szczególnie w popularną „siatkówkę" czy piłkę nożną można było spotkać niemal w każdej wiosce, startujących w zawodach sportowych w krótkim czasie można było liczyć w tysiące[14]. Samo ostrowskie zrzeszenie LZS już w 1954 roku liczyło niemal 1500 członków zrzeszonych w ponad 40 kołach sportowych[15]. Jednym z pierwszych klubów, w którym przeprowadzono formalnie wybory Zarządu, był utworzony w 1957 roku Ludowy Klub Sportowy Ostrowianka[16]. Oto skład Zarządu: prezes – Jan Zbień, zastępca – Fryderyk Bocian, sekretarz – Jerzy Pryzwan, skarbnik – Andrzej Słupek, gospodarz – Aleksander Kalupa[17].

Zdecydowana większość z nich wywodziła się ze środowiska wiejskiego, startując początkowo amatorsko w charakterze zawodników, a później stając się długoletnimi działaczami sportowymi, a Andrzej Słupek jeszcze w latach osiemdziesiątych będzie próbował – jako prezes, zaopatrzeniowiec i dobry duch przedsięwzięcia – wskrzesić sekcję kolarską LZS Ostrowianka[18]. Największa kariera po skończeniu działalności sportowej przypadła w udziale Zbigniewowi Krutczence. Ten lokalny działacz sportowy doby lat sześćdziesiątych po niemal trzydziestu latach stał się prezesem Banku Spółdzielczego w Ostrowi Mazowieckiej oraz posłem Sejmu RP IV kadencji (2001-2005 z listy SLD)[19]. Po latach pracy w sporcie lokalnym nabyte tam zdolności organizacyjne pozwoliły mu na sprawne kierowanie bankiem, dopro-

11 Ryszard Nowacki – komendant „SP" był zarazem sekretarzem Rady Pow. LZS. AP Pułtusk, zesp. 426, sygn. 25, k. 55.
12 Informacje własne autora.
13 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
14 AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 680, k. 47. W sprawozdaniu za 1953 r. wykazano 1476 członków, w tym 230 kobiet, 43 koła.
15 Plan opracowany w PKKFiT na rok 1953 zakładał 50 kół LZS i 1600 członków. AP Pułtusk, zesp. 426, sygn. 25, k. 48.
16 Tamże, zesp. 70, sygn. 2914, k. 11.
17 Tamże, Protokół likwidacji klubu (połączono się z Orlętami) 17 II 1961; tamże, sygn. 2914, k. 4.
18 Informacje własne autora. Niewątpliwą atrakcją dla zawodników był powrót z wyścigu kolarskiego samochodem marki Warszawa olimpijczyka H. Trębickiego z nim samym w charakterze kierowcy.
19 http:www.orka.sejm.gov.pl oraz www.bs.sejm.gov.pl o sportowej działalności Z. Krutczenki; AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2681, k. 142.

wadzając go do pierwszej dziesiątki banków spółdzielczych w Polsce. Od niedawna emeryt i honorowy prezes w ww. banku w pracy zawsze kierował się dobrem lokalnego rolnika[20]. Wysiłki prezesa Krutczenki dla rozwoju rolnictwa doceniane były przez kolejnych ministrów resortowych. Np. na otwarciu jednego z kredytowanych przez bank obiektów służących rolnikowi do zwiększenia produkcji mleka na przełomie lat 2000 i 2001 obecny był ówczesny wicepremier, a obecnie Poseł do Parlamentu Europejskiego Jarosław Kalinowski[21].

Spośród kół szkolnych największy dorobek ma istniejący od połowy lat sześćdziesiątych LKS „Bratek" z Technikum Rolniczego w Starym Lubiejewie[22]. Warto wspomnieć, że długoletni rekord powiatu w biegu na 100 m wynosił 11 sekund i należał do zawodnika „Bratka" Tadeusza Latoszka[23]. Ciekawostką była istniejąca w Lubiejewie sekcja zapasów. Początkowo prowadził ją miejscowy nauczyciel Ryszard Irmiński, z czasem uzyskując pomoc swego najlepszego zawodnika Jerzego Glezera. Zapaśnicy „Bratka" posiadali tytuły mistrzów Mazowsza, Zrzeszenia LZS i młodzieżowych mistrzów Polski[24]. Osiągnięcia sportowe w lubiejewskiej szkole stały się w 1966 roku przyczyną wizyty wicepremiera Stefana Ignara. Współorganizatorem spotkania była Rada Główna Ludowych Zespołów Sportowych, udział wzięło ok. 30 dziennikarzy[25]. By dokończyć historię „Bratka", należy wspomnieć, że istnieje on do dziś, kierowany przez nauczyciela miejscowej szkoły Sławomira Konarzewskiego[26]. Warto wspomnieć, że „dobry klimat" dla rozwoju sportu w Lubiejewie – dodajmy małej wiosce, której przez lata wyróżnikiem były szkoły rolnicze (znane na Mazowszu) – stworzył twórca tej szkoły i późniejszy długoletni jej dyrektor mgr inżynier Zdzisław Kuczyński. On to na bazie likwidowanego Państwowego Gospodarstwa Rolnego (powstałego z kolei na bazie dawnego majątku ziemskiego) niemal z gruzów stworzył szkołę, która przez lata była klasą samą w sobie. Szkołę, w której rosły kolejne pokolenia rolników, ogrodników, ale i sportowców związanych tak jak ich nauczyciele z ruchem ludowym. Szkoła w krótkim czasie dysponowała własnym stadionem, halą sportową i odkrytym basenem oraz strzelnicą sportową[27]. Marzeniem dyrektora – częściowo nawet rozpoczętym poprzez decyzję Głównej Komisji Kultury Fizycznej i Turystyki – była budowa basenu krytego w oparciu o istniejące tam konstrukcje szklarniowe. Decyzja zapadła w 1970 roku[28]. Później na nieszczęście dla Lubiejewa nowy podział

20 Informacje własne – autor w latach 2000-2001 był zatrudniony w BS Ostrów Mazowiecka; o ile tajemnica bankowa uniemożliwia szersze udowodnienie założonej tezy, o tyle dobra opinia o Z. Krutczence tajemnicą nie jest.
21 Informacja własna autora.
22 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
23 Tamże.
24 Tamże.
25 Tamże.
26 Informacje własne autora. S. Konarzewski to również reżyser widowisk folklorystycznych.
27 Informacje własne autora.
28 Decyzja podjęta przez WKKFIT. AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2721, k. 43-44.

administracyjny Polski i powołanie Z. Kuczyńskiego na stanowisko wicewojewody ostrołęckiego paradoksalnie ostudziły wspomniane plany. Ostatecznie w 1988 roku zasypano wykopaną nieckę basenu[29]. Brak miejsca, by opisać dzisiejszy stan obiektów szkolnych i sportowych w Lubiejewie. Daleko im do ideałów Zdzisława Kuczyńskiego.

Oczywiście wszystkie wymieniane dyscypliny wymagały miejsc treningowych. Początkowo było o nie trudno, miasto i powiat ostrowski „dźwigały się" ze zniszczeń wojennych, pilniejsza była odbudowa mieszkań i budynków administracyjnych niż wymagające znacznych środków inwestycje w obiekty sportowe. Nic dziwnego, że radzono sobie różnymi sposobami, np. powracający z Armii Generała Andersa Leon Winogradow (twórca szkolnego Harcerskiego Klubu Sportowego „Zuch"), rozpoczynając zajęcia wychowania fizycznego w miejscowym liceum, samodzielnie i przy pomocy uczniów uporządkował plac za szkołą, rozbierając wybudowane tam przez Niemców baraki. Drewno z rozbiórki wykorzystał, wzorując się na zdjęciu jednego z londyńskich stadionów, budując prowizoryczną krytą trybunę. Całość została – przy braku innych boisk – nazwana stadionem miejskim. O ile bieżnia stadionu w okresie PRL była wielokrotnie remontowana, o tyle prowizoryczna trybuna doczekała lat dziewięćdziesiątych XX wieku i dopiero pożar wywołany przez „nieustalonych sprawców" zakończył jej żywot[30].

Kolejny – bo nie jedyny raz – okazało się, że potoczne przysłowie, mówiące o trwałości prowizorek, jest zasadne. Gwoli sprawiedliwości dodać należy, że w miejscu spalonej trybuny istnieje hala Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji wybudowana tuż po wspomnianym pożarze. Patrząc na jej wygląd zewnętrzny po kilkunastu latach użytkowania laik nawet może stwierdzić, że jej żywotność już ustępuje wspominanej powojennej drewnianej trybunie.

Jeszcze bardziej skomplikowaną sytuację lokalową miały w Ostrowi Ludowe Zespoły Sportowe. Startując w roku 1954, LZS nie posiadały zupełnie własnych obiektów[31]. Szczególnie popularna w Ostrowi i okolicach dyscyplina sportu (podnoszenie ciężarów, drugą sekcją LZS Ostrów byli kolarze) przez lata tułała się po stodołach czy nawet biurach (jak było w momencie uzyskania przez LZS biura na I piętrze jednej z kamienic)[32].

Sytuacja uległa zmianie na lepsze dopiero w latach sześćdziesiątych. Wtedy to zaczęły w okolicach powstawać szkoły średnie (Technikum Mechaniczne w Małkini, Technikum Rolnicze, Ogrodnicze i Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Lubiejewie, Technikum Elektryczne w Ostrowi Mazowieckiej). Wokół wymienionych szkół (ostatnia to tzw. Tysiąclatka) tuż przed Millenium Chrztu Polski jak „grzyby po

29 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
30 Tamże. O żywotności trybuny pamięta autor spędzający tam swego czasu jak inni licealiści wolne chwile.
31 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
32 Tamże.

deszczu" zaczęły powstawać obiekty sportowe, w tym kryte hale. Przy istniejącej wokół nich bazie hotelowej (internaty) wymienione szkoły stały się przyczynkiem do przyciągnięcia młodzieży wiejskiej do szkół oraz ułatwiły znacznie popularyzację sportu w środowisku wiejskim na bazie Ludowych Klubów Sportowych istniejących w szkolnictwie średnim.

Całością sportu wiejskiego w powiecie kierowała Powiatowa Rada Ludowych Zespołów Sportowych. Kierowali nią kolejno Jan Kośnik – do 1958 roku i aż do roku 1976 Ryszard Polak[33].

Nie należy zapominać o Józefie Pawlickim – pracowniku powiatowego LZS, a przez lata również aktywnie sędziującym zawody piłki siatkowej na Mazowszu[34]. Wspominany Zenon Zygmunt Kacpura również aktywnie działał w sporcie, będąc przez lata członkiem władz powiatowych, wojewódzkich i krajowych LZS. Za swą pracę został wyróżniony odznaką Zasłużonego Działacza Ludowych Zespołów Sportowych[35].

Gdy mówimy o ostrowskich działaczach, należy zauważyć sukces Ryszarda Polaka, będącego mistrzem Polski Zrzeszenia LZS w szachach (1953 rok) i członkiem kadry Polski w grze korespondencyjnej, dwukrotnym mistrzem Polski Zrzeszenia LZS (1953-1955) był natomiast Jerzy Subda. Mistrzem Polski Zrzeszenia LZS w podnoszeniu ciężarów w 1961 roku w wadze koguciej został Leszek Szpadzik, późniejszy reprezentant kraju[36].

Wspominając sukcesy ostrowskich zawodników, należy pamiętać o największym – choć z pewnością nie wzrostem – sportowcu klasy międzynarodowej, zdobywcy brązowego medalu na igrzyskach w Meksyku (1968), sztangiście Henryku Trębickim[37]. Sukcesy sportowe absolwenta technikum mechanicznego w Ostrowi Mazowieckiej, wychowanka Ryszarda Polaka, nawet dziś skłaniają do szacunku, by nie ominąć choć jednego, wymienię je korzystając z informacji Polskiego Komitetu Olimpijskiego: 2-krotny mistrz kraju w kategorii koguciej (1964) i piórkowej (1963), 21-krotny rekordzista Polski, 3-krotny uczestnik igrzysk olimpijskich, 5-krotny mistrzostw świata i 2-krotny mistrzostw Europy. Na wspomnianych imprezach zdobył: srebrny medal MŚ 1971, dwa brązowe medale MŚ 1968 i 1970 oraz brązowy medal Mistrzostw Europy w 1965 roku[38]. Po zakończeniu kariery trener w macierzystym LKS Ostrowianka, człowiek o wyjątkowym darze gawędziarskim, chętnie służył pomocą innym. Zmarł w 1996 roku[39]. O tym jak bardzo był lubianym w środowisku sportowym, niech świadczy fakt, że w ostatniej drodze towarzyszyły mu nie tylko tłumy ostrowian, ale także dawni i obecni zawodnicy i trenerzy kadry

33 Tamże.
34 Tamże.
35 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
36 Tamże.
37 Polski Komitet Olimpijski, http:www.pkol.pl/olimpijczycy/sylwetki/Trębicki Henryk.
38 Tamże.
39 Tamże.

narodowej ciężarowców. Pozostawił żonę i dwie dorosłe córki – z których jedna jest pedagogiem, druga pielęgniarką. Służą innym – tak jak ojciec[40].

Pisząc o Trębickim, należy wspomnieć o jeszcze jednym, do niedawna nieznanym fakcie z jego życia. W oficjalnych źródłach (w tym Polski Komitet Olimpijski) można wyczytać, że jego rodzice zginęli w czasie wojny na Syberii[41]. Rzetelny badacz dociera jednak do różnych źródeł. Oto na jednej ze stron internetowych z miejsca urodzenia Trębickiego (okolice Sokółki na Podlasiu) zamieszczono wywiad z jego ciotką[42]. Sędziwa pani po latach wyznaje, że ojciec Trębickiego był polskim policjantem i został z tysiącami innych zamordowany w Miednoje. Gdy dodamy, iż Trębicki urodził się w 1940 roku, okaże się, że nie znał swego ojca. Trójka maleńkich chłopców wraz z matką trafiła nieco później na Syberię, ale wrócili sierotami[43]. Okrucieństwo wojny zawsze przeraża.

Wobec takich faktów, krótka informacja o trudnościach wychowawczych trenera kadry Klemensa Roguskiego z wychowankami (w tym z Trębickim)[44] jest mało znacząca.

Opisywane sukcesy nie tylko Trębickiego, ale też innych sportowców ostrowskich, to efekt talentu, ale także i pracy trenerskiej, motywowanej odpowiednio przez lokalne władze w różny sposób, daleki od gratyfikacji finansowych. W rzeczywistości Polski powojennej znaczące było dla instruktora, że Powiatowa Rada Narodowa potrafiła pomóc mu w podnoszeniu kwalifikacji. Rozsądni włodarze miasta i powiatu rozumieli, że trener klasy międzynarodowej z różnych względów nie pojawi się w powiecie ostrowskim. Jedynym wyjściem z pożytkiem dla wszystkich jest wykształcić własnych trenerów spośród ludzi osobiście związanych z regionem. Przykładem niech będzie tu postać Wiesława Kolendo, który od 1951 roku był kierownikiem sekcji lekkiej atletyki w LKS Ostrowianka, dodajmy – czynnym zawodnikiem[45]. Podnosząc swoje kwalifikacje, ukończył studia na Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu ze specjalnością lekka atletyka. Po studiach powrócił do Ostrowi Mazowieckiej, był trenerem w lokalnych klubach, oraz uwielbianym wprost przez kolejne pokolenia uczniów (choć wymagającym) nauczycielem wychowania fizycznego[46]. Był także przewodniczącym komisji gier, dyscypliny i rekordów przy Powiatowym Komitecie Kultury Fizycznej i Turystyki. Dwuletnia zdaje się absencja Wiesława Kolendo od pracy w szkole (przejście na stanowisko inspektora w wydziale oświaty) dla niego, jego uczniów, a także następ-

40 Informacje własne autora; pismo o kursie trenerskim 8-19 I 1965 r., do którego zakwalifikowano Trębickiego. AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2681, k. 197.

41 http:www.pkol.pl.

42 „Henryk Trębicki był na trzech olimpiadach. Zdobył brąz": www.isokolka.eu/sokolka/2614-henryk -trębicki.

43 Tamże.

44 http:www.pkol.pl.

45 AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2681, k. 160, 164, 171.

46 Autor poświadcza pochlebną opinię o ww. nauczycielu.

ców na lekcjach WF nie była niczym miłym[47]. Wrócił do szkoły – choć bez wątpienia finansowo i zawodowo „zrobił krok w tył". Tacy jednak pasjonaci tworzyli w opisywanym przedziale czasowym sport powiatowy. Bez zaszczytów i wielkich pieniędzy, za to z satysfakcją wykonywania potrzebnej pracy, może nawet misji. Nazwiska takich osób można i trzeba wymieniać. Oto kilka z nich:

- Stefan Suski – nauczyciel wychowania fizycznego ostrowskiego Liceum Ogólnokształcącego im. Kopernika, a w opisywanym okresie trener ciężarowców miejscowego LZS,
- Ryszard Polak – wspominany już instruktor podnoszenia ciężarów i lekkiej atletyki LZS,
- Zenon Kacpura – opisywany kierownik PKKFiT, ale również instruktor tenisa stołowego[48].

Ostrowskie sekcje, bądź kluby powstałe wokół Ludowych Zespołów Sportowych były zróżnicowane także pod względem charakteru przedsięwzięcia. Oto bowiem w archiwaliach można spotkać ślad sekcji motorowej LZS Ostrów Mazowiecka, którą przez lata kierował Jan Chrobot – postać znana nie tylko sportowcom, ale także dla większości mieszkańców okolic Ostrowi długoletni prezes Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Społem", a także wieloletni radny Rady Nadzorczej Banku Spółdzielczego w Ostrowi Mazowieckiej (dodajmy czołowego spośród banków spółdzielczych w Polsce)[49].

W dokumencie zatytułowanym „Kalendarz imprez turystycznych i motorowych sekcji motorowej przy LZS Ostrów Maz. na rok 1964"[50] odczytać możemy programy 6 wycieczek w najbliższej okolicy, ale także (w sezonie urlopowym) do tak odległych od Ostrowi Mazowieckiej miejsc jak Sandomierz, czy Rzeszów. Jan Chrobot był prezesem do początku lat siedemdziesiątych, kiedy na stanowisku zastąpił go Janusz Pawlaczyk. Oprócz wycieczek klub we współpracy z Polskim Związkiem Motorowym organizował rajdy samochodowe i motocyklowe. Najpopularniejszym był „Rajd szlakami Kmicica" zainicjowany przez Ryszarda Irmińskiego[51]. Oprócz lokalnych rajdów (do Treblinki, „Szlakiem kurpiowskim") organizowano np. ogólnopolski konkurs wiejskich motocyklistów „Złoty kask", a Tysiąclecie Państwa Polskiego uczczono rajdami do Słupska, Poznania i na Grunwald w obecności około 60 załóg. Nawiązano także współpracę z Klubem Motocyklowym z SUHL (była NRD), miastem producenta znanych motorowerów „Simson", czego owocem było goszczenie w Polsce około 50 załóg niemieckich i w rewanżu stu załóg polskich[52].

47 O czym przekonał się młody nauczyciel WF nazwany „Ułanem".
48 Pismo PKKFiT do WKKFiT z 4 XII 1964 w sprawie kand. na kurs trenerski. AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2681, k. 195.
49 Informacje własne autora; także AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2720, k. 26.
50 AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2681, k. 47.
51 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
52 Tamże.

Pisząc o osiągnięciach ostrowskich klubów (LZS Ostrowianka, KKS Orlęta, KKS Stacja, KKS Ostrowianka[53]) nie należy zapominać o istnieniu wojskowego klubu WKS Sokół (który rozszerzył później działalność o ostrowskie szkoły). Klubu, który tak jak i LZS nie istniałby bez dwóch postaci: Andrzeja Płocicy – instruktora lekkiej atletyki, oraz Andrzeja Błachno – trenera piłki koszykowej[54].

Kulisy odnowienia przedwojennej tradycji „Sokoła" są może mało znane, acz ciekawe. Oto – jak wspomina Zenon Zygmunt Kacpura[55] – w roku 1965 przeprowadzono dwuletnią operację przebudowy istniejącego stadionu. Niejako „przy okazji" wyremontowano bieżnię stadionu w jednostce wojskowej w Komorowie. Tą okazją stały się I Igrzyska Ziemi Kurpiowskiej[56].

Powiatowy Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki nadzorujący tego rodzaju inwestycje w gąszczu skomplikowanych przepisów (istniała możliwość zdobycia funduszy na remont – istniał zakaz rozpoczynania inwestycji) oczami swoich pracowników dostrzegł szansę na podniesienie z gruzów hali sportowej w jednostce i powiększenia jej o basen kryty[57]. Osoby odpowiedzialne za inwestycję jednomyślnie poświadczyły wówczas jakoby przed II wojną światową funkcjonował w jednostce kryty basen. Ta niespotykana „zmowa" lokalnych cywilnych i wojskowych władz przyniosła nie tylko pożytek, ale i rozgłos – jak się okazało, był to wówczas (1971) pierwszy basen kryty w województwie warszawskim. I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR udzielił upomnienia przewodniczącemu Wojewódzkiego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki (Józef Brzeziński). Rozgłos był tym większy, że Główny Zarząd Polityczny Wojska Polskiego o inwestycji dowiedział się z telewizyjnej relacji. Ostatecznie jednak autorzy „zamieszania" (Z. Kacpura i Mieczysław Chabasiński – wiceprzewodniczący Wojewódzkiego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki) otrzymali od Ministra Obrony Narodowej Srebrne Medale „Za zasługi dla obronności"[58].

Historia czasem dopisuje zaskakujący epilog. Choć przez lata basen był chlubą okolicy, w okresie przemian ustrojowych popadł nieremontowany w ruinę. Miasto zaś wybudowało nowoczesny obiekt w nowym miejscu, nazywając ulicę dopro-

53 AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2987, KKS Ostrowianka, sygn. 2982, KKS Orlęta: w składach zarządów obu klubów – Ostrowianka powstała po połączeniu LKS Ostrowianki z KKS Orlęta – widnieje nazwisko Czesław Dobroński. Był to ojciec znanego historyka prof. Adama Czesława Dobrońskiego; informacja o pracy Cz. Dobrońskiego na kolei w oficjalnym biogramie profesora: http:www.ostrów maz.pl/619/prof.A.Dobroński.

54 Pismo PKKFiT do WKKFiT 55 z 4 XII 1964 w sprawie kandydatów na kurs trenerski: AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2681, k. 195.

55 Zbiory własne autora.

56 Tamże.

57 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury; także: AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2720, k. 36 – zachowana faktura za „remont".

58 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury; także formularz UST 2 – poświadczający nakłady finansowe na remont hali i basenu sportowego: AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2720, k. 36; widoczna tam pieczątka Z. Kacpury i jego podpis.

wadzającą do niego ulicą Henryka Trębickiego[59]. Idea szlachetna – tylko dlaczego zapomniano o już istniejącym obiekcie?

Warto wspomnieć, że na obecnie zapomnianych obiektach w latach sześćdziesiątych XX wieku trenowały pod szyldem „Sokoła" sekcje: piłki nożnej, piłki siatkowej, lekkiej atletyki i boksu[60].

Dodatkowo w ramach „Sokoła" w latach 1965-1967 powołano Międzyszkolny Klub Sportowy pod tą samą nazwą[61]. Trenerami lekkiej atletyki wśród młodzieży zostali Andrzej Płocica i Wiesław Kolendo. Najważniejszym sukcesem MKS „Sokół" było zdobycie I miejsca w (już poza opisywanym okresem) rozgrywanej w latach 1974-1975 Wojewódzkiej Spartakiadzie Młodzieży (województwa warszawskiego). Rozgrywane w roku szkolnym 1975/1976 I Igrzyska Młodzieży Szkolnej Województwa Ostrołęckiego oraz I Spartakiada Województwa Ostrołęckiego to również tryumf drużynowy ostrowskiego „Sokoła". Dodać należy – formalnie klubu wiejskiego (wojsko nigdy nie wyraziło zgody na włączenie koszar do obszaru miasta). Klubu złożonego także z mieszkańców okolicznych wiosek[62].

Jak już wspomniano, istotną rolę w całokształcie rozwoju ostrowskiego sportu odgrywał Powiatowy Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki. Ciekawą inicjatywą było zapoczątkowanie w październiku 1967 roku mistrzostw szkół podstawowych w piłce nożnej (szczebel miejski). Pierwsze rozgrywki wygrała reprezentacja SP nr 1 im. Tadeusza Kościuszki, a pomysł turnieju rozszerzono z czasem na inne dyscypliny, tworząc rokrocznie rozgrywaną do dziś Ostrowską Olimpiadę Młodzieży (kategorie chłopców i dziewcząt)[63]. Równie interesującym pomysłem były zorganizowane na wzór igrzysk rozgrywki międzyzakładowe, nazywane Spartakiadą Międzyzakładową[64]. Wśród reprezentantów poszczególnych drużyn można było spotkać robotników i kadrę kierowniczą, policjantów i bankowców, lokalnych notabli. Dyscypliny oddawały różne upodobania społeczeństwa. Rozgrywki toczono w następujących dyscyplinach: przeciąganie liny, koszykówka, podnoszenie ciężarów, strzelanie z wiatrówki, biegi, pchnięcie kulą, skok w dal, rzutki do tarczy, kometka kobiet, tenis ziemny mężczyzn. Zainteresowanie rozgrywkami było spore, jeśli zauważymy, że każdy ostrowski zakład pracy (w latach sześćdziesiątych na Mazowszu budowano zakłady!) pozytywnie odpowiadał na pisma PKKFiT w tej sprawie. Zauważyć należy, że rozgrywki międzyzakładowe w Ostrowi Mazowiec-

59 http:www.ostrów maz.com/aktualności/5035; 11 VII 2009 r. – data uchwały o nadaniu ulicy nazwy „Trębickiego".

60 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.

61 AP Pułtusk, zesp. 71, Urząd Powiatowy 1973-1975, sygn. 50, k. 95.

62 Informacja o wynikach sportowych – zbiory własne; zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury. Ciekawostką jest fakt, iż garnizon nigdy nie znalazł się w granicach miasta, prawdopodobnie ze względów ekonomicznych (dodatek wiejski).

63 AP Pułtusk, zesp. 71, sygn. 50, k. 72.

64 Tamże, zesp. 70, sygn. 533, k. 1-2, 3, 5, 8, 10, 22, 33 – zgłoszenia zawodników z podaniem zakładu pracy; wyniki – k. 101 i nast.

kiej przetrwały do współczesności w szczątkowej formie – jedna dyscyplina (piłka nożna) i mniej drużyn (agonia przemysłu terenowego).

Obraz sportu lokalnego doby lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych byłby niepełny bez jeszcze jednego klubu. Oto niemal tuż przed „Gwiazdką" 15 grudnia 1966 roku na zebraniu w Małkini przyjęto statut i powołano do życia Ludowy Klub Sportowy „Małkinianka". Wśród założycieli było 15 osób, a „motorem sprawczym" małkiński nauczyciel Jerzy Wdowiak[65].

Jakkolwiek sport w Małkini – kilkutysięcznej osadzie istniał już w Polsce międzywojennej (sekcja piłki nożnej powiązana z koleją), to po 1945 roku po kilku próbach wskrzeszenia sekcji pod tym samym patronatem dopiero Ludowe Zespoły Sportowe umożliwiły formalizację tego przedsięwzięcia, choć stadion znajdował się i był zarządzany przez kolej. Warto wspomnieć, że w latach 1956-1958 istniała w ramach klubu „Kolejarz" sekcja tenisa stołowego, której zawodnicy reprezentowali powiat w zawodach wojewódzkich. Wśród nich obok Jerzego Mroza, Kazimierza Warackiego, Eugeniusza Putrzyńskiego i Janusza Hadlera[66] gościnnie występował znany już działacz Powiatowego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki Zenon Zygmunt Kacpura – jak widać postać nie tylko kierująca ostrowskim sportem, ale wprost biorąca w nim udział jako zawodnik, oraz w latach 1956-1958 przewodniczący sekcji tenisa stołowego, ziemnego i badmintona Ludowego Zespołu Sportowego „Ostrowianka". W strukturach Ludowych Zespołów Sportowych Z. Kacpura doszedł do najwyższego szczebla, będąc nawet członkiem władz krajowych Zrzeszenia (równocześnie powiatowych i wojewódzkich[67]). Z pewnością zmarły w 2012 roku działacz powinien doczekać się szerszego opracowania.

Powiatowy Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki był ciałem kolegialnym złożonym z kilku (10 w 1956 roku[68]) przedstawicieli różnych środowisk. Dzięki sprawozdawczości PKKFiT zachowanej w zbiorach pułtuskiego oddziału Archiwum Państwowego[69] możemy odczytać te nazwiska, jak również poznać dane o ówczesnym zatrudnieniu tych osób. Byli to: Tadeusz Zambrzycki, Zenon Kacpura – obaj pracownicy etatowi PKKFiT, Tadeusz Kizzerwetter – pracownik Prezydium Powiatowej Rady Narodowej, Jan Kośnik – Rada Powiatowa Ludowych Zespołów Sportowych, Ryszard Maciejewski – Zarząd Powiatowy Związku Młodzieży Polskiej, Henryk Konferowicz – Komitet Powiatowy PZPR, Eugeniusz Szybart – Zarząd Powiatowy Ligi Przyjaciół Żołnierza, Stanisław Biegański – Wydział Oświaty, Adam Habel – Zrzeszenie Sportowe „Zryw" i Szkolny Klub Sportowy „Zuch", Tadeusz Szulc – Zrzeszenie Sportowe „Kolejarz"[70].

65 Tamże, sygn. 2988; sygn. 4, protokół z zebrania Ludowego Klubu Sportowego Małkinianka.
66 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
67 Tamże.
68 AP Pułtusk, zesp. 70, sygn. 2675, k. 5.
69 Tamże.
70 Tamże.

Ostatni z wymienionych jest również ciekawym przykładem zasłużonej dla sportu postaci. Urodzony w 1909 roku Tadeusz Szulc, w latach powojennych pracownik ostrowskiej Nasycalni Podkładów Kolejowych, karierę sportową rozpoczął w 1924 roku w Polonii Warszawa. Po wojnie prowadził kluby „Spójnia" Krosno Odrzańskie i Start Gubin. W 1954 roku powrócił do Ostrowi Mazowieckiej, zakładając kolejno kolejarskie kluby „Orlęta" i „Kolejarz" – pełniąc tam funkcję prezesa, by w 1964 roku jako wiceprezes zwieńczyć swą karierę w raczkującym, ale z perspektywami Wojskowym Klubie Sportowym „Sokół" Komorowo – gdzie zresztą trafili niedawni piłkarze „Kolejarza" Ostrów[71]. W związku z 41. rocznicą pracy społecznej T. Szulca i XX rocznicą powstania PRL Powiatowy Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki wystąpił do Powiatowego Komitetu Frontu Jedności Narodu o przyznanie odznak „Zasłużony dla województwa warszawskiego" i „Odznaki Tysiąclecia Państwa Polskiego"[72].

Oprócz wymienionych działaczy w późniejszym okresie w strukturach PKKFiT działali również m.in. Witold Osiecki, Stanisław Bułatowicz, Piotr Pietruszkiewicz, Janusz Barzał i Jan Kućmierz[73]. Oni wszyscy czuwali nad tym, by w określonej rzeczywistości i skromnych środkach finansowych z budżetu sport amatorski, a w przypadku Ostrowi Mazowieckiej nie będzie przesadą stwierdzić sport ludowy, mógł się rozwijać. Powiatowy Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki w Ostrowi Mazowieckiej działał dość często nieszablonowo, ale skutecznie.

Czasem działaczy spotykały niepowodzenia – nic nie wyszło np. z planów powstania 20-hektarowego centrum sportowego dla Centralnego Ośrodka Sportu (kolejnego obok Spały i Cetniewa), mającego stać się ogólnopolską bazą dla tenisistów. Lokalizacja centrum w małym nadbużańskim miasteczku Brok w sąsiedztwie Puszczy Białej – zaledwie 10 kilometrów od Ostrowi Mazowieckiej, wydawała się wręcz idealna[74]. Kierownictwo COS wstępnie wykazywało zainteresowanie pomysłem, mogącym stać się dla całego powiatu nowym „motorem rozwoju". Tenis ziemny w okolicy raczkował dopiero za przyczyną powstania miejskich kortów tenisowych – działających do dziś – co ciekawe w zmniejszonej formie (od niedawna jeden, nie dwa korty – w miejscu drugiego ulica) to efekt, by zacytować opinię Z. Kacpury, „dobrej woli" kierowników Rejonu Eksploatacji Dróg Publicznych[75].

Obiekt powstał w 1962 roku i służy nadal (jak już wspomniano – w okrojonej formie). Dziś panowie kierownicy za taką, a nie inną decyzję, mieliby zapewniony dozór prokuratorski. Gdy dodamy, że firma brała udział przy budowie szkolnych boisk w Ostrowi i okolicach za przysłowiowy „grosik", wyłania się obraz, który środki masowego przekazu nazwałyby „aferą". Ale działacze sportowi opisywa-

71 Tamże, sygn. 2681, k. 143.
72 Tamże.
73 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.
74 Tamże.
75 Tamże.

nego okresu nie posługiwali się tylko i wyłącznie ekonomią. Ważny był czynnik ludzki – czy budowa obiektu jest z korzyścią dla lokalnego społeczeństwa – a nie chęć osobistego zysku. Dlatego dość często działali „nieszablonowo".

Swoista dynamika działaczy sportowych opisywanego okresu przyciągała coraz to nowych zawodników, powodując stały wzrost liczebności zrzeszeń sportowych – a wśród nich Ludowych Zespołów Sportowych[76]. Symbolem dziejów sportu terenowego na przestrzeni kolejnych lat niech będą losy siedziby ostrowskiego PKKFiT budowanej w środku miasta „czynem społecznym" i ze składek środowiska[77]. Oddana w 1971 roku budowla nazywana siedzibą Totalizatora Sportowego (pokaźna pomoc – w zamian za małe pomieszczenie wewnątrz) od ponad dwudziestu lat pełni inną niż zakładano funkcję – jest siedzibą Urzędu Pracy.

Podsumowując – obraz sportu w powiecie ostrowskim doby lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku znacznie odbiega od dzisiejszych standardów, a mechanizmy ówcześnie nim kierujące wydają się niezrozumiałe, a nawet korupcjogenne. Dalekie od demokracji – ale czy naganne? Przy raczkującym niemal, przetrwałym po zniszczeniach wojennych społeczeństwie, przy kompletnie zmienionej strukturze zawodowej i narodowościowej (przed wojną ludność innych narodowości – w tym Żydzi i Niemcy stanowili dość znaczny odsetek obywateli – w skali miasta Ostrów Mazowiecka przekraczający nawet połowę ogólnej liczby ludności), bez znacznych środków finansowych z zewnątrz i przy niewielkich nakładach własnych – w powiecie, gdzie historycznie mimo przewagi liczebnej mieszkańców wsi brak było tradycji ludowych (bardziej narodowe), dzięki działalności Ludowych Zespołów Sportowych i zrzeszonych w nich – nie bójmy się tego słowa – zapaleńców udało się wokół sportu zjednoczyć lokalne społeczeństwo. Spośród tysięcy zawodników ukształtowało się na terenie powiatu środowisko związane w wielu przypadkach z ruchem ludowym.

Urzędujący w latach osiemdziesiątych XX wieku prezes Miejsko-Gminnego Komitetu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (a po Kongresie Odrodzenia – Polskiego Stronnictwa Ludowego)[78] w oparciu o działaczy wywodzących się także

76 „Stan organizacyjny Powiatowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe za rok 1975", AP Pułtusk, zesp. 71, Urząd Powiatowy 1973-1975, sygn. 50, k. 106. Ogółem 3655 członów, w tym 931 kobiet, w tym samym dokumencie ujęto dwa Ludowe Kluby Sportowe: LKS Bratek z Lubiejewa – 326 członków, w tym 160 kobiet; LKS Ostrowianka – 144 członków, w tym 12 kobiet.

77 Zbiory własne na podstawie notatek Z.Z. Kacpury.

78 Informacja własna. Wspomnianym prezesem był nieżyjący ojciec autora – inż. Edward Parzych. O sile i prężności ostrowskich „ludowców" niech świadczy fakt, że organizowane na stadionie miejskim w 1989 r. Święto Ludowe zgromadziło (wg informacji własnych autora) ok. 10 000 uczestników. Nigdy potem żadna impreza masowa w okolicy nie zgromadziła takiej widowni. Niewątpliwą atrakcją była loteria fantowa, której główną nagrodą był ciągnik rolniczy „Ursus", zaś niemal cały dochód z loterii przekazano na rozbudowę Szpitala Powiatowego. Gdy na jesieni 2013 r. szpital obchodził 50-lecie, o darze nie padło ani słowo, choć wspominano i odznaczano wiele osób – głównie związanych z byłą PZPR; pominięto tak w trakcie uroczystości, jak i w okolicznościowej publikacji fakt, że prezes ostrowskich ludowców Edward Parzych, jako osoba posiadająca

ze środowiska LZS stworzył najliczniejszą i najsilniejszą w mieście i gminie siłę polityczną – czego wyrazem było odsunięcie najdłużej urzędującego naczelnika gminy (od 1973 roku) B. Brzózki i zastąpienie go postacią związaną z ruchem ludowym[79]. Pomimo zmian ustrojowych społeczeństwo lokalne nie ocenia dawnych działaczy LZS według poglądów politycznych – są oni szanowani za swe pozytywistyczne postawy wykazywane w działalności sportowej.

I dziś nie brakuje chętnych do uprawiania sportu – większość ostrowskich klubów nadal zrzeszona w jest w LZS, bądź ma w nazwie przymiotnik „ludowy". Dziś natomiast sport w małych ośrodkach bez sponsorów istnieje tylko na papierze. A pozyskanie sponsora na cały sezon w skali powiatu ostrowskiego graniczy z cudem. W czasach dyktatu ekonomii o cuda znacznie trudniej.

Niniejszy tekst napisał dawny zawodnik sekcji kolarskiej LZS Ostrów, swego czasu odczuwający „na własnej skórze" blaski i cienie sportu masowego pod szyldem Ludowych Zespołów Sportowych[80].

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy, Oddział w Pułtusku.

Zesp. 70, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Ostrowi Mazowieckiej 1950-1973, sygn. 3, 680, 2914, 2675, 2681, 2720, 2721, 2914, 2982, 2987, 2988.

Zesp. 71, Urząd Powiatowy w Ostrowi Mazowieckiej 1973-1975, sygn. 50, 533.

Zesp. 396, Starostwo Powiatowe w Ostrowi Mazowieckiej 1944-1950, sygn. 11.

Zesp. 426, Komenda Powiatowa Organizacji „Służba Polsce" w Ostrowi Mazowieckiej, sygn. 25.

Zbiory własne autora:

Notatki Zenona Zygmunta Kacpury;

Wywiad autora z Andrzejem Mierzwińskim z 26 kwietnia 2017 r. dot. pobytu żołnierzy Armii Czerwonej w domu rodzinnym Mierzwińskich w Ostrowi Mazowieckiej – rękopis;

Notatki autora dot. działalności politycznej jego ojca Edwarda – działacza ludowego – rękopis.

Publikacje, opracowania:

Dzieje koszar i Szkoły Podchorążych Piechoty – folder okolicznościowy, Komorowo – Ostrów Mazowiecka 1993.

uprawnienia budowlane, był także nieformalnym (społecznym) doradcą w kwestii rozbudowy. Formalnie był zaś wiceprzewodniczącym komitetu rozbudowy szpitala – o tym również zapomniano.

79 Informacja własna autora. Osobą tą była p. inż. Halina Łojewska, funkcję pełniła przez 2 kadencje, rozpoczynając m.in. budowę siedziby Urzędu Gminy (do połowy lat osiemdziesiątych XX w. urząd wynajmował pomieszczenia!), którą dokończył z dumą następca z „innej opcji".

80 Autor stwierdza, że Ludowe Zespoły Sportowe to była „szkoła życia".

Pytliński Zbigniew, *Wczoraj, dziś i jutro powiatu Ostrów Mazowiecka w latach 1950-1975* [w:] *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*; red. Stanisław Russocki, Warszawa 1975.

Źródła internetowe:

http: www.orka sejm.gov.pl – informacja o pośle Zbigniewie Krutczence.

http: www.bs.sejm.gov.pl- informacja o pośle Zbigniewie Krutczence.

http:www.ostrowmaz.com/aktualności 5035 – informacja o nadaniu ulicy imienia Trębickiego.

http: www.ostrowmaz.pl/619/biogram prof. Adama Dobrońskiego.

http: www.PKOL.pl/olimpijczycy/sylwetki/Trębicki Henryk.

http: www.isokolka.eu/sokolka/2614 – *Henryk Trębicki był na trzech olimpiadach-zdobył brąz*.

Summary

Arkadiusz Parzych – *People's roots of sport on the Ostrów Mazowiecka county in fifties and sixties of the 20 century*

Looking on the origins of sport in Ostrów, we should go back to the twenties of twentieth century. That time in Komorowo barracks 18 Light Artillery Regiment was established appeared, with its Gymnastic Society „Falcon" As a result of the Second World War Komorowo has been devastated, and lost such objects like the outdoor swimming pool, shooting-range, sports hall or parachute training tower. Starting in the early fifties Association of Rural Sports Teams (originally LZS) through which sport has become, even in small towns accessible and popular. One can venture to say that any other sports organization is not referring to the adjective „peasant" in typical agricultural environment would be defeated. Already in 1952 the Light Athletic meeting Henryk Grądzik representing Ostrów won the Polish Championship in running the distance of 1000m. Playing volleyball, basketball or football was very popular in ostrovian villages, so in a short time there were thousands of villages sportsman taking part in sport competitions. In 1954 Ostrovian *Peasant Sport Teams (LZS originally)* had already 1500 members and more than 40 sport sections. The clear majority of them came from the rural areas being amateur sportsmen, later becoming sport activists. One of them became the President of the Bank and a member of Parliament, the other international class sportsman, bronze medalist of Olympic Games in Mexico and valuable coach.

An important role in ostrovian sport played *District Committee of Physical Culture and Touristic* (originally PKKFiT) a collegial body composed of representatives of various environments.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Stanisław Stępka
Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku

Działalność opozycyjna Komitetu Zagranicznego Stronnictwa Ludowego na emigracji (grudzień 1944 – styczeń 1945) w świetle protokołu z posiedzenia w dniu 2 stycznia 1945 roku

The oppositional activities of the Foreign Committee of the Peasant Party in emigration (December 1944 – January 1945) in the light of the protocol of the session held on 2nd January 1945

Słowa kluczowe: Komitet Zagraniczny Stronnictwa Ludowego, ruch ludowy, emigracja polityczna, II wojna światowa

Keywords: The Foreign Committee of the Peasant Party, peasant movement, political emigration, World War II

W końcu listopada 1944 roku, po dymisji Stanisława Mikołajczyka z funkcji premiera i trwającym kilka dni przesileniu rządowym, premierem Rządu RP na Uchodźstwie został działacz Polskiej Partii Socjalistycznej Tomasz Arciszewski. W nowym gabinecie zabrakło przedstawicieli Stronnictwa Ludowego, którego działacze w większości solidaryzowali się z byłym premierem. Mikołajczyk był przekonany, iż ZSRR nie odstąpi od warunków postawionych podczas rozmów w Moskwie w październiku 1944 roku, Anglicy nie poprą stanowiska rządu polskiego, a rachuby na konflikt zbrojny aliantów zachodnich ze Związkiem Radzieckim są całkiem iluzoryczne. Zakładał, że jakikolwiek korzystniejszy od linii Curzona kompromis teryto-

rialny ze strony Moskwy jest wykluczony. Wobec konieczności akceptacji linii Curzona, zabiegał o gwarancje rozszerzenia stanu posiadania Polski na zachodzie oraz zapewnienia suwerenności rządu polskiego. Uważał, że Polska będzie musiała żyć w sąsiedztwie Związku Radzieckiego. Jako państwo będzie zbyt słaba, aby walczyć ze wschodnim sąsiadem. Uniknąć tego zagrożenia będzie można tylko przez kompromis. Za cenę kompromisu Polska zyskiwałaby poparcie Anglii i Stanów Zjednoczonych. Odstąpienie od ugody pozbawiłoby kraj pomocy materialnej Zachodu, a ponadto pozostawiałoby Polskę na łaskę Związku Radzieckiego[1].

Rząd Tomasza Arciszewskiego został uznany przez Wielką Brytanię, ale w rzeczywistości strona brytyjska nie wykazywała chęci współpracy z nim. Ze stanowiskiem zajętym przez S. Mikołajczyka i Komitet Zagraniczny (KZ) SL solidaryzowało się Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego w kraju. Odnosiło się krytycznie wobec nowego rządu, dążyło do jego rekonstrukcji i powrotu na stanowisko premiera S. Mikołajczyka. Krytykowało skład nowego gabinetu, taktykę i politykę zagraniczną, wyrażało natomiast poparcie dla jego walki o interesy Polski. W duchu tej deklaracji wypowiadał się KZ SL, podkreślał jednak, że pozostając w opozycji wzmoże swój wysiłek w pracy nad odbudową silnej i demokratycznej Polski[2].

Opozycyjne stanowisko Mikołajczyka znacznie się pogłębiło, gdy rząd Arciszewskiego podjął próbę wprowadzenia w skład gabinetu Jerzego Kuncewicza i Zygmunta Nagórskiego, którzy zostali wydaleni ze Stronnictwa Ludowego. Zarówno Mikołajczyk, jak i kierownictwo SL w kraju ostro sprzeciwili się takim praktykom, które – jak zaznaczono – prowadziły do rozbicia Stronnictwa. Konsternację wywołało też oświadczenie Arciszewskiego w sprawie granic zachodnich. Stanowisko premiera spowodowało odzew w jego rządzie. Na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 19 grudnia 1944 roku minister Władysław Folkierski skomentował w sposób następujący to wystąpienie: „Wypowiedź prezesa Rady Ministrów, dotycząca tego, iż Polska nie zamierza ubiegać się o zbytnie rozszerzenie swych granic na zachodzie i nie dąży do uzyskania Szczecina i Wrocławia – może dać niepożądane efekty, będąc podchwycona i wykorzystana przez czynniki, dążące do maksymalnego zredukowania ewentualnych polskich zdobyczy terenowych". Oświadczenie to wywołało szerokie reperkusje wśród Polaków w kraju i na emigracji, a także na arenie międzynarodowej[3]. Zarówno to wydarzenie, jak i sygnalizowane wcześniej rozbieżności, występujące między opozycyjnym Komitetem Zagranicznym SL a Rządem RP na emigracji, znalazły swoje odbicie w publikowanym dokumencie.

1 *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. VIII: *Grudzień 1944 – sierpień 1945*, red. nauk. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, przy współpracy A. Suchcitza, Oficyna Wydawniczo-Drukarska „Secesja", Kraków 2008, s. V.

2 R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939-1945*, „Jutro Polski" Londyn 1975, s. 372-373.

3 *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. VIII *grudzień 1944 – sierpień 1945*..., s. 101-102; E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939-1945*, „Książka i Wiedza" Warszawa 1993, s. 424-425, 429.

Prezentowany niżej dokument – wraz z załącznikami – zachował się w formie maszynopisu. Liczy łącznie 23 strony maszynopisu, formatu A-4. Przechowywany jest w Archiwum Akt Nowych w Zespole 800/22/0 Dokumenty Stanisława Mikołajczyka, pod sygnaturą 8. Tekst publikowany jest w całości. Usunięto oczywiste pomyłki i błędy, ale poprawki miały jednak tylko charakter kosmetyczny. Zachowano świadomie charakterystyczne dla opisywanego czasu zwroty oraz autentyczny styl. W nawiasach kwadratowych umieszczono rozwiązanie skrótów, natomiast nawiasy okrągłe i wytłuszczenia zaznaczono zgodnie z materiałem źródłowym. Publikowany tekst zaopatrzono w przypisy merytoryczne i osobowe, chociaż nie zawsze udało się znaleźć materiały biograficzne dotyczących emigracyjnych działaczy ruchu ludowego.

Protokół
z posiedzenia Komitetu[4] Stronnictwa Ludowego odbytego w dniu 2 stycznia 1945 r. w Londynie

Obecni: Prezes St. Mikołajczyk[5],
prof. St. Kot[6], Wł. Banaczyk[7],
J. Bartnicki, Wł. Zaremba[8],

4 Pełna nazwa to: Komitet Zagraniczny SL. Powstał z przekształcenia utworzonego w X 1939 r. w Paryżu ośrodka ruchu ludowego pod nazwą Grupa Zagraniczna. Jej przewodniczącym był Zygmunt Graliński. Po przybyciu 6 XI 1939 r. do Francji Stanisława Mikołajczyka i reorganizacji Grupy Zagranicznej prezesem Komitetu Zagranicznego SL został S. Mikołajczyk.

5 Stanisław Mikołajczyk (1901-1966), premier RP, minister, działacz ruchu ludowego. Uczestnik powstania wielkopolskiego i wojny polsko-rosyjskiej w l. 1919-1920. Prezes Wielkopolskiego Towarzystwa Kółek Rolniczych 1936-1939. Poseł na Sejm RP 1930-1935. W l. 1933-1939 wiceprezes NKW SL. W 1937 r. główny organizator i kierownik strajku chłopskiego. W 1939 r. uczestnik wojny polsko-niemieckiej, internowany na Węgrzech. We władzach na uchodźstwie wiceprzewodniczący Rady Narodowej RP. W l. 1941-1943 wicepremier i minister spraw wewnętrznych, 1943-1944 premier Rządu RP na emigracji. Od VI 1945 wicepremier TRJN oraz minister rolnictwa i reform rolnych. Współtwórca PSL i od I 1946 jego prezes. Po sfałszowanych przez komunistów wyborach do Sejmu Ustawodawczego (I 1947), zagrożony aresztowaniem opuścił kraj. Od 1948 r. prezes PSL na emigracji i przewodniczący Międzynarodowej Unii Chłopskiej (MUCh). Organizator i przewodniczący Polskiego Narodowego Komitetu Demokratycznego.

6 Stanisław Kot (1885-1975), profesor UJ, polityk. Szef Biura Prasowego Departamentu Wojskowego NKN 1914-1918. Od 1933 r. działacz SL. W l. 1936-1939 członek NKW SL. Ambasador w ZSRR Rządu RP na uchodźstwie 1941-1942. W l. 1942-1943 minister stanu i minister informacji, 1943-1944 w Palestynie. Ambasador w Rzymie 1945-1947. Prezes RN PSL na emigracji w l. 1955-1964.

7 Władysław Banaczyk (1902-1980), prawnik, działacz ruchu ludowego, polityk. Od 1926 czł. PAML, prezes organizacji poznańskiej 1928-1932 oraz prezes OZAML 1928-1930. Współorganizator Wielkopolskiego ZMW i jego wieloletni wiceprezes, a od 1936 r. prezes. Członek PSL „Piast" i SL. Od 1930 r. czł. RN PSL „Piast" i ZG, sekretarz ZO PSL „Piast" w Poznaniu 1930-1931. W l. 1931-1939 członek RN SL i ZW SL w Poznaniu. W okresie II wojny światowej na emigracji w Paryżu i Londynie.

8 Władysław Zaremba (1902-1972), działacz ludowy. Wiceprezes ZO SL na Małopolskę i Śląsk 1931-1939. Członek kółek rolniczych i działacz spółdzielczy. W l. 1939-1941 w niewoli radzieckiej. Wi-

W. Bielek, dr J. Jaworski[9],
T. Kuźniarz[10],
red. St. Młodożeniec[11],
W. Kulerski[12],
P. Siudak[13],
Fr. Wilk[14],

ceprzewodniczący Rady Narodowej RP 1942-1942-1945. W l. 1945-1947 poseł do KRN z ramienia PSL. Od 1945 r. członek NKW PSL i wiceprezes ZW PSL w Katowicach. W XII 1948 r. wyjechał z Polski do USA. W l. 1948-1954 członek NKW PSL. W 1950 r. współzałożyciel PNKD. Prezes ZG ZPWP. Od XI 1961 r. prezes NKW PSL „brukselskiego". W VII 1967 r. wrócił do kraju.

9 Jan Jaworski (1898-1981), dr medycyny, działacz ruchu ludowego. Członek POW, uczestnik wojny polsko-rosyjskiej. Działacz PAML i Towarzystwa Trzeźwości. Należał do PSL „Wyzwolenie. Od 1931 r. członek RN SL i prezes ZP ZMW RP „Wici" w Kozienicach. W l. 1932-1938 prezes ZW ZMW RP „Wici" w Kielcach. Od 1935 r. członek NKW SL i prezes ZW SL w Kielcach 1935-1937. W l. 1939-1940 członek Rady Narodowej RP. Od 1940 r. publicysta „Zielonego Sztandaru" w Londynie. Po zakończeniu wojny na emigracji w Wielkiej Brytanii. Od 1945 r. w PSL. Od 1955 r. członek NKW PSL. W 1962 r. wystąpił ze Stronnictwa.

10 Tomasz Kuźniarz (ur. 1904), dyplomata, działacz ludowy. W l. 1929-1934 pracownik kontraktowy konsulatów RP w Kolonii, Frankfurcie n. Menem i Strasburgu. Pracownik Biura Ekonomicznego Banku Polskiego 1934-1939. W 1940 r. specjalny radca finansowy Ambasady RP w Bukareszcie. W l. 1940-1944 specjalny radca finansowy Ambasady RP w Waszyngtonie. Członek SL i PSL na emigracji. W l. 1955-1975 członek RN PSL i NKW PSL 1968-1975.

11 Stanisław Młodożeniec (1895-1959), poeta-futurysta, pisarz, działacz ruchu ludowego. W 1919 r. uczestnik akcji plebiscytowej na Spiszu i Orawie. Działacz ZMW RP „Wici". Na emigracji żołnierz PSZ na Zachodzie. W l. 1941-1942 redaktor „Gazety Polskiej" w Jerozolimie. W 1942 r. redaktor pisma „Zielony Sztandar". W l. 1944-1954 redagował „Jutro Polski". Działacz PSL na emigracji. W 1957 r. powrócił do Polski. Współpracownik prasy ZSL.

12 Witold Zygmunt Kulerski (1911-1997), dziennikarz, polityk. Od 1935 r. wydawca „Gazety Grudziądzkiej". Sekretarz Rady Narodowej RP na Uchodźstwie. Członek RN SL. Redaktor pisma „Jutro Polski" i sekretarz S. Mikołajczyka. Po powrocie do kraju sekretarz RN PSL i członek NKW PSL. W l. 1947-1948 poseł na Sejm Ustawodawczy z listy PSL. W VI 1948 r. aresztowany, wyrokiem WSR skazany na 12 lat więzienia. Zwolniony w 1954 r.

13 Paweł Siudak (1905-1972), ekonomista, działacz ruchu ludowego. W. l. 1922-1929 członek CZMW. Członek Wielkopolskiego ZMW. W l. 1929-1931 sekretarz Zarządu Wojewódzkiego PSL „Piast" i 1931-1939 ZW SL w Poznaniu. W l. 1932-1934 korespondent i przedstawiciel ekspozytury „Gazety Grudziądzkiej" w Poznaniu. Oficer rezerwy, uczestnik wojny obronnej 1939 r. Od 1940 r. na emigracji. W l. 1940-1945 kierownik Wydziału Społecznego MSW Rządu RP na emigracji. Sekretarz wicepremiera TRJN S. Mikołajczyka. Członek PSL 1945-1947. W 1947 r. członek Zarządu ChSW. 28 X 1947 r. aresztowany, wyrokiem WSR skazany na 11 lat więzienia. W 1956 r. amnestionowany.

14 Franciszek Wilk (1914-1990), polityk, publicysta, działacz ludowy i młodowiejski. W l. 1933-1939 sekretarz ZW SL we Lwowie. Członek PAML, Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi. Współorganizator strajków chłopskich w 1937 r. W 1939 r. organizator konspiracyjnego Związku Wolności we Lwowie. W III 1940 r. aresztowany przez NKWD, zwolniony w XI 1941 r. Członek Rady Narodowej RP na Uchodźstwie. W l. 1954-1990 redaktor naczelny „Jutra Polski". Delegat NKW PSL w Londynie 1945-1947. Od 1949 r. prezes Zarządu PSL w Wielkiej Brytanii. W l. 1945-1964 wiceprezes RN PSL. W l. 1968-1990 prezes NKW PSL na uchodźstwie. W l. 1973-1977 przewodniczący Rady Narodowej RP w Londynie. Członek i działacz MUCh, kierował jej pracami w Wielkiej Brytanii. Wiceprzewodniczący Rady Naczelnej Europejskiej Unii Federalistów.

Br. Załęski[15].

Nieobecni: prof. I. Kotowa[16], W. Sokalski[17], J. Gójski[18].

Porządek dzienny:

1. Sprawozdanie prezesa Mikołajczyka o sytuacji politycznej za ostatni okres;
   a. Uwaga na marginesie ogólnych zagadnień;
   b. Stanowisko czynników oficjalnych i prasy angielskiej w sprawie niepodległości i granic Polski;
   c. Nasze granice zachodnie. Wypowiedzi Churchilla[19], stanowisko Bidault[20] i oświadczenie premiera Arciszewskiego[21];
   d. Bilans ogólny:

- fałszywe interpretacje oświadczeń i prasy anglo-amerykańskiej;
- osłabienie naszego stanowiska w sprawie granic zachodnich;
- łączność rządu z Krajem;
- Komitet Lubelski[22].

15 Bronisław Załęski (ur. 1914), prawnik, działacz ludowy. Członek SL, ZMW RP „Wici", PAML. Uczestnik wojny obronnej 1939 r. Od 1942 r. w Londynie. Zastępca dyrektora biura Rady Narodowej RP. W X 1945 r. wrócił do Polski. W l. 1945-1947 sekretarz ZW PSL w Katowicach. Od 1946 r. członek RN PSL.

16 Ida Kot (1884-1965), historyk literatury, doktor nauk filozoficznych. Absolwentka Wydziału Filozofii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W l. 1938-1939 członek RN SL, prezes Sekcji Kobiet NKW SL. Od 1939 r. na emigracji we Francji i Wielkiej Brytanii, członek KZ SL. Członkini RN PSL w l. 1955-1959.

17 Wojciech Sokalski, działacz ludowy. W l. 1938-1939 członek RN SL i KZ SL. Od 1945 r. pracownik Ambasady RP w Waszyngtonie. Był przedstawicielem i organizatorem PSL w Stanach Zjednoczonych.

18 Józef Gójski (1912-1982), ekonomista, publicysta, działacz ruchu ludowego. W l. 1930-1931 członek PSL „Wyzwolenie". Od 1931 r. w SL. Od 1932 r. działacz ZMW RP „Wici" i PAML. W l. 1936-1938 kierownik organizacyjny ZW SL w Lublinie. Uczestnik wojny obronnej w 1939 r. Od 1939 r. na emigracji we Francji i w Wielkiej Brytanii. Członek KZ SL, kurier Rządu RP na Uchodźstwie. W l. 1946-1947 członek RN PSL oraz wiceprezes ZW PSL w Warszawie. W l. 1949-1954 członek RN ZSL. W l. 1955-1961 kolejno: redaktor działu rolnego PAP, kierownik działu w Wydawnictwach Związkowych i redaktor Zakładu Wydawnictw Centrali Rolniczych Spółdzielni. W l. 1962-1975 kierownik działu w redakcji „Rolnik Spółdzielca".

19 Winston Churchill (1874-1965), brytyjski polityk i mąż stanu. Od 1925 r. czołowy działacz Partii Konserwatywnej. Przeciwnik ugodowej polityki wobec Hitlera. W l. 1940-1945 i 1951-1955 premier. Po wojnie zwolennik jedności państw zachodnich wobec zagrożenia komunistycznego.

20 Georges Bidault (1899-1983), francuski polityk. Podczas II wojny światowej w ruchu oporu. W l. 1944-1946, 1947-1948 i 1953-1954 minister spraw zagranicznych. Dwukrotnie premier Francji 1946, 1949-1950. W l. 1951-1952 wicepremier i minister obrony. W 1958 r. założyciel zgromadzenia na rzecz Algierii Francuskiej. W l. 1962-1963 przywódca konspiracyjnej OAS. W 1962 r. postawiony w stan oskarżenia, zbiegł za granicę, ułaskawiony w 1968 r.

21 Tomasz Arciszewski (1877-1955), polityk, działacz socjalistyczny. W l. 1918-1919 minister poczt i telegrafów. W l. 1919-1935 poseł na Sejm RP. Przewodniczący CKW PPS 1931-1939. W l. 1931-1944 przewodniczący Centralnego Kierownictwa PPS WRN. W l. 1944-1945 premier Rządu RP na Uchodźstwie. Po wojnie na emigracji.

22 Chodzi o PKWN, powołany 21 VII 1944 r. w Moskwie z inspiracji ZSRR jako tymczasowy organ władzy wykonawczej w Polsce. W jego skład weszli przedstawiciele PPR i rozłamowych grup socjalistycznych, ludowych i innych. Na czele stał przewodniczący E. Osóbka-Morawski z RPPS.

e. Projekt rekonstrukcji rządu premiera Arciszewskiego. Konferencja z przedstawicielami PPS, wiec „grupy ludowców", tekst listu prezesa Mikołajczyka do p. Arciszewskiego:

- depesza SL do Kraju;
- depesze Rady Jedności Narodowej[23] z 2 i 20 grudnia 1944 r.;
- depesze „Koła"[24] i „Trójkąta"[25];
- tekst publicznego oświadczenia SL w sprawie przemianowania się Komitetu Lubelskiego na tymczasowy „rząd polski"[26].

f. Przed Konferencją Wielkiej Trójki;

2. Sprawy organizacyjne:
   a. List p. Arciszewskiego w sprawie wejścia SL do Komitetu Krajowego,
   b. „Jutro Polski"[27],
   c. Wybór nowego skarbnika.
3. Dyskusja.
4. Wolne wnioski.

Przewodniczy: St. Mikołajczyk
Protokółuje: Br. Załęski

Prezes Mikołajczyk: Otwiera posiedzenie, po czym rozpoczyna sprawozdanie uwagą na temat przedruków prasy zagranicznej w „Dzienniku Polskim"[28], oraz wspomina o wnioskach, jakie z przedruków tych wyciąga się. Frazeologią różnego rodzaju argumentów, opartych na fikcyjnie korzystnych wypowiedziach o Polsce

Podpisał porozumienia: graniczne, godząc się na linię Curzona, terytorium RP oddał pod jurysdykcję Armii Czerwonej, zorganizował administrację, wojsko, milicję i władze bezpieczeństwa, władzę oparł na systemie rad narodowych.

23 Rada Jedności Narodowej (RJN), powstała w styczniu 1944 r. Tworzyły ją główne partie Polski podziemnej i organizacje społeczne. Pełniła rolę organu doradczego i opiniodawczego Delegatury Rządu RP. 15 III 1944 r. ogłosiła deklarację programową „O co walczy naród Polski", w której przedstawiła wizję demokratycznej Polski po zakończeniu wojny. W III 1945 r. część członków Rady została aresztowana przez NKWD, w tym jej przewodniczący K. Pużak. Rozwiązana w dniu 1 VII 1945 r.

24 Polska Partia Socjalistyczna – WRN (Wolność, Równość, Niepodległość) używała w konspiracji kryptonimu „Koło".

25 Stronnictwo Ludowe „Roch" używało w konspiracji kryptonimu „Trójkąt".

26 31 XII 1944 r. obradująca w Lublinie KRN powołała w miejsce PKWN Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej z Edwardem Osóbką-Morawskim jako premierem.

27 „Jutro Polski", pismo polityczno-literackie. Ukazywało się w l. 1944-1992 jako organ SL, następnie PSL na uchodźstwie w Londynie. Tygodnik, od 1948 r. dwutygodnik, od 1972 r. miesięcznik. Pismo było redagowane w l. 1944-1954 przez Stanisława Młodożeńca, 1954-1990 Franciszka Wilka i 1990-1992 Jana Szynalskiego. Wydawane było ze środków własnych Stronnictwa. W l. 1951-1971 korzystało z pomocy Komitetu Wolnej Europy. Od 1972 r. wydawane było już bez żadnej pomocy zewnętrznej.

28 „Dziennik Polski" w l. 1940-1944 oficjalny organ Ministerstwa Informacji i Dokumentacji Rządu RP na Uchodźstwie. W 1944 r. połączony z „Dziennikiem Żołnierza" w jedno pismo, jako „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza".

w prasie zagranicznej, usiłuje się przekonać społeczeństwo polskie, że „nie jest jeszcze tak źle, jakby się zdawało". I w gruncie rzeczy czytelnicy „Dziennika Polskiego" powinni być przekonani, że wszystko jest dobrze. Propaganda p. Pragiera[29] w tym właśnie idzie kierunku, skwapliwie umieszczając na łamach rządowego organu to wszystko, co potwierdza niejako całą jej prawdę i słuszność. Gdy jednak zapoznamy się bliżej z treścią tych artykułów, nazwiskami autorów i prasą, które umieszcza, stwierdzić musimy, że są one w zasadzie bez znaczenia dla sprawy polskiej. Wprowadza to w błąd samych Polaków, bo jeżeli chodzi o świat anglosaski, czerpie on wiadomości z prasy brytyjskiej i amerykańskiej.

Takie oszukiwanie samego siebie jest nie tylko bardzo szkodliwe, ale jest ono zarazem bardzo niebezpieczne, na przyszłość. Tu prezes Mikołajczyk zaznacza, że obawia się, żeby pewnego dnia Polacy nie przeszli ponownie tragicznej chwili rozczarowania, jak za czasów Składkowskich[30] i Rydzów[31]. Z uwagi więc na to należy prostować poza „Jutrem Polski" wszystko to, co w propagandzie tej jest sztuczne i niewłaściwe. W ten sposób zmusi się ludzi do szukania drogi wyjścia z tego impasu, w jakim obecnie znalazła się sprawa polska.

Po tej uwadze Prezes Mikołajczyk przytacza poglądy anglo-amerykańskie w sprawie niepodległości i granic Polski. „Opinia publiczna W. Brytanii i Stanów Zjednoczonych jest zgodna co do tego, że Polska musi być wolna i niepodległa". Z uwagi jednak na to, że do tej pory nie zdołano zabezpieczyć i należycie rozwiązać tej sprawy, jest z tego powodu przykre zażenowanie, ale zarówno wypowiedzi polityków, jak i prasy brytyjskiej i amerykańskiej są zgodne co do niepodległości Polski. Natomiast, jeżeli chodzi o granice – opinia publiczna obydwu mocarstw jest podzielona.

Główne ataki na przemówienie Churchilla w dniu 15 grudnia 1944 r. wypływały stąd, że zajął on w sprawie Niemiec i zachodnich granic Polski znane nam stanowisko. Wówczas w parlamencie znaleźliśmy dużo sympatii i uznania, ale krytycznie

29 Adam Pragier (1886-1976), prawnik, polityk, działacz socjalistyczny. Od 1904 r. w PPS. W l. 1928-1937 członek władz centralnych PPS, profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej. Poseł na Sejm RP 1922-1930. Od 1932 r. członek loży wolnomularskiej. W l. 1940-1944 członek I i II Rady Narodowej RP i członek Komitetu Zagranicznego PPS. W l. 1944-1949 minister informacji i dokumentacji. W l. 1949-1953 członek Rady Narodowej RP. W l. 1957-1965 przewodniczący Rady Rzeczypospolitej. W l. 1973-1976 członek Rady Narodowej RP. Publicysta „Wiadomości".

30 Sławoj Felicjan Składkowski (1885-1962), polityk, generał dywizji WP. W l. 1914-1917 lekarz I Brygady Legionów Polskich. W 1918 r. jeden z przywódców POW w Zagłębiu Dąbrowskim. W l. 1926-1931 minister spraw wewnętrznych. W l. 1930-1939 poseł na Sejm RP. W l. 1936-1939 premier. W l. 1939-1940 internowany w Rumunii. W l. 1943-1945 szef sanitarny polskich formacji wojskowych na Środkowym Wschodzie. Po wojnie na emigracji.

31 Edward Rydz-Śmigły (1886-1941), marszałek Polski. Działacz Związku Strzeleckiego, dowódca 1. pułku piechoty I Brygady Legionów. W l. 1917-1918 komendant główny POW. W 1918 r. minister wojny w rządzie lubelskim Ignacego Daszyńskiego. W wojnie 1920 r. dowódca 3. Armii, potem frontu środkowego i dowódca 2. Armii. W l. 1921-1935 inspektor armii. Od 1935 r. generalny inspektor sił zbrojnych. Naczelny Wódz w wojnie obronnej 1939 r., internowany w Rumunii, zbiegł na Węgry, potem do Warszawy.

odnoszono się do tych ustępów przemówienia Churchilla, które mówiły o podziale Niemiec i krytycznie wypowiadano się na temat rekompensaty dla Polski na zachodzie oraz przesiedleń Niemców na taką skalę, jak to projektował Premier Brytyjski. Przemówienie Churchilla było ostro atakowane, zwłaszcza w Ameryce, z tych właśnie powodów.

Stany Zjednoczone nie bardzo widzą potrzebę podziału Niemiec. Opinia tego kraju na podstawie zestawienia Gallupa[32] dzieli się na tych, którzy chcą kontroli Niemiec, na tych, którzy wypowiadają się za reedukacją oraz na tych, którzy przemawiają i są za podziałem i rozbiciem Niemiec. Nastroje te, które szły kiedyś za reedukacją – ostatnio spadły. Przeszło 80% opinii amerykańskiej – na podstawie ankiety Gallupa – wypowiedziało się za rozbiciem Niemiec. Jest to dość duży krok naprzód. Chociaż większość jeszcze tej opinii jest podzielona, to jednak w miarę zbliżania się końca wojny, nastroje za podziałem Niemiec jeszcze bardziej wzrosną.

W tym miejscu Prezes Mikołajczyk nadmienił, że w sprawach granicznych zwracał się niejednokrotnie do Premiera Churchilla, żeby nie angażował się on i nie przesądzał przyszłych wschodnich granic Polski. Sprawę tę bardzo wyraźnie postawił Churchillowi w Moskwie. Przypomina z tego okresu przeprowadzoną rozmowę z Premierem brytyjskim na temat dzielenia Polski. Między innymi mówił mu wtedy, że właściwie nie rozumie stanowiska W. Brytanii, która na konferencji teherańskiej[33] dzieliła ziemie pierwszego swego alianta w tej wojnie. Ciągle tylko mówi się o podzieleniu Polski, natomiast nie słyszał on do tego czasu o podziale Niemiec.

Premier Churchill tłumaczył wówczas konieczność swego stanowiska i w trakcie tej rozmowy oświadczył: „Zdaję sobie sprawę z tego, ile setek tysięcy żołnierzy brytyjskich będzie kosztowało publiczne oświadczenie w sprawie podziału Niemiec, jednak – jeżeli wymagają tego stosunki polsko-sowieckie, to gotów jestem za ich cenę złożyć publicznie oświadczenie w tej sprawie". Oświadczenie takie, jak wiadomo, Churchill złożył w Parlamencie. Nie trzeba było długo czekać, zresztą przewidywania jego były widoczne i uzasadnione. Wiem, jak oświadczenie to przyjęła opinia anglosaska i jak go przyjęły Niemcy. Hitler w swej mowie noworocznej powołując się na przemówienie premiera brytyjskiego oświadczył, że będzie ono w każdej fabryce, żołnierz niemiecki będzie go nosił w tornistrze, a w szkołach będzie ono programem nauczania.

Składając więc oświadczenie w sprawie podziału Niemiec i zachodniej granicy Polski, Churchill zdawał sobie sprawę z tego, że za tego rodzaju stanowisko alianci

32 Instytut Gallupa, założony w 1935 r. w Princeton USA przez George'a Gallupa. Prowadzi badania socjologiczne, dotyczące opinii publicznej, oddziaływania reklamy oraz czytelnictwa.

33 Konferencja teherańska, 28 XI – 1 XII 1943, konferencja szefów rządów: USA F.D. Roosevelt, W. Brytanii W. Churchill i ZSRR J.W. Stalin. W rozmowach uczestniczyli przedstawiciele sztabów generalnych. Dotyczyła: koordynacji działań alianckich przeciwko Niemcom, granic Polski, powojennej współpracy i gwarancji niepodległości Iranu.

zapłacą wyższą stawkę krwi swego żołnierza. Toteż oświadczenie p. Arciszewskiego w sprawie granic zachodnich Polski było dużą szkodą i padło ono z najmniej oczekiwanej strony. Zajmując takie stanowisko, prowadzi on do tego, że obcięci na wschodzie nie poszerzamy swego terytorium w formie odszkodowania na zachodzie. W tym wypadku, kiedy Premier brytyjski oświadcza się za włączeniem ziem leżących na wschód od Odry do Polski, Premier polski sprzeciwia się i wcale nie życzy sobie tego. Oświadczenie takie wygląda co najmniej dziwnie. Możliwie, że obliczono je na sympatie czynników anglosasko-niemieckich, które przecież w konsekwencji żadnej korzyści naszej sprawie nie przyniosą. Tracąc ziemie wschodnie bez poszerzenia na zachodzie, naród polski nawet przy największych wysiłkach w tak szczupłym terytorialnie państwie będzie zdany na łaskę i niełaskę Sowietów. Również z uwagi na to, że większa część opinii anglosaskiej jest przeciwna koncepcji dzielenia Niemiec, a tym samym rekompensacie dla Polski na zachodzie, tym bardziej należało w tę sprawę wciągnąć i związać rządy W. Brytanii i Stanów Zjednoczonych.

Jest to jednak pewnego rodzaju nieporozumienie, podobnie jak z prasą, którą cytuje „Dziennik Polski". Głosy, które przytacza organ rządowy z prasy amerykańskiej, broniły raczej Niemiec, wystarczy tu przytoczyć artykuł w „New Leader" Chamberlain'a i z miesięcznika „Mercur'y". Cały artykuł p. Chamberlain'a jest dla nas dobry, tak, że można się śmiało pod tym podpisać, za wyjątkiem ostatniego zdania, które mniej więcej tak brzmi: „oddanie Prus Wschodnich Polsce to jeszcze jedna wojna". Rząd więc podobne odgłosy z prasy zagranicznej fałszywie, jeżeli nie tendencyjnie, interpretuje. Również jeżeli chodzi o oświadczenie Stettinusa's[34] to rząd polski zrozumiał je jako zachętę do czekania z rozwiązaniem kwestii granicznych. Oświadczenie to, jak wiadomo, bardzo ogólne, przypomniało stanowisko Stanów Zjednoczonych co do gwarancji granicznych. Nigdzie jednak w nim nie wspominało się o tym, że Ameryka przeciwna jest ułożeniu stosunków granicznych w wypadku Polski. Przeciwnie. Jak wiemy, Stany Zjednoczone nie zgłaszały żadnego protestu w sprawie proponowanych Polsce granic na zachodzie. Przy tym zupełnie wyraźnie wypowiedziały się za transferem ludności i angażowały się w tej sprawie, przyrzekając również pomoc gospodarczą dla odbudowy naszego kraju. Nie sprzeciwiały się więc one w żadnym wypadku paktowi sowiecko-brytyjsko-polskiemu i raczej w wypadku, gdyby taki pakt został podpisany, przyłączyłyby się do niego. Co do samych gwarancji dawały one je w granicach systemu bezpieczeństwa, w którym wezmą udział.

Tu prezes Mikołajczyk podkreślał raz jeszcze, że oświadczenie Stettinius'a wcale nie miało akcentu w jakikolwiek bądź sposób do wyczekiwania załatwienia spraw granicznych na okres późniejszy lub na okres Konferencji Pokojowej. Odpowie-

34 Edward Stettinius (1900-1949), amerykański polityk i przemysłowiec. W l. 1944-1945 sekretarz stanu. W l. 1945-1946 stały przedstawiciel USA w Radzie Bezpieczeństwa ONZ.

dzialność więc niewciągnięcia w tym okresie dwu naszych aliantów anglosaskich do spraw granicznych oraz kwestii związanych z niepodległością Polski spada na rząd obecny. Jakkolwiek by się sprawy ułożyły, to nie należy zapominać o tym, że publiczna gwarancja trzech mocarstw w sprawie naszych granic i niepodległości miałaby duże znaczenie w obecnym okresie i na przyszłość. I znowu jakkolwiek skończyłoby się z tymi gwarancjami, jednak podnieść trzeba, że niełatwo byłoby Sowietom złamać swe zobowiązanie, które dane byłoby wspólnie z dwoma aliantami anglosaskimi.

Wracając do oświadczenia Churchilla, Prezes Mikołajczyk zauważa, że poza jego złą stroną zaangażowania się na rzecz Rosji w sprawie Lwowa i Zagłębia Naftowego, była też i pozytywna jej część, dość istotna i ważna, bo publiczne postawienie sprawy podziału Niemiec i granic zachodnich Polski. Natomiast jeżeli chodzi o granice wschodnie, a w szczególności linię „B", to podczas ostatniej dyskusji w Izbie Gmin zarówno Churchill, jak i Eden[35] zaangażowali się na korzyść Rosji. A wiemy jednak, że Churchill i Harriman[36] byli gotowi bronić linii „A" . Wprawdzie w mowie swej Churchill narzuca linię Curzona tzw. linię „A", czyli wypowiada się on za przyłączeniem Lwowa i Zagłębia Naftowego do Rosji, chociaż tak niedawno, bo dwa tygodnie temu, obydwa państwa anglosaskie były gotowe zabiegać o Lwów i Zagłębie Naftowe dla Polski. Była okazja i były podstawy, że interwencja ta przyniesie pozytywne wyniki. Przy tym co jest niewątpliwie ważne, zaangażowałaby ona obydwa mocarstwa do rozmów na temat naszych granic wschodnich i zachodnich. Te okazję nie wykorzystano i zadowolono się kryzysem rządowym.

Omawiając stanowisko brytyjskiej opinii publicznej – Prezes Mikołajczyk – przytacza między innymi wypowiedzi Labour Party[37], która przeciwstawia się tak daleko idącym rekompensatom dla Polski na zachodzie, nie zabierając jednak głosu w obronie naszych granic wschodnich. Kwestie te niewątpliwie są bardzo trudne i dlatego ze strony niektórych kół brytyjskich są tendencje pozostawienia ich swemu biegowi.

35 Anthony Eden (1897-1977), brytyjski polityk, premier. Od 1923 r. członek Izby Gmin. Od 1931 r. podsekretarz stanu w Foreign Office. W l. 1934-1935 przedstawiciel Wielkiej Brytanii w Lidze Narodów. W l. 1935-1938 minister spraw zagranicznych. W l. 1939-1940 minister wojny. W l. 1940-1945, 1951-1955 minister spraw zagranicznych. W l. 1955-1957 premier Wielkiej Brytanii.

36 William Averell Harriman (1891-1986), amerykański polityk, dyplomata i finansista. Działacz Partii Demokratycznej. W l. 1941-1942 specjalny przedstawiciel prezydenta F.D. Roosevelta w Wielkiej Brytanii. Uczestnik konferencji w Teheranie, Jałcie i Poczdamie. W l. 1943-1946 ambasador USA w ZSRR. Specjalny doradca prezydenta H. Trumana 1951-1952 oraz doradca prezydenta J. Kennedy'ego do spraw Bliskiego Wschodu. W l. 1968-1969 reprezentant USA na konferencji paryskiej w sprawie Wietnamu.

37 Partia Pracy (Labour Party), brytyjska partia polityczna o programie socjaldemokratycznym powstała w 1900 r. W 1924 r. po raz pierwszy objęła rządy. Wprowadziła wiele reform społecznych i ekonomicznych.

W Ameryce oświadczenie p. Wiliama Green'a[38], Prezesa American Federation of Labour[39], sprzeciwiało się po Konferencji Teherańskiej stanowisku zajętemu w sprawie przesiedlenia Niemców. Oświadczył on wówczas, że robotnik niemiecki nie może tak drogo płacić za nazizm. Teraz znowu ten sam pan po mowie Churchilla napisał, że Polacy słusznie powiedzieli „nie", sprzeciwiając się zmianom granicznym w obecnym okresie. Ale jest to raczej obrona Niemiec, a nie Polski, chodzi bowiem o tereny wschodniej Rzeszy, które stanowiłyby rekompensatę dla Polski.

Również zasługuje na uwagę oświadczenie Brytyjskiej Partii Liberalnej[40], które rząd obecny uważa za wielki sukces. Stanowisko Partii Liberalnej jest przeciwne wszelkim wysiedleniom na wielką skalę. Podobne oświadczenie bardzo skwapliwie podchwytuje się zamiast zastanowić się przed tym, w czyim właściwie interesie jest ono składane. Brytyjska Partia Liberalna jest przeciwniczką wszelkich przesiedleń, ale pomimo tego, iż wie ona dobrze, jak te sprawy wyglądają na terenie ziem zajętych przez Armię Czerwoną, nie próbuje nawet publicznie zaprotestować, ani złożyć w tej sprawie oświadczenia. Jasnym więc jest w obronie czyich interesów występuje.

Poruszając kwestie francuskie, Prezes Mikołajczyk wspomina o tym, że przed udaniem się do Moskwy minister spraw zagranicznych Francji Bidault powiedział, że Francja nie chce ani jednej piędzi ziemi niemieckiej. Po przyjeździe do Moskwy stanowisko swoje zmienił i jeżeli chodzi o Polskę oświadczył się on za oddaniem nam Prus Wschodnich i Śląska. Jest to więc odwrócenie polityki francuskiej o 180 stopni. Co do kwestii polsko-francuskiej, to rząd de Gaulle'a[41] uznaje w dalszym ciągu rząd polski w Londynie. Z komunikatu jednak, jak podano z kół francuskich, dowiadujemy się, że do Lublina wysłano przedstawiciela tylko dla francuskich jeńców wojennych, którzy są na tym terenie. Ale okazuje się, że nie chodzi tu tylko o jeńców wojennych. Niewątpliwie jest to pewnego rodzaju sytuacja przymusowa, przed którą stanął rząd de Gaulle'a. Obecność przedstawiciela Francji na posiedzeniu lubelskiej Rady Narodowej[42] świadczy o tym, że nie wchodzi tu w grę tylko kwestia jeńców wojennych.

38 William Green (1873-1952), amerykański działacz związkowy, górnik. Działacz związku zawodowego UMWA i centrali zawodowej AFL. W l. 1924-1952 Przewodniczący AFL. W l. 1910-1913 członek senatu z ramienia Partii Demokratycznej.

39 Amerykańska Federacja Pracy (American Federation of Labour, AFL), utworzona w 1881 r.

40 Partia Liberalna (Liberal Party), była jedną z dwóch głównych brytyjskich partii politycznych w okresie od połowy XIX w. do lat dwudziestych XX w. Na skutek rozłamu Davida Lloyd George'a straciła swoją pozycję na rzecz Partii Pracy. W 1988 r. połączyła się z Partią Socjaldemokratyczną, tworząc partię Liberalnych Demokratów (Liberal Democrats).

41 Charles de Gaulle (1890-1970), francuski generał, prezydent. Członek francuskiej misji wojskowej w Polsce 1919-1921. W l. 1943-1944 przewodniczący Francuskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Premier Francji 1944-1946. W 1947 r. założyciel Zgromadzenia Ludu Francuskiego. Premier w 1958 r. W l. 1958-1969 prezydent Francji.

42 Krajowa Rada Narodowa (KRN), reprezentacja ugrupowań politycznych powstała w konspiracji 31 XII 1943/1 I 1944 w Warszawie z inicjatywy PPR. Ośrodek polityczny przeciwstawny Rządowi RP na Uchodźstwie. Od 1944 r. KRN pełniła funkcje pierwszego tymczasowego parlamentu. Istniała do 19 I 1947 r. Przewodniczącym, a następnie prezydentem KRN był B. Bierut.

Następnie Prezes Mikołajczyk ujmuje ogólny bilans w kilku zdaniach.

1. Fałszywa interpretacja wypowiedzi i oświadczeń kierowników polityki i prasy anglosaskiej dokonana przez rząd premiera Arciszewskiego (oświadczenie Stettinus'a, art. Chamberlain'a, oświadczenie Labour Party i Partii Liberalnej, wypowiedzi p. Grsena).
2. Oświadczenie premiera Arciszewskiego. Za cenę zdobycia popularności w kołach anglosasko-niemieckich nie można oświadczać się przeciwko granicy na zachodzie po Odrę. Jest to niebezpieczeństwo, o którym wspominał w innym miejscu.
3. Zaangażowanie się Churchilla w sprawie Lwowa i Zagłębia Naftowego na rzecz Rosji. Przeciw temu stanowisku jedynie zaprotestowaliśmy publicznie, oświadczając, że nie zgadzamy się z poglądem Churchilla, co do granicy wschodniej bez Lwowa i Zagłębia Naftowego. (Tu trzeba zaznaczyć, że Churchill nie był *fair*, kiedy przesądził kwestię w swoim przemówieniu). Inne kwestie byłby niewątpliwie postawił jaśniej, gdyby nastąpiło porozumienie polsko-sowieckie. Co do tego punktu – to Kraj w zupełności solidaryzuje się z nami. Tu także podkreślić należy, że oświadczenie premiera Arciszewskiego osłabiło naszą pozycję w sprawie granic nie tylko na zachodzie, ale także i na wschodzie Polski. Oświadczenie to może być w przyszłości wykorzystane przeciw interesom Polski i z wielką dla nas szkodą.
4. Łączność z Krajem. Łączność ta jeszcze istnieje, ale z tymi ziemiami, które znajdują się pod okupacją niemiecką. Czyli na przykład za dwa tygodnie, gdy ruszy ofensywa rosyjska i zajmie resztę naszych ziem, rząd polski przebywający stale w Londynie straci łączność z Krajem i trudno będzie mu się wtedy powoływać na opinię i na stanowisko Kraju.
5. Komitet Lubelski. Do przemianowania tego Komitetu na „rząd polski" byłoby nie doszło, gdyby poprzedni rząd prowadził w dalszym ciągu tę samą politykę. Komitet Lubelski nie jest dobrze widziany w Moskwie. Jeżeli chodzi o protesty rządu polskiego w sprawie przemianowania się Komitetu na „tymczasowy rząd polski", trzeba podkreślić, że protest ten jest pewnego rodzaju kunktatorstwem. Mówi się w oświadczeniu tym tylko o tym, że powstać on mógł na ziemiach Polski jedynie w wyniku okoliczności wojennych. Nie ma się odwagi powiedzieć wprost, że jest to pupil Sowietów i dlatego właśnie może obwoływać się rządem i sprawować administrację na tych terenach, które są zajęte przez armię Sowietów. Wspomina się również o tym, że jest on osamotniony i że nazwiska jego nie zostały dotychczas podane. To nie jest ważne. Ważnym jest to, że jest to rząd komunistyczny i o tym należało mówić. W tej chwili sytuacja Polski nie wygląda jeszcze tak poważnie, ani beznadziejnie, jak wyglądać ona będzie w okresie, kiedy ruszy ofensywa sowiecka i większość kraju będzie zajęta przez wojska rosyjskie. Prezes Mikołajczyk oświadcza, że nie umiałby powiedzieć, czy Komitet Lubelski będzie

uznany przez Rosję Sowiecką za rząd polski. Zapewne tak, ale że nie uznają go rządy W. Brytanii i Stanów Zjednoczonych – to jest pewne.

Sprawę rządu lubelskiego należy naświetlić z wszystkich stron i tu trzeba sobie powiedzieć zupełnie wyraźnie, czy na gruncie polskim zrobiono cośkolwiek, ażeby przeciwstawić się tym wszystkim poczynaniom. Jak wiadomo, 2 grudnia 1944 r. Kraj domagał się natychmiastowej zmiany rządu. Drugi raz ponowił swoje żądania w depeszy z dnia 25 grudnia 1944 r. Rząd jednak w tej sprawie nic nie zrobił, obydwie depesze zataił i schował do biurka. Tu Prezes Mikołajczyk wtrąca, że kwestie te porusza między innymi i dlatego, ażeby zarejestrować je w protokole. Czy istniały warunki do rekonstrukcji rządu, niewątpliwie tak i była ona tym bardziej konieczna, bo jesteśmy przed ofensywą sowiecką w przededniu konferencji trzech ministrów spraw zagranicznych, po której w niedługim czasie może się odbyć zjazd Wielkiej Trójki.

Jeżeli chodzi o rekonstrukcję rządu, to stanowisko SL jest znane. Przed kilkoma dniami PPS zwróciło się do nas w osobach pp. Ciołkosza[43] i Skalaka[44] w tej sprawie. P. Ciołkosz jednak już na wstępie oświadczył, że rozmowy nie mają żadnego upoważnienia ze strony rządu. Gdyby nam tego nie oświadczono, bylibyśmy sami o to zapytali. (Ze strony ludowców na konferencji tej byli poza Prezesem Mikołajczykiem pp. Zaremba i Kulerski). W dalszym ciągu prezes Mikołajczyk krótko zapoznaje członków Komitetu z przebiegiem konferencji. Nadmienia między innymi, iż zapytywał się, jakie jest stanowisko PPS co do grupy Ludowców. Poinformowano go, że PPS nie może popierać tej grupy w kierunku wejścia jej do rządu. Jak wiadomo, odbyły się rozmowy z p. Arciszewskim z p. Nagórskim[45]. P. Nagórski odmówił wejścia do rządu, motywując swoje stanowisko tym, że sytuacja jego po wyrzuceniu ze Stronnictwa jest niewyraźna. Natomiast jeżeli chodzi o Kuncewicza[46], dobijał się

43 Adam Ciołkosz (1901-1978), działacz socjalistyczny, publicysta. Od 1921 r. w PPS. W l. 1928-1935 poseł na Sejm RP. W l. 1931-1939 członek Rady Naczelnej PPS i CKW PPS w 1937 r. Od 1939 r. na emigracji. W l. 1940-1945 członek Rady Narodowej RP. Od 1947 r. przywódca emigracyjnej PPS.

44 Bronisław Skalak (1892-1949), działacz socjalistyczny dziennikarz. W l. 1919-1920 członek POW i Małopolskiej Armii Ochotniczej. Od 1919 r. członek PPS. W l. 1924-1939 członek RN PPS. W 1927 r. redaktor lwowskiego organu PPS „Dziennik Ludowy". Od 1929 r. członek Wydziału Związku Zawodowego Dziennikarzy. W 1939 r. aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu na Łubiance, następnie w obozie w Autonomicznej Republice Komi. W 1942 r. wyjechał do Iranu, gdzie redagował tygodnik „Polak w Iranie". Od 1943 r. w Londynie, kierownik Działu Opieki Społecznej w MPiOS Rządu RP na Uchodźstwie. Członek Komitetu Zagranicznego PPS. Od 1944 r. członek II Rady Narodowej RP, jej wiceprzewodniczący, od XI 1944 r. pełnił obowiązki przewodniczącego. Od 1945 r. pozostawał na emigracji.

45 Zygmunt Nagórski (1884-1973), działacz ludowy związany z PSL „Wyzwolenie". Członek Komitetu Zagranicznego SL. Usunięty z SL. W 1944 r. współtwórca Grupy Zagranicznej SL. Od 1946 r. członek SL „Wolność". W l. 1952-1957 dyrektor Polskiego Instytutu Naukowego w Stanach Zjednoczonych.

46 Jerzy Kuncewicz (1893-1984), działacz ludowy, współtwórca i działacz Międzynarodowego Biura Agrarnego w Pradze. Podczas II wojny światowej przebywał na Zachodzie. Od 1942 r. członek, a w 1945 r. prezes Rady Narodowej RP. W l. 1947-1962 działacz niezależnego ośrodka ludowego wśród emigracji polskiej na Zachodzie.

on wprost wszelkimi siłami, ażeby wejść do rządu, powołując się przy tym na jakieś upoważnienie Stronnictwa Ludowego, które miało nadejść z Kraju. Jednak pomimo jego usilnych starań do rządu go nie wzięli. W okresie tym powzięto plan taki, ażeby przed wejściem grupy Ludowców do rządu odbyć wiec publiczny, na którym przedstawiona byłaby cała sprawa, informacje wysłać do prasy i o decyzji zawiadomić Kraj. W związku z tym wysłane zostało pismo do p. Arciszewskiego treści następującej (p. zał. nr 1).

Jak wiadomo, wiec grupy Ludowców odbył się. Spodziewano się, że będzie to wielkie zgromadzenie. Wzięło w nim jednak udział tylko 40 osób. Kuncewicz miał się legitymizować dowodami z Kraju. Dowodów jednak takich nie przywiózł. Na wiecu przemawiali pp. Kuncewicz, (historia „Globu", chwaląc się, że dziesięć lat temu przewidział to wszystko, co się obecnie dzieje) Ścigalski[47], Nagórski (atakował Anglików). Prezes Mikołajczyk wspomina również o depeszy grupy Ludowców, którą PPS miała wysłać do Kraju W tej sprawie zapytywał się na konferencji pp. Skalaka i Ciołkosza. Skalak oświadczył, że do Kraju takiej depeszy nie wysłano, natomiast p. Ciołkosz był ostrożniejszy i odpowiedział, że w tej sprawie zasięgnie informacji.

Mówiąc o łączności ze Stronnictwem w Kraju, Prezes Mikołajczyk nadmienia, że w chwili obecnej ma duże trudności z wysłaniem depeszy. Trudności te robi w Prezydium Rady Ministrów p. Stanisławski[48]. Następnie zapoznaje członków Komitetu z treścią depeszy, którą wysłał ostatnio do Kraju. Brzmi ona jak następuje (p. zał. nr 2).

Czy depeszę tę przekazano do Kraju, trudno mu powiedzieć. Zdaje się, że nie została ona przekazana, podobnie jak deklaracja Stronnictwa. Następnie podaje treść depeszy Rady Jedności Narodowej z 2 grudnia 1944 r. i z dnia 16 grudnia 1944 r. (p. zał. 3).

Odczytuje depesze „Koła" i „Trójkąta" (p. zał. nr 4).

W dalszym ciągu Prezes Mikołajczyk proponuje, ażeby w związku z wiadomością przemianowania się Komitetu Lubelskiego na tymczasowy „rząd polski" zamieścić w „Jutrze Polski" następujące oświadczenie w imieniu Stronnictwa Ludowego: „Rząd komunistyczny a niepodległość, wolność i suwerenność Państwa Polskiego".

Tak zwana Krajowa Rada Narodowa uznała się za parlament polski, o czym ogłosiła w dniu 31 grudnia ub.r., ogłaszając równocześnie uznanie tzw. Komitetu Lubelskiego za rząd polski. Tego rodzaju decyzje w niczym nie zmieniają dotychczasowego stanu faktycznego.

47 Stanisław Ścigalski, adwokat, działacz ludowy. W l. 1936-1937 sekretarz ZW SL w Warszawie. Od 1939 r. na emigracji we Francji, a następnie w Wielkiej Brytanii. Członek Komitetu Zagranicznego SL, w 1942 r. usunięty z SL. Od 1946 r. w SL „Wolność".

48 Właśc. Stanisław Ołtarzewski (1898-1978), ps. „Olszański", funkcjonujący pod przybranym nazwiskiem Stefana Stanisławskiego, działacz SN. W l. 1941-1944 zastępca dyrektora Departamenty Przemysłu i Handlu Delegatury Rządu RP na Kraj. Od 7 XII 1944 r. podsekretarz stanu w Prezydium Rady Ministrów, Szef Gabinetu PRM.

Wspomniana Krajowa Rada Narodowa powstała w dniu 1 stycznia 1944 r. Kilku komunistów – między nimi ludzie, którzy swoje życie spędzili poza granicami Polski, nawet nie jej obywatele – uznało się wtedy za reprezentantów Polski – jakkolwiek powszechnie było wówczas wiadome, że istnieje podziemne państwo polskie i jej prawowite władze.

Na czele tego podziemnego państwa była Krajowa Reprezentacja Stronnictw Politycznych[49], do której wchodzili przedstawiciele wszystkich ruchów politycznych w kraju. Tę reprezentację przeorganizowano później na Radę Jedności Narodowej, stanowiącą podziemny parlament polski.

Rząd Krajowy stanowili Delegat rządu, jako wicepremier, wraz z trzema ministrami oraz Komendant Armii Krajowej.

Polskie państwo podziemne bez przerwy i z największym poświęceniem prowadziło walkę z Niemcami od 1939 r., kiedy to śp. Rataj[50] ze Stronnictwa Ludowego, śp. Niedziałkowski[51] z PPS, śp. Kwieciński[52] ze Stronnictwa Pracy, śp. Dębski[53] ze Stronnictwa Narodowego założyli podwaliny pod jego organizację.

Obok wielu wybitnych przywódców i setek tysięcy działaczy politycznych oraz oficerów i żołnierzy Armii Krajowej, dwóch delegatów rządu i 2 komendantów Armii Krajowej, zapłaciło w tej walce z Niemcami więzieniem, torturami i życiem. Nad tym wszystkim przeszło do porządku kilku ludzi, tworząc w dniu 1 stycznia 1944 r. tzw. Krajową Radę Narodową. Ta Rada, powołała tzw. Komitet Lubelski.

49 Właściwa nazwa: Krajowa Reprezentacja Polityczna (KRP). Powstała w wyniku przekształcenia Politycznego Komitetu Porozumiewawczego (PKP) latem 1943 r. KRP była rodzajem politycznej rady Delegata Rządu na Kraj. Działała do początków 1944 r., kiedy proklamowano utworzenie Rady Jedności Narodowej (RJN).

50 Maciej Rataj (1884-1940), polityk, publicysta, działacz ruchu ludowego. Członek PSL „Wyzwolenie", następnie w PSL „Piast". W l. 1919-1930 poseł na Sejm PR, marszałek sejmu 1922-1927. W l. 1920-1921 minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Redaktor „Gazety Zamojskiej", „Woli Ludu" i „Zielonego Sztandaru". W l. 1935-1939, pod nieobecność w kraju Wincentego Witosa, urzędujący prezes NKW SL. W okresie okupacji współtwórca polskiego państwa podziemnego 1939-1940. Aresztowany przez gestapo, rozstrzelany w Palmirach 21 VI 1940 r.

51 Mieczysław Niedziałkowski (1893-1940), działacz i teoretyk PPS. Jeden z czołowych parlamentarzystów PPS. W l. 1919-1939 członek RN PPS i sekretarz generalny 1920-1924. W l. 1924-1931 wiceprzewodniczący CKW PPS. Od 1923 r. uczestnik kongresów Socjalistycznej Międzynarodówki Robotniczej. W l. 1927-1939 redaktor naczelny „Robotnika". W 1939 r. organizator Robotniczych Batalionów Obrony Warszawy. Rozstrzelany przez Niemców w Palmirach.

52 Franciszek Kwieciński (1884-1942), działacz polityczny publicysta. W l. 1920-1937 w Narodowej Partii Robotniczej (NPR). W 1937 r. współorganizator Stronnictwa Pracy (SP), członek jego władz naczelnych. Podczas okupacji działacz Centralnego Komitetu Organizacji Niepodległościowych. Przedstawiciel SP w Politycznym Komitecie Porozumiewawczym. Rozstrzelany przez Niemców.

53 Aleksander Dębski (1890-1942), polski prawnik i polityk związany z obozem narodowym. Od 1915 r. członek Ligi Narodowej. W l. 1925-1926 wojewoda wołyński. Współtwórca i w l. 1926-1933 przewodniczący Wydziału Wykonawczego OWP. W l. 1928-1930 poseł na Sejm RP. W 1930 r. uwięziony w twierdzy brzeskiej. W l. 1935-1939 członek KG SN. W czasie okupacji członek Rady Głównej Politycznej. Od 1940 r. przedstawiciel SN w Politycznym Komitecie Porozumiewawczym. W 1942 r. rozstrzelany przez Niemców.

Początkowo wprowadzono doń – wiadomo w jakich warunkach – takich ludzi, jak np. Andrzej Witos[54]. Ludzie tego rodzaju długo nie zagrzali miejsca w Komitecie i nie wiadomo, co się z nimi stało.

Jakkolwiek Komitet Lubelski działał na terenie Kraju, nie znaleźli się w nim przedstawiciele Stronnictw, o których wiadomo, że na tym terenie przebywają i że mają prawo reprezentować te Stronnictwa.

Do reprezentowania tych stronnictw nie raz wprowadzano odgórnie ludzi, którzy nigdy w tych stronnictwach nie byli i o których nikt w terenie nie słyszał. Komuniści, zmieniający się jak kameleony, poczęli przemawiać imieniem wszystkich stronnictw polskich.

Jest to zręcznie preparowana maskarada, przecież nikogo ona w błąd nie wprowadzi, tak jak nie wprowadzą nikogo w błąd obecne posiedzenia Krajowej Rady Narodowej, uzurpującej sobie prawa parlamentu i ogłaszającej Komitet Lubelski jako rząd polski.

Podobne akty nie zmienią stanu faktycznego, gdyż Komitet Lubelski w sposób uzurpatorski wchodził w prawa rządu: zarządzał pobór do wojska, rozpoczął on emitowanie waluty, ustanawiał podatki, kreował sądy, przystąpił do wysiedlania obywateli polskich pochodzenia ukraińskiego, a więc sprawował czynności, które należą formalnie do funkcji władz państwowych.

Dopiero wówczas nastąpiłaby istotna zmiana, gdyby ten „rząd lubelski" został uznany przez Związek Sowiecki, W. Brytanię i Stany Zjednoczone. Uznanie tego „rządu" przez Związek Sowiecki przed Konferencją Wielkiej Trójki świadczyłoby o stwarzaniu faktów dokonanych przed jej zebraniem i dowodziłoby braku zgody wśród Narodów Sprzymierzonych.

Uznanie zaś przez W. Brytanię, Stany Zjednoczone i Francję, czego nie uważamy za możliwe, oznaczałoby zgodę tych państw na Polskę komunistyczną, przygotowaną do wcielenia jej w ramy Związku Sowieckiego – na Polskę, której „niepodległość, wolność i siła", tak uroczyście przyrzekane, zostałyby przekreślone za zgodą tych mocarstw.

Po odczytaniu tego oświadczenia, Prezes Mikołajczyk nadmienia, że w opinii międzynarodowej narastają coraz to bardziej nastroje przeciw Komitetowi. Można przypuszczać, że jest to pewnego stopnia rekompensata dla Polski. W „News Chronicle" p. Litauer[55] w swoim artykule pisze, że na teren kraju mogą wracać ludzie

54 Andrzej Witos (1878-1973), brat Wincentego, rolnik, działacz ruchu ludowego. Od 1907 r. w PSL, następnie w PSL „Piast". W l. 1931-1939 w SL. W l. 1922-1927 poseł na Sejm RP. Deportowany w głąb Związku Radzieckiego. W l. 1943-1944 członek ZG ZPP i jego wiceprzewodniczący w 1944 r. W 1944 r. wiceprzewodniczący PKWN i kierownik Resortu Rolnictwa i Reform Rolnych. W l. 1944-1945 członek RN SL. Członek PSL i RN PSL 1946-1949. W l. 1944-1950 poseł do KRN i na Sejm Ustawodawczy, zrzekł się mandatu poselskiego. W l. 1956-1959 prezes PK ZSL w Łodzi.

55 Stefan Litauer (1892-1959), dziennikarz. Do 1932 r. radca MSZ do spraw prasowych i zastępca naczelnika wydziału prasowego MSZ. Korespondent Polskiej Agencji Prasowej w Londynie, następnie do IV 1944 r. dyrektor Agencji. Usunięty ze stanowiska przez Rząd RP na Uchodźstwie. Przewodniczący londyńskiego Foreign Press Association. W 1945 r. wrócił do kraju, pracował w MSZ. Od 1956 r. korespondent Polskiego Radia w Londynie.

fachowi. „Zarzuca się przy tym mnie, że związałem się z polską reakcją p. Raczkiewicza[56] i innych". Pewnym jest, że komuniści w Polsce będą wszystko robili, ażeby się trzymać przy władzy.

Przechodząc do kwestii ataków na „Jutro Polski", Prezes Mikołajczyk podkreśla, że spotkało się ono na odcinku polskim z szaloną wściekłością i z generalnym atakiem. „Zmierza ono – jak piszą i mówią – do robienia sztucznego tłoku i paniki, która nie wiadomo kogo ma straszyć". P. Pragier pisze w „Dzienniku Polskim", że to „chwyty", czy zarzuty, które dotychczas były używane w audycjach radiostacji Kościuszko, pojawiają się pierwszy raz w piśmie polskim. Wściekłość tu więc jest aż do przesady. Przy tym żąda się od nas, abyśmy nie postępowali tak, jak im kiedyś wolno było. Niektórych natomiast najbardziej to boli, żeśmy publicznie nazwali rząd p. Arciszewskiego rządem nacjonalistyczno-socjalistycznym. Nagonka na „Jutro Polski" jest tak częsta, że „Dziennik Polski" nie może nadążyć. Tu Prezes Mikołajczyk wspomina, że BBC[57] nadało we wszystkich językach niektóre ustępy art. w „Jutrze Polski" pod tytułem „Wobec wydarzeń" (nr 2, 1944 r.). To, że przytoczone były w BBC niektóre ustępy o interwencji W. Brytanii w sprawie Lwowa i Zagłębia Naftowego, świadczy również o tym, że oficjalne czynniki brytyjskie były gotowe interweniować.

Wydając „Jutro Polski" staramy się tak naświetlać wszystkie zagadnienia, ażeby w czymkolwiek nie zaszkodzić sprawie Polski i Państwu Polskiemu. Pewne konstruktywne myśli muszą być w nim zamieszczone oraz pewne sprostowania, aby informować stale Polaków, że nie jest tak dobrze, jakby chciała propaganda p. Pragiera. Prostować należy wszystko to, co w oficjalnej propagandzie rządu będzie niewłaściwe. Dziś na przykład chce się nastawić Polaków w ten sposób, że mowa premiera Churchilla nie była wynikiem polityki tego rządu, który jest dziś u władzy, ale podsumowaniem polityki rządu poprzedniego. Jak wszyscy przypominamy sobie przemówienie Churchilla z dnia 22 lutego 1944 r. Wspominało o stanowisku W. Brytanii do Wilna w czasie przeszłym. Natomiast stanowisko jego zajęte w sprawie Lwowa i Zagłębia Naftowego dotyczyło okresu obecnego i przyszłości. Polemizując w „Dzienniku Polskim" z art. „Wobec wydarzeń", chce się przekonać polską opinię publiczną, że za wszystko ponosi odpowiedzialność rząd poprzedni. Kiedyś, po mowie lutowej Churchilla oburzano się, dlaczego dla protestu rząd nie podał się do dymisji. Teraz natomiast, mimo że stanowisko Churchilla co do granic wschodnich było o wiele gorsze, nikt o tym nie pomyślał.

56 Władysław Raczkiewicz (1885-1947), prawnik, polityk, prezydent. W okresie I wojny światowej oficer armii rosyjskiej. W 1917 r. był członkiem Polskiego Wojskowego Komitetu Wykonawczego. W l. 1917-1918 jeden z organizatorów polskich korpusów w Rosji. Wojewoda wileński 1926-1930 i wojewoda pomorski 1936-1939. W l. 1930-1935 marszałek Senatu RP i prezes Światowego Związku Polaków z Zagranicy. Prezydent Rzeczypospolitej 1939-1947.

57 British Broadcasting Corporation (BBC, Brytyjska Korporacja Radiofoniczna), powstała w 1922 r. do nadawania programów radiowych i telewizyjnych. W tym programów dla zagranicy. W czasie II wojny światowej sekcja polska.

W końcowych ustępach swego sprawozdania Prezes Mikołajczyk podkreśla, że ogólny bilans sprawy polskiej idzie straszliwie w dół. Z uwagi na to, że zbliża się okres konferencji Wielkiej Trójki, należy zastanowić się nad dalszymi poczynaniami i akcją Stronnictwa. Wiemy, że tak dalece decydującą rolę w rozwoju wypadków odegrała Konferencja Teherańska. Zadecydowała ona w dużej, jeśli nie rozstrzygającej mierze, o zagadnieniu naszych granic powojennych. Przyszła konferencja, bez względu na to, co się stanie w międzyczasie z Komitetem Lubelskim oraz z innymi sprawami, poweźmie decyzje co do naszej niepodległości i suwerenności. Od tej konferencji w dużej mierze zależy, czy Polska będzie państwem wolnym i niepodległym.

Najbliższe „Jutro Polski" zajmie się tymi zagadnieniami. Przedstawione w nim będzie nasze stanowisko w sprawie stosunków polsko-sowieckich. Okres obecny powinien być zużyty przy największych wysiłkach na przygotowanie planu ze strony polskiej na konferencję Wielkiej Trójki. Mając konstruktywny plan, można na konferencję tę przygotować się – mieć duży wpływ na jej przebieg odnośnie zagadnień polskich. Natomiast bez takiego planu sprawa naszej niepodległości może być zaakceptowana tak, jak sobie tego będzie życzyć Rosja Sowiecka.

Nie widać jednak, ażeby cokolwiek na ten temat było przygotowywane ze strony polskich czynników oficjalnych. Na terenie rządu odbywają się tarcia między socjalistami a endekami. Faktycznie rząd prowadzi nie p. Arciszewski, lecz wyraźnie kieruje nim p. Raczkiewicz w towarzystwie pp. Zaleskich[58], Chełczyńskich itp. Natomiast członkowie obecnego rządu wyżywają się w tym, kogo wyrzucić z administracji, a kogo zostawić. Tu Prezes Mikołajczyk wtrąca, że nie upoważniał p. Deutschera[59] do tego, ażeby zajął on takie stanowisko w „The Observer"[60], ale drugi raz nie myśli iść pod komendę p. Raczkiewicza. Grecy stali przez cały czas na stanowisku legalizmu, jednak w interesie państwa król odszedł. Muszą więc nastąpić zmiany i u nas. Dziś istotą zagadnienia jest to, jakie będą wyniki Konferencji Trzech; jeśli rząd będzie bezczynnym w dalszym ciągu, Prezes Mikołajczyk oświadcza, że będzie starał się działać na własną rękę.

Na tym kończy swoje sprawozdanie i wszystkie powyższe kwestie poddaje pod dyskusję komitetu, a przede wszystkim zwraca uwagę, że należy się zastanowić nad przygotowaniem spraw związanych z Konferencją Trzech.

W końcu otwiera dyskusję.

P. Kuśnierz: Odejście SL z rządu było jedynym wyjściem. Prezes Mikołajczyk nie był w stanie podpisać linię Curzona. Rząd, który byłby podpisał linię „A", musiałby się oprzeć na bagnetach sowieckich. Niewiadomo, czy Rosja Sowiecka

58 August Zaleski (1883-1972), dyplomata, historyk. W l. 1926-1932 oraz 1939-1941 w Rządzie RP na Uchodźstwie minister spraw zagranicznych. Po wojnie na emigracji w Wielkiej Brytanii. W l. 1947-1972 prezydent na emigracji.

59 Izaak Deutscher (1907-1967), polski i brytyjski publicysta, historyk i aktywista marksistowski. W 1939 r. wyemigrował do Londynu. Pisał do „The Ekonomist" i „The Observer".

60 „The Observer" (wydawany od 1791 r.), brytyjski tygodnik o poglądach liberalno-lewicowych, zbliżonych do Partii Pracy. Ukazuje się w każdą niedzielę.

użyczyłaby bagnetów. Następstwem więc tej akcji byłby inny rząd, prosowiecki. Jasnym jest, że W. Brytania nie mogła gwarantować czegoś więcej, aniżeli Rosja. Odnosi się to przede wszystkim do granic. Prezes Mikołajczyk w tej sprawie ma nieco inny pogląd.

Prezes Mikołajczyk: Całość zagadnienia była brana pod uwagę, a nie tylko sprawa granic wschodnich i linii „A". Np. jeżeli chodzi o rząd, musi on być zainstalowany w Polsce pod auspicjami trzech mocarstw.

P. Kuśnierz: Słusznie, jednak we wszystkich kwestiach polsko-rosyjskich gwarancja brytyjska uzależniona była stanowiskiem i gwarancją Moskwy. Rosja natomiast nie dała żadnych podstaw, na których można by opierać jakiekolwiek nadzieje, że stara się ona o nawiązanie stosunków przyjaznych z Polską. Na przestrzeni długiego czasu nie wykazała ona chociażby okruszyny dobrej woli. Podczas pierwszej podróży Prezesa do Moskwy utworzony został Komitet Lubelski.

Prezes Mikołajczyk: Jak się przedstawiały sprawy samego wyjazdu do Moskwy, dobrze Pan o tym wie, ale nawet gdyby tak było, nie wiem właściwie, dokąd Pan prowadzi?

P. Kuśnierz: Ja chcę naświetlić z innej strony to zagadnienie i podkreślić, że kwestie, które nas interesują, są istotą całej sprawy, w świetle takiej gwarancji nie mają dla strony polskiej pozytywnego znaczenia. Gwarancje te będą więc tylko papierowymi, a chcielibyśmy, aby przedstawiały one dla nas istotne wartości. Nad tym trzeba się zastanowić, wprowadzając do dyskusji wszystkie warianty za i przeciw, które mogłyby przez ich urealnienie zapewnić większą szansę stronie polskiej. Jeżeli już mowa jest o gwarancji brytyjskiej, należy się cofnąć wstecz i przypomnieć chociażby stanowisko rządu brytyjskiego w sprawie zmiany granic podczas wojny. Stanowisko to określił Minister Eden w liście do śp. Gen. Sikorskiego[61].

Komitet omawiał w dalszym ciągu kwestie niezwiązane z programem na Konferencję Trzech. Niektórzy członkowie Komitetu tylko nawiasowo[62] wspominali o tych sprawach. P. Zaremba podkreślił, iż sytuacja obecna jest zupełnie jasna oraz, że znane jest bardzo dobrze stanowisko Rosji i jej dążenia. Toteż gdyby chodziło o porozumienie

61 Władysław Sikorski (1881-1943), inżynier, generał, polityk i mąż stanu. W 1908 r. współorganizator, 1909 r. członek Wydziału Związku Walki Czynnej. Od 1910 r. prezes Wydziału Związku Strzeleckiego, wykładowca. Od 1911 r. jeden z przywódców Polskiego Stronnictwa Postępowego. Od 1912 r. sekretarz Komisji Tymczasowych Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych, następnie referent spraw wojskowych. W l. 1914-1916 szef Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego. W wojnie polsko-rosyjskiej dowódca armii. W l. 1921-1922 szef Sztabu Generalnego. Premier i minister spraw wojskowych 1922-1923, a następnie minister spraw wojskowych 1924-1925. W l. 1925-1928 dowódca Korpusu we Lwowie, następnie w dyspozycji ministra spraw wojskowych. W 1936 r. jeden z inicjatorów „Frontu Morges", sympatyk Stronnictwa Pracy. Od 30 IX 1939 r. premier i minister spraw wojskowych Rządu RP na Uchodźstwie. Od 7 XI 1939 r. Naczelny Wódz PSZ. Zginął w katastrofie w Gibraltarze.

62 Tak w oryginale.

się z Rosja w pojedynkę tylko, trzeba by się zastanowić dokładnie nad kwestią takiego porozumienia. My jednak dążymy do tego, ażeby z udziałem naszych dwóch aliantów anglosaskich była załatwiona sprawa porozumienia polsko-rosyjskiego. Wypowiedział on przekonanie, że Prezes Mikołajczyk niewątpliwie ma już pewien plan, który zamierza realizować. We wszystkich zamierzeniach i wysiłkach prezesa Mikołajczyka starać się będziemy o jak największą pomoc w akcji prezesa Mikołajczyka.

Dr Jaworski wypowiada się za tym, ażeby w jak najkrótszym czasie przystąpić do akcji zmierzającej do zmiany na stanowisku Prezydenta RP. Uważa również, że w tej sytuacji, w jakiej się obecnie znaleźliśmy, Prezes Mikołajczyk powinien przemówić przez radio do Kraju. Następnie porusza zagadnienie Polaków we Francji, wypowiadając się za wysłaniem na ten teren dwóch albo trzech ludzi, którzy by się zajęli kwestiami organizacyjnymi i pomocy. Na terenie Francji w tej chwili znajduje się bardzo dużo chłopów, którzy zostali wywiezieni z kraju do Francji. Według wiadomości, jakie ma, cała Polonia francuska jest bardzo rozgoryczona na to, że rząd nie dał jej do tej chwili dostatecznej opieki.

P. Kuśnierz zabiera ponownie głos i proponuje, ażeby z ramienia jakiejś komisji trzech mocarstw powierzono stronnictwom politycznym tworzenie nowego rządu. Następnie zwraca uwagę również na sytuację naszych uchodźców we Francji. Według informacji, jakie ma, na terenie Francji znajduje się wiele tysięcy chłopów polskich z Poznańskiego i Małopolski. Jest tam także bardzo dużo kobiet. Należałoby zatem rozważyć kwestię wysyłki przedstawicieli Stronnictwa na ten teren.

P. Załęski pragnie przypomnieć, w związku z ostatnimi zmianami na terenie wewnętrznym, że na jednym z przedostatnich posiedzeń Komitetu, tuż przed dymisją Prezesa Mikołajczyka, była dyskutowana kwestia zachowania się w takim wypadku Stronnictwa Ludowego. Podczas miesięcznej nieobecności w Londynie nie miał możności wypowiedzenia swego stanowiska w tej sprawie. Dlatego też na jednym z pierwszych Komitetów pragnie zwrócić uwagę, że nad wszystkimi kwestiami dotyczącymi zmiany rządu, które były dokładnie przedyskutowane tuż przed dymisją Prezesa Mikołajczyka – Komitet przeszedł do porządku dziennego. Jest to niewątpliwie wielkim błędem. Dyskutowana była w tym okresie sprawa publicznego oświadczenia SL na wypadek, gdyby nie brało ono udziału w rządzie nowym, oraz przemówienie Prezesa Mikołajczyka do Kraju. Oświadczenie takie SL ogłosiło publicznie i podano go następnie przez radio. Jednak nie dotyczyło ono tych wszystkich momentów, które były przedyskutowane. Treść oświadczenia uważa za bardzo złą. I właściwie dlatego, że nie podawało ono powodów dymisji Prezesa Mikołajczyka i powodu niewzięcia udziału w nowym rządzie, zdezorientowało opinię publiczną i zostało wykorzystane w odpowiedni sposób przez rząd Prem[iera] Arciszewskiego. Toteż w okresie przesilenia i po utworzeniu nowego rządu były różne domysły. Jedni, którzy znali dokładnie polskie stosunki wewnętrzne i sytuację polityczną Polski, twierdzili, że dymisja

nastąpiła z powodu niedotrzymania gwarancji przede wszystkim przez Amerykę, a później przez W. Brytanię. Chodziło tu o gwarancje nowych granic i niepodległości Polski. Opinię tę niewątpliwie potwierdziła deklaracja Stronnictwa Ludowego, opublikowana bezpośrednio po utworzeniu nowego rządu. Inni natomiast twierdzili i w dalszym ciągu są tego zdania, że Prezes Mikołajczyk został usunięty przez Prezydenta Raczkiewicza i prawdziwych patriotów z PPS za to, że poszedł za daleko w swojej polityce ustępstw. Zwłaszcza w Szkocji w Edynburgu te poglądy były żywo propagowane. Jednym słowem stwierdzić trzeba, że dzięki temu, iż nie ukazało się żadne oświadczenie Prezesa Mikołajczyka ani Stronnictwa Ludowego na temat przesilenia, snuto domysły różnego rodzaju i kolportowano wszelkiego rodzaju bezpodstawne wiadomości. Niewątpliwie gdyby zastosowano taktykę, którą przyjął ostatni Komitet tuż przed dymisją rządu, nie tylko Polacy w W. Brytanii, ale na całym świecie, Kraj w szczególności, duża Polonia w Ameryce wiedziałaby, dlaczego Prem[ier] Mikołajczyk musiał się podać do dymisji. Stronnictwo Ludowe reprezentowało w okresie 5-letnim tak w rządzie Gen. Sikorskiego, jak i Prezesa Mikołajczyka największą liczebnie warstwę chłopską, która w żadnym wypadku tak przed 1939 r., jak i przez cały okres okupacji Kraju i na emigracji nie zasłużyła sobie bynajmniej na to, ażeby ją nazywać grupą zdrajców i sprzedawczyków Polski.

Wiemy wszyscy, że prawie od września 1939 r. po dzień dzisiejszy SL niejednokrotnie zmuszone było ze względu na interes państwa czynić wszelkiego rodzaju ustępstwa na odcinku wewnętrznym. Nie trzeba przecież wspominać dziś okresu Francji i traktowania SL i Prezesa jego Mikołajczyka na tym terenie. Zbędnym jest także odtwarzać te wszystkie trudności, jakie miało SL przez cały okres udziału w rządzie po roku 1939. Aby w czymkolwiek nie zaszkodzić sprawie polskiej, odstępowano niejednokrotnie od kwestii, które dla zwyczajnego człowieka, członka SL bez specjalnie informacyjnych komentarzy były niezrozumiałe. Ale czy tylko SL ma patrzeć na interes państwa i równocześnie w opinii publicznej, chociaż przekrój ideowy tej opinii w W. Brytanii jest znany, ma w końcu nosić na sobie miano sprzedawczyków. Dlatego właśnie koniecznym było publiczne oświadczenie SL i przemówienie przez radio Prezesa Mikołajczyka w sprawie dymisji poprzedniego rządu. Tu trzeba dodać, że nie tylko polska opinia publiczna, ale także opinia publiczna społeczeństw anglosaskich i innych narodów zjednoczonych nie bardzo rozumie istotne powody, dla których Prezes Mikołajczyk był zmuszony podać się do dymisji.

Należy także zwrócić uwagę na oświadczenie p. Kulerskiego u Prem[iera] Arciszewskiego. Oświadczenie to złożone było w okresie, kiedy to Prezydium Rady Narodowej miało pierwszą oficjalną wizytę u nowego Premiera. Treść tego oświadczenia jest bardzo zła. Jest wprost karygodna. Toteż wszystko to razem może kiedyś bardzo źle być zapisane w historii na niekorzyść chłopów i Stronnictwa Ludowego.

Również wielkim błędem Stronnictwa w tym okresie było wpływanie na Stronnictwo Pracy[63], aby wzięło ono udział w rządzie Prem[iera] Arciszewskiego.

Prezes Mikołajczyk po ukończonej dyskusji i złożeniu wyjaśnień odnośnie przesilenia rządowego, przystępuje do drugiego punktu porządku dziennego – do spraw organizacyjnych. Informuje, że otrzymał list od Prem[iera] Arciszewskiego w sprawie wejścia SL do Komitetu Krajowego. Treść tego listu odczytuje (p. zał. nr 5).

Jest to więc tak podstawione, że jeżeli grzecznie poprosimy, to nas wprowadzą. Za wstąpieniem do Komitetu przemawia to, że nasi przedstawiciele biorą udział we władzach krajowych. Przeciw, że zostanie to wykorzystane przez rząd na terenie zewnętrznym, że jakoby SL współpracuje z obecnym rządem, a tym samym ponosi odpowiedzialność. Komitet ten, jak wiadomo, nie jest czynnikiem, który decyduje. Prezes Mikołajczyk prosi o wypowiedzenie się w tej sprawie i zapytuje, jaka powinna być odpowiedź.

Komitet: Zabierają głos w tej sprawie pp. Wilk, Zaremba, prof. Kot i Kuśnierz. Wszyscy wypowiadają się przeciwko wstąpieniu SL do Komitetu Krajowego.

Prezes Mikołajczyk: Ponieważ nie ma głosu przeciw stanowisku zajętemu powyżej, informuje, że w tej sprawie wyśle odmowną odpowiedź. Następnie informuje, że otrzymał zawiadomienie o dacie składania życzeń noworocznych Prezydentowi RP. Oświadcza, że sam nie może być obecnym, ze względu na zachowanie się p. Raczkiewicza w okresie przesilenia. Komitet jednak może wydelegować przedstawicieli.

Komitet wypowiada się przeciw składaniu życzeń noworocznych Prezydentowi Raczkiewiczowi.

P. Wilk proponuje, ażeby wybrać nowego skarbnika, który zająłby się funduszami Stronnictwa.

P. Załęski nadmienia, że w dniu wczorajszym odbył na ten temat rozmowy z kilkoma członkami Komitetu, a między innymi i kol. Wilkiem, proponując, ażeby wybrać nowego skarbnika. Na skarbnika proponowałby p. Kuśnierza.

Komitet: Oprócz tego zaproponowano pp. Bartnickiego i Wójcickiego[64].

Po krótkiej dyskusji na ten temat skarbnikiem wybrano jednogłośnie p. Kuśnierza. P. Franciszkowi Wójcickiemu powierzył Komitet sprawę funduszów „Jutra Polski".

Na tym posiedzenie zakończono.

SEKRETARZ: PRZEWODNICZĄCY:
/Br. Załęski/ /St. Mikołajczyk/

63 Stronnictwo Pracy (SP), ugrupowanie polityczne powstałe w 1937 r. z połączenia NPR i Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji (SChD). W l. 1939-1945 w koalicji stanowiącej polityczną podstawę władz państwa polskiego (w kraju i na emigracji). Główni działacze: W. Korfanty, K. Popiel, J. Haller.

64 Franciszek Wójcicki (1900-1983), prawnik działacz ruchu ludowego. W 1918 r. członek POW. W l. 1925-1926 wiceprezes ZG PAML. W l. 1926-1939 pracował na stanowisku sędziego w sądownictwie II RP. Od XII 1939 r. na emigracji. W l. 1940–1945 dyrektor biura Rady Narodowej RP. Członek Komitetu Zagranicznego SL i współpracownik tygodnika „Jutro Polski". Od VI 1945 r. w Polsce. Członek PSL i poseł na Sejm Ustawodawczy 1947-1949. Aresztowany w 1949 r. W 1951 r. skazany przez WSR na 10 lat więzienia. W III 1955 r. zwolniony.

Załącznik nr 1

Odpis

Do Pana Tomasza Arciszewskiego
Prezesa Rady Ministrów
w miejscu

Panie Premierze,

W dniu 18 grudnia 1944 r., przed posiedzeniem Stronnictwa Ludowego, mającego ustalić oświadczenie Stronnictwa Ludowego o swym stosunki do Rządu, doszła mnie wiadomość, że Rząd Pana Premiera zdecydował się na otwartą walkę ze Stronnictwem Ludowym przez publiczne próby rozbijania Stronnictwa, popierając usuniętych ze Stronnictwa Ludowego byłych członków tegoż Stronnictwa.

Rzeczywiście wiadomość ta, biorąc za podstawę „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza" z dnia 19.12.1944 r., nr 300 – okazała się prawdziwa.

Umieszczenie w „Dzienniku" tej dywersyjnej notatki ma swoją wymowę tym szczególniejszą, że nastąpiło ono po odmowie przez Rząd tydzień temu umieszczenia, bardzo łagodnego jeszcze w formie, sprostowania Stronnictwa Ludowego odnośnie jego stosunku do Rządu, jako też i artykułu w odpowiedzi Panu Pomianowi[65], usiłującemu publicznie w „Dzienniku Polskim" dzielić Stronnictwo Ludowe na przedstawicieli Londynu i Kraju, chociaż uchwała Stronnictwa Ludowego w Londynie podejmowana była – obok uprawnionych przez Kraj ludowców – również i przez ludowców, którzy lata całe pracowali w podziemiach we władzach Stronnictwa, a jeden z nich później aniżeli p. Min[ister] Berezowski[66] przybył na teren Londynu.

Gratuluję Panu premierowi życzeń publicznych p. Nagórskiego, wykluczonego przez Kraj ze Stronnictwa Ludowego, i popierania starych sanacyjnych metod i prób rozbijania Stronnictwa.

Walkę wypowiedzianą – przyjmujemy. O jej wynik jesteśmy spokojni. Proszę tylko do nas nie mieć pretensji, że metody i próby stosowane na odpowiedzialność Pana Premiera i PPS będziemy piętnowali również publicznie drogami, które – wobec zamknięcia nam drogi przez Rząd – uznamy za możliwe i dla nas dostępne.

Pan Premier mógłby jeszcze temu zapobiec przez umieszczenie w „Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza" na tym samym miejscu, na którym ukazało

65 Andrzej Pomian, właśc. Bohdan Sałaciński (1911-2008), prawnik. Do 1939 r. pracownik Prokuratorii Generalnej. Pracował w strukturach Delegatury Rządy RP na Kraj. W. l 1942-1944 żołnierz AK. W IV 1944 r. wysłany tzw. Mostem I do Londynu. Pozostawał w dyspozycji Oddziału Personalnego Sztabu NW. Po wojnie na emigracji.

66 Zygmunt Berezowski (1891-1979), polityk narodowy. W l. 1922-1935 poseł na Sejm RP. W okresie II wojny światowej żołnierz AK, członek RJN w kraju. W l. 1944-1949 minister spraw wewnętrznych Rządu RP na Uchodźstwie.

się „Oświadczenie Grupy Ludowców" (nr 300 z 19.12.44 r.) następującej notatki: „W związku z oświadczeniem grupy ludowców, podpisanym przez p. Nagórskiego, a zamieszczonym w »Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza« z dnia 19 grudnia 1944 r., przypominamy, iż w »Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza« z dnia 6 września 1944 r. ukazała się następująca notatka: Oświadczenie – W imieniu Komitetu Politycznego Stronnictwa Ludowego w Londynie podaję do wiadomości, że decyzją Kierownictwa Stronnictwa Ludowego w Kraju, powziętą w miesiącu maju br. pp. Nagórski Zygmunt i Kuncewicz Jerzy zostali wykreśleni z listy członków Stronnictwa Ludowego, a p. Ścigalski Stanisław zawieszony w prawach członka.

Za Komitet Polityczny Stronnictwa Ludowego
/-/ Władysław Zaremba".

Z poważaniem
/-/ Stanisław Mikołajczyk

Załącznik nr 2

Depesza Stema[67] do Trójkąta z dnia 30 grudnia 1944 r.

Do Kierownictwa Trójkąta,

Nie chciałem nadużywać szyfru, mimo iż jest wiele spraw, które wymagałyby naświetlenia. Jeżeli naświetlenie rządu o sytuacji politycznej Polski w depeszach do Kraju są tego rodzaju, jak tu podaje organ rządu „Dziennik Polski" – boję się, że możecie przeżyć gorzkie rozczarowanie. W dniu 21 grudnia przesłałem Premierowi Arciszewskiemu deklarację SL, którą zmuszeni byliśmy opublikować ze względu na nadużywanie naszej deklaracji pierwszej dla celów wewnętrznych.

W dniu 27 grudnia br. Podsekretarz Stanu w Prezydium Rady Ministrów – znany wam p. Stanisławski – zwrócił się do mnie o streszczenie deklaracji, gdyż ze względów technicznych, jako zbyt długa, nie może być przekazana do Kraju. Jest dla mnie jasne, że pod pretekstem trudności technicznych odmawia mi się możliwości komunikowania z Wami. Na tutejszym gruncie rząd reklamuje wykluczonych przez Was Nagórskiego i Kuncewicza i zawieszonego w prawach członkowskich Ścigalskiego jako Grupę Zagraniczną SL. Mam więc prawo przypuszczać, że i w tej sprawie zwrócono się do Was. Napiętnowałem to postępowanie w liście do Prem[iera] Arciszewskiego jako nawrót do metod sanacyjnych w próbach rozbijania Stronnictwa.

67 Stem – pseudonim prezesa SL Stanisława Mikołajczyka

Przy podejmowaniu decyzji politycznych proszę jednak o zapoznanie się z treścią dokumentów alianckich przesłanych Wam przed moją rezygnacją w depeszach sprawozdawczych.

Zostałem zaznajomiony z depeszą Trójkąta i Koła z dnia 29 listopada oraz z depeszą Rady Jedności Narodowej nadaną przez Was dniu 2 grudnia br.

W przedmiocie Waszego żądania reorganizacji rządu, ze strony tego ostatniego nic nie zostało zrobione.

Jak się ma sprawa Waszego nowego projektu dotyczącego porozumienia polsko-sowieckiego.

Życzenia najserdeczniejsze w Nowym Roku.

Stem

Uwaga

Depesza nie wyszła, wskutek odmowy Premiera Arciszewskiego przekazania jej do Kraju.

Załącznik nr 3

Depesza Rady Jedności Narodowej
wysłana, dnia 2 grudnia 1944 r.
otrzymana, dnia 9 grudnia 1944 r.

Pan Prezydent i Pan Premier,
Przesyłam uchwałę Rady Jedności Narodowej.
Delegat Rządu na Kraj

Rada Jedności Narodowej solidaryzuje się z oświadczeniem Premiera Arciszewskiego o potrzebie oparcia jego rządu o porozumienie czterech stronnictw. Rada Jedności Narodowej, uznając nowo utworzony Rząd, uważa za konieczne jak najszybsze zreorganizowanie go na podstawie współudziału w jego składzie wszystkich stronnictw Czwórporozumienia.

Rada Jedności Narodowej rozważa i wkrótce prześle projekt załatwienia sprawy z Sowietami, umożliwiający rozmowy realne z aliantami.

Depesza Rady Jedności Narodowej
wysłana, dnia 16 grudnia 1944 r.
otrzymana, dnia 26 grudnia 1944 r.

Pan Prezydent, Rząd,
Przesyłam uchwałę Rady Jedności Narodowej
Delegat Rządu

Rada Jedności Narodowej stojąc niezachwianie na stanowisku, iż Rząd Jedności Narodowej winien obejmować wszystkie stronnictwa Czwórporozumienia, przypomina w tym względzie swoją uchwałę z 1.12. br. i oczekuje jak najszybszego załatwienia sprawy, wzięcia udziału przedstawicieli Stronnictwa Ludowego w Rządzie. Ciężkie międzynarodowe położenie polskie wymaga terminowego traktowania tej sprawy przez Rząd Premiera Arciszewskiego, tym bardziej wobec podjętej w chwili obecnej próby PKWN w Lublinie przemianowania się w tymczasowy rząd Polski.

Zdając sobie w całej pełni sprawę z trudności, w jakich znalazły się wraz z Krajem najwyższe czynniki państwowe, specjalnie w związku z kategorycznym żądaniem Sowietów oddania im naszych ziem wschodnich, aż po tzw. Linię Curzona, Rada Jedności Narodowej uważa za konieczne dalsze prowadzenie rokowań z Sowietami przy pomocy aliantów w pierwszym rzędzie wykorzystując interwencję ambasadora Harrimana. Toteż Rada Jedności Narodowej z wielką niecierpliwością oczekuje zapowiedzianego nowego w tym przedmiocie memorandum Rządu do Kraju.

Natomiast Rada Jedności Narodowej w sprawie likwidacji konfliktu rosyjsko-polskiego, który spowodował ostatnie przesilenie i powstanie rządu po raz pierwszy bez udziału Stronnictwa Ludowego, oświadcza jednomyślnie, że ustalanie granicy między Polską a Sowietami powinno być aktem kompromisu, a nie jednostronnego dyktatu. Jednocześnie Rada Jedności Narodowej zaznacza, że ponieważ nie posiada dostatecznych danych w tej materii, przeto nie chce krępować Rządu w jego wysiłkach i koncepcjach do rozstrzygnięcia sporu granicznego z Sowietami, nawet w wypadku konieczności wykroczenia poza memorandum z sierpnia 1944 r., pod warunkiem, że osiągnięte rezultaty będą korzystniejsze od Linii Curzona i będą mieć poparcie aliantów.

W tej samej materii członkowie Komisji Głównej reprezentujący SP, PPS i Zjednoczenie Demokratyczne[68] stoją na stanowisku, że rozgraniczenie z sąsiadującymi na wschodzie narodami, pozostającymi w Związku Sowieckim, nie może odbyć się z krzywdą narodu polskiego. Granice te należy oprzeć na następujących zasadach: 1) na danych statystycznych według spisu ludności z 1931 r., 2) z uwzględnieniem

68 Zjednoczenie Demokratyczne (ZD), polska organizacja konspiracyjna działająca w l. 1944-1945. Utworzona w wyniku połączenia Stronnictwa Demokratycznego (SD) z Polską Niepodległą, Związkiem Odbudowy Rzeczypospolitej i Polskim Stronnictwem Demokratyczny. Prezesem był Eugeniusz Czarnowski. Przedstawiciel ZD zasiadał w RJN.

interesów gospodarczych narodu polskiego, 3) z uwzględnieniem interesów strategiczno-obronnych Państwa Polskiego.

Wreszcie Rada Jedności Narodowej jednogłośnie oświadcza, że kompromis graniczny na wschodzie winien być zawarty tylko łącznie z zagwarantowaniem zwrotu Prus Wschodnich, Gdańska oraz Ziem na zachodzie, oderwanych i zgermanizowanych na przestrzeni dziejów do macierzy, jak również zagwarantowaniem całkowitej suwerenności i niepodległości Państwa Polskiego.

Koniec

Załącznik nr 4

Depesza Trójkąta i Koła
nadana, dnia 12 grudnia 1944 r.
otrzymana, dnia 16 grudnia 1944 r.

Do Stanisława Mikołajczyka
Czwórka, a głównie SL i PPS muszą być podstawą każdego rządu.
Wnieśliśmy na Radę Jedności Narodowej:

1) Pokój integralny, rewizja wszystkich granic.
2) Rozgraniczenie z Ukrainą, Białorusią i Litwą spornego pasa proporcjonalnie do narodowościowego spisu ludności, uwzględniając gospodarcze i strategiczne interesy Polski.
3) Gwarancje trzech aliantów dla całości spraw polskich.

Uchwalono, dnia 20 listopada
Florek[69], Bronowski, Słomka[70], Bazyli[71]

69 Florek – pseudonim Kazimierza Bagińskiego (1890-1966), polityka, działacza ludowego. W l. 1918-1931 członek PSL „Wyzwolenie". W tym okresie w Stronnictwie był członkiem Zarządu Głównego, sekretarzem i wiceprezesem ZG. W l. 1919-1930 poseł na Sejm RP z ramienia PSL „Wyzwolenie". W l. 1931-1945 członek SL. Sekretarz naczelny NKW SL. W l. 1944-1945 członek CKRL. W 1944 r. zastępca prezesa RJN DSW Delegatury Rządu na Kraj. W III 1944 r. aresztowany przez NKWD i skazany na rok więzienia. W l. 1945-1947 działacz PSL. Od IX 1945 r. kierownik WPiP PSL i członek RN i NKW PSL 1946-1947. W X 1946 r. aresztowany przez UB i skazany przez WSR w Warszawie na 8 lat więzienia. W IV 1947 r. zwolniony z więzienia na podstawie amnestii. Od 1947 r. na emigracji w USA. Przewodniczący emigracyjnego PSL-OJN.

70 Słomka – pseudonim Stanisława Mierzwy (1905-1985), prawnika, działacza ruchu ludowego. Działacz ZMW RP „Wici" i SL w Krakowie. W l. 1935-1939 sekretarz ZO SL na Małopolskę i Śląsk. W l. 1933-1939 członek RN SL. W l. 1939-1944 członek kierownictwa podziemnego w Krakowie. Członek CKRL oraz RJN. W III 1945 r. aresztowany przez NKWD, skazany w Moskwie na 4 miesiące wiezienia. W Polsce członek PSL. W l. 1945-1947 członek NKW i RN PSL. Aresztowany we IX 1946 r. przez WUBP w Krakowie i skazany w procesie WiN i PSL na 10 lat więzienia. Zwolniony w 1953 r. Prowadził działalność w niezależnym ruchu ludowym.

71 Bazyli – pseudonim Kazimierza Pużaka (1883-1950), prawnika, działacza ruchu socjalistycznego. Od 1903 w PPS. W l. 1919-1939 członek RN, 1926-1939 sekretarz generalny CKW PPS.

Summary

Stanisław Stępka – *The oppositional activities of the Foreign Committee of the Peasant Party in emigration (December 1944 – January 1945) in the light of the protocol of the session held on 2nd January 1945*

The Foreign Committee of the Peasant Party was one of the four polish parties which created polish government in the years 1939-1944 on emigration (in France and in Great Britain). In the Autumn the Peasant Party left the government and went to the oppositiont. The edited protocol from one session of Foreign Committee of the Peasant Party, presents the most important political thought of Polish Peasant Movement on emigration, especially about polish problems during the last part of World War II.

Współtwórca i jeden z przywódców utworzonej w okresie okupacji PPS-WRN. W l. 1944-1945 przewodniczący RJN. W VI 1945 r. skazany w procesie szesnastu w Moskwie na 1,5 roku więzienia. W 1947 r. w kraju ponownie aresztowany i skazany na 10 lat więzienia. Zmarł w więzieniu w Rawiczu.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Aneta Chrząszcz
Instytut Ekonomii i Zarządzania
Wydział Nauk Ekonomicznych i Technicznych
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej
Małgorzata Walczuk
Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa
Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

Rola Służby Celnej w zapewnianiu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa polskiego

The role of the Customs Service in ensuring the economic security of the Polish state

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, bezpieczeństwo ekonomiczne, Służba Celna, Krajowa Administracja Skarbowa

Keywords: security, economic security, Customs Service, National Fiscal Administration, Poland

Wprowadzenie

W warunkach nowej gospodarki opartej na wiedzy zasoby ludzkie odgrywają istotną rolę. Ich jakość oraz sposób wykorzystania przekładają się na sprawność funkcjonowania organizacji. Wszelka jakość pochodzi od ludzi, a jej podstawą jest efektywność ludzkiej pracy.

Służba Celna postrzegana jest przeważnie przez pryzmat roli, jaką pełni w zapewnieniu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa polskiego, którego to zagadnienia będzie dotyczył artykuł. Jednakże po 1 maja 2004 roku funkcje ochronne Służby Celnej rozciągają się również na cały obszar Unii Europejskiej. Należy zwrócić uwagę, że bezpieczeństwo ekonomiczne zostanie osiągnięte w sytuacji

efektywnego wykorzystania zasobów ludzkich, tworzących Służbę Celną[1]. Jest to również istotne w perspektywie systematycznie powracającego problemu przerostu zatrudnienia w administracji.

Ze względu na szerokie uprawnienia kontrolne Służby Celnej, dotyczące prawie wszystkich dziedzin gospodarki, autorki artykułu w ukazaniu jej roli zapewnieniu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa polskiego ograniczyły się jedynie do omówienia działań, dotyczących obrotu towarami akcyzowymi. W artykule do prezentacji omawianych zagadnień wykorzystano metodę analizy aktów prawnych, statystyk publikowanych przez Służbę Celną, informacji prasowych oraz publikacji naukowych.

Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa jako element ogólnego systemu bezpieczeństwa

Rozważania na temat bezpieczeństwa ekonomicznego państwa zasadne jest rozpocząć od zdefiniowania pojęcia bezpieczeństwa. W literaturze przedmiotu widoczna jest powszechność interpretacji terminu „bezpieczeństwo". Etymologia tego słowa pochodzi z języka łacińskiego, gdzie bezpieczeństwo, czyli *securitas*, składa się z dwóch elementów: *sine* (bez) oraz *cura* (obawa, strach, zmartwienie). Bezpieczeństwo rozumiane jest więc jako brak obaw, zmartwień, a idąc dalej w tej interpretacji – jako stan spokoju i pewności, do którego tak naprawdę dąży każdy człowiek.

W związku z tym bezpieczeństwo powinno być postrzegane jako aspekt systemu wartości, o który należy zabiegać i pielęgnować go. Wynika z tego, że bezpieczeństwo jest nie tylko naczelną potrzebą, ale również prawem natury, będącym wyznacznikiem przetrwania i rozwoju człowieka[2].

Idąc dalej, bezpieczeństwo jest podstawową potrzebą państw i systemów międzynarodowych, natomiast jego brak wywołuje niepokój i poczucie zagrożenia. O stanie bezpieczeństwa państwa stanowi nie tylko jego potencjał militarny, ale także sytuacja społeczno-polityczna, stan gospodarki itp.[3]

Pojęcia bezpieczeństwa narodowego i bezpieczeństwa państwa, pomimo występujących pomiędzy nimi różnic, często używane są zamiennie, ponieważ wrosły w naszą terminologię i są powszechnie stosowane. Bezpieczeństwo narodowe ro-

1 Obecnie od 1 I 2017 r. Służba Celna nosi nazwę Służba Celno-Skarbowa. Autorki artykułu używają zasadniczo nazwy dawniejszej, by podkreślić istotę tej formacji, a także ze względu na fakt, że trudno omawiać jej rolę tylko od dnia wejścia w życie reformy, co stało się stosunkowo niedawno. Jedynie do omawiania zagadnień związanych z reformą autorki posługują się nową nazwą.

2 A. Czupryński, *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym* [w:] *Bezpieczeństwo – Teoria – Badania-Praktyka*, red. A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, CNBOP-PIB, Józefów 2015, s. 10-11.

3 Z. Ciekanowski, *Bezpieczeństwo państwa* [w:] *Wektory bezpieczeństwa*, red. T. Bąk, Wydawnictwo PWSTE, Jarosław 2013, s. 17.

zumiane jest szeroko jako stan uzyskany w wyniku odpowiednio zorganizowanej obrony i ochrony przed wszelkimi zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi, zarówno zewnętrznymi, jak i wewnętrznymi, przy użyciu sił i środków przynależących do różnych dziedzin działalności państwa[4]. Bezpieczeństwo państwa to stan uzyskany w wyniku zorganizowanej ochrony i obrony przed możliwymi zagrożeniami, który jest wyrażony stosunkiem potencjału obronnego do skali zagrożeń[5]. Wiele zjawisk stanowi zagrożenie, aczkolwiek ważny jest stopień ich szkodliwości, czyli wpływu na byt i rozwój społeczny.

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego, które wyrosło z ogólnego ujęcia pojęcia bezpieczeństwa, oznacza stan rozwoju krajowego systemu gospodarczego, zapewniający wysoką efektywność jego funkcjonowania oraz zdolność do skutecznego przeciwstawienia się zewnętrznym naciskom, które mogą doprowadzić do zaburzeń rozwojowych[6]. Bezpieczeństwo ekonomiczne jest istotną częścią, jednym z filarów bezpieczeństwa państwa, gdyż wartości w sferze ekonomicznej mają bardzo silny wpływ na określenie racji stanu. Dostrzeżono, że zbytnie skoncentrowanie się na aspekcie militarnym bezpieczeństwa narodowego może się przyczynić do utraty odpowiedniego poziomu w innych aspektach bezpieczeństwa, od poziomu życia, po kulturę narodową. Doprowadziło to do postrzegania zagrożeń jako zjawisk złożonych, mogących mieć wpływ na jakość życia jednostek, państw, organizacji państw, lecz także jako zjawisk, które mogą mieć wpływ na poziom samodzielności podmiotów stosunków międzynarodowych (ekonomicznych i politycznych) w danym czasie. Ta zmiana w pojmowaniu zagrożeń przyczyniła się do współczesnego rozumienia bezpieczeństwa państwa jako zjawiska wielowymiarowego, interdyscyplinarnego, o znacznie uszczuplonym, choć niemarginalizowanym aspekcie militarnym, które daje równouprawnienie problematyce kulturowej, ekonomicznej, ekologicznej, ideologicznej i społecznej. Znaczenie, jakie przypisuje się poszczególnym rodzajom bezpieczeństwa, stanowi wypadkową różnych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, np. w ujęciu politycznym czy gospodarczym, jednakże szczególne znaczenie dla zachowania bezpieczeństwa państwa ma bezpieczeństwo ekonomiczne. Jest to wynikiem strategii, jaką przyjęły najbardziej rozwinięte państwa, według której cel nadrzędny stanowi zapewnienie dobrobytu jednostce i społeczeństwu poprzez harmonijny rozwój gospodarki narodowej i ekspansję na inne rynki narodowe[7].

Kluczową rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa poprzez realizację funkcji i zadań w zakresie polityki celnej państwa, ale także od

4 *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, red. J. Pawłowski, AON, Warszawa 2002, s. 173.

5 *Słownik podstawowych terminów dotyczących bezpieczeństwa państwa*, AON, Warszawa 1994, s. 6.

6 Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo ekonomiczne* [w:] *Ekonomika obrony*, red. W. Stankiewicz, AON, Warszawa 1994, s. 186.

7 Z. Ciekanowski, *Bezpieczeństwo państwa* [w:] T. Bąk, *Wektory bezpieczeństwa*..., s. 25 i nast.

1 maja 2004 roku całej Unii Europejskiej, odgrywa Polska Służba Celna, która uległa ostatnio zasadniczym przeobrażeniom. Polityka celna stanowi jeden z filarów polityki gospodarczej prowadzonej przez państwa członkowskie i całą Unię, będąc elementem funkcjonowania jednolitego rynku, który może skutecznie funkcjonować jedynie tam, gdzie stosowane są wspólne reguły na jego wszystkich granicach zewnętrznych[8]. Głównym zadaniem Służby Celnej jest efektywna obsługa przedsiębiorców, zapewnienie wpływów finansowych do budżetu państwa i Unii Europejskiej oraz ochrona granicy zewnętrznej Unii Europejskiej.

Struktura organizacyjna Służby Celnej – nowe regulacje

Administracja podatkowa i celna, funkcjonująca z pewnymi modyfikacjami przez ponad 30 lat, aż do 28 lutego 2017 roku, zbudowana była z trzech niezależnie od siebie działających służb:

- administracji podatkowej (16 izb skarbowych oraz 400 urzędów skarbowych),
- Służby Celnej (16 izb celnych, 45 urzędów celnych wraz z 143 oddziałami celnymi),
- kontroli skarbowej (16 urzędów kontroli skarbowej, 8 zamiejscowych ośrodków urzędów kontroli skarbowej).

Organizacja tej struktury była dotychczas uregulowana w odrębnych aktach prawnych, m.in. w uchylonej *Ustawie z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Służbie Celnej*[9].

Skutkiem takiej rozproszonej organizacji administracji był brak możliwości spójnego i skutecznego wykonywania zadań przez jej organy, w wyniku rozproszenia i powielania niektórych ich kompetencji, np. związanych z poborem podatków i ceł. Podlegające ciągłym zmianom otoczenie gospodarcze stawiało wciąż nowe wyzwania wobec administracji. Podejmowane prace w zakresie zmiany jej struktury organizacyjnej, w tym służby celnej, zmierzały do skuteczniejszej realizacji polityki ochronnej gospodarki państwa i Unii Europejskiej. Połączenie tych trzech służb miało spowodować lepsze wykorzystanie ich zasobów kadrowych, finansowych i organizacyjnych.

W związku z tym, już w roku 2006 podjęto próbę konsolidacji urzędów celnych ze skarbowymi, by utworzyć Krajową Administrację Skarbową, aczkolwiek udało się to osiągnąć dopiero 10 lat później, kiedy to uchwalono *Ustawę z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*[10], której przepisy weszły w życie z dniem 1 marca 2017 roku. Spowodowało to powstanie nowej, wyspecjalizowanej administracji rządowej (KAS), która według art. 1 ust. 2 wspomnianej ustawy wykonuje zadania z zakresu realizacji dochodów z tytułu podatków, należności celnych, opłat oraz niepodatkowych należności budżetowych, ochrony interesów

8 M. Lux, *Prawo celne Unii Europejskiej*, Wydawnictwo BW, Szczecin 2004, s. XVIII.

9 *Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Służbie Celnej* (tj. DzU 2016, poz. 1799, 1948).

10 *Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej* (DzU 2016, poz. 1947 ze zm.).

Skarbu Państwa oraz ochrony obszaru celnego Unii Europejskiej, a także zapewnia obsługę i wsparcie podatnika i płatnika w prawidłowym wykonywaniu obowiązków podatkowych oraz obsługę i wsparcie przedsiębiorcy w prawidłowym wykonywaniu obowiązków celnych. Krajowa Administracja Skarbowa podporządkowana jest ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych, a jej szefem jest wiceminister finansów. Szef Krajowej Administracji Skarbowej ma wykonywać zadania, które do tej pory wykonywał Szef Służby Celnej, Generalny Inspektor Kontroli Skarbowej, Generalny Inspektor Informacji Finansowej, a także dotychczasowe zadania ministra właściwego do spraw finansów publicznych, np. w zakresie nadzoru nad administracją podatkową.

Krajową Administrację Skarbową tworzą następujące jednostki organizacyjne: izby administracji skarbowych (16), urzędy skarbowe (400), urzędy celno-skarbowe (16, wraz z delegaturami – 45 i oddziałami celnymi – 143). Izby administracji skarbowych (dawne izby skarbowe) oraz urzędy skarbowe działają zasadniczo na dotychczasowych zasadach, czyli mają te same siedziby czy zasięg terytorialny. Zmienił się jedynie nieznacznie katalog realizowanych przez nie zadań, gdyż został on poszerzony o zadania z zakresu podatku akcyzowego, podatku od wydobycia niektórych kopalin, podatku od gier, a jeśli chodzi o izby administracji skarbowej – również o zadania związane z cłem. Podobnie oddziały celne mają te same siedziby i wykonują dotychczasowe zadania. Natomiast na bazie izb celnych, urzędów celnych oraz urzędów kontroli skarbowych powstały urzędy celno-skarbowe i ich delegatury, które są wyspecjalizowane w wykrywaniu przestępstw popełnianych na szkodę Skarbu Państwa i w ściganiu sprawców tych przestępstw.

Minister właściwy do spraw finansów publicznych w drodze zarządzenia określa organizację jednostek organizacyjnych Krajowej Administracji Skarbowej, w tym urzędów celno-skarbowych oraz nadaje im statuty[11].

Polska Służba Celna nosi obecnie nazwę Służby Celno-Skarbowej i w nowej strukturze administracji funkcjonuje w ramach urzędów celno-skarbowych. Nadal stanowi jednolitą i umundurowaną formację, tak jak w czasach sprzed reformy, ale zmienił się zakres jej zadań, a przede wszystkim podstawa prawna jej funkcjonowania. Obecnie tak jak pozostałe służby wchodzące w skład Krajowej Administracji Skarbowej reguluje ją wspomniana wcześniej *Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*.

Zadania Służby Celno-Skarbowej

Zgodnie z art. 47 ust. 1 pkt 1 *Ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej* organy Krajowej Administracji Skarbowej realizują zadania z zakresu bezpieczeństwa publicznego, ważnego interesu ekonomicznego lub finansowego Rzeczypospolitej Polskiej lub Unii Europejskiej.

11 Art. 39 *Ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej…*

Część zadań Krajowej Administracji Skarbowej ma być realizowana wyłącznie przez funkcjonariuszy Służby Celno-Skarbowej, jak na przykład:

1) prowadzenie kontroli celno-skarbowej w zakresie przestrzegania przepisów prawa celnego oraz innych przepisów związanych z przywozem i wywozem towarów w obrocie między obszarem celnym Unii Europejskiej a państwami trzecimi, w szczególności przepisów dotyczących towarów objętych ograniczeniami lub zakazami,
2) prowadzenie kontroli celno-skarbowej w innym zakresie, o ile przepisy *Ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej* tak stanowią,
3) przeprowadzanie czynności operacyjno-rozpoznawczych,
4) wymiar należności celnych i podatkowych oraz innych opłat związanych z przywozem i wywozem towarów w oddziałach celnych urzędów celno-skarbowych,
5) obejmowanie towarów procedurami celnymi i regulowanie sytuacji towarów związanych z przywozem i wywozem towarów w oddziałach celnych urzędów celno-skarbowych,
6) zadania wynikające z zakazu obejmowania procedurą celną dopuszczenia do obrotu paliw stałych niespełniających wymagań określonych w ustawie o systemie monitorowania i kontrolowania jakości paliw.

Analiza zadań wykonywanych przez Służbę Celno-Skarbową nasuwa oczywiste porównanie z zadaniami realizowanymi przez wcześniej istniejącą Służbę Celną. W nowej strukturze administracji nastąpiła zmiana kompetencji organów wykonywanych dotychczas zadań. Jeśli chodzi o Służbę Celno-Skarbową, to główna zmiana dotyczy powierzenia zadań związanych z prowadzeniem tzw. twardej kontroli nakierowanej głównie na wykrywanie i zwalczanie oszustw i innych przestępstw podatkowych urzędom celno-skarbowym. Pozostałe zadania są zasadniczo tożsame z tymi, które wykonywała Służba Celna przed reformą.

Działalność Służby Celnej w zakresie zwiększania bezpieczeństwa i ochrony rynku w latach 2014-2016

Wśród wielu zadań wykonywanych przez Służbę Celną istotnym z punktu widzenia zagadnień omawianych w niniejszym artykule jest dopuszczanie towarów przywożonych spoza krajów Unii Europejskiej do swobodnego obrotu, tak by spełniały one standardy bezpieczeństwa dla konsumentów, zwierząt i środowiska, a więc dla całego państwa (państw członkowskich). Ma to również na celu ograniczenie szarej strefy w dziedzinie wyrobów akcyzowych.

Jednym z priorytetowych działań podejmowanych przez Służbę Celną jest zwalczanie przestępczości w obszarze wyrobów tytoniowych, która obejmuje nie tylko „tradycyjny" przemyt, ale także obrót suszem tytoniowym (półproduktem)

oraz zwalczanie nielegalnej produkcji. Według zastępcy Szefa Krajowej Administracji Skarbowej Piotra Walczaka, o ile walka z nielegalnym importem jest coraz bardziej skuteczna, to największy problem, przynoszący ogromne straty dla Skarbu Państwa, stanowi krajowa produkcja nielegalnych papierosów.

Należy pamiętać, że te nielegalne działania nie tylko stanowią problem finansowy ze względu na straty dla budżetów państw członkowskich Unii Europejskiej, ale także są źródłem finansowania zjawisk przestępczych, a nawet terrorystycznych. Coroczne raporty podsumowujące zwalczanie nielegalnego obrotu wyrobami tytoniowymi w UE wskazują, że pod względem ilości ujawnionych papierosów Polska w roku 2014 (podobnie jak w poprzednim 2013 roku) zajęła w UE pierwszą pozycję. W 2016 roku Służba Celna zatrzymała ponad 527 mln sztuk papierosów (ponad 66 tys. szt. więcej niż w roku poprzednim) i 449 tys. kg tytoniu (Tabela). Skuteczność działań Służby Celnej w zakresie zwalczania przestępczości tytoniowej została również potwierdzona przez OLAF (Europejski Urząd ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych), który jest niezależną jednostką odpowiedzialną m.in. za ochronę interesów finansowych Unii Europejskiej.

Jak to wynika z danych zamieszczonych w Tabeli, przedstawiającej efekty działań kontrolnych wydziałów zwalczania przestępczości celnej, komórek dozoru i oddziałów celnych w latach 2014-2016, problem szarej strefy w przypadku wyrobów tytoniowych jest znacznie większy niż w przypadku wyrobów alkoholowych spirytusowych i paliw. Jest to konsekwencją ich rozmiarów, wagi, a także wysokiej ceny na rynku, co powoduje, że łatwiej jest je wprowadzić do obrotu.

Również wyroby alkoholowe stanowią jeden ze strategicznych obszarów, w których Służba Celna prowadzi swoje działania kontrolne, obejmujące dystrybucję nielegalnego alkoholu na bazarach i targowiskach, sprzedaż alkoholu w legalnym obrocie detalicznym czy oferowanie napojów alkoholowych bez znaków akcyzy do sprzedaży na targowiskach, kiermaszach i innych imprezach plenerowych. W wyniku prowadzonych działań w 2015 roku ujawniono ponad 112,7 tys. litrów wyrobów spirytusowych o wartości ponad 7 mln zł, a w 2016 roku prawie dwa razy więcej, bo ponad 225,8 tys. litrów wyrobów spirytusowych o wartości ponad 10 mln zł (Tabela). Jak widać, działania Służby Celnej w kierunku uszczelniania granic i wykorzystywanie różnego rodzaju zaawansowanych technicznie urządzeń przynosi pozytywne skutki, powodując również, że przemyt alkoholu staje się mniej pewny i opłacalny.

Branża paliwowa jest kolejną po papierosach i alkoholu gałęzią gospodarki narażoną na podejmowanie działań w tzw. szarej strefie. Służba Celna prowadzi więc intensywne działania dotyczące kontroli przestrzegania przez podróżnych obowiązujących limitów wwożonego paliwa w fabrycznie zamontowanych bakach samochodowych. Działania te przyniosły w 2015 roku efekty w postaci ujawnionych ponad 350 tys. litrów paliw (nieco mniej w 2016 roku – ponad 270 tys. litrów paliw)

w zbiornikach pojazdów samochodowych o wartości przekraczającej 1,3 mln zł (około 1 mln w 2016 r.) (Tabela).

Tabela. Efekty działań kontrolnych wydziałów zwalczania przestępczości celnej, komórek dozoru i oddziałów celnych w latach 2014-2016

Efekty działań kontrolnych										
Rok	Wyroby tytoniowe				Wyroby alkoholowe spirytusowe				Paliwa	
	Papierosy/ cygara		Tytoń		O mocy do 80%		O mocy powyżej 80%		W zbiornikach pojazdów samochodowych	
	szt. (w mln)	wartość (w mln)	kg (w tys.)	wartość (w mln)	Litry (w mln)	wartość (w mln)	litry (w tys.)	wartość (w mln)	litry (w tys.)	wartość (w mln)
2014	396,05	228,670	324,03	179,25	9,28	10,43	603,55	41,65	695,35	2,71
2015	461,17	326,136	807,76	437, 67	0,29	1,12	83,80	5,92	358,84	1,33
2016	527,90	355,867	449,25	227, 40	0,97	0,712	128,27	9,45	277,41	0,96

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Biuletynów Statystycznych Służby Celnej za lata 2014-2016.

Należy podkreślić istotę działań prewencyjnych prowadzonych przez Służbę Celną w celu ograniczenia nielegalnego obrotu wyrobami akcyzowymi na bazarach i targowiskach. Przykładowo w roku 2015 działania patrolowo-kontrolne przeprowadzono w ponad 200 lokalizacjach (bazarach, targowiskach i w ich okolicy) przy udziale ponad 220 funkcjonariuszy celnych. Takie systematycznie prowadzone działania w miejscach handlu bazarowego znacznie utrudniły dystrybucję nielegalnych wyrobów akcyzowych, a obecność w nich patroli funkcjonariuszy celnych przyniosła skutek prewencyjny w postaci zwiększenia poczucia bezpieczeństwa legalnie działających w tych miejscach przedsiębiorców. Wymiernym efektem prowadzonych działań patrolowo-kontrolnych było zajęcie w 2015 roku prawie 2,3 mln sztuk papierosów (o 0,8 mln szt. więcej niż w roku poprzednim) oraz ponad 960 kg tytoniu[12].

Każdy rodzaj przestępczości powinien zostać skrytykowany jako naganny, zaś dla Służby Celnej stanowi zawodowe wyzwanie, które w przypadku osiąganych efektów ujawnianych w statystykach daje poczucie satysfakcji w wypełnianiu kluczowej roli w ramach zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego zarówno Polski, jak i całej Unii Europejskiej.

12 Raport roczny „Służba Celna 2015", Warszawa marzec 2016 r., http://zzcelnicy.pl/wp-content/uploads/2016/08/sc-raport-2015.pdf, s. 19 [15 VI 2017].

Podsumowanie

Projektując swe działania w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego, państwo musi być świadome ewentualnych zagrożeń i opracować odpowiednie akty prawne, a na ich fundamencie właściwe instytucje, po czym starać się modyfikować je oraz dostosowywać do bieżącej sytuacji.

Założeniem wdrażanych obecnie przepisów *Ustawy z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej*, „powołujących do życia" nowy twór – Krajową Administrację Skarbową, było: zwiększenie bezpieczeństwa finansowego państwa poprzez nową organizację pracy sprzyjającą sprawniejszemu wykrywaniu oszustw i innych przestępstw podatkowych popełnianych na szkodę Skarbu Państwa, a także lepsze identyfikowanie oraz eliminacja zjawisk powodujących spadek wpływów do budżetu państwa i Unii Europejskiej. Analiza działalności Służby Celno-Skarbowej pozwala potwierdzić przyjętą w tym artykule tezę, że jest ona jedną z kluczowych formacji nie tylko fiskalnych, ale przede wszystkim ochronnych, a w związku z tym w realizacji przyjętych założeń odgrywa kluczową rolę wśród wszystkich służb, tworzących Krajową Administrację Skarbową. Potwierdzają to efekty działań kontrolnych wydziałów zwalczania przestępczości celnej, komórek dozoru i oddziałów celnych w latach 2014-2016, a także liczby dotyczące zatrzymań towarów zagrażających życiu i zdrowiu obywateli, środowisku i bezpieczeństwu publicznemu.

Należy wspomnieć, że na tym etapie trudno jest ocenić, czy obecne zmiany prawne wpłyną na efektywność działań Służby Celno-Skarbowej. Strategia, jaką realizuje Służba Celno-Skarbowa, oraz wyzwania, cele i zadania, które przed nią stoją, wymagają pełnego zaangażowania funkcjonariuszy celnych. To ich właśnie jako pracowników służby najbardziej dotknęła reforma i to oni muszą się z wprowadzanymi zmianami uporać. Można mieć jedynie nadzieję, że w perspektywie czasu reforma administracji powołująca Krajową Administrację Skarbową przełoży się na wzrost bezpieczeństwa ekonomicznego państwa w kontekście działań prowadzonych przez funkcjonariuszy Służby Celno-Skarbowej.

Bibliografia

Akty prawne:

Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (DzU 2016, poz. 1947 ze zm.).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o Służbie Celnej (tj. DzU 2016, poz. 1799, 1948).

Opracowania:

Biuletyn Statystyczny Służby Celnej I-IV kwartał 2014, http://www.mf.gov.pl/sluzba-celna/dzialalnosc/publikacje [18 VI 2017].

Biuletyn Statystyczny Służby Celnej I-IV kwartał 2015, http://www.mf.gov.pl/sluzba-celna/dzialalnosc/publikacje [18 VI 2017].

Biuletyn Statystyczny Służby Celnej I-IV kwartał 2016, http://www.mf.gov.pl/sluzba-celna/dzialalnosc/publikacje [18 VI 2017].

Ciekanowski Zbigniew, *Bezpieczeństwo państwa* [w:] *Wektory bezpieczeństwa*, red. Tadeusz Bąk, Wydawnictwo PWSTE, Jarosław 2013.

Czupryński Andzrej, *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym* [w:] *Bezpieczeństwo – Teoria – Badania – Praktyka*, red. Andzrzej Czupryński, Bernard Wiśniewski, Jacek Zboina, CNBOP-PIB, Józefów 2015.

Lux Michael, *Prawo celne Unii Europejskiej*, Wydawnictwo BW, Szczecin 2004.

Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, red. Jacek Pawłowski, AON, Warszawa 2002.

Problemem branży tytoniowej jest nielegalna produkcja w kraju, http://podatki.gazetaprawna.pl/artykuly/1048397,problemem-branzy-tytoniowej-jest-nielegalna-produkcja-w-kraju.html [19 VI 2017].

Raport roczny „Służba Celna 2015", Warszawa marzec 2016 r., http://zzcelnicy.pl/wp-content/uploads/2016/08/sc-raport-2015.pdf [15 VI 2017].

Słownik podstawowych terminów dotyczących bezpieczeństwa państwa, AON, Warszawa 1994.

Stachowiak Zenon, *Bezpieczeństwo ekonomiczne* [w:] *Ekonomika obrony*, red. Wacław Stankiewicz, AON, Warszawa 1994.

Summary

Aneta Chrząszcz, Małgorzata Walczuk – *The role of the Customs Service in ensuring the economic security of the Polish state*

The authors emphasize the role of the Customs Service in ensuring the economic security of the state and the European Union. They explain the concept of security and economic security of the state, indicating its association with the activity of the Customs Service, now called Customs and Fiscal Service. This article describes the new regulations on the Customs Service related to the establishment of the National Fiscal Administration. They characterize the tasks of the newly formed Customs and Fiscal Service resulting from changes in the law. At the end of the report they present the activities of the Customs Service in the area of enhancing security and protection of the market in the years 2014-2016.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Janusz Gmitruk
Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego

Tradycje polskiego konstytucjonalizmu

The traditions of polish constitutionalism

Słowa kluczowe: konstytucjonalizm, polskie konstytucje, Konstytucja 3 Maja, Konstytucja marcowa, Konstytucja kwietniowa, Konstytucja RP z 1997 r.

Keywords: constitutionalism, polish constitutions, Constitution of 3 May, March Constitution, April Constitution, The Constitution of the Republic of Poland 1997

Wstęp

Tradycje konstytucyjne są nierozerwalną częścią historii każdego narodu i każdego państwa. Ich znajomość jest nie tylko obywatelskim obowiązkiem, ale i lekcją wychowania patriotycznego.

Znajomość poszczególnych aktów konstytucyjnych, czas ich powstania, dochodzenie do szczegółowych rozwiązań, warunki, w jakich one miały swój początek i zakończenie działalności ma znaczenie nie tylko retrospekcyjne. Poznanie dziejów konstytucyjnych czy nawet ustroju, zgłębienie poszczególnych konstytucji i ich funkcjonowania, potrzebne jest do zrozumienia obowiązujących aktów ustrojowych.

Tworzenie nowej konstytucji wiąże się z procesem sięgania do tego wszystkiego, ważnego i przełomowego, co w dziejach danej państwowości najczęściej już wystąpiło. Pisanie konstytucji jest wyrazem historii, następuje zjawisko dokonywania optymalnych wyborów formy ustroju państwowego, systemu rządów oraz poszczególnych rozwiązań instytucjonalnych, organizacyjnych i proceduralnych.

Znajomość tradycji zatem pozwala wybrać najlepsze w danym momencie historycznym rozwiązania, a w każdym razie uniknąć tych, które się albo nie sprawdziły, albo skompromitowały.

Tak czy inaczej, dziedzictwo rodzimego konstytucjonalizmu to czynnik umożliwiający lepsze poznanie i zrozumienie obowiązującego prawa, poszukanie jakichś punktów wspólnych albo i rozbieżnych, gdyż tradycja to nie tylko kontynuacja, ale i negacja tego wszystkiego, co okazało się złe, niesłuszne, nieegzekwowalne.

Rok 1997 kończący 4-letnią kadencję koalicji SLD-PSL przyniósł niezwykle ważne wydarzenie w dziejach państwa polskiego, które zwycięsko wyszło z transformacji ustrojowej. Pokojowo uwolniło się od dominacji sowieckiej i otworzyło nie tylko gospodarczo, ale także politycznie i kulturalnie dla demokracji zachodniej. Determinacja socjaldemokratów i ludowców doprowadziła do uchwalenia w dniu 2 kwietnia 1997 r. jednej z najbardziej udanych konstytucji. Zgromadzenie Narodowe, które ją przyjmowało, prowadzili ludowcy: Józef Zych – marszałek Sejmu i Adam Struzik – marszałek Senatu.

Przed dwudziestu laty patrzono w przyszłość z nadzieją, że doświadczenia przeszłości, w której łamano praworządność konstytucyjną, nie powtórzą się już nigdy.

Obecnie znajdują się jednak siły polityczne, które dezawuują obowiązującą konstytucję i podejmują próby jej zmiany. Czy doświadczenia przeszłości mają jakieś znaczenie w ich legislacyjnych projektach? Czy złe czasy i złe obyczaje parlamentarne, które doprowadziły do upadku I Rzeczypospolitej, a następnie odrodzonej II RP, nie są dostatecznym ostrzeżeniem?

***

Historia polskiego konstytucjonalizmu datuje się od momentu przyjęcia Konstytucji 3 maja 1791 roku. Ta pierwsza pisana polska Ustawa rządowa była drugą po amerykańskiej w pełnym tego słowa znaczeniu nowoczesną konstytucją, która wraz z francuską konstytucją przyjętą 3 września tego samego 1791 roku rozpoczęła epokę właściwego konstytucjonalizmu. Jako punkt startu wyznacza ona rytm rozwoju polskiego konstytucjonalizmu, datowanego następnie kolejnymi aktami konstytucyjnymi, w tym przede wszystkim Konstytucją marcową (1921) i Konstytucją kwietniową (1935) w latach II Rzeczypospolitej, Konstytucją lipcową (1952) w czasach stalinowskich, w końcu obecną Konstytucja RP (1997).

Konstytucja 3 maja

Wyjątkowość tradycji Konstytucji majowej jest do tego stopnia posunięta, że jest ona uznawana za rodzaj legendy albo nawet mitu. W charakterze legendy konstytucja ta występuje jak gdyby w podwójnej roli: jako akt polityczny i jako akt prawny[1]. Jest przy tym rzeczą charakterystyczną, że polityczne znaczenie legendy

1 Por. B. Grochulska, *Tradycja Konstytucji 3 maja. Zarys ogólny* [w:] *Konstytucja 3 maja. 200-lecie tradycji*, red. B. Grochulska, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1994, s. 55.

Ustawy rządowej jest o wiele bardziej znaczące aniżeli znaczenie ściśle prawne[2]. Polityczny wymiar legendy Konstytucji 3 maja zawiera się w tym, że jest ona traktowana jako swoisty manifest, deklaracja, wyraz pragnień i dążeń na wskroś już nowoczesnego narodu.

Ustawa majowa stała się pomostem porozumienia. Skłoniła opiniotwórcze kręgi ludzi oświeconych Zachodu do rewizji uproszczonych sądów i ocen na temat Polski jako kraju jakoby barbarzyńskiego, obskuranckiego, skazanego w naturalny sposób na upadek, kraju wyrokiem historii przeznaczonego na wchłonięcie przez organizmy wyższe, tj. państwa zaborcze, państwa absolutyzmu oświeconego. Konstytucja 3 maja zachwiała tą opinią Zachodu, zmuszając do zmiany sądów nie tylko na temat Polski, ale także na temat sensu polityki Rosji wobec Rzeczypospolitej czy nawet szerzej – do rewizji własnych poglądów na temat ładu politycznego Europy Wschodniej.

Od czasu Konstytucji 3 maja Polska przestała się już kojarzyć z zaściankiem Europy, stała się, w sensie politycznym, jej integralną częścią. Ustawa rządowa była rodzajem politycznego wyznania, a równocześnie deklaracją niepodległości. Przed jej twórcami stanęło zadanie nie tylko przestrzegania ustanowionego prawa, ale i jego obrony przed przeciwnikami wewnętrznymi i wrogami zewnętrznymi. W tym między innymi zawiera się polityczność tradycji Konstytucji 3 maja, polityczność, która jest z pewnością o wiele ważniejszym i o wiele bardziej nośnym i znaczącym elementem całej tradycji czy nawet mitologii, w jaką Ustawa rządowa obrosła.

Obok jednak politycznej tradycji Ustawa rządowa ma również silny ładunek tradycji typowo prawnej, jurydycznej. Po pierwsze jest ona przecież pierwszą polską konstytucją pisaną, co samo w sobie ma już niebagatelne znaczenie. W ten sposób bowiem Konstytucja 3 maja otwiera cały katalog kolejnych pisanych konstytucji, rozpoczynając tym samym rytm dziejów właściwego, nowoczesnego konstytucjonalizmu, w którym idea konstytucji jednolitej i pisanej zajmuje jedno z czołowych miejsc. Z tego punktu widzenia Konstytucja 3 maja ma znaczenie kluczowe dla tradycji konstytucyjnej *sensu largo*, a zatem tradycji utożsamianej z historią konstytucyjną.

Obok jednak takiego, stosunkowo szerokiego spojrzenia na prawne tradycje Ustawy rządowej można także mówić o prawnej tradycji wiązanej z konkretnymi rozwiązaniami, jakie ustawa ta wprowadzała, oraz ideami i wartościami, na jakich były one oparte. Do tych ostatnich należą m.in.: potrzeba ograniczenia czy nawet likwidacji oligarchii magnackiej; potrzeba emancypacji mieszczaństwa; potrzeba emancypacji chłopów; potrzeba zapewnienia silnej, choć zmodyfikowanej pozycji społecznej średniej szlachcie i usiłującym dojść do niej grupom spośród drobnej

2 Szerzej na ten temat zob. *Sejm Czteroletni i jego tradycje*, red. J. Kowecki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1991.

szlachty, co wszystko razem wiązało się z ewidentną potrzebą przebudowy całego społeczeństwa w duchu nowoczesnym, postoświeceniowym i postrewolucyjnym.

Do tego kwestią o kapitalnym wręcz znaczeniu była potrzeba dokonania zmian w aparacie władzy państwowej. Chodziło tu przede wszystkim o centralizację i rozbudowę agend władzy państwowej, która w zmienionych warunkach sojuszu szlachecko-mieszczańskiego miała zabezpieczyć jego interesy, a zarazem przyczynić się do zwiększenia obronności państwa. W zakresie przebudowy architektury państwa Konstytucja majowa miała więc w pierwszym rzędzie wzmocnić państwo, zarówno wewnętrznie, jak i zewnętrznie, czego przejawami były m.in. takie zasady, jak zasada podziału władz, zasada dziedzicznej monarchii, zasada odpowiedzialności politycznej i, przynajmniej w części związana z nią, zasada suwerenności.

Do tego trzeba jeszcze dodać jeden niezwykle ważny element ściśle prawnej tradycji Ustawy rządowej. Otóż postawiła ona ogromny krok naprzód nie tylko pod względem treści, ale również i swojej formy, i to nie tylko dlatego, że stanowiła jednolitą, rozbudowaną i kompleksową regulację prawną. Ustawa rządowa, w stosunku do poprzedniego ustawodawstwa wyróżniała się jasnością, precyzją wypowiedzi oraz ścisłością koncepcji. Z tego punktu widzenia była także widocznym postępem w dziedzinie techniki legislacyjnej. Systematyczność, jasność wywodu, precyzja słowa i wszystko to, co nazywa się jurydyczną klarownością, sprawiają, że ten akt polskiego ustawodawstwa jest prawdziwym „pomnikiem klasycyzmu", osiągnięciem najwyższych lotów w zakresie tworzenia prawa[3].

W efekcie siła tradycji Konstytucji 3 maja jest ogromna. Konstytucja ta bowiem oddziaływała i nadal oddziałuje na polskie konstytucje na bardzo wiele rozmaitych sposobów, przy czym oddziaływanie to ma swój wymiar czysto prawny oraz – i to chyba przede wszystkim – polityczny. Do Konstytucji 3 maja próbowano się wszak odwoływać przy konstruowaniu każdej kolejnej polskiej konstytucji i to zarówno konstytucji z tzw. konstytucjonalizmu ograniczonego, zaborczego, jak i konstytucji będącej produktem typowo rodzimej, polskiej, suwerennej myśli ustrojowej. Do Konstytucji 3 maja odwoływano się bowiem tworząc z części ziem polskich Księstwo Warszawskie, na nią też wskazywano w „zasadach" Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 roku. Także w czasie pisania konstytucji odrodzonej Rzeczypospolitej odwoływano się do dorobku Ustawy rządowej, czego formalnym potwierdzeniem było nawiązanie do spuścizny Konstytucji 3 maja we wstępie do Konstytucji marcowej z 1921 roku.

Szczególne miejsce Konstytucji 3 maja w polskich tradycjach konstytucyjnych jest jednak rezultatem nie tylko tego, że konstytucja ta była pierwszą w pełni nowoczesną i kompleksową polską regulacją konstytucją, ale również tego, że praktycznie biorąc nie obowiązywała, a dzieło naprawy Rzeczypospolitej, jakie z pewnością mogła zapoczątkować, zostało zaprzepaszczone przez rozbiory. Z tego punktu

3 B. Leśnodorski, *Dzieło Sejmu Czteroletniego (1788-1792). Studium historyczno-prawne*, Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1954.

widzenia Konstytucja 3 maja stała się swoistym manifestem niepodległości, ostatnią próbą naprawy państwa i społeczeństwa, która niestety nie udała się z powodu polityki obcych mocarstw.

W ten sposób konstytucja ta stała się prawdziwym mitem, symbolem czegoś doskonałego, „owocem zbiorowej mądrości obywateli, dziełem opatrzności, dowodem geniuszu swych twórców, aktem w dziejach pionierskim, przedmiotem dumy i sławy narodu”[4]. Spowodowało to nadanie Konstytucji 3 maja szczególnego miejsca w polskiej tradycji konstytucyjnej i, szerzej, ustrojowej. Konstytucja ta właśnie za sprawą swojej warstwy politycznej stała się bowiem punktem odniesienia przy podejmowaniu wszelkich prób „wybicia się na niepodległość”, będąc aktem szczególnym. Stała się ona przecież rodzajem testamentu, wyrazem bezkrwawej walki o naprawę państwa i zapewnienie mu godnego miejsca „wśród narodów świata”.

Konstytucje doby rozbiorów

Na polskie tradycje konstytucyjne obok rodzimych złożyły się także takie, które można nazwać tradycjami konstytucjonalizmu „ograniczonego” z czasów niewoli. Składają się na nie akty konstytucyjne powstałe i obowiązujące w dobie rozbiorów na części terytorium dawnej Rzeczypospolitej, a odnoszące się do organizmów quasi-państwowych, tj. kadłubowych namiastek Polski, takich jak Księstwo Warszawskie utworzone pod protektoratem Napoleona czy Królestwo Polskie, będące częścią składową Imperium Rosyjskiego[5]. Wiązano z nimi nadzieje na odzyskanie całkowitej suwerenności i odbudowanie państwowości w kształcie sprzed pierwszego rozbioru. W utrzymywaniu tych nadziei pomocna była m.in. tradycja Konstytucji 3 maja, będąca jednym z elementów unifikacji narodowej w dobie rozbiorów[6].

Konstytucje doby konstytucjonalizmu „zaborczego” są postrzegane jako stojące w opozycji do tradycji Konstytucji 3 maja, jako akty niepolskie, narzucone przez zaborców, a także jako akty zawierające obce rozwiązania ustrojowe, zupełnie nieadekwatne do polskich tradycji i przyzwyczajeń. Niemniej pozostaje poza sporem, że są one częścią historii Polski, a zatem są też częścią polskiego konstytucjonalizmu[7]. Mimo wszelkich negatywów wartością szczególną jest sam fakt funkcjonowania konstytucji, które były ważną szkołą obywatelstwa.

4 P. Winczorek, *Dyskusje konstytucyjne*, „Liber”, Warszawa 1996, s. 85, 86.

5 Szerzej na ten temat zob. A. Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1991, s. 76 i nast.

6 A. Rosner, *Konstytucyjne nadzieje i rozczarowania Polaków w dobie Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego* [w:] *Tryb uchwalania polskich konstytucji*, red. M. Wyrzykowski, Warszawa 1998, s. 19 i nast.

7 Szerzej zob. R. Łaszewski, S. Salmonowicz, *Historia ustroju Polski*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 1995, s. 79 i nast.; M. Kallas, *Historia ustroju Polski X-XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 185 i nast.; J. Wawrzyniak, *Zarys historii instytucji ustrojowych i konstytucyjnych w Polsce*, Wydawnictwo Prywatnej Wyższej Szkoły Businessu i Administracji,Warszawa 1996, s. 36 i nast.

Konstytucja marcowa

Po roku 1918, kiedy to przystąpiono do pisania nowej, pełnej konstytucji niepodległej Polski to akty z czasów niewoli narodowej nie były brane pod uwagę nawet przy pracach studyjnych, których celem było opracowanie wstępnych projektów nowej ustawy zasadniczej. Dla twórców nowej konstytucji II Rzeczypospolitej jedynym punktem odniesienia była Konstytucja 3 maja, co potwierdza tylko jej kluczową rolę w myśleniu o polskich tradycjach konstytucyjnych. Nie mogła ona jednakże stać się oparciem ani wzorcem dla nowej konstytucji przede wszystkim dlatego, że w całkiem nowych warunkach ustrojowych, politycznych, społecznych i ekonomicznych była najzupełniej nieprzydatna. Jej sztandarowa wręcz w roku 1791 nowoczesność w XX wieku była już anachronizmem.

Nie mając merytorycznego znaczenia w procesie pisania konstytucji u progu niepodległości Ustawa zasadnicza z 3 maja miała jednakże poważne znaczenie polityczne i symboliczne. Twórcy Konstytucji marcowej uważali się bowiem wprost za kontynuatorów dzieła Sejmu Czteroletniego, co znalazło swoje odzwierciedlenie w tekście preambuły.

Nowa konstytucja, przez historię nazwana marcową (z 17 marca 1921 roku), bazowała na dorobku europejskiej myśli i praktyki konstytucyjnej. Była aktem uwzględniającym zachodnie wzorce ustrojowe, zwłaszcza francuskie, z których wniesiono wiele postępowych rozwiązań. Konstytucja marcowa była na wskroś nowoczesna, demokratyczna i liberalna. Była też aktem wyjątkowym, ponieważ wyznaczała moment wskrzeszenia państwa po stuletniej niewoli, moment odbudowy od podstaw tworzonego na nowo państwa i społeczeństwa. Z tego punktu widzenia konstytucja ta pełni rolę szczególną w polskiej tradycji konstytucyjnej.

Konstytucja marcowa, podobnie zresztą jak i Konstytucja 3 maja, nie doczekała się pełnej praktycznej weryfikacji. W kształcie nadanym jej w roku 1921 obowiązywała ona niecałe cztery lata, a to okres stanowczo za krótki na to, aby ujawniła w pełni swoje wady i zalety. Poza tym Konstytucja marcowa – jak udowodniła praktyka jej stosowania – okazała się zupełnie nieadekwatna do rzeczywistości społeczno-politycznej, w której przyszło jej funkcjonować.

Młode państwo polskie wraz z jego wszystkimi problemami okazało się wszak nieprzygotowane do zaadoptowania konstytucji sprawdzonej w zupełnie innych uwarunkowaniach ustrojowych. Okazało się bowiem, że obce rozwiązania ustrojowe nie mogą być kopiowane i przenoszone bezrefleksyjnie, oraz to, jak ogromną rolę w przyjęciu właściwej, odpowiedniej konstytucji odgrywa rodzima tradycja.

Stąd też wziął się kryzys parlamentaryzmu, zakończony przewrotem majowym, co na poziomie konstytucyjnym znalazło wyraz w zmianie konstytucji przeprowadzonej tzw. nowelą sierpniową[8].

8 Szerzej na ten temat zob. Z. Wasik, *Przyczyny ograniczenia systemu parlamentarnego nowelą sierpniową* [w:] *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Ta-*

Konstytucja kwietniowa

Zupełnie inaczej wygląda za to tradycja kolejnej konstytucji, tj. Konstytucji kwietniowej. Z całą pewnością oddziaływanie tej konstytucji jest związane z „siłą" samego Józefa Piłsudskiego, a więc osoby, którą można uznać za patrona i duchowego ojca Konstytucji z 1935 roku, a także z oddziaływaniem znacznie szerszego ruchu piłsudczykowskiego i związanych z nim idei i koncepcji politycznych[9]. Konstytucja kwietniowa wiąże się nierozerwalnie z ruchem piłsudczykowskim, będąc sztandarowym wręcz osiągnięciem tego ruchu, a nawet swego rodzaju manifestem. Zawiera ona katalog takich wartości, zasad i idei, które w powszechnym odczuciu są traktowane jako impoterablia obozu piłsudczykowskiego, jest też konstytucją kojarzącą się z siłą państwa i siłą jednostki, którą uosabiał prezydent wyposażony w szczególne pełnomocnictwa i stojący na szczycie organów państwowych[10].

Zarówno tradycja Konstytucji kwietniowej, tak jak i ona sama postrzegane są jako zupełne przeciwieństwo tradycji i ustawy zasadniczej z marca 1921 roku. O ile bowiem ta ostatnia kojarzy się z przerostem parlamentaryzmu i tzw. sejmokracją oraz ze skrajną wręcz wielopartyjnością i związaną z nią niestabilnością polityczną, o tyle Konstytucja kwietniowa symbolizuje krańcowo odmienne zjawiska i procesy.

Jest ona silnie kojarzona z ładem, porządkiem i ogólną stabilnością ustrojową. Zamiast rozrośniętego parlamentaryzmu premiowała silną i efektywną władzę wykonawczą, zamiast daleko posuniętego rozbicia partyjnego opowiadała się za uporządkowaną sceną partyjną, dalece zredukowaną, a wręcz zastąpioną przez jeden jednolity ruch społeczny. W miejsce ideałów demokracji wprowadzała widoczne tendencje autorytaryzmu. W tym punkcie Konstytucja kwietniowa przeciwstawiała się diametralnie wszystkim wcześniejszym polskim tradycjom konstytucyjnym, które wyrażały ideały wolności, demokracji i wzmocnienia pozycji organu przedstawicielskiego.

Konstytucja kwietniowa odrzucała zasady Konstytucji marcowej, wprowadzając w ich miejsce przeciwstawne zasady ustrojowe. Zasadę podziału władz zastąpiono w niej zasadą jednolitości władzy, zasadę egalitarności – zasadą elitarności, a zasadę demokratycznych i nieskrępowanych wyborów – zasadą wyborów cenzusowych, ograniczających powszechność aktu wyborczego. W efekcie Konstytucja kwietniowa kwestionowała w ten sposób dorobek polskiego konstytucjonalizmu i naruszała tradycyjne rozwiązania instytucjonalno-organizacyjne.

---

deusza Szymczaka, red. M. Domagała, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994, s. 58 i nast.

9 Szerzej na ten temat zob. W.T. Kulesza, *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926-1935*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1985.

10 D. Górecki, *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej i rządu w ustawie konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.

W dziejach polskiego konstytucjonalizmu czy nawet szerzej w dziejach polskiej myśli ustrojowej Konstytucja kwietniowa stanowi przejaw zupełnie innego sposobu patrzenia na państwo i na społeczeństwo. Zamiast jednostki jest grupa, zamiast wolności i dobra jednostki są siła państwa i dobro wspólne, zamiast trójpodziału władz jest jednolita i niepodzielna władza prezydenta. Konstytucja kwietniowa zachwiała w ten sposób dotychczasowy linearny rozwój polskiego konstytucjonalizmu. Była przejawem odejścia od zasad demokracji parlamentarnej i przechodzenia w stronę systemu autorytarnego. Trzeba jednak pamiętać, że to ostatnie zjawisko nie było wcale zjawiskiem typowo polskim, ale odwzorowywało szersze tendencje europejskie związane z kształtowaniem się tzw. reżimów autorytarnych[11].

Dla twórców Konstytucji kwietniowej ustawa ta miała wprowadzać rodzaj ustroju pośredniego między państwem liberalnym a państwem totalnym, co miało się odbyć z jednej strony przez zanegowanie zasad klasycznej demokracji liberalnej, z drugiej – wprowadzanie zasad ustanawiających nie tylko nowy ustój polityczny, ale nowe jakościowe państwo[12].

Z pewnością autorytaryzm państwa funkcjonującego pod rządami Konstytucji kwietniowej powoduje, że zawarte w niej wartości, zasady i idee naczelne odznaczają się o wiele mniejszą siłą tradycji w porównaniu do zasad i idei od poprzednich konstytucji. Wartości te i idee są jednak niejednokrotnie uznawane za istotny element polskiej tradycji konstytucyjnej, za sprawą propaństwowego charakteru zasad i wartości, które służyły dla wzmocnienia siły i potęgi państwa.

Konstytucja kwietniowa za sprawą swojego autorytaryzmu jest postrzegana jako negatywny punkt odniesienia, jako ta konstytucja, której nie tylko nie należy powtarzać i powielać, ale negować jej założenia.

Konstytucja kwietniowa w związku z ogólnymi hasłami niedemokratyczności i autorytarności reżimu, jaki ustanawiała, uzyskała negatywną ocenę. Była jednakże ustawą, w której zawarto bardzo wyraźną, klarowną i niezwykle spójną wizję ustrojową, o wyraźnych rysach polskich. Kontrastowało to mocno z wcześniejszą Konstytucją marcową, która sięgała do doświadczeń i rozwiązań francuskich. Konstytucja kwietniowa była ustawą, która w czasie II wojny światowej zapewniała funkcjonowanie polskich władz na uchodźstwie[13]. Rząd emigracyjny, istniejący formalnie aż do 1990 roku, opierał swoje funkcjonowanie na niej, co miało znaczenie symboliczne i polityczne zarazem[14].

11 *Przewroty i zamachy stanu. Europa 1918-1939*, red. A. Garlicki, „Czytelnik", Warszawa 1981; W.T. Kulesza, *Kilka uwag o państwach autorytarnych międzywojennej Europy* [w:] *Parlament. Prawo. Ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi*, Wydawnictwo Sejmowe, Kancelaria Sejmu, Warszawa 1996, s. 126 i nast.

12 E. Gdulewicz, *Niektóre koncepcje ustroju politycznego w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 23 kwietnia 1935*, „Państwo i Prawo" nr 3, 1975, s. 73.

13 Szerzej na ten temat zob. W. Rostocki, *Stosowanie konstytucji kwietniowej w okresie drugiej wojny światowej*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1988.

14 W. Rostocki, *Pięćdziesiąt pięć lat mocy obowiązującej konstytucji kwietniowej. Ustrój władzy państwowej w ustawie zasadniczej i w praktyce*, TNKUL, Lublin 2002.

Konstytucja lipcowa

Swoje miejsce w polskich dziejach konstytucyjnych ma również kolejna pełna ustawa zasadnicza uchwalona w 1952 roku. Ma ona jednak wyraźny sens negatywny[15]. Konstytucja ta powstała w ówczesnych uwarunkowaniach geopolitycznych państwa polskiego i zrywała wszelkie więzi z wzorcami czy standardami polskimi i zachodnimi, nawiązując wprost do tzw. modelu konstytucjonalizmu stalinowskiego, w najpełniejszej postaci zawartego w konstytucji ZSRR z 1936 roku, powielała układ wewnętrzny radzieckiej konstytucji. Poza samą systematyką przejęto w niej wiele konstrukcji i szczegółowych postanowień radzieckich, przenosząc na grunt polski w niezmienionej albo jedynie lekko zmodyfikowanej postaci[16]. Powielanie radzieckich rozwiązań ustrojowych nie było zresztą jedynie polską specyfiką, ale miało charakter znacznie szerszy i dotyczyło całej Europy Środkowej i Wschodniej, co było związane z nowym, tzw. pojałtańskim podziałem Europy.

Pejoratywny charakter tradycji Konstytucji lipcowej wynika jednak nie tylko z tego, że była to ustawa niedemokratyczna, dalece odbiegająca od tego wszystkiego, z czym kojarzy się zachodni, demokratyczny konstytucjonalizm. Konstytucja ta została narzucona wbrew oczekiwaniom i postulatom ustrojowym większości narodu. Negatywny charakter Konstytucji 1952 roku jest także w bardzo dużej części rezultatem jej fasadowości, wynikiem tego, że była ona jedynie deklaracją polityczną o bardzo mocnym zabarwieniu ideologicznym całkiem nieprzystającą do realiów społeczno-politycznych. Nie oddawała rzeczywistości społecznej, gospodarczej i politycznej, ale raczej stanowiła rodzaj politycznego programu działania[17]. Określała kierunki rozwoju państwa, których realizacja miała w konsekwencji doprowadzić do określonych zmian społecznych, politycznych i w końcu gospodarczych[18].

Konstytucja z 1952 roku projektowała ład społeczny, odpowiadający podstawowym założeniom ideologii marksistowskiej. Hasła państwa demokracji ludowej, państwa urzeczywistniającego sojusz robotniczo-chłopski, państwa likwidującego klasy społeczne żyjące z wyzysku robotników i chłopów czy wreszcie państwa zabezpieczającego władzę i wolność przed siłami wrogimi ludowi – to wszystko były hasła na wskroś polityczne, co powodowało, że konstytucja miast być aktem przede wszystkim prawnym, była aktem wybitnie politycznym, ideologicznym, akcentującym progresywne zadania związane z socjalistyczną przebudową kraju.

15 H. Garnuszewski, *Tradycje konstytucjonalizmu polskiego* [w:] *Konstytucja RP. Oczekiwania i nadzieje*, red. T. Bodio, W. Jakubowski, Dom Wydawniczy „Elipsa", Warszawa 1997, s. 144.

16 M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2000, s. 114.

17 W. Sokolewicz, *Społeczeństwo-państwo-konstytucja* [w:] *Państwo i konstytucja. Zbiór studiów*, red. W. Sokolewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1989, s. 9 i nast.

18 S. Bożyk, *Konstytucja*, „Temida 2", Białystok 1999, s. 51.

W efekcie była to fikcyjna ustawa zasadnicza, a system polityczny, jaki funkcjonował w okresie jej obowiązywania nie odpowiadał tym założeniom i tym regułom, jakie ustanawiała.

Konstytucja z 1952 roku zakłóca linearny rozwój polskiego konstytucjonalizmu, datowanego przyjęciem Konstytucji 3 maja, stanowiąc w szeregu polskich ustaw zasadniczych ciało obce, wyraźnie niechciane, a w dodatku – co chyba jest najważniejsze – będące w wyraźnej sprzeczności z całym dorobkiem polskiej myśli i tradycji ustrojowej. Konstytucja ta jest przejawem niesuwerenności państwa polskiego, tworzenia ustroju realnego socjalizmu, który to ustrój nie był przecież wynikiem dążeń i oczekiwań suwerena, ale brał się z całego splotu politycznych wydarzeń, jakie zaszły pod koniec II wojny światowej[19].

Były w konstytucji z 1952 r. również elementy pozytywne, których dziś nie można pominąć w tekście żadnej ustawy zasadniczej. Z pewnością należy do nich rozbudowany katalog praw i wolności ekonomicznych, społecznych i kulturalnych, które we wcześniejszych konstytucjach nie występowały albo występowały w o wiele skromniejszej postaci. Po roku 1952, a zatem i po daleko posuniętej konstytucjonalizacji, nie jest w zasadzie możliwe pominięcie tej dziedziny konstytucyjnej regulacji, co najlepiej potwierdzają doświadczenia związane z przygotowaniem i uchwaleniem konstytucji z 1997 roku.

Małe konstytucje

Państwo, znajdujące się w okresie przejściowym, nie może pozostawać w stanie ustrojowej próżni i musi opierać podstawy swojej egzystencji na minimalnych choćby podstawach prawnych. Z tego też powodu w takich sytuacjach są tworzone „tymczasowe akty ustrojowe, mające przez pewien czas stanowić namiastkę pełnego aktu konstytucyjnego"[20]. W polskiej tradycji konstytucyjnej takie tymczasowe akty nazywano „małymi konstytucjami"[21]. Pojęcie „mała" ma tu przede wszystkim wskazywać na prowizoryczny charakter konstytucji, obowiązującej w okresie przejściowym do czasu uchwalenia pełnej konstytucji.

Przymiotnik „mała" w odniesieniu do aktu konstytucyjnego okresu przejściowego obrazuje nie tylko tymczasowość, a więc swoistą incydentalność takiego aktu ustrojowego, ale także ograniczony zakres jego regulacji w porównaniu z „definicyjnym" zakresem treści pełnej konstytucji jako ustawy zasadniczej. Zakres ten ogranicza się bowiem do regulacji podstawowych zasad funkcjonowania władzy

19 W. Goc, *Konstytucja w polskiej tradycji państwowej* [w:] *Problemy socjologii konstytucji*, red. D. Waniek, ISP. PAN, Warszawa 1991, s. 72.

20 T. Mołdawa, *Konstytucja i tymczasowe akty konstytucyjne* [w:] *Między polityką a historią. Księga pamiątkowa na sześćdziesięciopięciolecie profesora Zygmunta Hemmerlinga*, red. M. Nadolski, Dom Wydaw. Elipsa, Warszawa 1995, s. 289

21 M. Kruk, *Konstytucja jako ustawa zasadnicza państwa* [w:] *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, red. nauk. W. Sokolewicz, Wydaw. Sejmowe, Kancelaria Sejmu, Warszawa 1998, s. 29.

publicznej i ewentualnie związanych z tym zagadnień, natomiast poza nim pozostają inne materie konstytucyjne, zwłaszcza zaś zasady ogólnoustrojowe, zadania i charakter państwa oraz prawa i wolności obywatelskie.

W polskich tradycjach konstytucyjnych „małe konstytucje" odmierzały momenty przełomowe, stały się prawdziwymi cezurami czasowymi otwierającymi poszczególne epoki konstytucyjne i w tym wyraża się ich tradycyjny charakter. „Mała konstytucja" z 1919 roku zapoczątkowała II RP, kolejna z 1947 roku otworzyła okres Polski Ludowej, wreszcie trzecia, ostatnia, z 1992 roku zasygnalizowała początek III Rzeczypospolitej.

Z tej perspektywy tymczasowe akty konstytucyjne odgrywają rolę wręcz rewolucyjną. „Mała konstytucja" z roku 1919 oraz okres bezpośrednio ją poprzedzający kojarzą się z odzyskaniem suwerenności, z zakończeniem niewoli narodowej pod zaborami, a jednocześnie z nowoczesną – w pełnym tego słowa znaczeniu – państwowością. Z kolei lata 1944-1947 wyznaczają początek walki o suwerenność państwa polskiego, okres, gdy przechodzi ono w orbitę wpływów komunistycznych i kiedy systematycznie są odrzucane tradycyjnie polskie, a także demokratyczne i zachodnie rozwiązania ustrojowe, które zostały całkiem usunięte w momencie przyjęcia Konstytucji PRL w 1952 roku[22]. Mała konstytucja z 1947 r. nie była konstytucją pełną, gdyż nie zawierała postanowień co do ustroju społeczno-politycznego oraz praw i obowiązków obywateli. Ograniczała się do uregulowania ustroju, zakresu działania i wzajemnego stosunku naczelnych organów państwowych[23].

Wreszcie okres po roku 1989, a zwłaszcza „mała konstytucja" z 1992 roku, wiążą się jednoznacznie z odejściem od realnego socjalizmu oraz z powrotem do zachodnich, demokratycznych reguł funkcjonowania państwa i społeczeństwa. „Mała konstytucja" z 1992 roku w zasadniczej swojej części została „inkorporowana" do treści nowej konstytucji z 1997 roku, a założenia ustrojowe oraz szereg innych szczegółowych rozstrzygnięć zostały po prostu do niej przeniesione.

Konstytucja III Rzeczypospolitej

Lata 1989-1997 to okres dynamicznych przemian ustrojowych, stanowiących przejście od ustroju realnego socjalizmu do demokracji parlamentarnej. Najważniejszymi etapami polskiej transformacji były: obrady Okrągłego Stołu (od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 roku; nowelizacja konstytucji w latach 1989 i 1990; przejęcie władzy przez opozycję w 1989 roku oraz wprowadzenie gospodarki rynkowej; uchwalenie „małej konstytucji" w 1992 roku; podjęcie prac nad nową konstytucją demokratycznej Polski.

22 M. Adamczyk, S. Pastuszka, *Konstytucje polskie w rozwoju dziejowym 1791-1982*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985, s. 289 i nast

23 A. Burda, *Polskie prawo państwowe*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977, s. 133.

Przebieg prac nad ustawą zasadniczą Rzeczypospolitej Polskiej możemy podzielić na trzy etapy. Pierwszy – okres Sejmu kontraktowego X kadencji (1989-1991); drugi – okres Sejmu I kadencji (1991-1993); trzeci – okres Sejmu II kadencji (1993-1997).

W pierwszym okresie długo rozważano nad ustrojem RP. Brakowało realnych i praktycznych doświadczeń konstytucyjnych. W tym czasie powstały w parlamencie dwa projekty konstytucji. Projekt sejmowej Komisji Konstytucyjnej proponował model rządów parlamentarno-gabinetowych, natomiast projekt senacki – model rządów nazywany systemem prezydencko-parlamentarnym.

Pierwsza Komisja Konstytucyjna wybrana w 1991 roku składała się z 46 posłów i 10 senatorów. W jej posiedzeniu uczestniczyli – z prawami składania wniosków – upoważnieni przedstawiciele Prezydenta RP, Rady Ministrów oraz Trybunału Konstytucyjnego. Od kwietnia 1994 roku, po nowelizacji ustawy konstytucyjnej, inicjatywa ustawodawcza przysługiwała również grupie obywateli, którzy dla swego projektu uzyskali 500 tys. osób, posiadających czynne prawo wyborcze. Dorobek pierwszej Komisji Konstytucyjnej przejęła następna.

W październiku 1993 roku ukonstytuowała się nowa Komisja Konstytucyjna. W jej skład weszli nowo wybrani posłowie na Sejm II kadencji i senatorowie Senatu III kadencji. Na przewodniczącego Komisji wybrano posła Aleksandra Kwaśniewskiego (Sojusz Lewicy Demokratycznej). Jego zastępcą został senator Stefan Józef Pastuszka (Polskie Stronnictwo Ludowe).

W ciągu pierwszych miesięcy swego funkcjonowania Komisja Konstytucyjna skupiła się na regulacjach odnoszących się do własnej organizacji i trybu prac. W kwietniu 1994 roku przeprowadzono nowelizację *Ustawy o trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji RP*. Była ona podyktowana koniecznością wzmocnienia legitymizacji Zgromadzenia Narodowego. Pojawiły się bowiem głosy, że parlament ten nie powinien uchwalać nowej ustawy zasadniczej, ponieważ nie jest dostatecznie reprezentatywny oraz nie ma „moralnej legitymacji", gdyż większość mandatów otrzymały formacje wywodzące się z poprzedniego ustroju (SLD i PSL).

Na przełomie lat 1996 i 1997 ukształtowała się koalicja, dążąca do szybkiego uchwalenia ustawy zasadniczej, tzw. łuku konstytucyjnego. W jego skład wchodziły: Sojusz Lewicy Demokratycznej, Unia Wolności, Polskie Stronnictwo Ludowe i Unia Pracy. Na przeciwnym biegunie znajdował się obóz antykonstytucyjny. Jego trzon stanowiły największe ugrupowania prawicy – Akcja Wyborcza Solidarność i Ruch Odbudowy Polski. Antagonizm między nimi ujawnił się w czasie późniejszej kampanii przed referendum.

Zgromadzenie Narodowe, które 2 kwietnia 1997 roku uchwaliło konstytucję, prowadzili ludowcy: Józef Zych – marszałek Sejmu i Adam Struzik – marszałek Senatu. Za konstytucją głosowało 451 osób, przeciwko – 40, a 6 wstrzymało się od głosu. W tym samym dniu prezydent zarządził przeprowadzenie referendum

zatwierdzającego, 25 maja 1997 roku, w którym 52,7% głosujących opowiedziało się za przyjęciem nowej konstytucji. W dniu 15 lipca 1997 roku Sąd Najwyższy potwierdził ważność przeprowadzonego referendum, a następnego dnia prezydent podpisał konstytucję, która weszła w życie 17 października 1997 roku.

Uchwalona Konstytucja III RP była ukoronowaniem okresu dynamicznej transformacji ustrojowej kraju. Doświadczenie jej twórców i wykorzystanie całego dorobku praktyki ustrojowej z lat 1989-1997 sprawiły, że nowo przyjęta ustawa zasadnicza stała się autentycznym fundamentem działania państwa.

Konstytucja z 1997 roku jest jedną z najobszerniejszych, jednolitych konstytucji europejskich. Składa się z 243 artykułów podzielonych na 13 rozdziałów. Preambuła, czyli uroczysty wstęp, odwołuje się do polskiej historii, wartości prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna; zawiera formułę odwołania się do Boga (*Invocatio Dei*); mówi o innych źródłach, z których mogą być czerpane owe wartości. Preambuła jest wiążącym prawnie i politycznie składnikiem konstytucji, wyznacznikiem interpretacji jej treści, ale i wskazówką dla kształtowania politycznej i moralnej podstawy porządku prawnego Rzeczypospolitej.

Analizując polską konstytucję, zastanawiamy się czy autorzy ustawy zasadniczej stworzyli model ustrojowy właściwy jedynie III RP, czy korzystali z europejskiego ducha konstytucyjnego, zawierającego pewne wzorce uniwersalne?

Polskie elity polityczne wybrały wariant tworzenia modelu ładu demokratycznego, będącego syntezą krajowych tradycji i uniwersalnych zasad demokratycznych. Oparto się na dwóch filarach: na uniwersalnych wzorcach ustrojowych państw demokratycznych, wykorzystywanych i sprawdzonych w „starych demokracjach" oraz na tradycjach prawno-politycznych państwa, przyjmującego nową ustawę zasadniczą, która musi mieć zakorzenienie w miejscowej kulturze politycznej, prawnej, a nawet zwyczajach społecznych czy stopniu rozwoju gospodarki.

Przed dwudziestu laty patrzono w przyszłość z nadzieją, że doświadczenia przeszłości, w której łamano praworządność konstytucyjną, już nigdy się nie powtórzą.

Przywołując doświadczenia konstytucyjne z zachodnich demokracji, wydaje się utopijne mniemanie, że można stworzyć konstytucję na całe stulecia dzięki oparciu jej na trwałych podstawach. Mądry ustawodawca nie blokuje zmian ustawy zasadniczej, lecz szuka rozumnej równowagi między jej trwałością a zdolnością adaptowania do zmian społecznych. Jednym z podstawowych elementów współczesnych konstytucji jest kompleksowy katalog praw i wolności człowieka i obywatela. Polska konstytucja spełnia w tym względzie najwyższe wymagania.

Generalnie Konstytucja RP z kwietnia 1997 roku jest źródłem prawa dla fundamentalnych zasad ustroju III Rzeczypospolitej, do których zaliczamy: zasadę demokratycznego państwa prawnego, sprawiedliwości społecznej, zwierzchnictwa narodu, unitarnej formy państwa, trójpodziału władzy, pluralizmu, subsydiarności. Cechą wszystkich konstytucji demokratycznych państw europejskich jest ich legi-

tymizm. Tym samym Konstytucja RP z 1997 roku wpisuje się w standardy demokratycznego konstytucjonalizmu europejskiego.

Uwagi końcowe

- Ludzie od wielu stuleci odczuwali potrzebę zakotwiczenia ustroju politycznego w porządku praw fundamentalnych, niezmiennych lub przynajmniej takich, które niełatwo zmienić.
- Konstytucje stabilizują ład społeczny; najlepiej wykonują to zadanie w społeczeństwie już nieźle ustabilizowanym, bardzo pewnym swoich wartości.
- Utopijnym złudzeniem jest wyobrażenie, iż można osiągnąć długowieczność konstytucji poprzez odcedzenie z niej wszelkiej ideologii. Czcigodna swą długowiecznością i pozornie czysto jurydyczna konstytucja Stanów Zjednoczonych przyjmuje przecież ukryte, lecz łatwe do zrekonstruowania założenia ideologiczne.
- Z drugiej strony utopijne jest mniemanie, że można stworzyć konstytucję na całe stulecia dzięki wsparciu jej na trwałych podstawach. Mądry ustrojodawca nie usiłuje zablokować zmian ustawy zasadniczej, lecz szuka rozumnej równowagi między jej pożądaną trwałością a jej racjonalną zdolnością adaptowania się do zmian społecznych. Są różne takie strategie adaptacyjne i z żadnej nie należy rezygnować bez poważnego namysłu.
- Nie mają chyba racji ustrojodawcy, którzy bardziej się troszczą o naprawianie błędów przeszłości i zapobieganie ich recydywie niż o szukanie odpowiedzi na nowe wyzwania, które przyszłość niechybnie przyniesie.
- Łatwiej będzie sprostać tym wyzwaniom i – co też ważne – uniknąć zbyt wielu sporów wokół konstytucji, jeśli uzna się wartość występującej w świecie tendencji do odchudzenia materii konstytucyjnej, do szkicowania w konstytucji precyzyjnego, lecz grubego konturu podstawowej architektury systemu.
- Niewielką trwałość miały w przeszłości konstytucje, które tworzono z myślą o sławie lub o ugruntowaniu władzy jej twórców.

Summary

Janusz Gmitruk - The traditions of polish constitutionalism

In the article Author described polish constitutions, from the Constitution of 3 May, 1791 to the contemporary Constitution of Republic of Poland. Author showed reasons of constitutions' introduction, their main articles and their effects for development of Poland. Author also showed legends of polish constitutions, especially of the first constitution in 1791 and March Constitution. These were two of the most important polish constitutions for development of polish constitutionalism. Author also wrote why the April Constitution was greatly wrong for polish state, and why we should defend the Constitution of Republic of Poland from the 1997.

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Jacek Bartyzel, *Prawica – nacjonalizm – monarchizm. Studia politologiczno-historyczne*, Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin – Warszawa 2016, ss. 374.

Recenzowana monografia Jacka Bartyzela jest kontynuacją jego pracy naukowej oraz rozszerzeniem dotychczas opublikowanych opracowań, jak na przykład *Demokracja*, wydana nakładem Wydawnictwa POLWEN w 2002 roku. Autor jest absolwentem filologii polskiej na Uniwersytecie Łódzkim. W 1986 roku uzyskał tytuł doktora nauk humanistycznych, od roku 2003 doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce. Jacek Bartyzel w 2013 roku otrzymał tytuł profesora nauk społecznych. Obecnie wykłada na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jego zainteresowania naukowe skupiają się w kręgu historii idei oraz nauk o polityce, zwłaszcza europejskiej i polskiej myśli konserwatywnej, a także monarchistycznej.

Twórca tomu *Prawica – nacjonalizm – monarchizm. Studia politologiczno-historyczne*, wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin – Warszawa 2016, niejednokrotnie w swoich publikacjach zaskakiwał, tworząc ciekawe definicje postaw społeczno-politycznych, często wykazując – poprzez wnikliwą analizę – ich pokrewieństwo. Z tego powodu jego najnowsza publikacja niewątpliwie może wzbudzać zainteresowanie także dlatego, iż tematem badań były pojęcia, które każdy z nas słyszał, ale niekoniecznie wie, jak prawidłowo je rozumieć.

Monografia J. Bartyzela składa się z wprowadzenia zatytułowanego *Od autora* oraz sześciu rozdziałów i dopełniających publikację ciekawych aneksów.

Pierwszy rozdział pod tytułem *Próba teoretyzacji pojęcia prawica* podaje wyróżniki prawicowości oraz między innymi geografię prawicy. Rozdział drugi *Pojęcie, geneza i systematyka nacjonalizmu* oprócz informacji zawartych w samym tytule zawiera istotę nacjonalizmu. Rozdział trzeci noszący tytuł *Nacjonalistyczne poetyki dyskursu (w kręgu Action Francaise)* oraz rozdział czwarty *Niewygasły spór: tradycjonalistyczny legitymizm vs nacjonalizm rojalistyczny* ma zaznajomić Czytelnika z pojęciem legitymizmu. Rozdział piąty zatytułowany *Nacjonalizm a monarchizm: Przypadek portugalski* to omówienie monarchizmu portugalskiego. W ostatnim rozdziale *Pozycje i pojęcia współczesnego monarchizmu* znajdujemy informacje dotyczące między innymi monarchizmu współczesnego.

W swojej publikacji Jacek Bartyzel porusza zatem tematykę znaną już z jego wcześniejszych opracowań, konsekwentnie rozważając znaczenie pojęć politycznych, skupiając się na terminach często używanych w języku politycznym, a mianowicie prawicy, nacjonalizmie i monarchizmie. Autor podejmuje próbę dokładnej oraz wnikliwej analizy wyżej wymienionych zagadnień z bardzo dobrym rezulta-

tem. W charakterystyczny dla siebie sposób ukazuje omawiane pojęcia teoretycznie z perspektywy politologa oraz z perspektywy historyka poprzez ukazanie ich rozwoju, znaczenia i postulatów w dawnej polityce. Po przeczytaniu książki dowiadujemy się, że powszechnie zrozumiałe określenia mają swoją osobliwą i bogatą historię nie tylko nazewniczą, ale także sensu. Profesor Bartyzel przedstawia podstawowe znaczenia prawicy, nacjonalizmu i monarchizmu oraz ich powszechność w dyskursie społecznym i politycznym, jednocześnie wykazując, że wszystkie te pojęcia są bez wątpienia korelatywne, a doktryny i ruchy wchodziły i wchodzą ze sobą w liczne interakcje

Obecnie widać wyraźny trend, powodujący utratę pierwotnego znaczenia terminów zawartych w tytule. Bardzo często dochodzi do sytuacji, że opinia publiczna myli podstawowe znaczenie tych idei albo w ogóle ich nie zna. W Polsce bardzo często za prawicową myśl uważa się wszystko, co jest w opozycji do myśli komunistycznej. Natomiast kolejne dwa terminy mają różny odbiór. Dla osób mało interesujących się znaczeniem tych pojęć nacjonalizm jest bardzo często utożsamiany między innymi z nazizmem, a o monarchizmie większość nie wie nic poza instytucją króla/królowej jako aparatu sprawującego władzę. Autor poprzez świetnie prowadzoną narrację wyjaśnia krok po kroku, jak powinniśmy interpretować te poglądy i co przez nie rozumieć. Można zauważyć swobodne poruszanie się w teorii politologiczno-historycznej, co umożliwia w prosty sposób zrozumienie wyjaśnianych pojęć występujących w tytule książki, nie zapominając o ich znaczeniu historycznym. Co ważne dla Czytelnika, używa do tego łatwych sformułowań, jak na przykład „etykietowanie nacjonalizmu mianem prawicy skrajnej", kiedy to wyjaśnia kwestię powinowactwa terminów omawianych w opracowaniu.

Twórca książki skupia uwagę na zagadnieniach, zachowując proporcje przy ich opisywaniu, przez co uzyskujemy wiele informacji na temat określeń zawartych w tytule. Z opracowania możemy się dowiedzieć, że nacjonalizm nie od zawsze kojarzył się z nienawiścią do innych narodów. Dzisiaj nacjonaliści często są kojarzeni jako skrajni patrioci, wyolbrzymiający zalety własnego narodu oraz państwa jednocześnie, wyrażając niechęć do innych nacji. Zapewne zdziwi Czytelnika fakt, że kiedyś nacjonalizm w dużym stopniu wiązał się z demokracją i nie miał tak negatywnego odbioru, jak obecnie można to zaobserwować. Przełom XIX i XX wieku przyniósł obecny wizerunek nacjonalizmu z nienawiścią jako jego częścią. Profesor Bartyzel udanie wyjaśnia ten proces na przykładzie ukraińskiego pisarza i działacza politycznego Dmytro Iwanowycza Doncowa, twórcy ukraińskiej koncepcji nacjonalizmu, budowanej na nienawiści i eksterminacji innych nacji. Autor wykazuje, że monarchizm nie jest demokracją z królem zamiast prezydenta, jak współcześnie jest często błędnie rozumiany. Na przykładzie Francji i Wielkiej Brytanii możemy się dowiedzieć, jak dawniej funkcjonowały monarchie i jakie prawa miał król jako władca w porównaniu do ustroju monarchicznego obecnie.

Jacek Bartyzel w celu dokładnego opracowania i wyjaśnienia znaczenia, związków i historii omawianych zagadnień chętnie sięga po przykłady pochodzące z innych państw. Dla jednych książka będzie ciekawa, gdyż daje możliwość poznania relacji ideowych i politycznych między ugrupowaniami nacjonalistycznymi a ruchami popierającymi między innymi monarchizm, dla innych zainteresowanych nacjonalizmem państw Półwyspu Iberyjskiego będzie interesującą pozycją, ponieważ zawiera wątki traktujące o nacjonalizmie portugalskim. Ukazuje również różnice pomiędzy nim a karlistami z Hiszpanii.

Autor na początku swojej publikacji informuje, że: „pisząc te szkice, starałem się zachować równowagę pomiędzy warstwą deskrypcyjną, prezentującą egalitarnie tak szerokie, jak dalece pozwoliła mi na to moja kompetencja badawcza, spektrum rozmaitych typów i odmian prawicy, nacjonalizmu i monarchizmu, a decyzjami ustalającymi ich przypadki główne, najbardziej miarodajne dla każdego z tych pojęć i denotujące ich najgłębsze treści". Czytelnikom J. Bartyzel pozostawia osąd, czy i w jakim stopniu decyzje te uzasadnił. Autor podkreślił także, że kierował się „przesłankami wysoce sprawdzalnymi, jak klasyczna pierwotność znaczenia danego pojęcia, jego powszechność oraz stopień zgodności konkretnego wariantu z jego istotą identyfikowaną przez analizę semantologiczną".

Pierwsze rozdziały książki były już publikowane w tomach zbiorowych lub bazują na innych artykułach publikowanych przez Autora w ostatnich latach na łamach różnych prac zbiorowych i czasopism, o czym Profesor Bartyzel informuje we wstępie. Zostały jednak wzbogacone o ciekawe informacje, których twórca wcześniej nie posiadał oraz o aktualną literaturę.

Autor przekazuje Czytelnikom ważną pozycję dla prawidłowego zrozumienia procesów, zachodzących w dzisiejszej polityce. Dokładne przeczytanie i zrozumienie książki pozwoli rozpoznać coś, co mogło wydawać się dla nas niejasne w świecie polityki. Świetna narracja powoduje, że książkę czyta się bardzo przyjemnie, a załączenie w aneksach przekładów ważnych tekstów, traktujących o kluczowych w tej książce pojęciach, jest kolejnym atutem, dla którego – jak przypuszczam – książka *Prawica, nacjonalizm, monarchizm. Studia politologiczno-historyczne* szybko stanie się obowiązkową lekturą, dotyczącą myśli politycznej, a także na stałe wejdzie do kanonu polityczno-uniwersyteckiego.

Ariel Makosz

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Osoba – Środowisko – Transcendencja. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Romanowi Jusiakowi OFM, red. Franciszka Wanda Wawro, Andrzej Łuczyński, Lidia Pietruszka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, ss. 672.

Nakładem Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego ukazała się publikacja, zatytułowana *Osoba – Środowisko – Transcendencja. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Romanowi Jusiakowi OFM*, pod redakcją Franciszki Wandy Wawro, Andrzeja Łuczyńskiego i Lidii Pietruszki. Prezentowany tom stanowi studium ukierunkowane problemowo na trzy obszary analiz i refleksji. Inspiracja problemowa ma źródło w bogatym życiorysie Ojca Profesora Romana Oktawiana Jusiaka (franciszkanina), który ma za sobą dziesięciolecia intensywnej – pełnej zaangażowania i otwartości na drugiego człowieka, a także na wymiar transcendencji – pracy naukowej, duszpasterskiej, środowiskowej i kulturowej. Zaangażowanie Ojca Profesora znalazło trwały ślad i zapis w myśli naukowej oraz w życiu wielu osób i środowisk. Problematyka podjęta w publikacji nie jest przypadkowa, wskazuje bowiem na płaszczyzny działań i drogi samorealizacji Jubilata. Zawarty w książce zbiór artykułów, refleksji oraz wypowiedzi Autorów, dedykujących swe prace o. prof. Romanowi Jusiakowi, wskazuje w swej merytorycznej zawartości na kluczowe znaczenie spójnych ze sobą wymiarów zainteresowań oraz intelektualnej i duchowej drogi, jaką przemierzył Ojciec Profesor. Można je również odczytywać jako wyraz uznania i wzajemnej więzi zrodzonej w trakcie spotkań i doświadczeń Autorów prac z Jubilatem.

Struktura *Księgi* odzwierciedla ważne aspekty problematyki zasygnalizowanej w tytule. Publikację rozpoczynają *Listy gratulacyjne* nadesłane z okazji jubileuszu Ojca Profesora. Natomiast *Wprowadzenie* autorstwa Franciszki Wandy Wawro stanowi znakomite otwarcie i wstęp do całości. Przedmiotem analiz w pierwszej części zatytułowanej *Wielowymiarowe perspektywy rozwoju osoby ludzkiej w ujęciu nauk społecznych* jest osoba ludzka i jej perspektywy rozwojowe, z uwzględnieniem ukierunkowania tego procesu na transcendencję oraz jakość życia w wymiarze społecznym, kulturowym, psychologicznym i duchowym. Dotyczy różnych kategorii osób, ich potrzeb i uwarunkowań. W realizację zróżnicowanych aspektów problematyki podjętej na tej płaszczyźnie analiz wpisali się znani w środowisku naukowym Autorzy: Andrzej Jakub Sowiński, *W poszukiwaniu empirycznego sposobu wyrażania wartości transcendencji*; Stanisława Steuden, *Godność w relacjach z drugim człowiekiem*; Dorota Kornas-Biela, Adam Biela, *Psychiczne i duchowe wymiary człowieka jako przedmiot badań psychologii*; Franciszka Wanda Wawro, *Elity w rozumieniu i oczekiwaniach młodzieży akademickiej*; Andrzej Łuczyński,

Horyzonty pracy naukowej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II; Kazimiera Krakowiak, *Osoby z uszkodzeniami słuchu we wspólnotach parafialnych*; Ewa Domagała-Zyśk, *Otwartość na osobę z niepełnosprawnością intelektualną w programie wychowawczym szkoły – inspiracje na podstawie pism i dzieł Jeana Vaniera*; Wanda Harkot, *Przyrodnicze czynniki rozwoju człowieka*.

Środowiskowe usytuowanie aktywności edukacyjnej i opiekuńczej, skierowanej na różnorodne aspekty rozwoju społecznego, kulturowego i religijnego człowieka, a także na aktywność służącą zaspokajaniu jego istotnych potrzeb, wskazują ujęte w części drugiej i trzeciej prezentacje takich kwestii, jak: przemiany społeczno-kulturowe w środowiskach lokalnych, istota i wartość wspólnotowości w rodzinie, rola sanktuariów, modele opieki czy znaczenie pracy opiekuńczo-wychowawczej zakonów. W realizację części wpisali się zarówno Autorzy, których można określić jako klasyków w swej dyscyplinie, jak i dobrze zapowiadający się młodzi badacze. W części drugiej – *Tradycyjne i współczesne środowiska rozwoju społecznego i religijnego człowieka*: Henryk Cudak, *Wartość wspólnoty członków rodziny w naukach Jana Pawła II*; Józef Styk, *Kierunki współczesnych przemian społeczności wiejskich w Polsce*; Jan Jachymek, *Ludowcy wobec warstw społecznych i ruchów politycznych*; Ryszard Gajewski, *Solidaryzm w ujęciu Jerzego Karola Kurnatowskiego*; Edward Walewander, *Pielgrzymka w życiu religijnym wierzących*; Izabela Sołjan, Elżbieta Bilska-Wodecka, Antoni Jackowski, *Funkcje sanktuarium w Kościele rzymskokatolickim*; Maria Barbara Styk, *Opisy procesji w literaturze pięknej*; Włodzimierz Sadowski, *Religijność jako czynnik warunkujący postawy patriotyczne białoruskiej młodzieży*. W trzeciej części – *Aktywność edukacyjna i opiekuńcza w refleksji pedagogicznej*: Alina Rynio, Hanna Koksa, *Oryginalność i nowatorstwo działalności pedagogicznej Cecylii Plater-Zyberkówny*; Jolanta Mazur, *Zakonne instytucje opiekuńczo-resocjalizacyjne w Polsce w okresie międzywojennym*; Zofia Kawczyńska-Butrym, *Społeczny kontekst opieki i jej modele*; Lidia Pietruszka, *Otwartość na środowisko lokalne podstawą działań pomocowych zorientowanych na osobę i rodzinę*; Tomasz Wach, *Style reagowania pracowników sfery human services na zachowania ludzi obejmowanych ofertą pomocową. O zawodowym kontakcie podtrzymującym*; Elżbieta Jurak, *Aktywność edukacyjna i kulturowo-społeczna w środowisku lokalnym*; Ilona Gumińska, *Tradycyjne a społeczno-kulturowe ujmowanie płciowości jako wyzwanie dla pedagogów*; Agnieszka Kozik, *Asystent rodziny jako nowa forma wsparcia rodziny dysfunkcyjnej*; Alicja Orzeszek, *Małżeństwo w kulturze żydowskiej*; Joanna Kopacz, *Geneza utworzenia ośrodka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Stalowej Woli*; Marian Surdacki, *Opieka społeczna u luteranów w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*.

Obszarem zainteresowania Ojca Profesora Romana Oktawiana Jusiaka, aktywności edukacyjnej, kulturowej, społecznej i religijnej, jest zakon franciszkański i wspólnota bernardyńska oraz środowisko uniwersyteckie. *Religijna i środowiskowa praca franciszkanów-bernardynów* została przedstawiona w części czwartej,

w której zaprezentowano wybrane ośrodki, stanowiące wizytówkę bernardynów. Zostały uwzględnione aspekty historyczne i współczesne, realizowane na różnorodnych polach pracy środowiskowej. W tej części publikacji zamieszczono opracowania: Piotra Pawła Gacha, *Czynili miłosierdzie. Bernardyni na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w latach 1773-1914*; o. Czesława Gnieckiego, *Kalwaria Zebrzydowska miejscem ewangelizacji oraz formacji franciszkańskiej*; Janusza Borowskiego, *Sanktuarium św. Antoniego z Padwy w Radecznicy jako miejsce integralnego wychowania osób i oddziaływania społecznego*; Karoliny Mirosław, *Fenomen bernardyńskiego klasztoru przy osiedlu Botanik w Lublinie*; Zbigniewa Krzystka, *Posługa bernardynów w Barczewie*.

Część piąta książki, która ma zarówno wymiar osobisty, jak i ukazuje dorobek naukowy oraz dydaktyczny Jubilata, zawiera wypowiedzi Rodziny, Uczniów i Przyjaciół Ojca Profesora. Została zatytułowana *Mistrz – humanista – przyjaciel. Ojciec Profesor Roman Jusiak, jego życie i twórczość naukowa*. Na wstępie zamieszczono refleksje Jubilata, *Homo viator – życiowa wędrówka w świetle wiary, nadziei i miłości*. W tej części znalazły się również wypowiedzi i refleksje osób blisko związanych z Ojcem Profesorem, zarówno poprzez powiązania rodzinne, przyjaźnie, jak i więzi zrodzone na drodze formacji osobowej i naukowej: Wanda Harkot, *Środowisko rodzinne i lokalne o. prof. Romana Jusiaka*; Anna Dziura, *Wujek – kochany, rodzinny, wymagający od siebie i innych*; Bartosz Piech, *Ojciec Oktawian – wujek Roman, nauczyciel i przyjaciel*; Stanisław Rapa, *Wspólne korzenie*; Jan Piekarz, *Niższe Seminarium Duchowne i bernardyński nowicjat jako środowiska rozwoju Jubilata*; Teresa i Edward Pilarscy, *Ojciec Oktawian Jusiak – Kapłan i Przyjaciel*; Danuta Wielguszewska, *Franciszkanin – przyjaciel*; Kazimiera Krakowiak, *Ojciec Roman – Przyjaciel profesjonalny*; Ewa i Stanisław Machnikowie, *Inicjator i Promotor znakomitego dzieła – klasztoru i kościoła św. Brata Alberta w Lublinie*; Wiesława Niewiadomska, *Ojciec Oktawian – duchowy przewodnik pielgrzymek*; Stanisław Bartnik i Teresa Konior, *Ojciec duchowy Leżajskiej Rodziny Pielgrzymkowej*; Stanisław Górni, *Ojciec Jubilat Roman Oktawian Jusiak – kolega i współbrat*.

W części zatytułowanej *Ojciec Profesor Roman Jusiak w strukturach akademickich* zamieszczone zostało także opracowanie dorobku naukowego Ojca Profesora: Franciszka Wanda Wawro, *Biogram dr hab. Romana Jusiaka, prof. KUL*; Joanna Kopacz, *Profesor Roman Jusiak a Filia Wydziału Nauk Społecznych KUL w Stalowej Woli*; *Spis publikacji prof. nadzw. dr hab. Romana Jusiaka*; *Recenzje napisane przez prof. nadzw. dr hab. Romana Jusiaka*; *Prace doktorskie, magisterskie i licencjackie wypromowane przez o. prof. nadzw. dr hab. Romana Jusiaka*. Istotnym dopełnieniem publikacji są: *Noty o Autorach* i *Fotogaleria poświęcona Jubilatowi O. Profesorowi Romanowi Jusiakowi*.

W pełni można się zgodzić ze słowami zamieszczonymi w ostatnim akapicie *Wprowadzenia*. Księga Jubileuszowa dedykowana o. Profesorowi Romanowi Ju-

siakowi jest zbiorowym dziełem współtworzonym przez Autorów piszących „intelektem i sercem", prezentujących rożne środowiska i kategorie wieku, którzy umiejscawiając swe analizy naukowe bądź osobiste refleksje w ramach tematu: *Osoba – Środowisko – Transcendencja*, nie tylko odnieśli je do osoby Jubilata, ale także ukazali rangę i potrzebę pokoleniowej edukacji w duchu głębokiego humanizmu. Współczesność bowiem, z jej dążeniami do zubażania idei człowieczeństwa, z różnymi redukcjonistycznymi teoriami oraz niedocenianiem bądź nawet lekceważeniem wspólnot pierwotnych i więzi międzyludzkich, a także z próbami redukowania ludzkiego świata wartości do wymiaru *profanum*, potrzebuje, aby na nowo ukazywać niezmiennie aktualną prawdę, że Osoba realizuje się w pełni poprzez My oraz w relacji do Transcendencji – w chrześcijańskim rozumieniu poprzez miłosną relację z osobowym Bogiem. Można zatem wyrazić przekonanie, że zawarte w Księdze Jubileuszowej treści uświadamiają, iż tylko pedagogika głęboko humanistyczna, integralna i personalistyczna, dysponująca zarówno ugruntowaną teorią, jak i wzorami osobowymi wielkiego formatu, zawiera w sobie potencjalność adekwatną do wyzwań współczesności.

Marcin Wichmanowski

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Jerzy Juchnowski, Jan Ryszard Sielezin, *The concept of state and nation in polish political thought in the period of war and occupation (1939-1945),* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016, ss. 295.

Recenzowana publikacja stanowi kontynuację książki prof. dr. hab. Jerzego Juchnowskiego oraz prof. dr. hab. Jana Ryszarda Sielezina opublikowanej w języku angielskim pt. *The concept of state in Polish political thought in the period 1918-1939* w 2003 roku. Problematyka pracy się nie zmieniła, a najnowsze dzieło znanych i cenionych wrocławskich politologów jest próbą syntetycznego omówienia koncepcji wizji powojennego państwa przedstawianych przez polskie ugrupowania polityczne. Ówczesne zawiłości ideologiczne były zdeterminowane przede wszystkim przez przebieg wyniszczającej naród polski II wojny światowej. Nadrzędnym celem Autorów było opisanie w języku angielskim zawiłych dziejów politycznych lat 1939-1945. Opracowanie przeznaczone zostało głównie dla zagranicznego czytelnika zainteresowanego historią Polski. Wydaje się, że Autorzy spełnili swoje zadanie, ponieważ potrafili za pomocą żywej narracji ująć trudną polityczną problematykę. Należy w tym miejscu wyrazić szacunek za przyjętą koncepcję, której realizacja wymagała pewnej odwagi oraz odejścia od dotychczasowych sloganów.

Publikacja J. Juchnowskiego i J.R. Sielezina została opracowana w porządku chronologiczno-problemowym. Zastosowany układ pozwolił syntetycznie opisać omawiane zagadnienie oraz wpłynął pozytywnie na przejrzystość wywodu Autorów. Pracę podzielono na cztery zasadnicze rozdziały. Rozdziały I i II zostały napisane przez J. Juchnowskiego, a rozdziały III i IV przez J.R. Sielezina.

Rozdział I stanowi wstęp rozprawy, w którym ogólnikowo przedstawiono uwarunkowania polskiej myśli politycznej z czasów II wojny światowej. W tekście występuje krótki opis działających ówcześnie najważniejszych ugrupowań politycznych (sanacji, socjalistów, ludowców, endeków i chadeków) wraz z przeglądem podstawowej literatury tematu oraz problematyką metodologiczną.

Rozdział II opisuje pierwsze lata II wojny światowej (1939-1941). Autorzy wyszczególniają tragiczną w skutkach agresję militarną Niemiec we współpracy z ZSRR na Polskę. Pewne miejsce w tekście zajmuje okupacja zbrodniczych systemów wraz z tworzeniem Polskiego Państwa Podziemnego. Pokazane są dzieje zniszczenia narodu polskiego podczas wojny oraz wstępne przemiany w polskich ugrupowaniach politycznych wraz z powstaniem koalicyjnego rządu na uchodźstwie. Rozdział kończy się opisem zasadniczej zmiany na froncie wojennym, czyli agresją Niemiec na dotychczasowego sojusznika – ZSRR.

Rozdział III zawiera dalsze wydarzenia do 1943 roku. Autorzy omówili wizje programowe polskich stronnictw wraz z opisem sytuacji na świecie i natężonego konfliktu niemiecko-radzieckiego. Pewną rolę spełnia opis stosunków polsko-radzieckich zapoczątkowanych podpisaniem układu Sikorski-Majski. Rozdział obejmuje przemiany programowe myśli politycznej z projektami dalszego wyglądu Polski po zakończeniu działań wojennych, m.in. kwestii własności i reformy rolnej.

Rozdział IV zaczyna się zerwaniem stosunków polsko-radzieckich w związku z odkryciami w Katyniu oraz tragiczną śmiercią dotychczasowego premiera, gen. Władysława Sikorskiego i objęciem prezesury Rady Ministrów przez Stanisława Mikołajczyka. Autorzy w krótki sposób rozważają relacje polskie z innymi państwami, w tym projekt federacji z Czechosłowacją. Istotną rolę przy potencjalnych zmianach granicznych w epoce napięcia nacjonalistycznego odgrywały stosunki z mniejszościami narodowymi, w tym przede wszystkim z Ukraińcami i Żydami. W zakresie ugrupowań politycznych szczególną wagę należy przyłożyć do ciekawego opisu zmian programowych socjalistów i komunistów. Kwestie te odegrały sporą rolę po zakończeniu działań wojennych.

Mimo dobrego układu książki i znanych nazwisk firmujących publikację dziwi druga część pracy, którą jest aneks, składający się z siedmiu dokumentów programowych najważniejszych polskich obozów politycznych z lat 1939-1945. Upowszechnianie dokumentów jest propozycją słuszną. Zaskakuje jednak ich publikacja w języku polskim, ponieważ – jak nadmieniłem na początku – adresatem syntezy jest czytelnik zagraniczny. Przyjęta formuła nie została konsekwentnie zrealizowana. Szkoda, że w rozprawie nie zamieszczono także zdjęć, których obecność znacznie ożywiłaby publikację oraz mogłaby zostać pozytywnie przyjęta przez zagranicznego czytelnika.

W pracy zdecydowanie brakuje szerokiego wykorzystania materiałów archiwalnych. Autorzy tłumaczą, że dokonali skrócenia bibliografii, co jest zrozumiałe przy tego typu publikacji. Zastosowana metoda sprawia jednak zawód profesjonalnemu historykowi, który chciałby szerzej zapoznać się z tematyką. Na pocieszenie Autorzy umieścili bogatą bazę opracowań, która może pozwolić na kontynuację studiów.

Konkludując, publikacja J. Juchnowskiego i J.R. Sielezina spełnia swój cel merytorycznej i dobrze napisanej syntezy dziejów politycznych Polski w latach II wojny światowej przeznaczonej dla czytelnika zagranicznego. Jest to wartościowa rozprawa, która przy dobrej promocji może odegrać dużą rolę w upowszechnianiu historii Polski zagranicą. W czasach, kiedy w mediach zachodnich stale słyszymy sformułowania typu „polskie obozy śmierci", powinniśmy wierzyć, że publikacje tego typu będą działały uświadamiająco na obywateli innych państw.

Książka może się także przysłużyć polskim czytelnikom znającym dobrze język angielski, którzy są na etapie wstępnego poznawania tematu.

Mateusz Ratyński

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Aneta Dawidowicz, *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928-1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji,* Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017, ss. 410.

Książka autorstwa Anety Dawidowicz pt. *Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego 1928-1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji* ukazała się w roku 2017 nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Publikacja stanowi kolejną ważną pozycję, będącą efektem badań lubelskiej szkoły badań myśli politycznej, do której należy również Autorka. Lubelska szkoła badań myśli politycznej została założona w 1984 roku przez profesora Jana Jachymka i rozwija się pod kierownictwem profesor Ewy Maj.

Przedmiotem publikacji jest myśl polityczna Stronnictwa Narodowego, należącego do największych partii opozycyjnych w okresie rządów obozu piłsudczykowskiego. Stronnictwo Narodowe wchodziło w skład środowiska politycznego Narodowej Demokracji, będącej zorganizowaną formą działalności nurtu nacjonalistycznego. Stronnictwo to dysponowało wzorcowo zorganizowanym systemem propagandy, wykształconą i doświadczoną kadrą działaczy politycznych, mających wpływ na społeczeństwo polskie. O sile i rozwojowym charakterze Stronnictwa Narodowego świadczyła zwiększająca się liczba członków; jak wskazała Autorka według danych z lipca 1936 roku stan liczebny partii wynosił 183 741 członków (s. 19). Zasięg ideowego oddziaływania partii, jej działalność polityczna, skład środowiska politycznego (w którym obecni byli ideolodzy, wybitni myśliciele, intelektualiści, naukowcy, znani politycy) uzasadniały podjęcie tej problematyki. Ponadto dla badacza myśli politycznej nurtu nacjonalistycznego ważna była eksploracja dorobku ideowego, koncepcyjnego oraz programowego partii. Wybór tematu badawczego wzmacniał brak kompleksowego oraz naukowego opracowania na temat działalności i myśli politycznej Stronnictwa Narodowego. Literatura dotycząca środowiska Narodowej Demokracji jest dość bogata, lecz recenzowana pozycja stanowi jej znaczące uzupełnienie w zakresie szczegółowości działalności i prezentacji rozbieżności koncepcji w myśli politycznej Stronnictwa Narodowego.

Dodatkowo konieczność publikacji uzasadnia obecne odwoływanie się do koncepcji partii przez współczesnych polskich polityków oraz publicystów identyfikujących się z obozem narodowym. Autorka wpisała się więc w zapotrzebowanie na naukowe wyjaśnienie tradycji polskiej narodowej myśli politycznej.

Początkowa cezura badawcza objęła rok powstania Stronnictwa Narodowego (1928), domykał ją wybuch II wojny światowej, a w związku z tym brak możliwości kontynuowania jawnej i legalnej działalności politycznej na terenie kraju. Zasadne było problemowe ujęcie tematu. Pozwoliło ono wprowadzić czytelnika do

problematyki poprzez wyjaśnienie kwestii terminologicznych, metodologicznych, wskazanie genezy, miejsca oraz znaczenia partii w II Rzeczypospolitej. Elementy te pozwoliły na rekonstrukcje wydarzeń historycznych. Autorka słusznie wskazała inspiracje zewnętrzne oraz wewnętrzne myśli politycznej Stronnictwa Narodowego, a także wyjaśniła główne kategorie myśli politycznej obozu narodowego. Walorem pracy jest zgodność treści rozdziałów oraz podrozdziałów z ich zawartością. Przejrzysta i logiczna struktura monografii stanowi jej poważną zaletę. Podtytuł książki wyznaczył jej obszar badawczy.

Recenzowana monografia składa się z wykazu skrótów, wstępu, siedmiu rozdziałów, zakończenia, streszczenia w języku angielskim, wykazu źródeł i opracowań oraz indeksu nazwisk. We wstępie Autorka dokonała eksplikacji pojęć, uzasadniła potrzebę wykorzystania wskazanych metod i technik badawczych. Określiła główny cel badawczy oraz wyszczególniła cele poboczne. Pierwszym było „ujęcie w kategoriach politologicznych myśli politycznej SN" (s. 23). W ramach celów pobocznych Autorka uznała za konieczną eksplikację wielowymiarowości ideowej, koncepcyjnej oraz programowej Stronnictwa Narodowego i wskazania jej miejsca i znaczenia w dorobku Narodowej Demokracji oraz polskiej myśli politycznej. Za ważne uznała wyodrębnienie czynników determinujących i wyróżniających myśl polityczną Stronnictwa Narodowego, a także ukazanie jej ewolucji.

Stronnictwo Narodowe Autorka zaklasyfikowała do partii masowych. Zwróciła uwagę na częste zmiany elit kierowniczych, labilność ideową oraz organizacyjną. Szczegółowo przedstawiła zmiany polityczne i ideologiczne w obozie narodowym, zwłaszcza w latach 1933-1935. Uwadze badaczki nie umknęły międzygeneracyjne konflikty w obozie narodowców (podział zaproponowany przez Jędrzeja Giertycha na „starych", „młodych", „parlamentarzystów") czy międzyfrakcyjne nieporozumienia (pomiędzy grupami Tadeusza Bieleckiego oraz Jędrzeja Giertycha i Kazimierza Kowalskiego). Wskazała motywacje reorganizacji ośrodka decyzyjnego partii dokonanej przez Romana Dmowskiego.

W rozdziale pierwszym Autorka ukazała Stronnictwo Narodowe w wymiarach: politycznym, strukturalnym, personalnym, propagandowym. Ten zabieg kompozycyjny pozwolił na wskazanie miejsca i znaczenia SN w dziejach Narodowej Demokracji, wyjaśnienie powodów powołania kolejnej organizacji politycznej w obozie narodowym. Zakreśliła sytuację polityczną, w której partia powstawała i funkcjonowała oraz zwróciła uwagę na jej aspekt organizacyjny, wpływy oraz styl zarządzania.

W rozdziale drugim Autorka ukazała inspiracje zewnętrzne i wewnętrzne narodowej myśli politycznej, które swe odzwierciedlenie miały w manifestach, programach, koncepcjach. Na uwagę zasługuje trafne określenie wpływu nastrojów społecznych, politycznych, gospodarczych w Europie w okresie funkcjonowania Stronnictwa Narodowego na jego wewnętrzne przeobrażenia. Autorka stwierdziła, że „Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego odzwierciedlała swoisty klimat in-

telektualny i duchowy lat trzydziestych XX wieku" (s. 67). Ukazała wpływ innych prądów ideowych, filozofii zachodnioeuropejskiej, lecz zauważyła także, że SN odznaczało się „samodzielnością ideową, programową i taktyczną, poszukiwaniami własnych oryginalnych rozwiązań ideowopolitycznych" (s. 97). Autorka dostrzegła znaczącą rolę narodowej szkoły historycznej i jej twórców we wzmacnianiu samodzielności ideowej SN.

W rozdziale trzecim Autorka rozpoczęła rozważania od najważniejszej dla SN wartości. Jak wskazała, dla narodowców naród był wartością nadrzędną, mającą wpływ na inne elementy systemu aksjologicznego i wymiary życia członków narodu jak np. wychowanie, rolę poszczególnych warstw społecznych. Autorka spostrzegła, że SN reprezentowało typ nacjonalizmu chrześcijańskiego. Determinowało to eksponowanie katolickiego charakteru narodu. Autorka zwróciła uwagę, że narodowcy otaczali troską każdą z grup społecznych, zgodnie z koncepcją wszechstanowości, wszechpolskości oraz solidaryzmu narodowego. Przy czym nierówność społeczną uznali za zjawisko naturalne.

Rozdział czwarty dotyczył mniejszości narodowych i proponowanej względem nich polityki. Było to istotne ze względu na wielonarodowy charakter II Rzeczypospolitej. W myśli politycznej SN propagowano wizję unitarnego państwa polskiego. W recenzowanej publikacji Autorka wyszczególniła podejścia SN do mniejszości żydowskiej, słowiańskich mniejszości narodowych oraz mniejszości niemieckiej. Prezentacja modeli postępowania względem każdej z mniejszości związana była z ich przynależnością kulturowo-cywilizacyjną, zdolnościami do adaptacji kulturowej, oddziaływaniem na życie narodowe Polaków, doświadczeniami historycznymi.

W rozdziale piątym Autorka przedstawiła wizję ustroju państwa (formy władzy państwowej, izby ustawodawcze, organy wykonawcze, wymiar sprawiedliwości i organy kontroli społecznej, samorząd terytorialny) w koncepcjach narodowców. Zwróciła uwagę na poszczególne rozwiązania przejęte z różnych ustrojów politycznych, a także mnogość koncepcji proponowanych w ramach SN, które łączyło przywiązanie do założeń filozofii chrześcijańskiej.

Rozdział szósty dotyczy gospodarki. Autorka ukazała proces poszukiwań optymalnego modelu ładu gospodarczego w państwie narodowym, rolę państwa w gospodarce oraz preferowane formy własności. Zwróciła uwagę na istotne znaczenie myśli ekonomicznej w SN.

W ostatnim rozdziale Autorka przedstawiła koncepcje bezpieczeństwa zewnętrznego, a także wyjaśniał kategorię wrogów i sojuszników w stosunkach międzynarodowych. Konsekwentnie Autorka ukazywała rozbieżności ideowe i koncepcyjne międzygeneracyjne, a w latach trzydziestych między frakcjami „młodych". Pomimo złożoności problemu sposób jego prezentacji ułatwia percepcję.

Autorka w procesie przygotowywania książki wykorzystała bogatą literaturę przedmiotu. Publikacja ma charakter interdyscyplinarny. W pracy uwzględnione

zostały opracowania z zakresu politologii, historii socjologii, antropologii, filozofii, religioznawstwa, komunikowania politycznego, kulturoznawstwa. Szczegółowa kwerenda objęła zbiory księgarskie, dotyczące polskiej myśli politycznej, a szczególnie Narodowej Demokracji. Autorka powoływała się przy tym na wnioski wypracowane w akademickich szkołach myśli politycznej w Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu. O znajomości przedmiotu badawczego świadczą odwołania do licznych publikacji przyczynkarskich.

Rozległa oraz wyczerpująca baza źródłowa pozwoliła na realizację zamierzeń badawczych Autorki. W pracy wykorzystano biografie, pamiętniki, dzienniki oraz wspomnienia teoretyków, sympatyków polityków Narodowej Demokracji, a także przedstawicieli innych nurtów ideowych, dokonujących oceny przeciwników politycznych. Duży udział miały także pisma polityczne i publicystyczne, relacje, przemówienia, materiały statystyczne. Przeprowadzono dokładną kwerendę materiałów archiwalnych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Bibliotece Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Poznaniu, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu. Niektóre pozyskane materiały miały charakter unikatowy. Ważną kategorię źródłową stanowiła prasa Narodowej Demokracji. Autorka dokonała analizy zawartości prasy zarówno o charakterze ideotwórczym, jak i prasy lokalnej, regionalnej i środowiskowej. Łącznie skorzystała z 44 tytułów, należących do prasy ND lub z nią sympatyzujących.

Recenzowana monografia wypełnia lukę w piśmiennictwie polskim dotyczącym działalności Stronnictwa Narodowego i stanowi znaczący wkład w rozwój nauki. Doktor Aneta Dawidowicz kompleksowo i syntetycznie ukazała myśl polityczną Stronnictwa Narodowego.

Uwagę Czytelnika zwraca wartość faktograficzna pracy. Autorka w sposób niebywale sprawny i jasny wyjaśniła przyczyny i przebieg wszelkich sporów ideologicznych wewnątrz Stronnictwa Narodowego, a także zaprezentowała wielość koncepcji w zakresie poruszanej problematyki. Wieloaspektowy charakter pracy podnosi jej walory poznawcze. Zaletą pracy jest jej komunikatywność. Monografię można zatem polecić jako lekturę obowiązkową zarówno badaczom problematyki, ale także studentom nauk politycznych.

Anna Szwed-Walczak

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Zenon Kaczyński
Zakład Historii Ruchu Ludowego

Kalendarium historii polskiego ruchu ludowego styczeń – listopad 2017 roku

Chronology of the History of the Polish People's Movement January – November 2017

STYCZEŃ

4. Ludowcy złożyli wniosek do Prezydenta RP Andrzeja Dudy o „Nadanie Orła Białego Stanisławowi Mikołajczykowi". Przyznanie „w 70. rocznicę sfałszowanych wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 19 I 1947 r. byłoby symbolicznym uczczeniem wybitnego męża stanu i obrońcy demokracji" – czytamy w uzasadnieniu.

13. Instytut Polityczny im. Macieja Rataja zorganizował seminarium „Miejsce PSL w walce o wolność i demokrację w latach 1945-1947. Sfałszowane wybory".

26. Polska Fundacja Kościuszkowska, Muzeum Niepodległości i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego zainaugurowały Rok Kościuszkowski. Uroczystości towarzyszyła prezentacja wydawnictwa rocznicowego *Insurekcja Kościuszkowska i jej Naczelnik w legendzie, historiografii i sztuce* autorstwa Janusza Gmitruka i Tadeusza Skoczka.

LUTY

3. W Zespole Szkół nr 1 im. Bartosza Głowackiego w Tomaszowie Lubelskim odbył się finał I Regionalnego Konkursu Wiedzy o Polskim Ruchu Ludowym. Wzięło w nim udział 33 uczniów. Najliczniej reprezentowany był powiat tomaszowski – 13 uczniów z pięciu szkół, 9 uczniów z trzech szkół przyjechało z powiatu hrubieszowskiego, 8 uczniów także z trzech szkół reprezentowało powiat

biłgorajski, a trzech uczniów z jednej szkoły powiat zamojski. Laureatami zostali: miejsce I – Sebastian Szwed z Zespołu Szkół Nr 4 im. Jarosława Dąbrowskiego w Tomaszowie Lubelskim, miejsce II – Karol Łysakowski z Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych im. Stanisława Kostki Starowieyskiego w Łaszczowie, a miejsce III – Krzysztof Horniak z Zespołu Szkół nr 2. Liceum Ogólnokształcące im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie. Ci Laureaci otrzymali główną nagrodę – wyjazd do Brukseli w celu zwiedzenia Parlamentu Europejskiego, ufundowaną przez posła do Parlamentu Europejskiego Krzysztofa Hetmana. Ponadto finaliści z poszczególnych powiatów zostali nagrodzeni drobnymi nagrodami rzeczowymi ufundowanymi także przez europosła Krzysztofa Hetmana. Niezależnie od powyższych nagród wszyscy uczestnicy finału otrzymali pamiątkowe dyplomy, książki o tematyce historycznej ufundowane przez Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, albumy *Przyroda Powiatu Biłgorajskiego* ufundowane przez starostę biłgorajskiego i pamiątkowe długopisy od wiceprzewodniczącego Rady Powiatu w Tomaszowie Lubelskim Wojciecha Kawalca. Konkurs przeprowadziła Regionalna Komisja Konkursowa, składająca się z nauczycieli Zespołu Szkół nr 1 im. Bartosza Głowackiego w Tomaszowie Lubelskim: Tomasza Mikszyca (przewodniczący), Leszka Pienkosa i Doroty Wujec, oraz Zespołu Szkół nr 4 im. Jarosława Dąbrowskiego w Tomaszowie Lubelskim: Roberta Czyża, Elżbiety Joniec i Zofii Zięby. Konkurs został objęty patronatem przez Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.

24. W Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego odbyła się promocja książki *Oszczędność, praca, solidarność. Wybór pism Franciszka Stefczyka* pod redakcją naukową Remigiusza Okraski. Spotkanie zorganizowane zostało przez MHPRL, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych i Instytut Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Wydawnictwo „Oficyna Naukowa".

25. Obradujący w Warszawie VI Krajowy Zjazd Delegatów Forum Młodych Ludowców wybrał Miłosza Motykę na nowego prezesa tej organizacji.

27. Klub Parlamentarny PSL, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne zorganizowały w siedzibie Sejmu RP konferencję naukową „W obronie demokracji. Polskie wybory parlamentarne 1930-1947".

28. W Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego odbył się finisaż ekspozycji „Ku pokrzepieniu serc" – poplenerowej wystawy malarstwa w 100. rocznicę śmierci Henryka Sienkiewicza.

MARZEC

4. Rada Naczelna PSL zobowiązała NKW PSL do wystąpienia do Prezydenta RP z wnioskiem o nadanie pośmiertnie Orderu Orła Białego dla Stanisława Mierzwy.

8. W Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego otwarto wystawę „Miniatury etnograficzne Wilanowa".

15. Zmarł Stanisław Leszczyński, żołnierz BCh, założyciel i wieloletni dyrektor Zespołu Tańca Ludowego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

15. W rocznicę zjednoczenia ruchu ludowego w sali konferencyjnej Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego odbyła się konferencja naukowa pt. „Drogi do zjednoczenia ruchu ludowego – historia i współczesność". Jej organizatorami byli: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Zakład Historii Ruchu Ludowego oraz Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne. Konferencji towarzyszyła wystawa „Nowe nabytki Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego".

22. W siedzibie Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego odbyło się spotkanie Koła Służby Zagranicznej PSL na temat „Sytuacja Unii Europejskiej wobec wyzwań i aktualnych wydarzeń w polityce międzynarodowej" z udziałem ambasadora Marka Prawdy, dyrektora Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Polsce.

30. PSL powołało Forum Myśli Społecznej (FMS) im. Jana Zygmunta Rumla. Ogólnopolska inauguracja tej inicjatywy, która ma być miejscem dialogu i dyskusji o najważniejszych sprawach Polski i Europy, odbyła się w Płocku.

KWIECIEŃ

1. W sali konferencyjnej Ekomariny w Giżycku odbyła się konferencja poświęcona 120. rocznicy powstania Mazurskiej Partii Ludowej, zorganizowana przez Stowarzyszenie współpracy Mazursko-Francuskiej w Giżycku oraz Zarząd Powiatowy PSL Giżycko.

3. W gmachu Sejmu RP odbyła się konferencja naukowa „Ochotnicze Straże Pożarne w samorządnej Polsce" zorganizowana przez Komisję Historyczną Zarządu Głównego Związku Ochotniczych Straży Pożarnych RP we współpracy z Muzeum Niepodległości, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Ludowym Towarzystwem Naukowo-Kulturalnym.

6. Sesja popularnonaukowa w Starostwie Powiatowym w Sieradzu poświęcona działalności partyzanckiej Batalionów Chłopskich zorganizowana przez Muzeum Okręgowe w Sieradzu.

8. W ramach obchodów 20. rocznicy uchwalenia konstytucji z inicjatywy PSL w sejmowej Sali Kolumnowej zostało zorganizowane spotkanie, w którym wzięli udział m.in. posłowie i senatorowie – członkowie Zgromadzenia Narodowego, którzy 2 kwietnia 1997 roku ponad podziałami przyjęli obecną Konstytucję RP.

10. Zmarł ks. Jan Majewski, ludowiec, polityk, prawnik i duchowny katolicki, poseł PSL na Sejm I kadencji – ludowy trybun w sutannie.

24. W siedzibie Sejmu RP odbyła się inauguracja Forum Myśli Społecznej im. Zygmunta Jana Rumla województwa mazowieckiego.

MAJ

10. Do marszałka Sejmu RP wpłynął projekt uchwały PSL „w sprawie uczczenia pamięci ofiar zamachu majowego". Stronnictwo chciało przypomnieć w ten sposób, że w czasie trzydniowych walk między oddziałami piłsudczyków i żołnierzami wiernymi rządowi zginęło 379 osób, w tym aż 164 cywilów. Uchwały nie poparli posłowie Prawa i Sprawiedliwości.

13. W Auli Kryształowej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego odbyły się obchody 60. rocznicy powstania Związku Młodzieży Wiejskiej zorganizowane przez Instytut Polityczny im. Macieja Rataja i Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. W wydarzeniu uczestniczyło ponad 300 dawnych i obecnych działaczy ZMW.

22. W Krakowie z inicjatywy prezydenta miasta Jacka Majchrowskiego, prezesa PSL Władysława Kosiniaka-Kamysza i kierowanego przez prof. Stanisława Palkę Oddziału LTNK im. Włodzimierza Tetmajera odbyła się konferencja pt. „Początek drogi do niepodległości Polski" – Kraków 28 maja 2017". Konferencja poświęcona była sylwetce Włodzimierza Tetmajera, który w roku 1917 na forum Rady Państwa w Wiedniu zgłosił rezolucję stwierdzającą, „że jedynym dążeniem narodu polskiego jest odzyskanie niepodległości z dostępem do morza".

22. W roku 60-lecia Związku Młodzieży Wiejskiej w Domu Chłopa w Warszawie odbyło się spotkanie byłych członków Związku Młodzieży Wiejskiej z okazji 90-lecia Józefa Tejchmy, pierwszego przewodniczącego ZG ZMW.

23. W Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Uniwersytety ludowe XXI wieku. Tradycja – Współczesność – Wyzwania przyszłości" zorganizowana w ramach obchodów Roku Edukacji Dorosłych w Europie przez Wydział Nauk Społecznych tej uczelni.

CZERWIEC

4. W Radłowie odbyło się ogólnopolskie Święto Ludowe z udziałem władz i prezesa PSL Władysława Kosiniaka-Kamysza.

19. W Centrum Akademickim Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w ramach obchodów Roku Tadeusza Kościuszki odbyła się konferencja naukowa pt. „Tadeusz Kościuszko – historyczny portret jubileuszowy". Referat „Tadeusz Kościuszko w tradycji polskiego ruchu ludowego na obczyźnie" wygłosił prof. dr hab. Romuald Turkowski.

20. Lider ludowców przedstawił szczegóły kompromisowej propozycji ludowców w sprawie kryzysu migracyjnego. Opiera się ona na 5 punktach: 1. Sprzeciw wobec automatycznej relokacji uchodźców. Każde państwo powinno samo decydować, ilu osobom może pomóc i w jakim zakresie; 2. Pomoc żywnościowa dla mieszkańców Syrii. Agencja Rezerw Materiałowych przeprowadzi skup żywności

o wartości 250 mln zł i przekaże ją potrzebującym Syryjczykom; 3. Przyjęcie do Polski wojennych sierot. Pomoc syryjskim sierotom, których rodzice zginęli podczas działań wojennych; 4. Pomoc medyczna dla dotkniętych wojną. Polskie szpitale przeprowadzą specjalistyczne operacje dla osób dotkniętych działaniami wojennymi; 5. Współpraca z samorządem w sprawie uchodźców. Część samorządów już wcześniej deklarowała chęć pomocy i przyjęcie części sierot. Rząd powinien z tej oferty skorzystać. „Jeśli chcemy rozwiązać problem, trzeba szukać najlepszych rozwiązań. Kwoty narzucone przez UE się nie sprawdziły. Kraje same powinny decydować, z uwzględnieniem możliwości ekonomicznych i kulturowych każdego państwa" – podkreślił Władysław Kosiniak-Kamysz. PSL proponowało, aby projekt uchwały został uchwalony jeszcze przed kolejnym posiedzeniem Rady Europejskiej.

22. Seminarium Instytutu Politycznego im. Macieja Rataja pt. „W jakim zakresie sztuczna inteligencja może zastąpić człowieka?". Seminarium odbyło się w Sali Kominkowej przy Restauracji „Avangarda" w Domu Technika NOT, ul. Czackiego 3/5 w Warszawie. Prelegentem była dr Aleksandra Przegalińska-Skierkowska, która doktoryzowała się w dziedzinie filozofii sztucznej inteligencji w Zakładzie Filozofii Kultury Instytutu Filozofii UW; absolwentka The New School for Social Research w Nowym Jorku; adiunkt Katedry Zarządzania Międzynarodowego Akademii Leona Koźmińskiego; aktualnie pracuje naukowo w Massachusetts Institute.

24. Rada Naczelna PSL przyjęła program obchodów jubileuszu 100-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości pt. „O Polskę niepodległą, demokratyczną i sprawiedliwą". W uchwale w sprawie uczczenia pamięci ofiar rzezi wołyńskiej i pacyfikacji wsi polskich w czasie II wojny światowej m.in. zapisano: „Rada Naczelna PSL oddaje cześć Polakom – ofiarom ludobójstwa dokonanego w latach 1941-1947 na Wołyniu i we Wschodniej Małopolsce przez nacjonalistów ukraińskich z organizacji OUN-UPA". W uchwale w sprawie upamiętnienia 80. rocznicy Wielkiego Strajku Chłopskiego zapisano: „Rada Naczelna oddaje hołd organizatorom, uczestnikom i ofiarom strajku – obrońcom wolności, demokracji i godności ludzkiej".

27-30. Związek Młodzieży Wiejskiej po raz trzydziesty pierwszy zorganizował Festiwal Kultury Młodzieży Szkolnej, który odbył się w Porcie Morskim w Mrzeżynie. Celem Festiwalu jest poszukiwanie indywidualności twórczych oraz osobowości artystycznych w środowisku młodzieży, kultywującej tradycje folklorystyczne lokalnych społeczności. Laureatami zostali: I miejsce – Zespół Regionalny PNIOKI z Sadku-Kostrzy, II miejsce – Dziecięco-Młodzieżowy Zespół Folklorystyczny PIECUCHY z Nawojowej, III miejsce – Zespół Pieśni i Tańca PIĄTKOWIOKI z Piątkowej (Gmina Chełmiec). Nagrody oraz dyplomy wręczył prezes Zarządu Krajowego Związku Młodzieży Wiejskiej mgr inż. Dariusz Suszyński.

LIPIEC

19. Szeregi PSL opuściła Angelika Możdżanowska, w latach 2012-2016 sekretarz Rady Naczelnej PSL. 18 października 2017 roku została sekretarzem stanu w Ministerstwie Rozwoju oraz pełnomocnikiem rządu Beaty Szydło do spraw małych i średnich przedsiębiorstw.

21-29. Coroczna letnia sesja Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych, której organizatorem był Oddział Regionalny TUL w Pruszczu Gdańskim odbyła się pod hasłem „Śladami Mennonitów na Żuławach".

23. W Jarosławiu i Muninie odbyły się krajowe obchody 80. rocznicy Wielkiego Strajku Chłopskiego z 1937 roku. Organizatorami były Zarząd Wojewódzki PSL w Rzeszowie i Zarząd Powiatowy PSL w Jarosławiu, a także Stowarzyszenie Wsi Munina, Gmina Jarosław, Podkarpackie Forum Myśli Społecznej, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. Obchody rozpoczęły się mszą świętą, następnie pochód z pocztami sztandarowymi udał się pod pomnik poświęcony pamięci chłopów, którzy zginęli w 1937 roku. W trakcie obchodów odbyła się konferencja poświęcona 80. rocznicy Wielkiego Strajku Chłopskiego oraz III Bieg Czterolistnej Koniczynki „Braterstwo".

SIERPIEŃ

15. W Tarnowie odbyły się centralne obchody Święta Czynu Chłopskiego z udziałem władz PSL, w tym prezesa Władysława Kosiniaka-Kamysza. Były to jednocześnie obchody 97. rocznicy „Cudu nad Wisłą". W uroczystościach udział wzięli również: prezydent Tarnowa Roman Ciepela, wicemarszałek województwa małopolskiego Stanisław Sorys oraz prezes Towarzystwa Przyjaciół Muzeum Wincentego Witosa Ryszard Ochwat. Odbył się przemarsz ludowców z pocztami sztandarowymi do Bazyliki Katedralnej, złożono wieńce pod Grobem Nieznanego Żołnierza. Obchody uświetnił koncert organowy Wiesława Kaczora. W Starej Zagrodzie domu rodzinnego Wincentego Witosa w Wierzchosławicach odbył się „Patriotyczny piknik pod Lipą".

WRZESIEŃ

9. W Warszawie odbył się XIV Zjazd Związku Ochotniczych Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej. Prezesem Zarządu Głównego jednomyślnie wybrano Waldemara Pawlaka.

12. Instytut Polityczny im. Macieja Rataja zorganizował seminarium pt. „Reforma sądownictwa, niezawisłość sędziowska, rola Krajowej Rady Sądownictwa i Sądu Najwyższego".

13. Prezydent Andrzej Duda spotkał się z przedstawicielami PSL: Władysławem Kosiniakiem-Kamyszem, Piotrem Zgorzelskim, Markiem Sawickim i Krzysztofem Paszykiem, w sprawie zmian w sądownictwie.

15. W siedzibie Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego odbyła się konferencja naukowa pt. „Gorycz zwycięstwa. 70 rocznica rozwiązania Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie" zorganizowana przez Stowarzyszenie Historyków Wojskowości, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Mazowiecką Radę do spraw Kombatantów.

15. Sejm poparł projekt PSL i przyjął ustawę ustanawiającą 12 lipca Dniem Walki i Męczeństwa Wsi Polskiej. To symboliczna data upamiętniająca masowy mord ludności cywilnej we wsi Michniów w Świętokrzyskiem, dokonany przez niemieckich okupantów w dniach 12-13 lipca 1943 roku.

16. Skwerowi przy ul. Partyzantów w Zamościu nadano imię Stanisława Mikołajczyka. Z tej okazji odsłonięto tam tablicę pamiątkową Stanisława Mikołajczyka. Odsłonięcia dokonał prezes PSL Władysław Kosiniak-Kamysz. W Ratuszu Zamojskim odbyło się sympozjum poświęcone myśli politycznej Stanisława Mikołajczyka (1901-1966). Organizatorami byli: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne, Pracownia Badań Regionalnych PWSZ im. Szymona Szymonowicza w Zamościu oraz Zarząd Powiatowy PSL w Zamościu.

16. W Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie odbyła się sesja popularnonaukowa „Odkryj krajobraz kulturowy z etnologami i antropologami" zorganizowana przez Instytut Etnologii i Antropologii Uniwersytetu Warszawskiego. Sesja odbywała się w ramach 25. Europejskich Dni Dziedzictwa, w tym roku przeprowadzanych pod hasłem „Krajobraz dziedzictwa. Dziedzictwo krajobrazu".

23. Posiedzenie Rady Naczelnej PSL poświęcone przede wszystkim przygotowaniom do wyborów samorządowych w 2018 roku.

26. W siedzibie Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa pt. „Oświata i szkolnictwo na wsi w II Rzeczypospolitej. Najnowsze badania historyków" zorganizowana przez Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne.

27. W wieku 103 lat zmarł w Krakowie Ludwik Pełka, ostatni członek Konwentu Seniorów Niezależnego Ruchu Ludowego

PAŹDZIERNIK

5. W 35. rocznicę powstania Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie zorganizował konferencję pt. „O wolną wieś i wolną Polskę".

6. Na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie odbyła się uroczystość upamiętniająca 77. rocznicę powołania Batalionów Chłopskich.

7. Inauguracja roku akademickiego we Wszechnicy Świętokrzyskiej w Kielcach – wyższej uczelni niepublicznej Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kultural-

nego. Mottem inauguracji było hasło: „Daj i zapomnij, że dałeś. Bierz i pamiętaj, że wziąłeś". Sformułowane przez rektora Wszechnicy prof. dr. hab. Mieczysława Adamczyka. Wykład inauguracyjny pt. „Między mitem a rzeczywistością. Podróż w makro i mikrokosmos" wygłosił prof. dr hab. Edward Mleczko.

12. W 77. rocznicę powołania Batalionów Chłopskich Sejm RP przez aklamację przyjął uchwałę autorstwa PSL oddającą hołd twórcom i żołnierzom tej zbrojnej organizacji ruchu ludowego.

26. W Wojewódzkim Domu Kultury w Kielcach odbyły się obchody 25-lecia istnienia kieleckiego Oddziału Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego. O historii LTNK mówił prof. Stefan Józef Pastuszka, wśród gości był Adam Jarubas – Marszałek Województwa Świętokrzyskiego, a uroczystości uświetniła wystawa prac Władysława Sadłochy.

LISTOPAD

2. Zgodnie z wieloletnią tradycją, w dniu 2 listopada 2017 roku, w Dzień Zaduszny, o godz. 16.00, ludowcy z Częstochowy i z regionu częstochowskiego odwiedzili Kaplicę Pamięci Narodu na Jasnej Górze. W czasie wizyty oddano hołd Bohaterom Narodowym, w tym: Wincentemu Witosowi, Stanisławowi Mikołajczykowi, Maciejowi Ratajowi, gen. Franciszkowi Kamińskiemu, a także wybitnemu historykowi ruchu ludowego prof. Ryszardowi J. Szaflikowi. Tradycyjnie opiekę duchową sprawował O. Eustachy Rakoczy.

5. Zaduszki Witosowe w Wierzchosławicach. Po mszy świętej w Kościele Parafialnym i uroczystym złożeniu kwiatów na grobie Wincentego Witosa i Stanisława Mierzwy odbyło się spotkanie w Centrum Kultury Wsi Polskiej im. Witosa z udziałem Władysława Kosiniaka-Kamysza – posła na Sejm RP, prezesa Polskiego Stronnictwa Ludowego.

6. Na Uniwersytecie Warszawskim odbyło się spotkanie z okazji 60. rocznicy powstania Związku Młodzieży Wiejskiej. Organizatorami byli działacze ZMW – koła na UW, Uniwersytecki Klub Absolwentów i MHPRL. Referaty wstępne do dyskusji wygłosili: Janusz Gmitruk – „Powstanie ZMW w 1957 r.", Gustaw Borowski – „Jacy byliśmy, jakie były nasze czasy. W 60-lecie powstania ZMW", Tadeusz Pilch – „Przemiany w ruchu młodzieżowym. Metamorfozy wspólnoty i organizacji".

22-24. W Olsztynie odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa zorganizowana przez Instytut Pamięci Narodowej pt. „Oblicza polskiego antykomunizmu w XX wieku".

„Myśl Ludowa" nr 9/2017, ISSN: 2080-0029

Ewelina Podgajna

Myśl polityczna Stanisława Mikołajczyka (1901-1966). Sympozjum naukowe 16 września 2017 roku w Zamościu

Report of the science conference: Political thought of Stanisław Mikołajczyk (1901-1966), which was held on the 16 of September 2017

Dnia 16 września 2017 roku w Zamościu odbyło się sympozjum naukowe „Myśl polityczna Stanisława Mikołajczyka (1901-1966)". Inicjatywę jego zorganizowania podjęło Ludowe Towarzystwo Naukowo-Kulturalne – Oddział w Zamościu, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie, Pracownia Badań Regionalnych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Szymona Szymonowica w Zamościu oraz Zarząd Powiatowy Polskiego Stronnictwa Ludowego w Zamościu.

Sympozjum poprzedziła msza św. z udziałem pocztów sztandarowych w Katedrze Zamojskiej, po której uczestnicy uroczyście przemaszerowali na skwer przy ul. Partyzantów 2 i odsłonili tablicę poświęconą Stanisławowi Mikołajczykowi. W uroczystości wzięli udział: Władysław Kosiniak-Kamysz, poseł na Sejm RP i prezes PSL, Krzysztof Hetman, prezes ZW PSL na Lubelszczyźnie i europarlamentarzysta, Arkadiusz Bratkowski, prezes ZP PSL w Zamościu i członek zarządu woj. lubelskiego, posłanka Genowefa Tokarska, rzecznik prasowy PSL Jakub Stefaniak, starostowie, wójtowie związani z partią ludowców i wielu innych działaczy samorządowych, przedstawiciele oświaty i kultury.

Następnie wszyscy goście w sali Consulatus zamojskiego Ratusza wysłuchali referatów poświęconych myśli politycznej Stanisława Mikołajczyka. Uroczystego otwarcia konferencji dokonali Arkadiusz Bratkowski, Krzysztof Hetman oraz Władysław Kosiniak-Kamysz. Sympozjum poprowadził prof. zw. dr hab. Jan Jachymek, wybitny badacz i znawca historii polskiego ruchu ludowego.

Zaproszeni goście wygłosili okolicznościowe przemówienia, po których uczestnicy sympozjum minutą ciszy uczcili także ofiary pacyfikacji Zamojszczyzny we wrześniu 1936 roku. Od strzałów policji zginęli wówczas: Wojciech Bednarski, Stefan Dados, Piotr Hołpa, Jan Kręciarski, Wasyl Mielniczuk, Jan Słodki.

Uroczystości stały się również okazją do upamiętnienia 70. rocznicy sfałszowanych przez komunistów wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku. Prezes Polskiego Stronnictwa Ludowego Władysław Kosiniak-Kamysz przypomniał zebranym, że „Były to wybory, w których Polskie Stronnictwo Ludowe powinno wygrać, bo znakomita większość polskiego społeczeństwa głosowała na PSL – jedyną opozycję demokratyczną w powojennych czasach, na PSL Stanisława Mikołajczyka, który poświęcił swoje życie, swoją aktywność zawodową, dążeniu do lepszej Polski". Przypomniał, że tysiące członków i sympatyków PSL zapłaciło cenę więzienia, a setki – śmiercią z rąk komunistów, którzy sfałszowali wybory. „To była pierwsza Solidarność. Bez tego aktu demokratycznego oporu, bez postawienia na wartości, nie byłoby odrodzenia Polski w 1989 roku" – podkreślił prezes PSL.

Organizatorom sympozjum do wspólnej debaty udało się zaprosić liczne grono naukowców, zajmujących się badaniem ruchu ludowego w Polsce w XX i XXI wieku, przybyłych z różnych ośrodków naukowych oraz przedstawicieli instytucji państwowych z całej Polski. Referaty wygłosili: dr Janusz Gmitruk (dyrektor Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie) – „Rola Stanisława Mikołajczyka w ruchu ludowym"; prof. dr hab. Stefan Józef Pastuszka (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach) – „Suwerenność"; dr Magdalena Kuranc-Szymczak (Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna im. Hetmana Jana Zamoyskiego) – „Inspiracje ideowe"; prof. dr hab. Romuald Turkowski (Uniwersytet Warszawski) – „Demokracja"; prof. dr. hab. Arkadiusz Indraszczyk (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach) – „Polska w Europie i Świecie".

Referenci eksponowali działalność Stanisława Mikołajczyka, przywódcy ruchu ludowego, uczestnika powstania wielkopolskiego, posła na sejm. W latach 1943-1944 był on premierem rządu emigracyjnego, a w latach 1945-1947 pełnił funkcję wicepremiera Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i ministra rolnictwa W 1945 roku S. Mikołajczyk został prezesem PSL. Dwa lata później, zagrożony aresztowaniem, wyjechał do Stanów Zjednoczonych. Zmarł 13 grudnia 1966 roku w Waszyngtonie. Jego prochy sprowadzono do Polski w 2000 roku. Działacze Polskiego Stronnictwa Ludowego zwrócili się do Prezydenta RP, aby pośmiertnie uhonorowano Stanisława Mikołajczyka Orderem Orła Białego w uznaniu jego zasług w walce o Polskę demokratyczną, wolną, niepodległą.

Sympozjum miało wysoki poziom merytoryczny. Ukoronowaniem wysiłku i dorobku konferencji będzie publikacja monografii naukowej.

Dzień zakończony został uroczystym poczęstunkiem wydanym dla uczestników, który odbył się w hotelu Renesans. Sympozjum naukowe „Myśl polityczna Stanisława Mikołajczyka (1901-1966)" było niewątpliwie udanym projektem naukowym i organizacyjnym, zważywszy na wygłoszone referaty i dużą liczbę uczestników.

Informacje o Autorach

mgr Aneta Chrząszcz, prawnik, nauczyciel akademicki w Instytucie Ekonomii i Zarządzania na Wydziale Nauk Ekonomicznych i Technicznych w Państwowej Szkole Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

dr Teresa Drozdek-Małolepsza – adiunkt w Instytucie Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii na Wydziale Pedagogicznym Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

dr Janusz Gmitruk – historyk, dyrektor Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Zakładu Historii Ruchu Ludowego, prezes Zarządu Głównego Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego

mgr Zenon Kaczyński – historyk, pracownik Zakładu Historii Ruchu Ludowego

mgr Krystian Kiszka – doktorant w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

mgr Ariel Makosz – doktorant na Wydziale Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

dr hab. Eligiusz Małolepszy – profesor nadzwyczajny w Instytucie Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii, dziekan Wydziału Pedagogicznego Akademii Jana Długosza w Częstochowie

mgr Andrzej Misiejko – historyk, doktorant w Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku

mgr Наталья Вячеславовна Пархоменко (Natalia Wiaczesławowna Parhomienko) – ekonomistka, docent, dziekan Wydziału Humanistyczno-Ekonomicznego Państwowego Uniwersytetu Technicznego w Homlu im. P.O. Suhowa, Białoruś

mgr Arkadiusz Parzych – historyk, nauczyciel w Zespole Szkół Publicznych nr 3 w Ostrowi Mazowieckiej

dr Ewelina Podgajna – politolog, adiunkt w Zakładzie Myśli Politycznej na Wydziale Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

mgr Mateusz Ratyński – historyk, pracownik Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Polskiej Akademii Nauk – Archiwum.

mgr Wojciech Sosnowski – magister bezpieczeństwa narodowego, doktorant w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, radny w Radzie Miejskiej miasta Biała Podlaska

dr hab. Stanisław Stępka – historyk, profesor nadzwyczajny w Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku

dr Agnieszka Stolarska – ekonomista, asystent w Katedrze Gospodarki Opartej na Wiedzy w Instytucie Ekonomii i Zarządzania na Wydziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

dr Piotr Swacha – politolog, adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

dr Шарухо Игорь Николаевич (Szaruho Igor Nikołajewić) – doc., geograf i pedagog, profesor na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Mohylewskiego Uniwersytetu Państwowego im. A.A. Kulieszowa (Białoruś)

dr Anna Szwed-Walczak – politolog, socjolog, adiunkt w Zakładzie Myśli Politycznej Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

mgr Лилия Викторовна Щукина (Lilija Wiktorowna Szukina) – ekonomistka, pracownik Katedry Ekonomii i Zarządzania w Sektorach na Wydziale Humanistyczno-Ekonomicznym Państwowego Uniwersytetu Technicznego im. P.O. Suchego w Homlu, Białoruś

dr Renata Tarasiuk – literaturoznawca, adiunkt w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

mgr Małgorzata Walczuk – magister bezpieczeństwa narodowego, doktorantka w Instytucie Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach

dr Marcin Wichmanowski – politolog, adiunkt w Zakładzie Myśli Politycznej Wydziału Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, członek Zarządu Głównego Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego

prof. dr hab. Jacek Wojnicki – politolog, profesor zwyczajny w Instytucie Europeistyki na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego

Informacje dla Autorów

Redakcja przyjmuje do publikacji w „Myśl Ludowej" artykuły, edycje źródłowe, biografie, wywiady, recenzje publikacji – będące wynikiem badań nad współczesną myślą ruchu ludowego, partii chłopskich i ludowych oraz rozwojem obszarów wiejskich w Polsce i Europie.

Objętość nadsyłanych tekstów nie powinna przekraczać: w przypadku artykułów – 1 arkusza wydawniczego – ok. 40 000 znaków ze spacjami; w przypadku recenzji – 1/3 arkusza wydawniczego – ok. 15 000 znaków.

Teksty prosimy nadsyłać w wersji wydrukowanej oraz elektronicznej. Wersje elektroniczne można również nadsyłać – w tytule pisząc „materiał do Myśli Ludowej" – bezpośrednio do sekretarza redakcji, pod adresem: a.indraszczyk@mhprl.pl

Przyjmujemy i publikujemy teksty w języku polskim oraz angielskim.

Nadesłany tekst winien być sformatowany według następujących kryteriów: tekst główny – czcionka TNR 12, interlinia 1,5 wersu; przypisy – czcionka TNR 10, interlinia pojedyncza, w programie Word, lub innym edytorze tekstu.

Przypisy winny być umieszczane na dole strony, numeracja ciągła dla całego artykułu. Przypis i opis bibliograficzny powinien zostać sporządzony w oparciu o wzory podane w literaturze metodologicznej: B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych* lub A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, według poniższych przykładów:

– z archiwaliów: Archiwum Państwowe w Płocku, Akta Starostwo Powiatowe Płockie w latach 1918–1939, sygn. 64, Wykaz stowarzyszeń i związków działających na terenie powiatu płockiego.
– z książki autorskiej: A. Indraszczyk, *Adam Bień (1899–1998). Działalność społeczna i polityczna*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2005, s. 122.
– z artykułu w pracy zbiorowej: A. Chmielarz, *Walka o Śląsk Cieszyński w 1918 i 1919 roku* [w:] *Stosunki polsko-czesko-słowackie 1918–2005*, pod red. Janusza Gmitruka i Andrzeja Stawarza, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Warszawa 2006, s. 23.
– z artykułu w periodyku: W. Wolin, *Wyspy pamięci*, „Rocznik Morski" nr 22, 2001, s. 34.
– z artykułu w prasie: P. Zbożownik, *Złote kłosy*, „Polne łany" nr 14, 12 III 2012, s. 3.

Do tekstu należy dołączyć wykaz słów kluczowych, abstrakt – do 2500 znaków bez spacji w języku polskim i angielskim, dla tekstów w języku angielskim wykaz słów i abstrakt tylko w języku angielskim.

Do tekstu należy załączyć następujące informacje o autorze: imię i nazwisko, stopień lub tytuł naukowy, miejsce pracy (dla doktorantów niepracujących na uczelniach lub w instytucjach naukowych – prosimy o podanie, gdzie się jest doktorantem – na jakim wydziale, jakiej uczelni), krótką informację o pracy naukowej lub zainteresowaniach badawczych. Dokładny adres, nr telefonu kontaktowego oraz adres poczty elektronicznej.

Po otrzymaniu tekstu redakcja wysyła go do recenzji. Po jej otrzymaniu Kolegium Redakcyjne podejmuje decyzję o przyjęciu tekstu do druku bądź o odrzuceniu go, o czym zawiadamia autora. Następnie tekst skierowany zostaje do procesu wydawniczego.

Redakcja nie odsyła niezamówionych tekstów.

Redakcja nie płaci honorariów autorskich.

Information for Authors

The Editorial Board accepts for publication in "Thought of Peoples" articles, edit source, biographies, interviews, reviews of publications – as a result of research on the contemporary folk movement in mind, lots of folk and peasant and rural development in Poland and Europe.

The volume of texts sent in should not exceed the following: in the case of articles – 1 sheet of publishing – about 40 000 characters with spaces, and in the case of review – 1/3 sheet publishing – about 15 000 characters.

Texts should be sent in the printed and electronic versions. Electronic versions can also be submitted – In writing the title of "Thoughts of Peoples material" – directly to the editorial secretary at: a.indraszczyk@mhprl.pl

We accept and publish articles in Polish and English.

Posted at text must be formatted according to the following criteria: main text – TNR font 12, 1.5 spacing versa; footnotes – TNR 10 font, single line spacing in Word or another word processor.

Footnotes should be placed on the bottom of the page numbering continuous for the entire article. Footnote and bibliographic description should be drawn up in the thrust of the formulas given in the methodological literature: B. Miśkiewicz, *Introduction to historical research* or Chodubski A., *Introduction to political science research*, according to the following examples:

- from the archives: State Archive in Płock, Płock County Office files in 1918–1939, ref. 64, List of associations and unions operating in the district of Plock.
- from the book author: A. Indraszczyk, *Adam Bien (1899–1998). Social and political activity*, Publishing House ASPRA-JR, Museum of the Polish Peasant Movement, Warsaw 2005, p. 122.
- from an article in a collective work of A. Chmielarz, *Fight for Silesia in 1918 and 1919* [in] *The Polish-Czech-Slovak 1918–2005*, edited by Janusz Gmitruk and Andrew Stawarz, Museum of the Polish Peasant Movement, Warsaw 2006, p. 23.
- from an article in the journal: W. Wolin, *Memory's islands*, "Sea Year" No. 22, 2001, p. 4.
- from an article in the press: P. Zbożownik, *Golden Ears*, "Wildflowers fields of" No. 14, 12 March 2012, p.3

In the text must be accompanied by a list of keywords, abstract – to 2500 characters without spaces in Polish and English, for texts in English, a list of words and abstract in English only.

In the text must be accompanied by the following information about the author: name, degree or academic title, place of work (for graduate students who do not work at universities or research institutions – please indicate where it is a PhD student – what department, what universities), short information about the research or research interests. Full address, contact telephone number and email address.

After receiving the text, send it to editorial review. Once you have received the Editorial Board decides to adopt the text for printing or to reject it, and shall notify the author. The text is addressed to the editorial process.

Editorial staff does not send unsolicited texts.

Editors do not pay royalties.